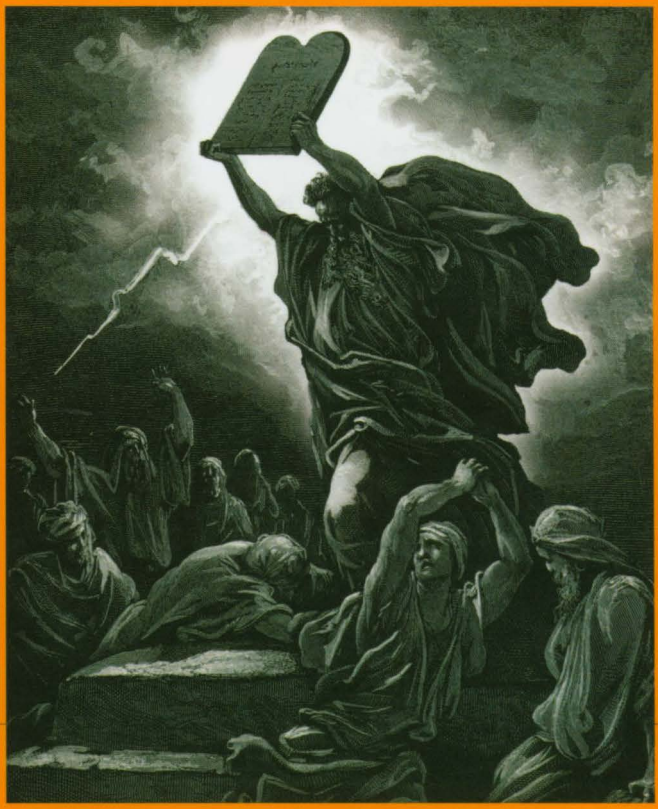
TEKTANRILI DİNLERDE

RESİM ve HEYKEL SORUNU

KÖKSAL ÇİFTÇİ

Bulut

Okul arkadaşım,
yol arkadaşım,
hayat arkadaşım;
bana yürek gücü veren,
bana yön veren,
bana Bulut'u veren;
canımın diğer yarısı Nuray,
bu sıradan inceleme
sana armağandır;
lütfen kabul et.

Araştırma İnceleme Dizisi

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu

KÖKSAL ÇİFTÇİ

ISBN: 978-975-286-311-8
© Bulut Yayınları, 2008
Bulut Yayınları Sertifika No: 0107-34-006815
Birinci Baskı: Bulut Yayınları, Aralık 2008
Yayıma Hazırlık: Mustafa Aksoy
Editör: Nuray Çiftçi
Sayfa Tasarımı: Bilgehan Aras
Kapak Tasarım: Köksal Çiftçi
Kapak Resmi: Gustave Dore

Ofset hazırlık: Bulut Yayınları
Baskı: Umut Matbaacılık,
Fatih Caddesi Yüksek Sokak No: 11
Merter/İstanbul Tel: 0212 637 09 34
Umut Matbaacılık Sertifika No: 12147
Bulut Yayın Dağıtım Tic. ve San. Ltd. Şti.
Caferağa Mah. Safa Sk. 8 Moda 34710 Kadıköy-İstanbul
Tel: (0 216) 330 59 24 - 414 21 75
Faks: 0216 330 30 59
E-Mail: bulutyayinlari@bulutyayin.com & bulutyayinlari@gmail.com
www.bulutyayin.com

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-Publication
Çiftçi, Köksal
Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu
1. Sanat Tarihi, 2. Toplumbilim, 3. Dinler Tarihi
ISBN: 978-975-286-311-8

TEKTANRILI

DİNLERDE

RESİM ve HEYKEL SORUNU

KÖKSAL ÇİFTÇİ

Bulut
2008

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu adlı bu eserin tüm hakları yazarına aittir. Yazılı izin alınmadan kopya edilemez, herhangi bir teknikle çoğaltılamaz. Akademisyenler ve araştırmacı yazarlar kaynak göstermek koşuluyla alıntı yapabilirler.
Eser eğitim amaçlı kaleme alındığından öğretmenler ve öğrenciler okul kütüphanelerinde veya genel kütüphanelerde fotokopi ile çoğaltabilirler.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9
GİRİŞ 13
A- İnsanlığın Gelişmesi ve Din 14
I- *İnsanlığın Evreleri ve Toplumsal Oluşumlar* 15
II- *Yabanıllık, Barbarlık, Uygarlık* 15
III- *Çoban Kültü ve Çiftçi Kültü* 20
a- *Çoban Kültü* 20
b- *Çiftçi Kültü* 22
B- Köleci Topluma Tektanrılı Din Önermesi ve Dinde (Barbar'a Dönüş) Rönesans 26
I- *Kölecinin ve Kölenin Sosyal Yaşamı* 27
II- *Köleci Toplumda Yozlaşma ve Musa* 30
III- *Musa ve Tektanrı'lı Yaşama Dönüş Önermesi* 32
IV- *Dinde Rönesans, Şaman Tektanrı'ya Dönüş Olabilir mi?* 34
a- *Nasıl bir yaşam biçimidir Şamanizm?* 34
b- *Şaman Sanatı ve Sosyal Yaşamı nasıldı?* 36
c- *Tevrat Ayetleri Şamanıl Erdem Önerir, İncil, Kur'an Onu İzler* 44
C- Kırsalda ve Kentte Sanatçı Olmak 45
a- *Kırsalda Sanatçı Olmak* 46
b- *Kentte Sanatçı Olmak* 47
D- Tevhit İnancı, Suret, Put ve Resim-Heykel 48
ÖZET 50

Birinci Kitap
YAHUDİLİK 51
Yahudilik, Sanat ve Musa 53
A- Resim-Heykel Ayetleri Ne Diyor, Yasak Var mı, Yok mu? 53
I- *Tevrat'taki Resim-Heykel Ayetlerinin Dökümü* 53
II- *Yahudiler Ayetlerden Ne Anlıyor?* 55
III- *Tevrat Ayetleri Gerçekte Ne diyor?* 55
B- Tarihsel Arka Plan ve Musa'nın Kimliği 57
I- *Musa Bir Tür 'İstenmeyen Adam'* 57
II- *Musa Firavun Sarayında Mısır Prensi* 59
B- Musa, Davut, Süleyman Peygamberler ve Resim-Heykel Uygulamaları 61
I- *Musa Resim-Heykel Üretiyor* 61
a- *Yazılı Tablet Yapımı* 61
b- *Makdis Çadırı'na Resim-Heykel Yapımı* 63
II- *Mika ve Annesinin Gümüş Heykelcikleri* 65
III- *Davut'un Yatağındaki İnsan Heykeli* 66
IV- *Süleyman'ın Resim ve Heykellerle Dolu Sarayı* 67
C Yahudi Yasakçılığının Kuramsal Kökeni 68
I- *Çoban Dışarı, Çiftçi İçeri* 69
II- *Kenan İli Çobanları Mısır'da Çiftçi Oldular* 70
III- *Çoban Tanrı Yahve, Kavmini Geri İstiyor* 74

D- Resim-Heykel ve Güzel Sanatlar
Çobanların Uğraşı 76
I- *Musa, Davut ve Süleyman Çoban Usta Kullanıyor* 76
II- *Musa'nı Tercihi Köleden Yana* 77
D- Yahudi Peygamberlerinin
Yaşamları ve Ritüelleri 80
I- *Musa'daki Şaman Ögeler* 80
a- *Kentte Dini Lider Olmak* 80
b- *Musa'nın Mucizeleri Şaman Ritüeli midir?* 80
II- *akup'un Şaman Ritüellerle İlişkisi* 82
III- *Rüya ve Gizemli Taşlar da Şaman Ritüel Ögesidir.* 84
a- *Rüyalar* 84
b- *Gizemli Taşlar* 84
E- Musa'nın Ölmesi/Öldürülmesi
ve Bu Olayın Sanat Üretimine Etkisi 85
I- *Tevrat'a Göre Musa'nın Ölümü* 85
II- *İslam Kaynaklarına Göre Musa'nın Ölümü* 86
III- *Bilime Göre Musa'nın Ölümü* 88
F- Yahudi Resimleri 89
Sonuç Olarak 91

İkinci Kitap
HIRİSTİYANLIK 95
Hıristiyanlık, Sanat ve İsa 97
A- Hıristiyanlar, Resim-Heykel ve
Süren Yahudilik Etkisi 97
I- *Yahudilik Etkisi Üç Yüz Yıl Yasak Getirdi* 98
II- *Paulus ve Resim-Heykel* 99
III- *Tevrat ve İncil'deki On Emir'de Resim-Heykel* 102
IV- *Tarsus-Kudüs ve Paulus* 104
B- Paylaşımcı Hıristiyanlar
Sanatsever Şaman mıydılar? 105
I- *Son Akşam Yemeği, Paylaşımcı Tanrı Krallığı mıdır?* 105
II- *Paulus Ortak Paylaşım Öneriyor* 106
III- *İsa'daki Paylaşımcılığın Kaynağı Şamanizm mi?* 109
a- *İsa'da Şamanıl Bakış* 109
b- *Doğu'da Şamanıl Yaşam* 111
IV- *İsa, Şaman İllerine Gitmiş midir?* 112
V- *İsa Mucizeleri Şaman Ritüelleri midir?* 114
C- İkona, Roma, İsa-Paulus Öğretisi
ve İkonakırıcılık (İkonaklazm) 118
I- *İkona Nedir?* 119
II- *Hıristiyanlık Yükseliyor, Antik Yunan ve Roma Çöküyor* 120
D- Sıfır-312 Yılları Arasında
Hıristiyan Sanatı ve Kültürü 125
I- *Katakomp Kültürü ve Kutsal Emanet Toplama Yarışı* 125
II- *Roma-Bizans Ayrılışı ve Sanata Etkisi* 128
E- Hıristiyanlık'ta Görüş Ayrılığı:
İkonakırıcılık ve İkonaseverlik 128
I- *İmparator III. Leo İkona Sevmiyor, Kırıyor* 128
II- *Şam'ın İkonakırıcılık'a Tarihsel Karşı Duruşu* 131

F- Kilisede Pagan'a Dönüş ve Engizisyonlu Yıllar 133
I- *Emperyal Yönetim Dinde Pagan Anlayış İster* 133
II- *Engizisyonlu Yıllar* 134
G- Sanayi Devrimi'nin Doğuşu ve Rönesans 138
I- *Krallık-Kilise Çatışması* 138
II- *Burjuvazi'nin Doğuşu* 138
III- *Teknolojinin Öyküsü* 139
IV- *Rönesans'ın Yolunu Açan Etmenler* 141
V- *Sanatta Rönesans* 143
VI- *Rönesans'ın Diğer Önemli Sanatçıları* 149
H- Rönesansta Din-Sanat İlişkileri ve Sivil Sanatçı Koruyuculuğu 150
I- *Din Her Devirde Sanatçı Koruyor* 150
II- *Varlıklı Aileler de Sanatçı Koruyor* 151
Sonuç Olarak 153

Üçüncü Kitap
İSLAM 157
İslam, Sanat ve Muhammed 159
A- İslam'da Resim-Heykel Sorunu Konuyla İlgili Kim Ne diyor 160
I- *Kur'an Ne Diyor?* 160
II- *Hadisler Ne Diyor?* 165
B- Kur'an ve Hadis Kaynaklı Kişi/Kurum Görüşleri 170
I- *Resim-Heykel Yapmak Haramdır Diyenlerin Görüşü* 170
a- *Genel İslam Bilginlerinin Görüşü* 170
b- *Osmanlı Bilginlerinin Görüşü* 172
II- *Resim-Heykel Yapmak Helaldir Diyenlerin Görüşü* 173
III- *Dört Sünni Mezhebin Görüşü* 176
IV- *Bizim Görüşümüz* 177
C- İlk Müslümanlar ve Resim-Heykel Anlayışları 180
I- *Peygamber Döneminde Resim-Heykel* 181
a- *Peygamberi Entelektüel Yapan Etkenler* 188
1- *Peygamber ve Rahip Bahira* 188
2- *Bahira ve Resim-Heykel* 191
b- *Peygamber, Paylaşımcı Yaşam ve Sanat* 193
1- *Kur'an ve Peygamber Paylaşımcılığı Öneriyor* 194
1a- *Kur'an'ın Tavrı* 194
1b- *Peygamber'in Tavrı* 195
2- *Peygamber ve Kölecilik* 196
2a- *Peygamber Kölelerinin Tamamını Azat Etmiştir* 196
2b- *Peygamber Köle Kullanımını Hoş Karşılamazdı* 198
3- *Peygamber'deki ve Şamandaki Ortak Değerler* 200
3a- *Bozkır, Çoban Kimliği ve Peygamber* 201
3b- *Peygamber Şaman İllerine Gitmiş midir?* 202
3c- *Peygamber Mucizeleri Şaman Ritüelleri midir?* 205
II- *Dört Halife Döneminde Resim-Heykel* 210

III- Emeviler Döneminde Resim-Heykel 213
a- *Kısa Tarihçe* 213
b- *Resim-Heykel Koruyucusu Emeviler* 215
c- *Resim-Heykel Kırıcısı Emeviler* 216
IV- Abbasiler Döneminde Resim-Heykel 223
a- *Abbasiler Sahneye Nasıl Çıktı* 223
b- *İslam İmparatorluğu'na Giderken İzlenen Yol* 226
c- *Abbasilerin Aldığı Bizans Kurumları* 227
1- *Kılık-Kıyafet Kurumu* 227
2- *Dört İncil Yazarı, Dört Fıkıh Bilgini* 228
3- *Hadis Kurumu* 230
4- *Resim Yasağı Kurumu* 231
D- Hıristiyan İkonakırıcılık Hareketinin İslam'daki Resim Yasağına Etkisi 232
a- *Bizans İkonakırıcılık Tarihi* 232
b- *İkonakırıcılık Yıllarında İslam Sanatı Tarihi* 233
I- *İkonakırıcılık ve Emeviler* 233
1- *Kasr'ul Hayri'l Garbi Kasrı* 234
2- *Mşatta Sarayı* 235
II- *İkonakırıcılık ve Abbasiler* 236
III- *Muhalif İslam Devletleri Resim-Heykel Yapmayı Sürdürüyor* 237
a- *Abbasiler İktidar İçin Mevaliye Yalan Söylüyor* 238
b- *Aldatılmış Mevali, Abbasi Yönetiminden Kopuyor* 239
1- *Merkezden Kopmuş İslam Ülkesi Sanatı Örnekleri* 240
2- *Abbasi Merkezindeki Sanat Örnekleri* 242
E- Abbasi Sanat Anlayışı ve İslam Sanatına Minyatürün Girişi 242
I- *Hıristiyan Bizans'ta Minyatürün Yeri* 243
II- *Müslüman Abbasi'de Minyatürün Yeri* 246
F- İslam'ın Resim-Heykel Yasağında Mekke-Medine İkilemi 249
I- *Mekke Yasak Yanlısı Değil* 249
II- *Yahudi Kökenli Müslümanların Yasak Aktarımı* 253
G- Sağlam Hadis-Çürük Hadis ve Resim-Heykel 258
I- *Hadis İşleme Yöntemi Üzerine* 258
II- *Uydurma Hadis Çözümlemesine Örnekler* 259
H- Selçuklu ve Osmanlı'da Resim ve Heykel 263
I- *Selçuklular'da Resim-Heykel* 263
II- *Osmanlılarda Resim-Heykel* 266
Sonuç Olarak 269
DİZİN 277
KAYNAKÇA 289

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu incelemeye başlamadan önce Muhammet Siyah Kalem ve resimleri hakkında bir kitap hazırlamıştım. Bu iş yaklaşık yirmi yılımı almıştı ve işin doğrusu artık bir an önce yayımlansın diye sabırsızlanıyordum. Heyecanlanmamın nedeni bu inceleme sayesinde Siyah Kalem resimlerinin 15. yüzyılda değil de 5. yüzyılda üretildiğini kanıtlamış olduğuma inancımdı. Kısacası bin yıllık bir yanılgıyı düzeltmiştim ve bir an önce bunu insanlarla paylaşmak istiyordum.

Resimleri takılmış metni yayınevine teslim etmeden önce son gözden geçirme olsun diye yeniden okudum ve bulduğum birkaç eksiği tamamladım. İçime sinmedi, yeniden okudum. Yine içime sinmedi, üçüncü kez okudum. Her okuduğumda metni bu haliyle yayımlatmak konusundaki yürekliliğim biraz daha azaldı. Son okuduğumda ise kitabın bunca eksikle okuyucuya ulaşmasının doğru olamayacağı fikrine vardım ve girişimlerimi durdurup kitabı dinlenmeye bıraktım.

İşin garip yanı, kitaptaki eksikler hakkında net bir fikre sahip olmamamdı. Bu yüzden inceleyip sayfa kenarlarına notlar aldığım temel kaynak eserleri bir kez daha gözden geçirmeye başladım. Gördüm ki pek çok bilgiyi yüzeysel okuyarak geçmişim ve eski bilgi ve kanılarımı destekleyen görüşlere fazlaca önem vermişim. Benim açımdan sıkıntının kaynağı buydu.

Bu gözden geçirmeler sırasında özellikle tektanrılı din kaynakları ısrarla öne çıkmaya başladı. Öyle ki yalnızca kendi bilgilerimdeki eksiklik ve yanlışlıkları tamamlayıp düzeltmekle kalmadım, bu temel kaynaklardaki -bana göre- birçok yanlış bilgilendirmenin de farkına vardım.

Konu ilginçti ve tüm çalışmalarımın önüne geçmişti.

Şunu anlamıştım:

Tektanrılı dinler konusunu ve sanatla ilişkisini inceleyip özümsemeden Siyah Kalem resimlerini hakkıyla değerlendirmem olanaksızdır. Bu inanç beni hiç zaman yitirmeden elinizdeki incelemenin planını yapıp çatısını kurarak işe başlamaya götürdü.

Tektanrılı din tasarımcısı peygamberler olan Musa, İsa ve Muhammet'in yaşadıkları yıllarda resim ve heykel sanatına ilgi duyduklarını, bu yönde üretilmiş eserleri koruduklarını ve evlerinde resim-heykel bulundurduklarını öğrendim. Bunu öğrenmek beni hayli şaşkınlığa uğrattı. Özellikle İslam Peygamberi Muhammet'in, resimlerle doldurulmuş evinde resimlere yönelerek namaz kıldığını kabullenmek hayli zor oldu. Bunu aşmak için karşılaştığım temel kaynakları ve o kaynaklara yorum yazan bilginlerin eserlerini yeniden yeniden okumak zorunda kaldım.

Ortaya dişe dokunur bir inceleme eseri çıktığına inanıyorum.

Bu incelemeyle hedeflediğim kitle ilahiyatçılar değildir. Yöneldiğim insanlar, akademik düzeyde güzel sanatlar eğitimi alan genç nesillerin üyeleridir. Onlara Batı sanatı tarihi her ayrıntısıyla verilirken, kendi topraklarının sanat tarihi neredeyse hiç öğretilmemektedir. Güzel sanatlar eğitimi görürken benzeri benim de başıma gelen, üzücü bir durumdur bu. Bu inceleme sayesinde gençlerin Doğu ve Batı kültürlerini karşılaştırma olanağı bulacaklarını umuyorum. Umarım bu bakış açısı, ayaklarının hangi toprağa bastığını görmelerini sağlar.

Üstümde emeği oluşan birkaç kişinin adını anmak istiyorum:

Dostumuz Mustafa Nemutlu'ya, yazmaya yoğunlaşmamı kolaylaştıran her türlü desteği ve yüreklendiriciliği için teşekkür ederim.

İstanbul Valiliği Basın Müdürü ve ağabeyim yazar Nazır Şentürk'e teşekkür ederim; bilgi, belge ve kaynak kitap edinmemde kişisel olanaklarını benden esirgemediği ve her fırsatta arkamda durduğu için.

Eşim Nuray Çiftçi'ye de teşekkür ederim:

Yalnız başıma bu çapta bir çalışmanın altından kalkmamın olanağı yoktu. Benimle birlikte her gece sabahın beşine dek yazı okuyan, düzeltme yapan ve kararsız kaldığım konularda bıktırıcı tartışmalarıma katlanan odur. İncelemenin düzgün bir Türkçe ile size ulaşmasını sağladığı için de ona ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Yararlı olması dileği ile...

Köksal ÇİFTÇİ

Ekim 2008 / ACIBADEM

TEKTANRILI DİNLERDE
RESİM ve HEYKEL
SORUNU

GİRİŞ ve ÖZET

Yazara ileti için: koksalciftci@hotmail.com

GİRİŞ

Seçtiğimiz konu din-sanat ilişkisi ve çok göz önünde. Alanın uzmanı olmaları gereği birçok biliminsanı ve araştırmacı bu konuda makale yazmış, bildiri sunmuş ve telif eser meydana getirmiş. Böylesine yoğun ilgi görmüş bir alanda özgün fikir oluşturmak ve onu tutarlı verilerle destekleyerek okur karşısına çıkarmak gerçekten de zor.

Bu üretilenlerden ulaşabildiklerimizin tamamını inceledik ve gerekli notlarımızı aldık. O değerli bilgi, yöntem ve çıkarımlarından elde ettiğimiz verileri, okumakta olduğunuz şu çalışmada özenle kullandık, yeri geldikçe de hak sahiplerinin adlarını dipnotlarda andık.

Şu sorulabilir: Sizin incelemenizde farklı olan nedir?

Yanıtımız şöyle olacaktır:

İncelememizi diğerlerinden ayıran en belirgin öge, konuları, tüm dinlere nesnel gözle eşit uzaklıktan bakan ve yadsınamaz denilen unsurları sorgulamaktan kaçınmayan bir tutumla ele alıyor olmamızdır.

Bu bize ne yarar sağlamıştır?

Birincisi, tarihsel akış içinde insanlığın aldığı yol ve gelişme süreçlerini, ülkeler coğrafyası değişkenliğini ön planda tutarak inceleyip dinlerin bölgesel -sosyal, ekonomik ve kültürel etmenler zorlamasıyla oluşan- farklılıklarının kökenlerini ortaya koymamızı kolaylaştırdı.

İkincisi, eski toplumları incelerken onların sınıfsal konumlarına dikkat etmek, kim ya da kimler hangi eylemi hangi gerekçe ve dürtüyle yapmıştır, bakış açısını getirdi. Böylesi, toplumlar içi çatışmaları kavramamızda hayli yol gösterici olmuştur.

Üçüncüsü ise eski toplumların bölgeler ve ülkeler örgütlenmesine, yönetim biçimlerine dikkat etmemiz, olay ölçüştürmesi yöntemini izlememizin önünü açtı. Kısacası bu sayede bilimselliği izledik, karşılaştırmalı tarihsel bakış yöntemini kullandık. 750 yılında Bizans -din ve

sanat açısından- nasıl bir uygulama yapıyordu, aynı yılda İslam toplumunun durumu nasıldı, yöntemidir sözünü ettiğimiz.

Bu sayede aynı dinden olan farklı kavimlerin neden öğretiyi farklı algıladığı ve uyguladığı sorununu kavrayabildik. Yani hangi din hangi bölgede sanata neden yakın durmuştur, tarihsel alt yapısı nedir, hangi din hangi kavim elinde sanata neden soğuk davranmıştır, kökensel nedenleri hangi dürtülerin eseridir, sorusunun yanıtını bulmuş olduk.

A- İnsanlığın Gelişmesi ve Din

Tektanrılı dinler konusuna girmeden önce yapmak gerektiğine inandığımız önemli şeyler var: yukarıda sözünü ettiğimiz yöntemlerin ön ayrıntılarını vermek... Çünkü bu ön bilgiler tüm dinlerin ortak paydasıdır ve aşağıda dinler konusu kendi başlıkları altında işlenirken sık sık karşımıza çıkacaktır; yinelemek sorun yaratacağından tümünü burada bir seferde vererek sıkıntıyı aşmayı uygun bulduk.

Yapacağımız ilk iş, insanın milyonlarca yıl önce cangıl ormanlarında bir primat olarak yaşama merhaba demesinden günümüze dek aldığı yolu özetlemektir. Ardından bu yolda atalarımız hangi zaman diliminde neler yapmıştır ona bakacağız. Onu pirimat ailesinden ayırıp alet yapabilen, din tasarlayabilen, en önemlisi de sanat üretebilen akıllı ve özgün bir canlı düzeyine çıkaran etkenler nelerdir onun izini süreceğiz.

I- *İnsanlığın Evreleri ve Toplumsal Oluşumlar*

Şu bir gerçek ki Akdeniz uygarlığı üyesi toplumbilimciler; saha çalışmaları, arkeolojik bulgular, antropolojik gözlemler, tarihsel sorgulamalar sonucu elde ettikleri verileri kullanarak insanlığın geçirdiği evreleri kuramsal düzeyde kusursuza yakın formüle etmiş, ulaştıkları sonuçları, dünya kamuoyuna derli toplu bir şekilde sunarak emeklerini cömertçe paylaşmışlardır. Çalışmaları yetkindir ve kendi içinde de oldukça tutarlıdır. Her ortamda her yönden bilimsel düzeyde tartışılıp olgunlaştırılmış bu çalışmalar, insanlık için son derece yararlı bilgiler içermektedir. Bizi besleyen kaynakların en önemli bölümünü de onlar oluşturuyor.

Bu değerli insanlardan Darwin'in, Gordon Child'ın, William Ryan-Walter Pitman ikilisinin ve Daimond Jared'ın adları anılmayı öncelikle hak edenlerdir.

En tutarlı çözümlemeleri yapan kişi ise Amerikalı toplumbilimci Lewis Henry Morgan'dır. Morgan, 1851-1877 yılları arasında otuz yıla yakın bir süre kızılderililerin içinde yaşayıp saha çalışması yaparak toplumsal kuramını oluşturmuş, ulaştığı sonuçları 'Eski Toplum' adlı eserinde

toplayarak insanlığın hizmetine sunmuştur.[1] Bu, çok etkili ve ciddiye alınması gereken bir çalışmadır. Morgan, kendi dönemdaşlarını ve kendinden sonra gelen biliminsanlarını derinden etkilemiş ve onlar için denek taşı olmuştur.

Morgan'ın çözümlemesine göre insanlık, binlerce yıllık süreç içinde 'Yabanıllık'tan 'Barbarlık'a, oradan da 'Uygarlık'a geçmiştir. Morgan'ın bu tanımlamasını Engels, kolay anlaşılır dil kullanarak şöyle özetler:

'Yabanıllık: Doğa ürünlerinden, onları hiç değiştirmeden yararlanmanın ağır bastığı dönem. İnsan eliyle yapılan üretim, her şeyden önce bu yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretimidir. (Buzul yılları, kç)

'Barbarlık: Hayvan yetiştirme, tarım ve insan çalışımı sayesinde doğal ürünlerin üretimini artırmayı sağlayan yöntemlerin öğrenilmesi dönemi. (Günümüzden yaklaşık 12-8 bin yıl öncesi, buzulların eridiği ilk yıllar, kç.)

'Uygarlık: İnsanın, doğal ürünleri hammadde olarak kullanmayı öğrendiği dönem; asıl anlamda sanayi ve ustalık dönemi.'[2]

II- *Yabanıllık, Barbarlık, Uygarlık*

Yabanıl Dönem olgusu, -konuyu homo sapiens üstünden inceleyeceğimizden gerçeği tam yansıtmasa da- şimdilik yerkürenin son ve 4. Büyük Buzul Dönemi'ni kapsar şekilde ele alınacaktır. Yani kısaca, aşağıda Yabanıl Dönem kavramı geçtikçe, yerkürenin günümüzden yaklaşık 100 bin yıl öncesi ile 12 bin yıl öncesi arasındaki buzlarla kaplıykenki geçen zaman diliminin insan yaşamı anlaşılmalıdır.

Yabanıl Dönem (Vahşet Dönemi), insanlığın en çetin dönemidir.

İnsanlar 5 milyon yıllık[3] yaşam yolculuklarının ancak günümüzden yaklaşık 30-25 bin yıl öncesinde ok, yay ve mızrak yapımında yetkinleşebildiklerinden[4] ve günümüzden yaklaşık 20 bin yıl önce buzulların erimesi sürecine girmiş olmanın verdiği olumlu gelişme -bitki örtüsünün çeşitlenmesi ve üstesinden gelinebilir yeni hayvan türlerinin ortaya çıkması- sayesinde avlanmayı başarabilmişlerdi. Ondan önceki -yani günümüzden yaklaşık 30 bin yıl öncesi- dönemde neredeyse beslenmelerinin tamamı 'artık yiyecek'e dayalıydı.[5] 'Artık yiyecek'ten kasıt kesin-

1- Morgan, Lewis Henry; Eski Toplum I-II, Çeviren: Ünsal Oskay, 1994, Payel Yayınları
2- Engels, Friedrich; Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, s. 43
3- Lewin, Roger: 'İlk varsayımsal insan fosili 5 milyon yıllıktır.' Modern İnsanın Kökeni, s. 19
4- Morgan, Lewis Henry: 'Yabanıllık Döneminden Yabanıllığın Üst Dönemine geçişi de ok ve yayın bulunuşu belirlemiştir.' Eski Toplum I, 1994, Payel Yayınları, s. 81
5- Lewin, Roger; Modern İnsanın Kökeni, 1997, Tübitak, s. 43-44, s. 168

likle leş değildir.* Çünkü insan 5 milyon yıllık serüveninde hiç leş yememiştir. Artık yiyecek, güçlü avcı ve toplayıcı canlıların avlayıp ya da toplayıp karın doyurduktan sonra geride bıraktıkları taze et ve meyvesebze fazlasıdır.

İnsanın 'Artık yiyecek'le beslenmesinin nedeni, bedensel yerleşik silahlara sahip olmayışıdır. Nedir bunlar? Koku alma ve işitme duyusu avcılarına oranla yok denecek kadar azdır, pençeleri yoktur, diş yapısı öğütmeye yarayacak şekilde oluşmuştur, parçalayıcı ve yırtıcı özellik taşımaz, en önemlisi de kendi türleri içinde en yavaş koşan canlı olmasıdır, saldırıya uğradığında koşarak kurtulma şansına sahip değildir.[6] Bu olumsuz koşullarda yaşam sürdürmek için tutulacak en akıllı yol, elbette -yukarıda da söylediğimiz gibi- diğer avcı ve toplayıcı canlıların artıklarını yiyerek beslenmektir.

Bu nedenledir ki insan, günümüzden 12 bin yıl öncesinde buzullar eriyinceye dek -son buzulun son çeyrek yıllarında avcılığı öğrenmiş olmasına karşın- hep varlıksürdürme çabasında olmuştur.

Varlıksürdürme olgusu ne anlama gelmektedir? Varlıksürdürme, günübirlik yaşamak demektir. Bir başka deyişle bugün bulduğunu bugün yeme, yarını yarın olduğunda düşünme yaşam biçimi demektir.[7] İşte bu nedenle insan doğada olan her şeyi taklit etmiş, yarını düşünmek gibi olgular geliştirecek soyutlama kavramını başlatamamıştır.

Bu yaşam biçimi, Buzul Çağı insanının tanrı kavramı tasarlamasını da engellemiştir. Tanrı herkesin de bildiği gibi görünmezdir ve erişilemeyecek denli insandan uzak ve üst bir boyuttadır ve canlıların yaşamasına veya ölmesine keyfince karar verir. Sonuçta bu tasarım bir varsayımdır ve tahminler, soyutlamalar dizisinden başka bir şey değildir.

Oysa buzul insanının ölüm nedenleri arasında ilk sırayı açlık, ikinci sırayı kazalar, üçüncü sırayı avcı hayvan saldırıları vb. almaktadır. Bu durumda ölüm, insan için açık ve anlaşılırdır. Can alma işinde görünme-

* Lewin, Roger: 'Arkaik insanlar, etçil hayvanların öldürdükleri avlardan kapabildikleriyle yetinen, belki ara sıra da küçük çapta avlanmalar dışında, düzenli avcılık olarak nitelendirilebilecek hiçbir şey yapmayan, fırsatçı leş yiyicilerden pek farklı değillerdi.' Modern İnsanın Kökeni, 1997, Tübitak, s. 168. Yukarıdaki söylemden de anlaşılacağı üzere bilimin genel eğilimi, ortaya çıkışından günümüzden yaklaşık 40-30 bin yıl öncesine dek insanın leş yediği yönündedir. Biz buna katılmıyoruz. Sav doğru olsaydı günümüz insanı leş yiyince hastalanmaz, leş görünce ya da leş kokusu alınca tiksinmezdi.

6- Darwin, Charles; İnsanın Türeyişi, çev.: Sevim Belli, 1995, Onur Yayınları, s. 93. Ayrıca bak: Child, Gordon; Tarihte Neler Oldu, çev.: A. Şenel - M. Tunçay, 2006, Kırmızı Yayınları, s. 21

7- Morgan, Lewis Henry; Eski Toplum I, 1994, Payel Yayınları, s. 79-80

yen, gizemli varlıklar rol almaz. Öte yandan buzul dönemi en az mikrop barındıran dönemdir. Hastalık, insan ölümlerinde belki de son sırayı almaktadır. Bu nedenle buzul döneminde gizemli, görünmeyen güçlerce gerçekleştirilmiş insan ölümü yok denecek denli azdır. Bu da tanrı kavramının gelişmesini engellemiş bir başka temel etkendir.

Buzul Çağı hayatı tam gerçekçi koşullar altında geçmekteydi.

Bu gerçekçilik Buzul Çağı sanatına da yansımıştır. Günümüzden yaklaşık 20 bin yıl öncesi ile 15 bin yıl öncesi[8] arasında yapılmış olduğu düşünülen Altamira ve Lascaux mağaralarının iç duvarlarındaki Buzul Çağı resimleri tam bir fotoğrafik gerçeklik içerirler. Bu gerçeklik yalnızca fotoğrafik olmakla sınırlı değildir, çizilen hayvanların resimleri de canlılarıyla bire bir aynı boyuttadır.

Bu dönem insanı, buzul şartlarında ayakta kalabilmenin en kestirme yolunu da bulmuştur. Bu yol, bulunan yiyeceğin tüm klanla eşitlik koşullarında paylaşımıdır.[9] Bu buluş sayesinde diğer canlılardan güçsüz olan insan, yaşamını sürdürebilmiştir. Paylaşımcılık Buzul Çağı boyunca artarak sürmüş, bu yaşam biçimi insanlar arasında toplumsal erdem düzeyine yükselmiştir. Öyle ki bu kurala uymayan klan üyeleri klan dışına, yalnızlığa sürülmeye başlanmıştır. Bu da o birey için kısa zamanda ölümle yüz yüze gelmek demektir.

Bu ortak paylaşım ilkesi, Buzul Dönemi sona erdiğinde de insanların yaşamında temel öğe olmayı sürdürmüştür. Ta ki Son Barbarlık Dönemi'nde mal biriktirmeyi ve ticaret yapmayı öğrenene dek.

Morgan, insanın çömlek yapmayı akıl etmesini, yabanıllıktan barbarlığa geçişinin göstergesi olarak kabul eder.[10] Sözü edilen, günümüzden 12 bin yıl önce, yaklaşık 120, 100 ya da 74 bin yıl süren 4. Büyük Buzul'un erimesi ertesinde gerçekleşmiştir.[11] Çünkü bu buzulun son

8- Tarihlemede farklılıklar vardır. Biz, arkeologların verdiği tarihi kullanıyoruz. İşte birkaç adres: Gombrich, E.H.: 'M.Ö. 15.000-10.000 arası' Sanatın Öyküsü, s. 40, 1999, Remzi Kitabevi Tansuğ, Sezer: 'Altamira Mağarası'nın tarihçesi, 15-20.000 yıl öncelerine uzanmaktadır.' Resim Sanatı Tarihi, s. 20, 2004, Remzi Kitabevi - Lewin, Roger: 'Lascaux ve ..Altamira mağaralarındaki betimlemeler, 20 bin yıl önce yaşamış...' Modern İnsanın Kökeni, s 179, 1997, Tübitak - Becer, Emre: 'Mağara duvarlarına oyularak yapılan desenlerin en eskileri İ.Ö. 25.000 ile 20.000 yıllarına aittir.' İletişim ve Grafik Tasarım, s. 84, 2006, Dost Kitabevi

9- Child, Gordon: 'Sağlanan yiyecekler, genellikle ortaklaşa sahip olunan ve ortaklaşa yararlanılan şeylerdi.' Tarihte Neler Oldu, s. 60, 2006, Kırmızı Yayınları

10- Morgan, Lewis Henry; Eski Toplum I, s. 69, Payel Yayınları

11- Verilen tarihler farklıdır. Biz 100 bin olanı kullanıyoruz. W. Ryan-W. Pitman: '..son buzul dönemi başlangıcında, 120.000 yıl önce' Nuh Tufanı, s. 274, 2003, Arkadaş Yayınevi - Atalay Ozan 'Son Buzul Çağı, günümüzden yaklaşık 74-12 bin yıl (önce) arasındaki bir dönemi kapsamaktadır.' Tübitak Bilim ve Teknik dergisi 2002

çeyrek yıllarında iklim yumuşamış,[12] kolay erişilir bitki ve hayvan türleri gelişmiştir. Açlık, insanın birincil sorunu olmaktan çıktığından[13] soyutlama -yarını düşünme- yetisi gelişmiştir.[14] Çömlek, tipik bir soyutlama ürünüdür. Rüzgarda savrulan tozların suyla karıştırılarak hamur haline getirilmesini ve bu hamurdan suya dayanıklı kap üretilmesini tasarlamak özel akıl ister. Çünkü yapılanın doğada örneği yoktur. Zorluğu da buradan gelir.

Tohumun ve hayvanın evcilleştirilmesi de aynı soyutlama yeteneğinin devrimsel bir sonucudur.

Bu sayede insan artık barbardır.

İnsanlar günlük gereksinimden fazlasına sahip olsalar da elde edilen besinler Yabanıl Dönem'de olduğu gibi hâlâ akrabalardan oluşan klanın kamusal ortak malıdır.

Barbar Dönem insanının şimdi yeni bir sorunu vardır: mikroplar.

Buzul eriyince soğuk steril koruyucu ortam kalkmış, evcil tohum ve evcil hayvanla iç içe yaşamanın getirdiği mikrobik hastalıklar dönemi başlamıştı.[15] İnsanlar artık açlıktan ölmüyor ama gözle görülemeyen ve engellenemeyen bir güç tarafından öldürülüyordu. Bu gücün karşısında çaresiz kalmışlardı. Günümüzden 12 bin yıl öncesinin insanı bu görünmez, yenilmez güce tanrı dedi. Bu ilk tanrı, tek tanrıydı.[16]

Uygarlık, ticaretin gelişmesi, yazının icat edilmesi ve insanın evcilleştirilerek köle edilmesiyle başlar.

Süreç şöyle başladı: İnsanlar günümüzden yaklaşık 7-6 bin yıl önce çömlekle başlayan ve giderek çeşitlenen tarımsal hammadeye dayalı

12- W. Ryan-W. Pitman; Nuh Tufanı, s. 275, çev.: Dursun Bayrak, 2003, Arkadaş Yayınevi

13- Morgan, Lewis Henry; Eski Toplum I, Payel Yayınları, s. 79-80-81

14- Darwin, Charles; İnsanın Türeyişi, çev.: Sevim Belli, 1995, Onur Yayınları, s. 119-120

15- Diamond, Jared; Tüfek, Mikrop ve Çelik, s.102, çev.: Ülker İnce, Tübitak

16- İnan, Abdülkadir: 'Evvelce su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı ile bir kişi vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı. ..Tanrı şöyle buyurdu: "Sağlam bir taş olsun" suyun dibinden bir taş çıktı. Tanrı ile kişi taşın üzerine oturdular. Tanrı kişiye: "suya dal, oradan toprak çıkar" dedi. ..Tanrı toprağı suyun üzerine atarak "yer olsun" de di. Böylece yer yaratılmış oldu. ..Tanrı yine şöyle dedi: "dokuz dalın kökünden dokuz ki şi türesin ve bunlar dokuz ulus olsun". Tarihte ve Günümüzde Şamanizm, TTK, s. 14-15 Genel eğilim ilkellerin Çoktanrı inancında olduğu doğrultusundadır; uzmanlar, Mitropolsky'deki '(İnsan) Kendi ilkel donanımı ile kendini, doğa afetleri karşısında güçsüz hissediyordu. ..Bu güçsüzlük, doğanının yasaları konusundaki cılız bilgisi, onu, kendi kavrayışının dışında, gerçeksiz, imgesel güçlerin doğa olaylarını yönettiğini düşünmeye yöneltiyordu.' (Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 46, 1979, Sol Yayınları) çıkarımının benzerini gerekçe gösterirler. Bizce bu sav belgesel, nesnel gerçeklikten uzak, biraz da çocukça ilk akla gelen fikirdir. Tektanrı fikri, yukarıda gerekçelediğimiz gibi oluşmuş olabilir; bu daha akla yatkındır.

mamul maddeyi o denli çok ürettiler ki kullandıkları halde ambarları tıka basa dolu kaldı. Önceleri gereksinimi olanlara dağıtıyorlardı bunları. Sonra takas usulünü geliştirdiler. İşlem yalnızca ürün değişimine dayanıyordu. Daha sonra bu yol da tıkandı.

Derken artık ürünü verip karşılığında genel geçer değerli şeyler almaya başladılar; post, ender bulunan taş ve maden gibi... Bu, paranın icadını getirdi.[17] Para icat edilince alışveriş hızlandı ve not tutarak iş görme zorunluluğu gündeme geldi. Artık kodlamalı yazıya geçmek kaçınılmazdı. Bundan da anlaşılacağı gibi, uygar kodlamalı yazı, muhasebe defterlerini tutmak için geliştirildi ve köleci tüccarların emrine verildi.[18]

Derken para ve 'artık ürün' biriktirmek, mal biriktirmek şekline dönüştü ve en güvenilir mal da topraktı.[19] Varsıllar, birikimleri ile toprak edinmeye başladılar. Böylece toprağa bağlı yoksul insanlar açlığa itildiler. Geniş toprakları varsıl ailelerin tek başlarına işlemesi düşünülemezdi. 'Artık emek'e gereksinim vardı. Bu kolay elde edilen bir şey değildi. İnsanlar gönüllü olarak, varsıllar için ağır şartlarda, karın tokluğuna çalışmak istemiyordu. Egemen ve silahlı varsıllar güç kullanarak insanları çiftliklerine zorla getirdiler ve alıkoydular.

Böylece varsıllar dünyanın ilk organize savaş olgusunu bulmuş oldular. Varsıl kentliler güçsüz, örgütsüz ve savaş deneyimi olmayan kırsal köylü topluluklara askeri saldırı düzenliyor, yerleşimlerini yakıyor, mallarını ve insanlarını yağmalayarak çiftliklerine geri dönüyorlardı.[20] Temel haklardan yoksun olan bu insanlar hayvanlarla eş koşullarda zorla çalıştırılıyorlardı[21] ve artık onların bir adı vardı. Onlara köle diyorlardı.

Uygar sistemde insanlar, kendi çıkarlarını gözetip ellerindekini yoksul kardeşleri ile paylaşmaktan sakındıkları için tek başlarına kalmışlardı. Dahası varsıllar daha çok kazanç için komşu varsıllara da saldırıyordu. Bu yeni düzende herkes herkesin hasmıydı. Kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Baba oğulun, kardeş kardeşin can düşmanıydı.

17- Zubritsky, Y.: 'Batı Asya'nın köleci devletlerinde, Yunanisten'da ve Çin'de, para, sikke biçiminde, MÖ 7-6. yüzyıllarda ortaya çıktı.' İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 76, 1979, Sol Yayınları

18- Özkök, Ertuğrul: "Levi-Strauss'un savı doğruysa, yazılı iletişimin birincil işlevi insanların köleleştirilmesinin kolaylaştırılması demektir.' Sanat, İletişim, İktidar, s. 56, 1982, Tan Kitap

19- Eberhard, Wolfram; Çin Tarihi, s. 53, 1995, TTK

20- Diamond, Jared; Tüfek, Mikrop ve Çelik, s .99, çev.: Ülker İnce, Tübitak

21- Aristotales: '..köle ise, başka herhangi bir uşak gibi canlı bir yaratık olduğu için, birçok araçlar değerinde bir araçtır.' s. 12, '..Kölelerin kullanımı da, evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz. ..Doğa özgür kişilerle kölelerin bedenlerini ayrı ayrı yaratmayı amaçlamıştır.' s. 14, Politika, çev.: M. Tunçay, 2006, Remzi Kitabevi

Bu güvensizlik ortamında tek bir tanrı insanlara güven vermiyordu. Ezilen, ortak tektanrıdan yardım istedikçe, tanrı, güçlünün ve varsılın tarafını tutuyordu. Varsıllar da ortak tanrıyla iş görmeyi güvenilir bulmaz oldu. Böylece her güç grubu güven içinde olabilmek için kendi tarafını tutan ve yalnızca o gruba hizmet veren tanrı tasarımını yarattı. Böylece insanlar 'tektanrı' sisteminden 'çoktanrı' sistemine geçmiş oldu.

Tanrılar ve köleci varsıllar başta kıyasıya kavga ettiler. Fakat bunun yoksullar ve köleler üstünde denetim ve yönetim zaafı getirdiğini gördüler. Böylece 'Tanrılar Panteonu'nu yarattılar.[22] Her çıkar grubu, kendi tanrısının koruması altında bu panteonda temsil edildi. Tapınakta kavga etmek yasaklanmıştı; inanç sorunları konuşularak, anlayla, hoşgörüyle çözülüyordu. Bu sistem sivil yönetime de uygulandı. Panteonun adı parlamento, yönetim biçiminin adı da demokrasi oldu.

Unutmayalım ki bu panteona yoksulların ve kölelerin tanrıları alınmamıştı, doğaldır ki sivil yönetimde de onlara yer verilmeyecekti. Demokratik yönetimde yoksul halk ve köle yok sayılmaktaydı.[23]

Bu yaşam biçimi zaman ilerledikçe yöntem değişiklikleri geçirerek varlığını günümüze dek sürdürdü. Günümüzde insanlar parlamenter sistemle ve demokratik yöntemlerle yönetilmektedir.

Şu an bizler, sözü edilen uygar toplumun üyeleriyiz.

III- *Çoban Kültü ve Çiftçi Kültü*

Sanat tarihi açısından yaşamsal olan bu kavramların insanlarda kafa karışıklığına yol açtığı bir gerçek. Genelde insanlar, tarım yapan her köylüyü çiftçi olarak algılıyor, tarla sürmek, topraktan ürün almak anlamına gelen çiftçi kavramını kent yaşamı ile ilişkilendirmekte zorlanıyor ve çoban-çiftçi ayrımına karşı çıkıyorlar. Belli ki konuyu ayrıntılama gereksinimi vardır.

a- *Çoban Kültü:*

Buzulların erimesi üzerine insanın hayvan ve tohumu evcilleştirmesiyle başlayıp köleciliğin ortaya çıkmasıyla kısmen biten dönemin temel yaşam biçimine Çoban Kültü denir. Bu, günümüzden 12 bin yıl öncesiyle yaklaşık 8 bin yıl öncesi arasındaki zaman dilimine denk düşer,

22- http://tr.wikipedia.org/wiki/Panteon: Yunanca "tüm tanrıların tapınağı". Pantheon, ilk olarak Antik Roma'nın tüm tanrıları için tapınak olarak inşa edilmiş bir yapı.

23- Aristotales:'..En iyi devlet, işçiyi yurttaş saymaz.' Politika, s. 77, 2006, Remzi Kitabevi

24- Morgan, Lewis Henry; Eski Toplum I, Payel Yayınları, s. 69-70.

adı Barbarlık Dönemi'dir ve ömrü yaklaşık 4 bin yıl olmuştur.[24]

Çoban Kültü'nü başlatan, hayvanı evcilleştirme olgusudur.

Bilindiği gibi, buzul erimesiyle İklim yumuşadı, tipik buzul hayvanları kutuplara çekildi ve insanların çevresinde ılıman iklime uyum sağlamış yeni bitki ve hayvan türleri gelişti.[25] Ilıman iklim bitki ve canlı türlerinde çeşitlenme ve çoğalma sağladı. Hayvanlar şimdi daha az saldırgandı ve insanların kolay avlayabileceği türdendi.

Öte yandan son büyük buzulun son çeyrek yıllarında, yani günümüzden yaklaşık 35-30 bin yıl önce, insanlar fırlatılabilir mızrak ve ok gibi silahlar yapmayı başarmışlar, dağınık avcı grupları birleşerek sürek avı yürütmeyi öğrenmişlerdi.

Hayvanların bol ve kolay avlanır olmaları, insanlara bazılarını canlı yakalama fikrini verdi. Çünkü ılıman iklimde ölü hayvan etini artık buzul döneminde olduğu gibi uzun süre bozulmadan saklama olanağı kalmamıştı. Oysa hayvanı canlı yakalayıp hapsederlerse gereksinim anında boğazlayıp taze et elde etmiş olacaklardı.[26]

Bu hapsetme sürecinde kadınlar, memesi süt dolu dişi hayvanları sağmayı akıl ettiler. Sütünü almak, hayvanı öldürüp bir kerede tüketmekten daha uzun süre için besleyiciydi. Daha sonraları postunu almak yerine koyunların yünlerini kırkmayı denediler. Bu da diğerleri gibi devrimci bir yöntemdi. Bunların yanı sıra, uzun süre hapis tutulup beslenen dişiler, zamanı geldiğinde bir benzerini üretiyordu. Bu da insanları dağlarda dolaşarak av kovalama zahmetinden kurtarmıştı. Derken bu yöntemle çoğaltılan hayvanlar sürüler oluşturdular. Beslenmeleri için sürüleri gütmek gerekiyordu. Avcılar bozkırda çoban oldular.[27]

Bu aşamada kadınla erkek arasındaki iş bölümü iyice netleşti. Erkek önce avcı, sonra çoban olurken, kadın, Buzul Çağı geleneğini sürdürerek tarımcılıkta iyice uzmanlaştı. Barbar insan mağaradan çıktı, kulübe yaptı. Mağarada olduğu gibi kulübenin de asıl sahibi kadındı.

Öte yandan buzul bitiminde bitki türlerinin, özellikle taneli bitkilerin çoğalması, insanları tarım yapmaya da itti; tohumu evcilleştirdiler.[28]

25- Mitropolski; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 28, 1979, Sol Yayınları
26- Mitropolski; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 41, 1979, Sol Yayınları
27- Child, Gordon; Tarihte Neler Oldu? s. 65, 2006, Kırmızı Yayınları
28- Diamond, Jared: 'Bilinen ilk çiftsıralı buğday tarımı MÖ 8.500 dolaylarında Bereketli Hilal'de (Türkiye-Suriye sınırı) yapılmıştır. Tüfek, Mikrop ve Çelik, s. 127, çev.: Ülker İnce, Tübitak; Mitropolski ilk evcilleştirilen bitkinin 'darı' olduğunu söyler ve diğer tohumluları şöyle sıralar: 'arpa, çavdar, has buğday.' İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 40

İnsanlar -daha çok kadınlar- tarımla iki nedenden uğraşıyorlardı.

Birincisi, buzul çözülmüştü ama henüz ortam tam ısınmamıştı. Özellikle kış ayları ağır ve uzun geçiyordu. Kulübeye kapanan insanların ve hapsedilmiş hayvanların bu süre içinde beslenmesi gerekiyordu. Tarım, ağırlıklı olarak kışlık yiyecek temini içindi.

İkincisi, zor yetiştirilen ve çoğaltılmaya çalışılan hayvanları yaz-kış sürekli keserek günlük yiyecek hazırlayamazlardı. Öldürmek, hayvanın doğurmasının önüne geçebilirdi. Bu, eldeki hayvan neslini kısa sürede yitirmek anlamına gelirdi. Onun için evcilleştirilen tohumdan ekmek yapıp yiyerek etin tüketim oranını düşürmeyi akıl ettiler.

Hayvan sayısı öldürülemeyecek denli azaldığında bu, süt ve süt ürünü kıtlığı anlamına da gelmekteydi. Bu ara dönemde insanın karnını tek başına doyuran, tamamen ekmekti.

Üretimde insanlar yalnız başlarına değillerdi. Tarım yapılırken insanla eşit oranda hayvan gücü de kullanılıyordu.

Bu dönemde de Buzul Çağı'da olduğu gibi üretilen besinler klanın ortak malıydı ve herkes gereksinim duyduğu kadarını tüketiyordu.[29]

Özetle söylersek, toplumsal yaşamda çobanlık esastı; tarım ise hayvanları ve hayvansal besini desteklemek için yapılan yan uğraştı.

Dinsel inanç açısından da durum değişik değildi. Toplumsal sınıflar gelişmediği ve yıkıcı savaşlar görülmediği için din hâlâ tektanrı tasarımını koruyordu. Çıkar farklılığı olmayan topluluklarda ikinci bir tanrıya gereksinim duyulmamış olsa gerektir. Artık hastalıkları otayan şaman doktorları vardı. Yönettiği dinsel ritüellerle şaman, bütün klanın ortak tanrısını temsil edebiliyordu. Temel tüketim maddelerini paylaştıkları gibi tek bir yaratıcı tanrıyı paylaşmak da onlar için sorun değildi, hatta bu erdemdi ve yaşamsal öneme sahipti.

b- *Çiftçi Kültü:*

Çiftçi Kültü kentsel yerleşim ister; kent insanı çiftçidir.

Bu kült kölecilikle başlamıştır. Çobanlar kırsalda gıdaya yönelik et, süt, tahıl gibi temel gereksinim ürünleri üretirken, çiftçiler kent işliklerinde -ki bu zanaatçılar kırsaldan taşınmış, bazısı tutsak/köle, bazısı gönüllü çoban kökenli insanlardır- ayakkabı, semer, masa, giysi, nal, ko-

29- Child, Gordon: 'Her ne olursa olsun, "akrabalık" ilkesine dayanan klan yapısının ve topluluğunun, neolitik devrim sırasında bozulmadan varlığını bu devrimin sonrasında da sürdürdüğü kabul edilir. Günümüzün barbar topluluklarında toprak, normal olarak klanın ortak malıdır.' Tarihte Neler Oldu, s. 81, 2006, Kırmızı Yayınları

şum, silah gibi hayatı kolaylaştıran ama temel tüketime ikinci dereceden katkısı olan, daha çok değişim içerikli gereçler üretirler. İki kültün başlangıçtaki temel farkı budur. Bu fark zamanla daha da derinleşecek yaşamsal bir farktır. Tarih, bu iki farkın çatışmasından oluşur.

Çiftçi Kültünü başlatan kanımızca Küçük Buzul olmuştur.

İnsanlar günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesiyle 8 bin yıl öncesi arasında düzenini kurmuş, kardeş kardeş, gürültüsüz kavgasız, herkes her şeyini paylaşmayı sürdürürken, günümüzden 8 bin yıl önce atmosfer ani bir soğuma evresine girdi. Buzul büyük bir hızla geri gelmişti. Bu ani baskın, insanları, hayvanları ve tüm bitki örtüsünü hazırlıksız yakalamıştı. İnsanlar için buzul demek, suların buharlaşıp uzaklara kar olarak düşmesi, başka bir deyişle kuraklık demekti; nehirler kurur, göller kurur, iç denizler kurur, toprak kısa sürede çölleşmeye başlardı.

Bu yeni ortam, Büyük Buzul sonrası ortaya çıkan ılıman iklim hayvanları ve bitkileri için öldürücü olmuştu. İnsan, soğukta kürk giyip sıcakta çıkararak ortama uyum sağlama becerisi sayesinde yok olmanın eşiğinden dönmüştü ama tarım da bitme noktasına gerilemişti. Beslenme, insanların yanına dek inen buzul hayvanlarını avlama biçimine büyük oranda geri dönmüştü. Büyük Buzul dönemine oranla daha yeni ve etkili silahlara sahip olmasına karşın yine de insan için av çetin geçmekteydi. Besin kıtlığı insanları yeniden günlük besin bulup günlük beslenme günlerine geri götürmüştü. Yedekli beslenme alışkanlığı görmüş insan için böylesi dayanılmaz, kabul edilemez bir olguydu.

Bu yeni buzul, yani Küçük Buzul yaklaşık 600 yıl sürdü.[30]

Günümüzden 8.200 yıl öncesindeki Ara Buzul'a yakalanmış insanların kimilerinde huy değişikliği gözlenir oldu ve bazı üyeler elde ettikleri besinleri diğer klandaşlarıyla paylaşmaktan mutlu olmadılar. Çünkü artık insanlar eski Büyük Buzul Barbar Çağı insanı değillerdi, yedeklemeyi biliyorlardı; eldeki besini paylaşmak, yarın aç kalmak demekti.

Böylece dar aile dayanışmasına geçildi ve uzak akrabalar besin paylaşımı dışında tutuldu. İş öyle bir hal aldı ki insanlar daha önce hiç yapmadıkları bir şey yaptılar; elinde gereksinim fazlası besin olup da geniş klan üyeleriyle paylaşmayan ailelere saldırdılar. Belki de 7 bin yıl

30- W. Ryan-W. Pitman: 'İÖ 6.200 (günümüzden 8.200 önce, kç) yıllarında bu rahat ortam, Kuzey Yarıküre'yi etkisi altına alan bir diğer mini Buz Çağı ile bir kez daha bozulmuştu.' Nuh Tufanı, s. 279, 2003, Arkadaş Yayınevi. Ayrıca bakınız:
Köksoy, Mümin, Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni, s. 184, 2003, Yeni Avrasya Yayınları

önce ilk kez besin için bir insan, bir başka insanın canına kıydı.[31]

Küçük Buzul, söylediğimiz gibi yaklaşık 600 yıl sürdü.

Buzullar bir daha gelmemecesine erimiş, ılıman ortam bitki ve hayvan türleri yeniden canlanmış, geri gelmişti ama artık insanlar, o eski barışçı, paylaşımcı, dost insanlar değillerdi. Bereketli Hilal'den çıkmışlar ve yakın çevreye dağılarak birbirlerinden kopuk kümeler oluşturmuşlardı. Her küme bir klan ya da kavimden oluşuyordu ve besinler ancak bu kümeler içinde, kapalı devre paylaşılıyordu.[32] Kavim dışında kalan insanlar akraba değildi; onlar ya dış klanlardı ya da düşman kavimler. Yaşam bu örgütlenmeye göre daralıyor ya da genişliyordu.

Zaman ilerledikçe kavimler değişik coğrafyalara yayıldılar ve yeni toplumsal bakış açılarına uygun yaşam yöntemleri belirlediler. Bunlardan Batı Avrupa, Orta Doğu ve Uzak Doğu insanları, Küçük Buzul kalkışından sonra yaklaşık bin yıl içinde, yani günümüzden yaklaşık 6 bin yıl önce çekirdek klan dışında toplumsal paylaşımcılığı terk etti. Artık, her klan bir diğer klanın rakibi ve potansiyel düşmanıydı. Böylesi bir ortamda insan bozkırda açık alanda yaşayamazdı. Birey neredeyse tek başınaydı ve hiçbir yandaşı, yaşam güvencesi kalmamıştı. Hayatta kalmak istiyorsa diğer insanlardan kendini ve besinlerini korumalıydı.

Günümüzden yaklaşık 5 bin yıl öncesine gelindiğinde artık insanlar iki yaşam biçimine ayrılmışlardı: Çobanlar ve çiftçiler!

Büyük Buzul dönemi paylaşımcılığında ısrarlı olanlar kırsalda kalıp sürülerini gütmeyi, hayvansal ağırlıklı yaşamı destekleyen tarımla uğraşmayı sürdürdüler. Onlar için herkes dosttu ve kardeşti, insandan düşman edinmek akıllarından bile geçmiyordu.

Paylaşımcılığı yadsıyanlar kendilerini onlardan ayırdılar, hayvan ve tahıl üretimini geri plana ittiler. Onların ilgilendiği, üretilmiş ürünlerin değişiminde aracı olmaktı. Paylaşmadıkları için birikimleri saldırıya açıktı. Bunu önlemek için sağlam duvarlı barınaklar inşa ettiler ve ürünlerinin başında gece gündüz nöbet tuttular.

Ürünler çoğaldıkça hem depolamada, hem de pazara taşımada risk artırıyordu. Birikmiş nakit serveti korumayı toprak satın alarak,[33] taşıma süresindeki saldırı riskini de yolların üstüne kurdukları konakla-

31- Lewin, Roger: 'İnsanlık tarihinde çok önemli bir yer tutan savaş, toplumların tarımsal, dolayısıyla da (köleci kç.) yerleşik yaşantıya geçmesi üzerine ortaya çıkan toprak mülkiyetine gereksinimle başlar.' Modern İnsanın Kökeni, 1997, Tübitak, s. 168.

32- Mitropolski; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 31, 1979, Sol Yayınları

33- Eberhard, Wolfram: 'Çin'de son zamanlara kadar, hatta bugüne kadar, çok miktarda para bi-

ma yerleşimleriyle çözdüler. Sonra bu konaklama yerlerini geçici yerleşim alanı yaptılar. Daha sonra da kentler haline dönüştürdüler.[34]

Kentler ve Çiftçi Kültü özetle bu şekilde doğmuş oldu.

Kentte yaşamak beraberinde bir sıkıntıyı da getirmişti. Kentli insanlar sınırlı miktarda besin üretiyordu. Oysa ticaret hâlâ ağırlıklı olarak besin üstünden yürüyordu. Bu, kentli için ciddi bir çıkmazdı. Kentli çok ürün, çok ticaret peşindeydi. Oysa bu, besin üretici güç olan çobanın umurunda değildi. Çünkü onlar klana yetecek kadar ürettiklerinde sorunları çözülmüş oluyordu. Bireyci, düzenbaz, hırsız, saldırgan ve açgözlü saydıkları kentliler ve soyguncu ticaretleri onları tiksindiriyordu. İnsan olana küçük takaslar yeter de artardı bile.

Kentli çiftçiler ticaretten elde ettikleri servetlerle bu kez geniş topraklar satın almaya başladılar. Topraklarını elde tutmak isteyen ve satışa karşı çıkan çobanları ise organize askeri güçleriyle ezdiler. Her tüccarın binlerle ölçülen hektarlık arazileri vardı şimdi ve bu geniş çiftliklerde ticaret tarımı yapmaları gerekiyordu. Çiftçiler bedenen çalışmaktan nefret ederlerdi.[35] Bu nedenle çoban kültünden insanlar getirip bu çiftliklerde çalıştırmayı akıl ettiler. Zaten daha önce küçük çatışmalarda edindikleri tutsakları küçük işletmelerinde çalıştırıyorlardı. Bu kez işi daha kapsamlı ve sistemli hale getirdiler. Savaşla tutsak ettikleri çoban bireyleri köle yaptılar ve geniş tarım arazilerinde oluşturdukları köle çiftliklerinde zincirli bir şekilde çalıştırmaya başladılar.[36]

İşte kentlilere çiftçi denmesinin nedeni budur. Bu dev çiftliklerde köle çalıştırarak servet arttırma yolunu seçtikleri için de kültleri kuramsal açıdan Çiftçi Kültü'dür.

---

riktirmek kabil değildi. Para umumiyetle bakırdan yapılırdı. ..(oluşan kç.) büyük bir meblağı saklamak için geniş bir yere ihtiyaç vardı. ..Bu, haydutların celbine ve emniyetsizliğe sebebiyet verir(di). ..(Bu nedenle) tüccarlar, ..arazi sahibi olmağa çalışıyorlardı.'
Çin Tarihi, s. 53, 1995, TTK

34- Zubritsky, Y.; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 76, 1979, Sol Yayınları

35- Aristotales: 'Uşakların işini yapabilmek ve gerçekten de yapmak, düpedüz uşaklıktır. Bu, vasıflı, ya da vasıfsız her türlü kol emeği de dahil, çeşitli iş türleri için de doğrudur. ..Bir efendiye bağlı olanların işi, -kendileri isterlerse yapmaları dışında- iyi adamın ya da devlet adamının yahut iyi yurttaşın öğrenmesi gereken bir iş değildir. Yoksa, efendiyle uşak arasındaki ayrım varolmaktan çıkar.' s. 76, 'Tebai'de bir kimsenin (köle sahibi kç.) ticaretten ayrıldıktan sonra, bir devlet görevine atanabilmesi için aradan on yıl geçmesi gerektiğini söyleyen bir kural vardı.' s. 78; Politika, 2006, Remzi Kitabevi

36- Malay, Hasan: 'Kaçmasından kuşku duyulan köleler çalıştıkları sırada da zincire vurulmaktaydılar. Bunun özellikle tarım köleleri üzerinde uygulandığını ..belirtmiştik. ..Kapıcılık yapan kölelerin görev sırasında kapıya zincirle bağlandıkları...'
Çağlar Boyu Kölelik, s. 179, 1990, Gündoğan Yayınları

Peki bu kültü seçmeyip eski paylaşımcı Barbar Dönemi kültürünü sürdüren insan nesli kalmamış mıdır? Elbette ki kalmıştır. Bunlar, Küçük Buzul nedeniyle oluşan su baskınından kaçarak Afrika'ya, Avustralya'ya Amerika'ya ve Sibirya-Altay bölgesine yerleşen insanlardır.[37] Bu insanlar ne Küçük Buzul sonrasında, ne de tarihin hiçbir döneminde köleci olmadılar. Hep barbar kaldılar ve hep ellerindeki besini herkesle paylaşmayı sürdürdüler. Bugün bile onların torunları dedelerinin geleneğini yaşatırlar. Anadolu'nun herhangi bir yoksul köyüne gidin, bu insanların ülkemizde de yaşadığını göreceksiniz.

Dinsel inançlarda da köklü bir değişiklik olmuştu.

Kentli birey, birikimini paylaşmadığı gibi tanrısını da paylaşmak istemiyordu. Tek bir tanrı her çıkar grubunun isteklerini ayrı ayrı karşılamaktan yoksun kalabilirdi. Her sınıf kaçınılmaz olarak kendi çıkarını koruyan sınıfsal tanrısını tasarlamak zorundaydı.*

Kentli insanlar çoktanrılı yaşama işte böyle geçmiş oldu.

Kültür ve sanat artık iki koldan ilerleyecekti. Ne var ki kentli çiftçiler alıp satmayı sevdiklerinden sanat dahil hiçbir üretimde bedenen çalışmaktan hoşlanmıyorlardı. Sanat dahil tüm yaşamsal ürünleri üretmek çoban kültünün üzerine yıkılmıştı.[38] Bundan sonra artık Çoban Kültü üretecek, Çiftçi Kültü ise üretilenlerin ticaretini yapacaktır.

B- Köleci Topluma Tektanrılı Din Önermesi ve Dinde (Barbar'a Dönüş) Rönesans

Çoban Kültü ve Çiftçi Kültü çatışmasının başlangıcının Küçük Buzul oluşması ve erimesi devresinin (günümüzden önceki yaklaşık 8.200 ile 7.600 arası) 600 yıllık zaman dilimi içinde başladığını artık rahatlıkla söyleyebiliriz. Yalnız, Küçük Buzul tamamen eridiğinde insanlar henüz sınıflara ayrılmamışlardı ve aralarındaki çıkar çatışması gözle görünür düzeyde değildi. Bin yıllar ilerledikçe insanlık köleci yaşam biçimini kurumlaştırdı. Ön Kölecilik döneminde bu uygulamaya bireysel de olsa

37- W. Ryan-W. Pitman; Nuh Tufanı, s. 252-253, 2003, Arkadaş Yayınevi.

*Tektanrı ve Çoktanrı kavramları geçtiğinde dipnotlarla göndermeler yapmıyoruz. Bu okur için kuşku nedeni olabilir; gerekli açıklamayı yapalım: İnsanların ilk tanrı tasarımının Tek tanrı, kölecilerin yeni tanrı tasarımının ise Çoktanrı olduğu fikri bize aittir ve bu çıkarım doğaldır ki diğer kaynaklarda yer almaz.

38- Malay, Hasan: 'Roma toplumunca ikinci dereceden sayılan kasaplık, fırıncılık, marangozluk, bahçıvanlık, araba sürücülüğü ve dokumacılık ..azatlılar (yarı köleler) tarafından yürütülüyordu. ..Onlardan aktör, sahne görevlisi, müzisyen, gladyatör vb. olarak yararlanılıyordu.' Çağlar Boyu Kölelik, s. 280, 1990, Gündoğan Yayınları

karşı çıkışlar[39] varken Antik Kölecilik döneminde artık hem köle sahipleri, hem de bizzat köleler başka bir yaşam biçimi olamayacağı inancına ulaşmışlardı. Öyle ki azatlı olur olmaz onlar da köle ediniyorlardı.[40]

Geniş halk kitleleri için yaşamın ağırlaştığı bu dönemde Musa çıktı ve Barbar Dönem yaşamına, paylaşımcı yaşama, -güncellenmiş- Tektanrı inancının egemen olduğu eski yaşama geri dönüş önerdi.* Bu öneri insanları ne denli mutlu etti, bunu ilerideki bölümlerde göreceğiz. Köle sahipleri kısa sürede bu dinin öğretilerini ters yüz ederek kendi çıkarlarına hizmet eder hale getirdiler. Onun önerisini yaklaşık 1.300 yıl sonra ikinci bir kişi yinelemek zorunda kaldı; bu kişinin adı İsa'ydı. Bu öğreti de İsa'nın ölümünden kısa süre sonra yeni baştan tasarlandı ve köle sahiplerinin hizmetine sunuldu. Tektanrı önerisi insanlığa üçüncü ve son kez sunuldu; yaklaşık 570 yıl sonra bu kez sahneye Muhammet çıkmıştı. Ne var ki onun önerisi de diğerlerinin akibetine uğradı; ölümünden çok kısa süre sonra öneri, köle sahiplerinin hizmetine sunuldu.

Geniş insan kitlesinin köleciler karşısında yaşam hakkını savunan bu önermelere nasıl gelindi ve Musa ortaya çıktı? Üstelik Çiftçi Kültü üyesi bir prensken hangi şartlar onu Çoban Kültü adına kavgaya itti?

Şimdi bunu günlük yaşamdan örnekler vererek ayrıntılayalım.

I- *Kölecinin ve Kölenin Sosyal Yaşamı*

Baştan söyleyelim, kölenin efendi karşısında hemen hiçbir hakkı yoktu. Efendi ise tüm insanca yaşama haklarına sahipti.

Köleci toplumda insanlar önce köleler ve özgürler diye kabaca ikiye ayrılırdı. Kölelerin durumu belliydi. Özgürler de kendi aralarında ikiye ayrılırlardı: Köle sahibi özgürler ve bedenen çalışarak geçimlerini sağlamak durumunda kalan zanaatçı ve tarımcı özgürler. Köle sahibi özgürler, çok sayıda köle edinerek büyük çiftliklerde çiftçilik işlerini yürütenlerdi ve devleti yönetmek yalnız onların hakkıydı. Devlet, senato aracılığıyla demokrasi kurallarına göre yönetiliyordu. Bu demokrasi, seçme

39- Malay, Hasan: 'Damophilos'un yetişkin ama henüz evlenmemiş, son derece insancıl bir kızı vardı. Bu kız anne-babasının kamçıladığı her köleye karşı insancıl ve teselli edici davranır ve zincire vurulmuş kölelere yardım ederdi. ..Bu ortamda (köle isyanı anında) ..kimse onu aşağılamağa cesaret edemediği gibi, köleler onun namusuna el sürülemeyeceğine ilişkin söz bile verdiler.' Çağlar Boyu Kölelik, s. 221, 1990, Gündoğan Yayınları

40- Malay, Hasan: '(İÖ 8 yılında) 27 Ocak günü (ölen) ve Gaius'un azaatlısı olan Gaius Caecilius Isidorus vesiyetinde -iç savaşta büyük kayıpları olduğu halde- 4116 köle ..bırakmış (tı).' Çağlar Boyu Kölelik, s. 280, 1990, Gündoğan Yayınları

*Bu varsayım da bize aittir.

ve seçilme gibi hakları yalnızca varsıl köle sahiplerine tanıyordu.[41]

Köle sahipleri de tam güvence içinde değillerdi. Seçme ve seçilme hakkı olan köle sahipleri bile zaman zaman yoksullaşıyor, köleleriyle birlikte işliklere girip bedenen yan yana çalışarak ailelerini geçindirmek zorunda kalıyorlardı. Bu durum yurttaşlık haklarının ellerinden alınmasına yol açıyor ve yoksul tarımcılara eş sayılmalarına neden oluyordu. Bir farkla: Tarımcı, köleci yurttaş düzeyine çıkamazdı ama yoksullaşan köle sahibinin eski konumuna geri dönme şansı vardı. Eğer durumunu düzeltir, on yıl bedenen çalışmaktan uzak durmayı başarırsa en azından 'seçme hakkı olan yurttaş' konumuna yeniden yükselebilirdi.[42]

Bu tür olumsuzluklar köle sahiplerinin köle ve yoksullar üstündeki otoritesini sarstığı için, varsıllar ekonomik durumu kötüleşen komşu köle sahiplerine faizsiz kredi açarlardı. Varsıllar arası uçurumu önlemek için bir başka önlem de, çok serveti olan köle sahibinin kızıyla az serveti olan köle sahibinin oğlunun evlendirilmesiydi. Böylece kız babası hayli yüklü bir çeyiz ödediğinden[43] uçurum kapatılmış oluyordu.

Varsıl köle sahipleri, görkemlerini gösterip senotoya yönetici olarak girmeyi hak ettiklerini kanıtlamak için, bir servete mal olan yemekli davetler verirlerdi. Davet genellikle uzun sürerdi. Örneğin gün batımında başlayan davet, gün doğumunda sona ererdi. Bütün bu süre içinde davetliler yiyecek tüketmek zorundaydı. Bu bir erdem sorunuydu. Yüzlerce kiloluk yiyeceği bir gece de sürse, hiçbir mide sorunsuz alamazdı. Bunun için her varsılın evinde bir veya birkaç kusma odası bulunurdu. Ziyafet sırasında midesinde yer kalmadığını duyumsayan konuk, bir köle gözetiminde bu odaya gider, o ana dek yediklerini kusarak çıkarır, boş mideyle yeniden sofra başına dönerdi.[44] Konuklar bunu bir gecede dört beş kez yinelerlerdi. Ayrıca varsıl köle sahipleri kendi başlarına iken de böylesi bir besin tüketimini sürdürür, kusma işlemine baş vururlardı.

Bu davet ve şölenlerde yalnızca ev köleleri hizmet etmek zorun-

41- Aristotales: 'En iyi devlet işçiyi yurttaş yapmaz.' Politika, s. 77, 2006, Remzi Kitabevi

42- Aristotales; Politika, s. 78, 2006, Remzi Kitabevi

43- Aristotales: 'Phaleas (diyordu ki): ..Bütün mülkiyetler (malvarlıkları) çabucak aynı düzeye getirilebilirdi-yalnızca, zenginlerin çeyiz vermeleri, ama almamaları, yoksullarınsa vermemeleri, ama almaları yeterdi.' Politika, s. 45, 2006, Remzi Kitabevi

44- Tunçer, Asil S.: 'Roma şölenleri çok miktarda yiyecek bulunması ve uzunluğuyla kötü şöhret yapmıştır. Akşam yemeği iki ilâ on altı saat sürerdi. Önemli konuklar için midelerinde ki fazlalığı boşaltmak ve başka yiyeceklere yer açmak için kullanacakları odalar (vomitarium-kusma odası) (bulunurdu kç.) ya da çanaklar verilirdi. http://www.turizmhaberleri.com

daydı. Mutfakta çalışanlar da elbette kölelerdi. Gün ortasında başlayan mutfak hazırlıkları hiç mola verilmeden sürdürülmeliydi. Yemek yeme, yorulma, dinlenme ve uyuma, aşçılarla birlikte garsonluk yapan kölelere de yasaktı. Bu hizmet süresince köleler esneyemez, hapşıramaz ve oturamazlardı. Kurala uymayanlar anında öldürülürdü.[45] Bazen bir kölenin dikkatsizliği yüzünden oluşan kusur için o gece görevli olan tüm köleler aynı cezaya çarptırılırlardı.

Özgür varsıllar, askerlik, politika ve filozofluk dışında hiçbir meslek edinemezlerdi. Dolayısıyla şölende şarkı söyleyen, dans eden, tiyatro ortaya koyan vb. tüm sanatçılar da kölelerden oluşurdu.

Avukatlık, cerrahlık, yazıcılık da kölelerin işiydi.

Köleler de kendi aralarında ikiye ayrılırlardı: Ev köleleri ve çiftlik köleleri. Ev köleleri, yukarıda saydığımız hizmetleri görürlerdi ve onların yaşamları çiftlik kölelerine karşın çok daha rahattı. Ev köleleri efendinin gözü önünde olduğu için bazı özel haklar elde edebiliyorlardı. Örneğin, bir işte beceri gösterince efendi bunu görüyor, kölesini ödüllendirme yoluna gidiyordu. Bu, yüklü para, öğretmenlik, yazıcılık, yardımcılık vb. olabiliyordu. Bazı kölelerin ise denk gelen eli açıklıkla azatlık belgesi aldığı görülen bir şeydi. Hatta bazı kölelere efendi kredi açıyor, azatlı kölenin köle satın almasını sağlıyordu. Bu yöntemle servet edinen kölelerin sayısı Antik Çağ'da az değildir. Bazı köleler ise efendinin yardımcılığından tanınmış filozofluğa[46] kadar yükselebiliyordu. Hatta efendi genelevinden kurtulup filozof olan kişiler bile vardır.[47]

Çiftlik köleleri için ev yaşamı sözkonusu değildi. Gündüzleri ayaklarından zincirlenmiş olarak kırbaç altında çalıştırılır, geceleri geniş bir hangara sığır gibi kapatılırlardı. Bu mekanda yatak, tuvalet ve ışık bulunmazdı. Yalnızca hem su içebilmeleri hem de dışkılarını yapabilmeleri için onlara su dolu kovalar verilirdi. Evlenmeleri, cinsel ilişkiye girmeleri yasaktı. Eğer kent genelinde köle kıtlığı varsa, köleler koçkatımına

45- Seneca: 'Yemek yemek için sedire uzandığımızda, bir köle tükürüklerimizi siliyor, öteki çömelip sarhoşların saçtığı yemek kırıntılarını topluyor. ..Bir başka köle şarap dağıtır, saki olarak kadın gibi süslenip yaşını örtmeğe çalışır. ..Bütün gece uykusuz kalır, geceyi efendisinin sarhoşluğu ile şehveti arasında geçirir, yatakta bir erkek, yemekte küçük bir çocuktur.' Ahlaki Mektuplar, Lucilius'a V, 47. mektup, s.108, 1999, TTK

46- Malay, Hasan: 'Sonradan ün kazanan birkaç filozof köle daha bilinir. Bunlardan biri Menippos'tur. ..Ayrıca peripatetik filozof Theophrastos'un kölesi Pamphylis, Stoik Zenon'un kölesi Persaios ve Epikoros'un kölesi Mys da önemli filozoflar arasında yer alır.' Çağlar Boyu Kölelik, s. 297, 1990, Gündoğan Yayınları

47- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 296, 1990, Gündoğan Yayınları

benzer bir yöntemle çiftleştirilir,[48] kadın kölelerin çocuk doğurmaları sağlanırdı. Köle açığını, büyüyen bu çocuklar kapatırlardı. Baba baştan beri, anne ise iş görür yaşa geldikten sonra çocuğunu göremezdi.

Bataklık alanlarda uzun saatler çalıştırılıp, kötü beslenip, az dinlenen kölelerin çiftliklerdeki ortalama yaşama süreleri 30 yıldı. Bunu bilen efendiler azat etme yaşını 30 ve üstü olarak belirlemişlerdi.[49] Bünyesi ne denli güçlü olursa olsun 40 yıl yaşayan köleye ender rastlanırdı.

Öte yandan köleler, aralarından seçilen efendi işbirlikçisi kahyalar tarafından yönetilirlerdi. Çiftlik hapishanesi denilen bir kavram vardı.[50] Kahyalar, kendilerinin de köle olduğuna bakmadan suçluları bu hapishaneye atarlardı. Bu, kölenin dışarıya ancak ölü çıkabilmesi anlamına gelirdi. Görebildikleri en yetkili kişi kahyalar olduğundan, kölelerin, beceri göstererek ödül alma, öğretmenlik yapma ve azatlı olabilme şansları hiç yoktu. Efendi onları pazardan satın alır, kahyaya teslim eder, kendisi kentte politika tartışmaya dönerdi.

Çiftlik kölesinin efendiyle ilişkisi bu kadardı.

Çiftlik kölesi olmak demek, ölüme mahkum olmak demekti.

II- *Köleci Toplumda Yozlaşma ve Musa*

Musa elbette bir Mısır prensiydi,[51] Firavun adayıydı ama aynı zamanda iyi bir entelektüel ve insan duyarlılığı olan bir adamdı. Köleler üstündeki ağır saldırılar ve toplum yapısındaki iyice kontrolden çıkmış bu çöküntü onun yüreğini yakıyordu.

Neydi bu çöküntü?

Varsıl köleciler, kız evlendirirken yönetim zaafını önlemek için -yukarıda söylemiştik- çeyiz yöntemini bulmuşlardı. Bu, önlemlerin sadece bir tanesiydi. Asıl yönetim zaafı, varsıl köle sahiplerinin çok sayıda çocuk sahibi olmalarından geliyordu. Çok çocuk, servetin çok dilime ayrılması ve evlatlar üzerindeki baba otoritesinin kaybolması demekti. Yönetici sınıfa nüfus planlaması gerekiyordu. Bunun yolu da eşcinsel iliş-

48- Fendoğlu, Hasan Tahsin: 'Cahiliye devri Araplarında, köleler arasında normal nikah akdi aranmazdı. Çoğalmaları isteniyorsa, hayvanlar arası çoğalmalar örnek alınırdı.' İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik, s. 34, 1996, Beyan Yayınları; ayrıca bak, Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 154, 1990, Gündoğan Yayınları

49- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 267, 1990, Gündoğan Yayınları

50- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 98, 1990, Gündoğan Yayınları

51- Kitabı Mukaddes: 'Ve çocuk büyüdü, ve onu Firavunun kızına getirdi, ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Musa koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım.' Çıkış Bap2, ayet 10, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi

kiyi yaygınlaştırmak ve uygulamayı yasalarla güvence altına almaktan geçiyordu. Antik Yunan ve daha sonra Antik Roma bu uygulamayı hayata geçirdi. Buna göre, baba ile oğul ve iki erkek kardeş birbirleriyle cinsel ilişkiye girebilirlerdi.[52] Bu bir erdem olarak sunulmuştu. Böylece köleci efendi sadece çocuk istiyorsa eşiyle cinsel ilişkiye giriyordu.

İster ev kölesi olsun, ister çiftlik kölesi, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın hemen her köle, efendisinin cinsel isteğine boyun eğmek zorundaydı. Bu istek bazen topluma açık yerde bile yadırganmadan yerine getirilebilirdi. Köleleri arasında kadın-erkek ayrımı yapmadan ilişkiye giren bazı Antik Dönem şairleri, konunun romantikliğini anlatan şiirler yazmış,[53] şölenlerde dostlarına övünçle okumuşlardır.

Öte yandan Antik köleci toplumun yöneticileri genelev işletirler ve bundan gururla söz derlerdi. Yalnız bu genelevlerde çalıştırılan sermayelerin büyük çoğunluğu savaşta tutsak edilmiş, genç ve güzel bedenli erkek kölelerden oluşurdu. Bu bataktan kurtulup ev kölesi olabilen bazı düşünür, memur ve sanatçıların adları günümüzde bile bilinmektedir.[54]

Yozlaşmanın bir başka göstergesi ise yoksullaşan özgürleri, çocuklarını satmaya özendiren kurumdur. Bu çocukların bir kısmı ev kölesi olarak seçilirken bir kısmı da çiftliklere ve genelevlere gönderiliyordu. Bazı babalar, daha fazla para etsin diye, ölüm riski yüksek olmasına karşın öz oğullarını hadım etmekteydiler.[55] Böyle çocuklar, hem aristokrat evleri, hem de genelevler için öncelikliydi.

Günde 15 saat çalıştığı için sürekli hastalanan ve yaşlanan köleler üretimden düştükleri ve bakım, beslenme, barınma gerektirdiği için, masraf azalsın diye elinde parası olan köle azat edilir, parasız olan öldürülürdü.[56] Bu, köle sahibinin yasal hakkıydı ve düzenlenmiş öldürme türlerine -ki bu üç türlüydü-[57] uymak zorunluluğu vardı.

Musa, işte tam da böylesi karabasan bir ortamda doğmuştu.

52- Aristotales: 'Salt çok güçlü bir haz veriyor diye, başka hiçbir sakıncası olmadığı halde, cinsel ilişkiyi niçin yasaklamalı da, bununla erkek kardeşler ya da baba-oğul arasındaki ilişkiyi ayırmalı?' Politika, s. 35, 2006, Remzi Kitabevi

53- Malay, Hasan: 'Ünlü ozan Horatius (İÖ 65-8) ise, kadın veya erkek olsun, kölelerle yatmayı "kolay ve elinin altında oldukları için" tercih ettiğini söyler.' Çağlar Boyu Kölelik, s. 189

54- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 156, 1990, Gündoğan Yayınları

55- Malay, Hasan: 'Romalıların sıkıntı ve yoksulluk dönemlerinde bazı kişiler öz çocuklarını ..hadımlaştırarak satmışlar.' Çağlar Boyu Kölelik, s. 148, 1990, Gündoğan Yayınları

56- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 188, 1990, Gündoğan Yayınları

57- Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, s. 185, 1990, Gündoğan Yayınları

III- *Musa ve Tektanrı'lı Yaşama Dönüş Önermesi**

Unutulmamalıdır ki Tektanrılı yaşama geri dönüş önerisinin ilki Musa öncesinde Mısır Firavun'u Akhenaton tarafından yapılmıştı. Güneş merkezli bu dinin adı Aton'du.[58] İsa'dan 1375 yıl önce yaşamış olan Akhenaton, 18. sülale üyesiydi ve gerçek adı Amonhotep'ti. Akhenaton onun takma adıdır. İlk adındaki Amon Çoktanrı'yı, yeni adındaki Aton ise Tektanrı'yı temsil etmektedir. Bu din, devlet eliyle, tepeden ve köleci bir kral tarafından önerildiği için yaşayamadı. Ömrü Akhenaton'un ömrüyle sınırlı kaldı. Çünkü eski Amon rahipleri ve yeni Firavun, Akhenaton'un ölümünün ardından Mısır tapınak duvarlarına işlenmiş tüm Aton Tektanrı izlerini silerek yeniden Amon Çoktanrı dinine döndüler.[59] Bu nedenle Aton'u yadsımış olmak için dualaların sonunda 'Amon' demiş olmalılar. Amon, sanki Musa sonrası Yahudilik'inde yeniden kullanılmış ve 'Amen' olmuş. Hıristiyanlar da aynı yolu izlemiş gibiler. Müslümanlar Amon'un yalnızca o harfini i olarak değiştirmişler, 'Amin' yapmışlar.

Musa, Akhenaton Firavun'ken doğmuş (İÖ 1375-1350)** ve eğitimini Tektanrı dini olan Aton üzerinden almış olmalıdır. İktidar kavgaları sırasında arada kalmış çok genç bir Mısır prensiydi çünkü. Belki de bu hızlı din değişiklikleri kafasını karıştırmıştı.

Akhenaton'un ölümüyle 18. sülale çöktü. Yeni sülalenin iktidarı ele almasına ve düzeni yeniden sağlamasına dek geçen uzunça sürede bir otorite boşluğu oluştu. Musa'nın çıkışı olasılıkla bu döneme rastlar.

Akhenaton, Tektanrı dinini, emperyal olmuş köleci Mısır'ın*** daha rahat yönetimi için önermişti, Musa bunun tam tersini yaptı; acımasız krallıklara karşı kölelerin korunmasını öncelikli kıldı. Çünkü ona göre toplumsal çürümenin kaynağı, krallıklar ve o krallıkların ayakta kalabilmek için oluşturduğu çıkarcı, sapkın ve kirli yeni erdem anlayışıydı. Başta Mısır, tüm dünya krallıkları kendileriyle birlikte geniş halk kitlelerini de bu yoz ilişkiler batağına çekmişlerdi.

---

*Musa'nın Barbar Dönem Tektanrısına dönüş önerdiği varsayımı bize aittir.

58- Freud, Sigmund; Hz Musa ve Tektanrıcılık, s. 32, 1987, Bağlam Yayınları

59- Freud, Sigmund: 'İkhnaton'un yarattığı bütün eser gümleyip gitmiş, baskı altında tutulan rahiplerin öç alma duyguları ondan kalan anıları kasıp kavurmuş, Aton dini yokedilmiş, kafir diye damgalanan Firavunun başkenti yakılıp yıkılarak yağmalanmıştır.'
Hz Musa ve Tektanrıcılık, s. 91, 1987, Bağlam Yayınları

**Akhenaton 1375'te Amonhotep adıyla Firavun oldu, 1350'de öldü. Musa bu dönemde Firavun sarayında bir prens olarak yaşamış olmadır.

*** Mısır devleti, tarih sahnesine çıktığından o güne dek de köleci bir örgütlenmeydi, başka ülkelere saldırır, yağma yapar, köle yapmak için tutsaklar edinir, Mısır'a geri dönerdi. Emperyal oluşu, ilk kez işgal ettiği topraklardan çıkmamasından, üstüne oturmasından geliyordu.

Söylenceye göre Prens Musa bir gün Kahire sokaklarında dolaşırken, köleci bir Mısırlı'nın, göçmen ve köle olan bir İsrailli'yi acımasızca dövdüğünü gördü. Ortaya çıkmaya ve düşüncelerini açıklamaya henüz karar vermemiş konumdaki Musa, sinirlerine egemen olamayıp köleden yana çıktı ve dayakçı Kıpti'yi bir vuruşta öldürdü, kaçtı.[60]

Böylece saray yaşamını bitirdi ve kölelerin yanındaki yerini aldı.

Ne var ki Akhenaton öğretisi dışında Tektanrı bilgisine sahip değildi. İsrailoğulları da atalarının dinini unutmuş gibiydi. Musa, eski Tektanrı bilgisini güvenilir, güçlü kaynaklardan edinmek amacıyla Mısır'dan kaçıp İsrailliler'in ana yurdu Midyan iline geldi. Böylece hem kızgın Firavun'dan uzaklaşmış, hem de kendine eski Tektanrı bilgilerini anlatabilecek birini bulmuştu; bu kişi, sonradan kayınpederi olacak olan Yetro* idi. O, İsrail atalar dinini iyi biliyordu ve Musa'yı yanına kabul etmişti.[61]

Tektanrı öğretisinin doğru bilgileriyle donanan Musa, Mısır'a geri döndü ve köleler adına Firavun'la bilinen ünlü savaşı başlattı.

Musa Kenan (Midyan) ilindeyken kavmin eski tanrısı -ki gerçek Barbar Dönem Tektanrı'sı budur- Yahve, yaşadığı Horeb Dağı'nda ona bazı emirler vermişti ve o emirlerin içeriği, yukarıda sözünü ettiğimiz köleci düzen erdem anlayışını büyük çoğunlukla yadsıyan, eşcinselliği dışlayan, aile ilişkilerinde ensesti kesinlikle yasaklayan paylaşımcı fikirlerle doluydu. Özetle şöyle diyordu Yahve:

'Babana ve anana hürmet et.

'Katletmeyeceksin.

'Zina etmeyeceksin.

'Çalmayacaksın.

'Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin.

'Komşunun evine tama etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin.'[62]

Burada sözü edilen köle ve cariye kavramlarının Tevrat'a sonradan nasıl sokulduğunu ilerideki bölümlerde ayrıntısıyla vereceğiz..

Musa yalnızca bu ve benzeri emir ve yasaklarla gelmiş değildi.

60- Kitabı Mukaddes: "[11]Ve o günlerde vaki oldu ki, Musa büyüyünce, kardeşlerine çıktı, ve onların yüklerini gördü; ve bir Mısırlının kardeşlerinden bir İbraniye vurmakta olduğunu gördü; [12]ve etrafına bakınıp kimse olmadığını görünce, Mısırlıyı vurup onu kumlara gizledi.' Çıkış Bap 2, ayet 11-12, s. 55, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi

*Yetro İslam kaynaklarında Şuğayip olarak geçer. Bak, Tarih-i Taberi 1, s. 379, Sağlam Yayınları

61- Kitabı Mukaddes: Çıkış Bap 2, ayet 15-25 ve Bap 3, ayet 1, s. 55, 1981

62- Kitabı Mukaddes: Çıkış Bap 21, ayet 12-17, s. 74-75, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi

Onun asıl getirdiği, İsrailoğulları'nın çok eski tarihlere dayanan kahramanlık öyküleriydi. Bu öyküler Adem adlı bir ulu kişiyle başlıyor, kendisine dek sürüyordu. Renkli ve ilgi çekici öykülerdi hepsi. İçlerinde eşcinsel ilişkiyle iyice kokuşmuş Sodom ve Gomorra, Nuh Tufanı, Yunus, Yakup, İbrahim ve Yusuf öyküleri vardı. Çağ, 'Kahramanlık Çağı'ydı* ve öyküler sözlü aktarılıyordu. Bu eski öyküler günün kötü yaşamına alternatifti ve doğru yaşam öneren örneklerle doluydu. Musa, köleci acımasız, hırsız, ırz düşmanı, katil, çıkarcı, kısaca ahlaksız yoksul düşmanı kahramanların yerine köleden, halktan ve paylaşımcı ahlaktan yana bu erdemli kahramanların geçmesini istiyordu.

Tarihsel bilgilere bakılırsa Musa bunu başarmıştır.

Yeni soru şudur:

Peki hangi tarih diliminde yaşamıştı bu eski İsrail kahramanları ve sosyal yaşamlarının, inançlarının ayrıntıları nelerdi?

IV- *Dinde Rönesans, Şaman Tektanrı'ya Dönüş Olabilir mi?*

Bu soruyu galiba en açık biz soruyoruz. Aslında satır aralarında pek çok biliminsanı konu hakkında kuşku belirtmiş. Buraya başlık açarak taşımamızın önemli nedeni -temel bilimsel bilgiden yoksun olsa da- bu konunun tartışmaya değer oluşudur.

İzleyin, hak vereceksiniz.

Yahve Tanrı'nın Horeb Dağı'nda Musa'ya öğrettiği[63] ve daha sonra taş levhalara yazıp eline verdiği[64] en eski İsrail din ögeleri, Barbar Dönem yaşam biçimi olan Şamanizm'in ögeleriyle -ilerideki bölümlerde ayrıntılanacağı gibi- büyük benzerlikler göstermektedir. Musa'nın, İsa'nın ve Muhammet'in öz yaşamlarında da Şamanizm'in izleri var gibidir.

Tartışmayı anlaşılır kılmak için Şamanizm'i açmamız gerekir.

a- *Nasıl bir yaşam biçimidir Şamanizm?*

İbn Havkal'a kulak verirsek, Şaman günlük yaşam biçiminin halk arasındaki uygulamasını rahatlıkla görürüz. İbn Havkal bir İslam coğrafyacısı. Tanık olduklarını ve duyduklarını Suret el-Arz adlı eserinde top-

* Kahramanlık Çağı: Günümüzden 2.500 yıl önce ve daha eski yıllarda, yarı tanrı ya da tanrı insanlar adaleti hakça dağıtır, yasa devletini yönetirlerdi. Bunlara kahramanlar denirdi. Platon: 'Hesoidos'un dizelerinde(ki) gibi kutsanmış olduklarına inanmayacak mıyız: (Kahramanlar) kutsal yeryüzü koruyucuları olarak tanrılaşırlar,/ soylu ve felaketleri savuşturarak,/ ölümlü insanların koruyucusu olarak.' Devlet, s. 381, 2007, Bordo Siyah

63- Kitabı Mukaddes: Çıkış Bap 3, ayet 1-12, s. 55-56, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi

64- Kitabı Mukaddes: Çıkış Bap 31, ayet 18, s. 87, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi

lamış. Eser, Maveraünnehir'de yaşamış Şaman inançlı insanların yaşamlarından ilginç kesitler veriyor. Konuyla ilgili diyor ki İbn Havkal:

'Maveraünnehir'in çoğunda (Şaman-kç) insanlar tek bir evin fertleri gibidir. Bir adam diğerine müsafir olunca adeta kendi evine gelmiş gibidir. Ev sahibi evine gelene karşı asla kötü davranmaz. Aksine, daha önce müsafirinin bir iyiliğini görmediği halde ve ondan bir mükafat beklemeden cömertçe onun ihtiyaçlarını karşılamak için bütün gayretini sarfeder. Onların her biri elinden geldiğince kendisi ve müsafiri için en değerli şeylerini harcamaya gayret eder.

'Bir yer halkına bir müsafir gelince onu ağırlamak için yarışırlar. Maveraünnehir'de insanların oturduğu bir çiftliği v.s. yi idare eden herkes gece ve gündüz daima böyledir. Diğer insanların mal toplamakta ve mal sahibi olmada yarıştıkları gibi, Maveraünnehir halkı mallarını ve mülklerini tüketircesine bu gibi hayır işlerinde harcamada yarış halindedirler. ...Suğd bölgesinde meşhur bir evin izlerini gördüm. Evin kapısı önüne kazıklar çakılmıştı. Sağlam olarak öğrendiğime göre, 100 seneden fazla bu evin kapısı kilitlenmemiş, devamlı buraya yolcu inermiş.

'Bazı geceler evin sahibi hazırlıklı olmadan buraya 100, 200 veya daha fazla yolcu hayvanları ve adamlarıyla iner, bu müsafirler yemeklerini, hayvanlarının yemlerini, örtü ve yataklarını hazır bulurlar, yanlarındaki eşyalarını kullanmazlarmış.'[65]

İbn Havkal bununla yetinmemiş, bir de kendi kökeninden olan köleci toplum insanlarının konu karşısındaki tutumunu Maveraünnehir'deki köleciliği reddeden insanların tutumuyla karşılaştırmış.

Diyor ki İbn Havkal:

'Halbuki, pek azı hariç, diğer İslam ülkelerindeki zenginler mallarını kendi zevkleri, Allah'ın razı olmadığı hususlar ve aralarında gösteriş için (Antik Roma yaşamına ne denli benziyor! kç) harcarlar.'[66]

İbn Havkal'ın anlattıkları tavşanın suyunun suyu örneğidir. O bunları yazdığında zaman İsa'ın üstünden dahi yaklaşık bin yıl geçmiştir.

Konuyu aralarda sorular sorup yanıtlar vererek açmaya çalışalım.

İlk soru şu: Paylaşımcılığın başladığı yıllar bilinebilir mi?

Bu konuda kimsenin kesin bir şey söylemesi sözkonusu değildir. Yine de Darwin'in 'her insan, başkalarına yardım ettiği zaman genel olarak karşılığında onlardan da yardım göreceğini kısa sürede öğrendi'[67] çı-

65- Şeşen, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, s. 213-214, TTK
66- Şeşen, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, s. 214, TTK
67- Darwin, Charles; İnsanın Türeyişi, s. 185, çev.: Sevim Belli, 1995, Onur Yayınları

karımı önemlidir. Darwin bu çıkarımla insan yaşamının hangi evresini kastettiğini açıkça söylemez, ama konu Buzul Çağı insan yaşamı işlenirken ele alındığından, bunun son Büyük Buzul Çağı'nda gerçekleştiği sonucuna varıyoruz. Tanıdık kavramlarla söylersek, insanlar arası yardımlaşma ve paylaşım duygusu günümüzden 12 bin yıl öncesinden 100 bin (belki de 1-1.5 milyon) yıl öncesine uzanan zaman diliminde, yani buzullar henüz erimemişken gelişmiş ve uygulanmıştır. Bundan hareketle paylaşımın bir içgüdü olduğunu söylememizin sakıncası yoktur sanırız. Daha net söylersek, kamusal paylaşım içgüdüsel, servet düşkünlüğü ise öğrenilir davranıştır.

İçgüdüsel paylaşım ne zaman Şamanıl paylaşıma dönüşmüştür?

Özellikle mağara ve kaya resimleri incelendiğinde görülür ki Şamanizm'in doğuşu, Büyük Buzul'un erimesi, yani günümüzden 12 bin yıl öncesi ile Küçük Buzul'un başlaması, yani günümüzden 8.200 yıl öncesi arasındaki zaman diliminde doğmuş ve Barbar Dönem boyunca uygulanmıştır. Bu, 3.800 yıl eder. Demek ki insanlar yaklaşık 4.000 yıl artık ürün kullanan klanın kamusal ortaklık yasasıyla Şaman olarak yaşamışlar; ta ki Küçük Buzul bitiminde, günümüzden 7.600 yıl önce köleciler tarih sahnesine çıkana dek. Köleci Çoktanrı döneminde Şaman Tektanrı yaşam biçimine yer verilmemiştir. Bu durum, Akhenaton ortaya çıkana dek sürmüştür. Tektanrı önerisini başarıya ulaştıran ise Musa'dır.

b- *Şaman Sanatı ve Sosyal Yaşamı nasıldı?*

Şaman yaşamında iki tür sosyal ilişki vardı. Birincisi yönetsel, ikincisi ise tinseldi. Her iki yönetimde de son sözü kamu söylerdi.

Yönetsel yaşamda elbette bir devlet yapılanması söz konusuydu. Yalnız bu yapılanma, köleci devlet yapılanmasına da, günümüz devlet yapılanmasına da benzemiyordu. Devlet yalnızca kamu için vardı.

Kamu kurultay toplar, en uygun kişiyi hakan seçerdi.[68] Kişi hakan adayı olamazdı, en uygun adayı kamu yaşlıları belirlerdi. Kurultay anında tüm ülke halkının oyu eşitti ve adayın tam çoğunluğun oyunu alması gerekiyordu. Buna sokaktaki bir dilenci bile karşı çıksa, seçim iptal edilir, yeni adayla yeni kurultay toplanmasına gidilirdi.[69] Bu, devletler arası anlaşmalarda da geçerliydi. Hakan ve diğer kamu görevlileri bazı

68- Ebu Dülef: 'Başlarına geçecek hükümdarı kur'a ile seçerler.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 86

69- İbn Fazlan: 'Bir şeye ittifak edip onu yapmaya karar verirlerse, içlerinden en aşağı ve en değersiz olan biri gelip ittifakı bozabilir.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 30, 1975, Bedir Yayınevi

özel ve üst yetkilere sahip olurlardı ama hazineden maaş almazlardı.[70] Vergi nedir bilmezlerdi.[71] Devletin her üyesi kamunun verdiği görevi kamu yararına gönüllü olarak karşılıksız yapardı. Yeteneği olduğu halde verilen görevden kaçınan üyeler tecrit edilerek cezalandırılırdı.

Tüm sorunlarını aralarında ya da kurultayda tartışarak çözerlerdi.[72]

Kamu sürekli ordu bulundurmazdı. Çünkü Barbar Dönem'de paylaşım esas olduğundan klanlar arasında çok ender savaş çıkardı.[73] Böyle durumlarda kamu bireylerinin -yaşlılar ve çocuklar hariç- hemen hepsi asker sayılırdı. Savaş kurultayı toplanır ve bu işe en uygun aday -yalnızca o savaş için- komutan seçilir, gerekli yetkiyle donatılırdı. Komutan yetkisini o savaş süresince kullanma hakkına sahipti. Görev, bazen bir gün bile sürerdi.[74] Komutan, görev gereğidir diye devletten maaş istemezdi. Böylesini onur kırıcı sayardı. Yalnızca başarısını kutlamak için kişilerin övgü ve armağanlarını kabul ederdi. Barış yapıldığı an görev süresi dolduğundan komutan yeniden sürüsünün başına dönerdi.

Barbar klan örgütlenmesinde yalnızca kişilerin özel eşyaları, örneğin oku, yayı, kılıcı, mızrağı, atı vb. kutsaldı ve bunlar kamusal ortaklığa dahil değildi.[75] Buna karşılık ailelerin barınakları, günlük kullanılan kap kacak, tarım ve hayvancılık gereçleri ve yiyecek ambarları ise hem ailenin özel, hem de kamunun ortak malıydı.[76]

Kısacası, aileler, çalışarak ürettikleri her şeyin sahibiydiler ama kamu yararı sözkonusu olduğunda sahiplik ortadan kalkardı.

Aileler özel ambarlarını isteyerek kamu tüketimine açık tutarlardı. Bu bir erdem sorunuydu. Öncelik hakkı kendilerine ait olsa da ambarın, tüm kamu bireylerinin istediği an erişebileceği yapıda olması için özen gösterirlerdi. Yani Şaman klan üyeleri hem evlerinin hem de ambarlarının kapısına gönüllü olarak kilitli vurmazlardı.[77]

70- İbn Fazlan: 'Bir kimse bir şey ekerse onu kendisi için hasat eder. Hükümdarın bundan hissesi yoktur.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 53, 1975, Bedir Yayınevi

71- İbn Fazlan: 'Aralarındaki işleri meşveretle hallederler.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 30

72- Aşık Paşazade: '...Osman Gazi'ye.. "Han'ım! Bu pazarın bacını bana sat." dedi. Osman Gazi, "Bac (vergi kç.) nedür?" diye sorunca...' Osmanoğulları'nın Tarihi, s.73, 2003, Koç Kültür

73- Lewin, Roger: 'Savaş, toplumların tarımsal, ..yerleşik yaşantıya geçmesi üzerine ortaya çıkan toprak mülkiyetine gereksinimle bağlantılıdır.' Modern İnsanın Kökeni, s. 170, Tübitak

74- Mitropolsky: 'Savaş zamanında, klan, kendisine askeri bir şef seçiyordu. ..Savaşın kesilmesi, ..şefin yetkisinin de son bulduğunu gösteriyordu.'
İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 57, 1979, Sol Yayınları

75- Childe, Gordon; Tarihte Neler Oldu?, s. 60, 2006, Kırmızı Yayınları

76- Mitropolsky; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 35, 1979, Sol Yayınları

77- İbn Fazlan: 'Cürcaniyye'de dilenciler evlerin kapılarında beklemez. Doğrudan içeriye girerek

Özellikle klan-devlet sınırları içindeki deliler, sakatlar ve savaş gazileri gibi üretim yapamaz durumdaki bireyler bu evlere ve ambarlara teklifsizce girme hakkına sahipti. İzinsiz girerler, gereksinimleri kadar yiyecek ya da giysi alırlardı. Ev sahipleri onlardan onurları kırılmasın diye teşekkür beklemez, yoksulun kendilerini seçmesinden onur duyar, klan içinde bunun verdiği övünçle dolaşırlardı.

Yolcular için de aynı şey geçerliydi. Aileler hiç tanımadıkları -örneğin başka klandan- yolcuları evlerinde konuk etmekten de çok hoşlanırlardı. Onların beslenmelerini, dinlenmelerini, gecelemelerini aile bireylerininkinden önde tutarlardı ve bunu karşılık beklemeksizin yaparlardı. Yolcu yoluna devam etmek istediğinde eksikleri giderilirdi.[78]

Otlaklar, ormanlar, sular vb. kamuya aitti, üzerinde özel mülk kavramı söz konusu olamazdı ama tarım yapılan tarlalar aileler arasında dağıtılır ve geçici olarak özel mülk yapılırdı. Bir şartla ki her bir, beş, yedi yılda bir özel mülk uygulaması kaldırılır, topraklar gelişen nüfusa göre yeniden bölünürdü.[79] Mülkte miras hakkı reddedilir ama kişi bu yeniden dağıtım yöntemiyle topraksız olmaktan kurtarılırdı. Miras, yaşlı babanın genç oğluna savaş gereçlerini vermesi ile sınırlıydı.

Yaradılış öyküleri Tektanrılı tasarıma dayanmaktaydı.

Şaman inancında yaratıcı güce sahip tek bir tanrı vardı. Ruhlar, onun emrinde ve yaratma becerisinden yoksunlardı ama bünyelerinde tanrısal ögeler de taşırlardı. Musa, İsa ve Muhammet'in tanrı tasarımındaki melekler, şeytanlar, cinlerde olduğu gibi.[80] Bu tanrısal ögeli ruhlar, hep tanrının emrini uygulamazlardı. Tanrının yaratıcılığını kıskanarak onun en sevdiği canlı olan insanlara kötü davrandıkları da olurdu. Bazen bu kıskançlık yüzünden insanlar hastalanır ve ölürdü.[81]

ısınmak için ateşin karşısında biraz oturur. Sonra "pekent!" yani "ekmek" der. Bir şey verirlerse alır, aksi halde çıkar gider.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 27, 1975, Bedir Yayınevi

78- İbn Fazlan: '(Şaman) bir Türkün yurdundan, tanımadığı bir kimse geçip ona "ben senin misafirinim. Develerinden, hayvanlarından ve parandan şu miktara ihtiyacım var," derse, Türk istediklerini ona verir.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 33, 1975, Bedir Yayınevi

79- Childe, Gordon: '..Toprak parçaları, yalnızca kullanım için "ailelere" dağıtılır ve bu dağıtım genellikle her yıl yeniden yapılır.' Tarihte Neler Oldu?, s. 81, 2006, Kırmızı Yayınları

80- Buluç, Sadettin: 'Gökte yaşayan en büyük ruh, insanları, ovaları, çimenleri ve ateş ile yeri, güneşi, ayı ve yıldızları ile gök kubbeye yaratan, alemin nizamını sevk ve idare ile kaderi tayin eden bir varlıktır. İslam Ansiklopedisi 11, Şaman maddesi, s. 324, MEB; Ayrıca bakınız: Eliade, Mircea: '..Bunlar yaratıcı ve tüm-güçlü ..bir büyük Gök Tanrısı tanır ve ona taparlar.' s. 27, 'Gök Tanrının ..oğulları, ulakları ya da uşaklarının görevi, insanlara göz kulak olmak ve yardım etmektir.' s. 28, Şamanizm, 1999, İmge Kitabevi

81- Eliade, Mircea: 'Erlik (kötülük tanrısal baş ruhu) tutsak aldığı canı bırakmak için yerine baş-

Şaman yaratıcı Tektanrı, tüm evreni, ruhları ve canlıları yarattıktan sonra göklere çekilmişti. O yeryüzünü ve insaları iyilikle donattığı için, bir daha işlere karışmazdı.[82] İyi ya da kötü tanrısal ruhlarla ilgilenmeyi, kamunun seçerek görevlendirdiği kadın şaman rahiplere bırakmıştı.

Seçilmiş şaman rahipler, yaratıcı Tektanrı adına iş görürlerdi. Sağlık, eğitim ve dinsel ritüel işleri de şamanın görevleri arasındaydı.

Kişinin kendisi şamanlık için aday olamazdı.[83] Adaylığın birkaç türü vardı. İlki babadan oğula geçme yöntemiydi. Şamanlar büyük çoğunlukla kadınlardan oluştuğu için bu, anadan kıza geçme olarak algılanmalıdır.[84] Diğer adaylar ise ya deneyimli şamanın önerisiyle, ya da kamudaki melonkolik ve hastalıklı kişiler arasından seçilerek önerilirdi. Hastalığın sara olması, istenen bir şeydi.[85] Sara nöbeti sırasında kişinin öldüğüne, ruhunun yeraltına gittiğine ve yeraltı tanrısal ruhlarıyla çatışıp onları yenerek bedene geri döndüğüne, yani kişinin ölüp yeniden dirildiğine inanılırdı.[86] Kamu sağlığı, böylesine deneyimli, kendi otamış[87] bir kişiye emanet edilmeliydi. Çünkü sıradan insanların ruhları hastalık sırasında yeraltına götürüldüğü zaman, kendi kendini kurtaramazdı, deneyimsiz ruhun, şaman saralı rahibinin yardımına gereksinimi vardı.

Hastalıkların tamamına yakınının, ruhun bir şekilde bedeni terk edip uzaklaşmasından kaynaklandığına inanılırdı. Ruh bazen bir şeyden korktuğu, bazen rüya gezmesinde yolu şaşırdığı, bazen de döndüğünde yaşadığı bedeni tanıyamadığı için uzaklaşmış olurdu.[88] Yeraltı tanrısal ruhlarının gelip kişinin ruhunu kaçırması da olasıydı. Bütün bu durumlarda, yeraltı tanrısal ruhunun yardımcıları, bedensiz dolaşan ruhları yakalayarak uşak olması için yeraltına, kötülük diyarına götürürlerdi. Eğer

---

ka bir can ister.' Şamanizm, s. 250, 1999, İmge Kitabevi; ayrıca, Buluç, Sadettin: 'Kötü ruhlar yakaladıkları ruhları yer-altına götürdükleri için..' İslam Ansiklopedisi 11, s. 319, MEB

82- Eliade, Mircea: 'Bay Ülgen en yüksek, yani yedinci katta oturuyor; ..hiçbir rol oynamıyor,' Şamanizm, s. 308, 1999, İmge Kitabevi

83- Eliade, Mircea: 'Topluluk tarafından ..resmen tanınmadıkça hiçbir şaman görevini icra edemiyor.' Şamanizm, s. 36, 1999, İmge Kitabevi

84- İnan, Abdülkadir: 'En kuvvetli şamanlar, kadın şamanlardır. Yakutlar'da erkek şamanlar(ın), ..cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur.' Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 89, 2000, TTK

85- Buluç, Sadettin; İslam Ansiklopedisi 11, Şaman maddesi, s. 311, MEB; Ayrıca bakınız: Eliade, Mircea; Şamanizm, s. 39, 1999, İmge Kitabevi

86- Eliade, Mircea; Şamanizm, s. 55-56, 1999, İmge Kitabevi

87- Eliade, Mircea: 'O her şeyden önce iyileşmeyi başarmış, kendi kendini iyileştirmiş bir hastadır.' Şamanizm, s. 47, 1999, İmge Kitabevi

88- Eliade, Mircea; Şamanizm, s. 270, 1999, İmge Kitabevi

o ruh geri getirilerek bedene yerleştirilmezse, hasta ölürdü.[89]

İşte bu tehlikeli işlemi yapmak şamanın göreviydi.

Şamanlık bir ayrıcalıklı yaşam biçimi, bir mesleğe gönül verme işiydi. Çağırılsın-çağırılmasın, olayı duyduğunda hemen koşar ve evinde hastayla ilgilenirdi. Yaşamsal tehlikesi olan bu görev için ücret talep etmez, ne verilirse onu alır,[90] hasta iyileşinceye dek o evden ayrılmazdı. Görevi yalnızca kurban keserek ve transa geçerek hastanın ruhunu karanlık yeraltından alıp gökyüzünün yaratıcı tanrı katında arındırdıktan sonra hastaya iade etmekle sınırlı değildi. O kendini aynı zamanda çeşitli otlardan ürettiği ilaçlarla ruhsuzluktan zayıf kalmış hasta bedeni güçlü tutmakla da görevli sayardı.[91] Günümüzde ötelenen ve 'kocakarı ilacı' diye anılan sağaltım yöntemleri, bu olgunun ürünü olsa gerektir.

Şaman inancında gök, yer-su-atalar ve yeraltı tapımı vardı.[92] Onlara göre insan ölür, ruh ölmezdi. Ruh göçü, ruh geçmesi -ölenin ruhunun yaşayana geçmesi- olgusuna inanırlardı.[93] Atalarının ruhlarıyla birlikte yaşamak için ölüleri, evlerinin zeminindeki özel kabir odalarına gömerlerdi. Böylece nesilden nesile atalarla onların manevi yardımlarını alarak birlikte aynı evde yaşamış olurlardı. Evin altındaki atalar ölüsünün konduğu yere 'bark' denirdi; üstteki, insanların yaşadığı bölüme ise ev denirdi.[94] Bu nedenle Şaman toplumlar günümüzde olduğu gibi konuta tek başına ev demezler, birleşik olarak 'ev-bark' derlerdi.

Şarkı, dans, ozanlık ve öykü anlatıcılığı da şamanın görevleri arasındaydı. Bu becerilerini daha çok kurban kesme ve tanrısal ruhlara adak adama ritüellerinde kullanırlardı. Bayram günleri dışında da şaman öykü anlatır, dans eder, şarkı söylerdi.[95] İstekli olanlara bu beceriler ko-

89- Eliade, Mircea: 'Şaman hastanın canını bulur ve ruhlarla uzun mücadele ve pazarlıklardan sonra ..getirip hastanın bedenine girdirir.' Şamanizm, s. 39, 1999, İmge Kitabevi

90- Eliade, Mircea: 'Baba-şaman: "Bir yoksul senden yardım isterse ondan az şey iste, ne verirse al. ..Bir zengin seni çağırırsa ..ondan da fazla şey isteme. Bir zenginle bir yoksul seni aynı zamanda çağırırlarsa önce yoksula, sonra zengine git." Şamanizm, s. 145, İmge Kitabevi

91- İnan, Abdülkadir: 'İptidai şamanizmde tabib ile şamanın aynı şahıs olduğu malumdur.' Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 11, 2000, TTK

92- Buluç, Sadettin; İslam Ansiklopedisi 11, Şaman maddesi, s. 323-329 arası, MEB

93- Yörükan, Y. Ziya: 'Ölen ..eğer hayatında faydalı bir kimse olmuş ise, ..ruhu yeni doğana, onu kamil bir insan olarak yetiştirmek üzere intikal eder.' s. 29-30, Şamanizm, Yol Yayınlan Roux, Jean-Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, s. 136-143 arası, 1998, İşaret yayınları

94- Bark konusu geniş tartışılmamıştır. Yine de Anadolu'yu gezenler, incelediklerinde Selçuklu kümbetlerinin içinin boş, toprak içinde kalan mahzeninin lahit odası olduğunu görürler. Kümbetler tipik şaman 'ev-bark'larıdır; tek yapıdaki üst giriş ev, lahit odası barktır.

95- Aslan, Ensar: 'En eski Türk şairleri ..Oğuzlar'ın Ozan dedikleri sihirbaz, hekim, musikişinas kimselerdi.' Çıldırlı Aşık Şenlik, s. XXXI, 1975, Atatürk Üniversitesi

nusunda teknik bilgi verirdi. Bu, kamunun eğitimi için önemliydi.

Barbar Şaman toplumlarında da -özellikle Son Barbarlık Dönemi'nde iyice belirgin hale gelen- takas vardı.[96]

Evlilik, aile ilişkileri ve cinsel yaşam 'dış evlilik' esasına göre düzenlenirdi. Akraba ile klan içi evlilik, ensest sayıldığı için yasaktı. Yasa çiğnemenin cezası kadın için de erkek için de ölümdü.[97] Evlilikte yabancı klandan olmak kaydıyla eş seçme önceliği kızlarındı.[98]

Barbar klanda bütün büyük erkekler klan üyesinin babası, bütün büyük kadınlar da annesi sayılırdı. Bu yüzden çok kalabalık klanlar tek aileymiş gibi yaşardı. Öyle ki bazen klan içinde büyüyen bir çocuk gerçek babasını ve annesini unutabilirdi.[99] Bu nedenle klan ne denli kalabalık olursa olsun, kişi evlenmek istiyorsa klan dışından bir aday bulmak zorundaydı. Barışçı yoldan bulunamıyorsa kadın kaçırılırdı.[100] Bu, oldukça sık başvurulan bir yöntem olmalı ki yüzyılımızda bile bunun izlerine rastlanır. Örneğin, yüzyılımızda bile, bozkırda yaşayan ailelerin pek çoğu düğün yaptıkları halde, anlaşmalı olarak damadın kız evini basmasını ve gelini kaçırmasını ister. Damat, kaçırdığı gelini, yerleşim dışında yine ailelerin anlaşarak yaptığı zifaf evine götürür.[101]

Dış evlilikte eş arayan genellikle erkek olurdu.

Yukarıda ayrıntılanan bütün bu yaşam tarzından dolayıdır ki Şaman yaşamlı kavimler ve topluluklar arasında hırsızlık, dolandırıcılık, rüşvet ve adam kayırma olaylarına rastlanmaz; dilenciliğe, sadaka vermeye-almaya ve fahişeliğe de... Şaman toplumlarda erdemsizliğe yer yoktu. Bir başka deyişle Şaman yaşam biçimindeki paylaşım ortaklığı, erdemsizliğe gerek bırakmıyordu.

96- Mitropolski: 'Ürünler ortaklaşa elde edildiklerine ve onun için topluluğun tümüne ait olduklarına göre, değişimler de özel kişiler arasında değil, topluluklar arasında gerçekleştiriliyordu. İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 55, 1979, Sol Yayınları

97- İbn Fazlan: 'Kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip çırılçıplak yıkanırlar. Birbirlerinden kaçmazlar. Bununla beraber, ..zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp ..el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler.' İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 57, 1975, Bedir Yay.

98- Mervezi; İbn Fazlan Seyahatnamesi, s. 503, 190 numaralı dipnot, 1975, Bedir Yayınevi

99- Mitropolski: 'Bazı evlerde yüzlerce kişi olmak üzere, daima, ortak barınakta otururlardı.' İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s. 44, 1979, Sol Yayınları

100- Darwin, Charles: '..Bir erkek komşu ve düşman bir boydan kendisi için bir karı kaçırmadıkça asla karı bulamaz.' Seksüel Seçme, s. 498-499, 1977, Onur Yayınları

101- Darwin, Charles; Seksüel Seçme, s. 498-499, 1977, Onur Yayınları; Ayrıca bakınız: 'Oğuz zemanında bir yiğit ki evlense oh atardı. ohi (ne) yerde düşse, anda gerdek dikerdi.' Dede Korkut Oğuznameleri, Bay Büre Oğlı Bamsı Beyrek öyküsü, s. 77, 2001, YKY

Ve Şaman toplumun sanatla ilişkileri.

Konu kapsamlıdır, fakat biz kısa, öz bir yol izleyeceğiz.

Şaman yaşamı sanata dayalı bir yaşamdı. Özellikle görsel sanatlar, Şaman yaşamında özel bir yer tutardı. Bu görseller binlerce yıl önce ağaç benzeri dayanıksız malzemeler üzerine yapıldığından pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Ulaşanlar ancak mağara duvarlarına, kaya yüzeylerine ve taş parçaları üstüne yapılanlardır. Belgeler sınırlıdır ama elde edilenlerin düzeyi de insanı şaşırtacak yetkinliktedir.

Altamira Mağarası ve Lascaux Mağarası resimleri ilk örneklerdir. Bu eserleri üreten sanatçıların -ki kadınlar üretmiştir- anatomi, perspektif ve ışık bilgisi üst düzeydir ve bu insanı şaşırtır. Resimlerin günümüzden yaklaşık 13 bin ile 15 bin yıl öncesinde, son Büyük Buzul çözülmemişken yapıldığı düşünülürse bu şaşkınlık daha da anlam kazanır.[102]

Büyük Buzul sonrası kaya resimleri, insanoğlunun ulaştığı soyutlama becerisinin doruk noktasıdır. Üstelik bu resimler, onca soyutlamaya karşın birer yazı-mesaj olarak okunma işlevini de yerine getirmektedir.[103] Kazım Mirşan sanki bunun olanaklı olduğunu kanıtlamış gibidir.

Arkeolog ve insanbilimci Gordon Child ise bulunan 4. Büyük Buzul'un son çeyreğine ait taş parçaları üstünde resim taslaklarına rastlandığını söylemektedir. Bundan, o dönemde yetişkinlerin, gençlere akademik düzeyde resim eğitimi verdikleri sonucuna varmıştır.[104]

Eskiden beri kullanılan tiyatro, dans ve müziğin de 4. Buzul'un son çeyreğinde yetkinleştiği bilinmektedir. İnsanların özellikle buzullar eridikten sonra konuşmaya başladıkları ve bu konuşmanın yalnızca şiirsel yapı içerdiği Aristo tarafından dahi söylenmektedir.[105]

Resim ve heykel sanatı üretimi Şaman toplumların vazgeçemedikleri bir uğraştı. Özellikle Sibirya ve Altay topluluklarında yüksek düzeylere ulaşmıştı. Batı ve Doğu topluluklarının köleci sanat kırıcılığına karşın bu bölge insanları ta MS 5. yüzyıla dek etkinliklerini sürdürdüler. Pek çok eser, örneğin Kızıl, Kuça, Bezeklik, Tunhuan vb. mağaralarında zamana direnerek günümüze dek gelmeyi başardı.[106] Siyah Kalem resim-

102- Yukarıda söyledik, tarihlemeler tartışmalıdır. Örneğin Roger Lewin her iki mağara için ortak '20 bin yıl önce' tanımlamasını kullanır. Modern İnsanın Kökeni, s. 179, 2004, Tübitak

103- Tarcan, Haluk; Ön-Türk Uygarlığı, 2004, Töre Yayın Grubu

104- Childe, Gordon: '..Taş yongası koparılmadan önce istenen şekil taş parçası üzerine çizildiği için..' Tarihte Neler Oldu?, s. 47, 2006, Kırmızı Yayınları

105- Aristotales; Poetika, çev.: İsmail Tunalı, 2007, Remzi Kitabevi

106- Aslanapa, Oktay: 'Uygurlar'da pandomim, bale, şan, orkestra ve ..tiyatro vardı. Türk Sanatı, s. 9, 1984, Kervan Yayınları

leri de bu dönemin ürünüdür. Aynı dönemde yerleşik ve gezici çadır tiyatroları vardı. Oyuncular akademik eğtim alırlardı.[107] Oyunlar, yazılı metinlerin ezberlenmesiyle oynanırdı. Bazı yazılı oyunların 240 perdeli olduğu bilinmektedir. Bu oyunu başta Hakan olmak üzere tüm klan büyük ilgiyle izlerdi. Oyun çadırı yaklaşık bin kişilikti ve son sahne ancak iki yıl sonra oynanabiliyordu.[108] Bundan da ilginci, Araplar'ın Maveraünnehir'e yaklaşık 630 yıllarında girmesinden önce Buhara ve Semerkant kentlerinin, tüm bölge ülkelerinin heykel üretim merkezi olmasıdır. İslam tarihçileri, Arap işgaline dek bu kentlerde geçimin, yalnızca heykel üretilerek sağlandığını yazarlar.[109] Bazı İslam coğrafyacıları da Maveraünnehir'deki şaman insanların, kentlerinin göbeğine bulvar yaptıkları ve bu bulvarları büyük ve çok figürlü heykellerle süslediklerini bildirirler.[110] Evlerin içi, dışı, kapıları,[111] giysilerinin üstü ve şaman davulları da çeşitli hayvan, insan resimleriyle süslüydü.

Aborjinler ve Çalı Adamları gibi çıplak dolaşan insanların günümüzde de mağara içi ve kaya yüzeyi resimleri üretmekten vazgeçmediklerini biliyoruz. Yaptıkları resimlerin hemen hepsi soyuttur ve betimlemeleri oluşturan hemen her figür ya da form bir kutsal anlam taşır. Yani resimler okunmak için yapılmıştır, tıpkı Çin rulo resimlerinde olduğu gibi.[112] Bu resimlerin buzul erimesi sırasında kaya yüzeylerine yapılanlarla olduça yakın benzerlikleri vardır.

Sonuç olarak şu böylenebilir: Bunlar Şaman ögeli resimlerdir.

107- Eberhard, Wolfram: 'Kuzey Kavimlerinin (Türkler'in kç.) kuvvetli tesiri altında, gerçek bir tiyatronun başlangıçları mevcut olduğu halde (700'lü yıllarda Çin'de kç.) ..sarayda ..aktörler ve müzisyenler yetiştiren bir konservatuvar açılmıştır.' Çin Tarihi, s. 210, 1995, TTK

108- Eberhard, Wolfram; Çin Tarihi, s. 338, 1995, TTK

109- Narşahi: 'Buhara'da "Bazar Mah Ruz" adı verilen, yani "Mah Ruz" çarşısı denilen bir çarşı vardı. Bu çarşı, her defasında bir gün müddetle, yılda iki defa kuruluyordu. Her seferinde bu çarşıda, bir günde değeri 50 bin dirhemi aşan putlar satılıyordu. ..Halk da, bunları satın alıyordu. Kaybedenler, kıranlar ya da putu eskiyenler, pazar kurulduğu zaman, başkasını satın alıyor, eskiyi atıyorlardı.' Buhara Tarihi, s. 17-18, çev.: M.N. Koçak, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 117, Aralık 1998. Ayrıca bakınız:
Kitapçı, Zekeriya; Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, s. 62, 1994, Yazarın Yayını

110- Şeşen, Ramazan: "İbn Havkal: (Buhara'nın kç.) meydanları tertipli, güzellikleri çok mükemmeldi. Servi ağaçları yontularak filler, develer, öküzler, vahşi hayvanlar gibi nadir heykeller yapılmış. Bunlar konuşuyor gibi karşılıklı, birbirlerini yakalamaya zalışıyormuş gibi ard arda sıralanmışlar.' İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, s. 231

111- Narşahi; Buhara Tarihi, s. 21

112- Eberhard, Wolfram: 'Çinli, resme çok yaklaşır, bir nazarda resmin yalnız bir noktasına bakar, sonra o noktadan başlayarak bir kitap okur gibi bütün resmi gözden geçirir.'
Çin Tarihi, s. 119, 1995, TTK

c- *Tevrat Ayetleri Şamanıl Erdem Önerir, İncil, Kur'an Onu İzler*

Köleci toplumlardaki toplumsal yozlaşma insanlara yaşam alanı bırakmayınca, özellikle Akdeniz insanı, daha eski toplum biçimlerine geri dönüş girişimlerinde bulunmuştur. Mısırlı Akhenaton'un Tektanrı (Barbar Tektanrı'ya dönüş) önermesi, Feodal Avrupa sanat-kültür-kilise aydınlarının başlattığı Rönesans (Antik Yunan'a dönüş) buna örnektir. Antik Yunan'ın da Buzul sanatı olan Altamira ve Lascaux mağara resimleri tekniğine dönüş evresi geçirmiş olması olasılık dahilindedir.*

İlerideki ilgili bölümde görüleceği gibi Tevrat ayetlerinde önerilen erdemli yaşam kuralları, Şaman erdem kurallarıyla neredeyse tamamen örtüşmektedir. Bunlar, özetle, tek bir yaratıcı tanrıya saygı göstermek, putlara tapmamak (İslam bunu Tevhit olarak niteler), kamusal paylaşımcı yaşam, servet biriktirmekten uzak durmak, ensest ilişkiye girmemek, komşu haklarını gözetmek, eşcinsel ilişkinin ağır ceza gerektirmesi, atalara tanrısal saygı başlıkları altında toplanabilir. Bu başlıkların tamamına yakını Yahudi dininin temelini oluşturan ünlü 'On Emir'de[113] sıralanmıştır. Musa, İsrail Kavmi'ni kölelikten kurtarmak için Mısır'dan çıkarırken tam da Şaman yaşam tarzını vadetmiştir. Bunlar Musa'nın beş kitabını kapsayan Tora'da kayıt altındadır. Tora'nın birkaç kez yeniden yazıldığı ve son yazımının günümüze ulaştığı söylense de yapılan değişikliklerin güncel politik çıkarları kapsadığı açıktır.[114] Ayetler incelendiğinde Tevrat'ın Tektanrıcı özünün pek fazla bozulmamış olduğu görülebilir.

İsa ve Muhammet de din tasarımlarını bu öze dayandırmıştır.

Her üç peygamberin yaşamlarından verilen kesitler de Şaman yaşam unsurları içermektedir. Musa'nın asası ile yarattığı yılana dönüştürme, suları kana boyama, denizi ikiye yarma mucizeleri o dönemde bile Akdeniz toplulukları için bilinemez şeylerken, aynı şeyler Sibirya, Altay, Hint Şamanıl toplumlarında sıradan günlük etkinliklerdi. İsa'nın cüzamlıları iyileştirmesi, su üzerinde yürümesi, ölüyü diriltmesi de öyle. Muhammet'in deveyle konuşması, ağacın inleyerek mesaj vermesi, ayın ikiye bölünmesi mucizeleri de öncesi peygamberlerin mucizeleriyle aynı kategoride etkinliklerdir. Hele sütannesi Halime yanındayken gerçekleştiği söylenen, dağ doruğunda iki yabancı tarafından karnının yarılması,

* Bize ait olan bu varsayım yenidir ve ciddi bir tartışmaya gereksinimi vardır.

113- Kitabı Mukaddes; Çıkış, Bap 20, s. 73, 1981, Kitabı Mukaddes Yayınları

114- Eliade, Mircea; 'Torayı oluşturan 248 buyruğun ve 365 yasağın her birine, kozmik bir anlam yüklendi.' Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, s. 311, 2003, Kabalcı Yayınevi Besalel, Yusuf; Yahudilik Ansiklopedisi 3, Tora maddesi, s. 738, 2002, Gözlem Yayınları

iç organlarının kar türü bir temizleyiciyle yıkanması, kalbindeki kara kan parçasının alınıp atılması ve organların tekrar yerine yerleştirilmesi, yara izi kalmadan ayağa kalkıp yürümesi[115] olayı, bir Şaman ritüelinin tam olarak yinelenmesinden başka bir şey değildir.

Her üç kutsal kitabın, resim ve heykel başta olmak üzere sanata yasak getiren ayet içermemesi de bir başka Şaman öge kanıtıdır. Pek çok uzman -görünüş tam tersini söylese de- Tevrat'taki On Emir'in ayetler grubundaki 3. ve 4. ayetlerinin yasak içermediğini düşünmektedir.[116] Biz de bu inançtayız. Konu, kitabımızın Yahudilik bölümünde genişçe tartışılmıştır. Resim-heykel yasağına ilişkin yasak uyarısı İncil ayetlerinde anıştırmalı da olsa yoktur. Kur'an ayetlerinde de aynı yasakla ilişkilendirilecek tek bir ayet bulunmaz. Yalnızca bir ayette geçen Arapça 'ensap' sözcüğü tartışma konusu yapılmıştır. Ne var ki İbni Kesir başta olmak üzere pek çok değerli tefsirci, sözü edilen yasak yorumuna katılmamaktadır. Bizim görüşümüz de bu doğrultudadır ve incelememizin İslam bölümünde ayrıntılarıyla işlenerek tartışma konusu yapılmıştır.[117]

C- Kırsalda ve Kentte Sanatçı Olmak

İncelememiz kırsal-kent ikilemi üzerine kuruludur ve ilerideki ana bölümlerde bu olgu sürekli karşınıza çıkacaktır. Ne var ki kavram başlıkta ifade edildiği denli yüzeysel değildir. Köleciliğin başlarında net çizgilerle ayrışmış olan bu ikilem kırsalın ve kentin iç içe geçmiş olması nedeniyle günümüze yaklaşıldığında giderek karmaşıklaşmış, kimin çoban, kimin çiftçi kültü üyesi olduğu seçilemez olmuştur.

Bulanıklığı aşmak, fotoğrafı netleştirmek için bu kez duygusal davranacak, Çoban-Çiftçi ayrımını bilimsel verilerden çok romantik değinmelerle vermeye çalışacağız. Amacımız, yaşadığı ortamda insanın sıcaklığını duyumsatmaktır.

115- Muhammed Bin Salih Ed-Dimaşki; Peygamber Külliyatı 1, s. 335, 2006, Ocak Yayıncılık

116- Kitabı Mukaddes: '[3]Karşımda başka ilahların olmayacaktır. [4]Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; [5]onlara iğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin...'
Çıkış, Bap 20, s. 73, 1981, Kitabı Mukaddes Yayınları

117- Öztürk, Yaşar Nuri: 'Ey iman edenler! Uyuşturucu, kumar, tapınmak için dikilen taşlar (ensap kç.) fal okları şeytan işi birer pisliktir, bunlardan uzak durun.' Kur'anı-ı Kerim Meali, Maide Suresi, 90. ayet. 1994, Hürriyet Yayınları. Ayetin tefsirleri (açıklama) için bakınız:
İbn-i Kesir: 'Dikili taşlar "ensab"a gelince, bunlar, müşriklerin, kurbanlarını yanlarında kestikleri taşlardır.' İbn-i Kesir Tefsiri 2, s. 62, Sağlam Yayınları
Ateş, Süleyman: 'Ensab: Müşriklerin, üzerinde kurbanlarını kestikleri taşlar...'
Kur'an-ı Kerim Tefsiri 2, s. 833, 1995, Milliyet Yayınları

a- *Kırsalda Sanatçı Olmak*

Bir çobanın duygularını Tarih-i Reşidi şöyle aktarır:

'Biz bozkırlarda yaşayanlardanız; nadir ve kıymetli eşyamız yoktur; başlıca servetimiz atlardan ibarettir; eti ve derisi bizim için en iyi yemeği ve giyeceği teşkil eder; bizim için en iyi içki, onların sütü ve bundan yapılan kımızdır; toprağımızda bahçeler ve binalar yoktur; gezintilerimizden bütün maksat otlıyan hayvan sürülerimizi seyretmektir.'[118]

Çobanımız yaklaşık 1200'lü yıllarda yaşamış.

Sanırsınız ki otlayan hayvanlarını boş boş izliyor.

Elinde bir kaval vardır çobanın. Yalnızsa kendine, yanına uğrarlarsa dostlarına gün boyu konser verir, karşılık beklemeden.

Müzik olur da, onun kışkırttığı dans olmaz mı? Çoban kavalıyla oyun havası çalarken konuklar kalkar, el ele dans eder.

Kırsal insanı dansını yalnızca müzik aletinin çıkardığı ritme bırakmaz; yanında ezgi de söyler. Hem oynar, hem ezgi söyler.

Çoban sürülerini izlerken bir yandan elindeki ağaç parçasını yontmaya başlar. Boncuklar, nazarlıklar, heykelcikler üretir. Ürettiklerini satmak aklından geçmez; sevdiklerine armağan eder.

Çiçekler, böcekler, kelebekler, kuş cıvıltıları, su şıkırtıları, gökyüzü, akıp giden bulutlar, çimenler ona her gün duygu yüklèr. Şiirler yazmasına, öyküler oluşturmasına, destanlar söylemesine yol açar.

Ataları mağara içlerine yapmıştır, o desenlerini kaya yüzeylerine yapar. Yaptığı her figür yaşamı anlatır.

Çadırda yaşıyorsa çadırını, kulübede yaşıyorsa kulübesini, evbark'ta yaşıyorsa ev barkını resimlerle süsler. Atalarını anmak için portrelerini yapar, tanrısal isteklerini görsel hale getirerek sunar, yazısını resim tekniği ile oluşturur. Resimle bezenmiş elbiseler giyer.

Ateş yakıp çevresinde dans eder, sevdiği ölünce ağıtlar yakar, destanlar oluşturur, mezarların içini rölyef ve fresklerle donatır, halı, kilim, keçe gibi kullanım eşyaları ansiklopedi gibidir.

Ölen kahramanları için 'bark'lar yapar, içini dışını resimlerle, heykellerle süsler; kendi kahramanının öldürdüğü düşman kahramanların anısını yaşatmak için heykellerini yontar, balbal olarak diker.

Kendi tapınağı yoktur, ama komşu ülkelerin tapınağı için heykeller üretir; rulo resimler yapar.

Sanat olmasa bozkırda zaman nasıl geçerdi acaba?

118- Viladimirtsov, B.Y.; Moğolların İçtimai Teşkilatı, s. 181, 1995, TTK

b- *Kentte Sanatçı Olmak*

Kentte sanatçı olmak zor iştir.

Bunu en iyi Henri de Toulouse-Lautrec bilir.

'Aristokrat bir ailenin çocuğu olan Henri Toulouse-Lautrec'in çizim konusundaki olağanüstü ve erken gelişmiş yeteneği daha okul yıllarında yaptığı karikatürlerde açığa çıkmıştı. Ama o dönemin aristokrat ailelerinden ressam çıkması pek alışılmış bir şey değildi, Henri'nin de aile geleneğini sürdürmesi ve kariyer olarak askerliği seçmesi bekleniyordu. Ancak sağlık durumunun zayıflığı, 1878 ve 1879'da ard arda kırılan (bacak kç.) kemiklerinin bir türlü tam olarak iyileşememesi (ve kısa kalması kç.) genç Henri'nin özgürlüğünü oldukça kısıtladı; bu durum, annesinin, oğlunun sanatsal yeteneğini teşvik etmesine yol açtı."[119]

Oğlunun asker olamaması ve yok denecek denli kısa bacaklarla ucube gibi ortada dolaşması Toulouse kontu babayı yeterince utandırmamış gibi, Paris'e taşınan Henri bir de ressam olmuştur.

Baba, onun Toulouse malikanesinden uzakta olmasından mutludur, fakat kendi soyadıyla ünlenen Henri bir türlü yakasını bırakmamıştır. Kendisi de amatör heykel yapmaktadır, hobi olarak yaptığı için bunu kimse yadırgamaz, bu başka bir şeydir, ama oğlunun profesyonel ve ünlü ressam oluşu babayı yerin dibine sokmaktadır.

Baba, karısını, yani Lautrec'in annesini aracı yapar ve görünümünden utandığı oğlunu Toulouse malikanesine çağırır. Amacı oğluyla pazarlığa oturmak, resim yapmayı terketmesi karşılığında malikaneye mirasçı olacağını bildirmektir. Lautrec bu rüşveti, artık başka boyutta yaşadığı ve yaptığı işin daha erdemli bir iş olduğu gerekçesiyle reddeder, Paris'e, kenar mahalle insanlarının yanına, bar ve genelev yaşamına geri döner. Burada yaptığı afişler ününü ülke dışına çıkarır. Ömrünün sonlarına doğru bir eseri Louvre Müzesi'ne alınır.

Aşırı alkol ve frengi hastalığı nedeniyle Tolouse-Lautrec Paris'te, kendini ait duyumsadığı bu ortamda genç yaşında ölür.

Kentsoylu bir aileden gelmesine karşın, Henri de Toulouse-Lautrec zamanla tipik bir Çoban Kültü üyesi olmuştur. O, bozkırdaki kültdaşı gibi mutlu olamamıştır. Çünkü kent kökeni asla yakasını bırakmamıştır.

Günümüz kentte yaşayan sanatçılarının tamamı Çoban Kültü üyesidir. Onlar bunun farkında olmasalar da öyle yaşarlar; bohemdirler, marjinaldirlar, sıradan kentli gibi yaşamayı asla kabullenmezler.

119- Felbinger, Udo; Henri de Toulouse - Lautrec, Hayatı ve Eserleri, 2005, Literatür Yayıncılık

D- Tevhit İnancı, Suret, Put ve Resim-Heykel

İncelememizin ana metinlerinde sürekli kendisine başvuracağımız, ama adını belki de en az söyleyeceğimiz kavram 'tevhit' kavramıdır. Çünkü hem Yahudilik, hem Hıristiyanlık, hem de Müslümanlık bu zemin üzerine oturmuştur ve hepsi de tevhit kavramından aynı şeyi anlar. Her üç dinden tevhit inancını çekip alın, her üçü de çöker.

Peki nedir bu tevhit inancı?

Sözlük anlamı Özön'ün Osmanlıca Türkçe Sözlük'ünde şöyle:

'Tevhid, A. i. ..2. Birliğine inanma, bir sayma.'[120]

Mükemmel Osmanlıca Lügati'nda ise şöyledir:

'Tevhid, Ar. ..2- Cenabıhakkı birlemek'[121]

Buradan da anlaşılacağı gibi tevhit inancı, tanrının birliğine inanmak anlamına gelmektedir. Biz ölümlüler için konu bu denli basittir.

Ne var ki hem peygamberler, Musa, İsa, Muhammet, hem de kutsal kitapları Tevrat, İncil ve Kur'an tam da bu noktada devreye girer ve olayın bu denli basit olmadığını söyler. Tevhit için inanmak ve onu yüksek sesle söylemek yetmez, onu bire bir ve kusursuz yaşamak gerekir.

Her üç din de tevhid inancını kusursuz ister.

Tevrat şöyle der:

'[7]Karşımda başka ilahların olmayacaktır. [8]Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; [9]onlara iğilmiyeceksin, ve onlara ibadet etmiyeceksin'[122]

İncil şöyle der:

'[7]Dua ettiğinizde, putperestler gibi boş sözler tekrarlayıp durmayın. Onlar, söz kalabalığıyla seslerini duyurabileceklerini sanırlar. [8]Siz onlara benzemeyin!'[123]

Kur'an da şöyle der:

'Tanrınız bir tek Tanrı'dır. Ondan başka tanrı yoktur. O Rahman'dır, Rahim'dir.'[124]

Her üç kitap bu 'Tektanrı' temasını pek çok kez pek çok gerekçeyle yineler. Hatta kavram öyle çok gündeme getirilir ki her üç kitap sanki yalnızca bu temayı pekiştirmek için indirilmiş izlenimi verir.

120- Özön, Mustafa Nihat; Osmanlıca Türkçe Sözlük, s. 863, 1979, İnkilap ve Aka

121- Ali Nazıma-Faik Reşad; Mükemmel Osmanlıca Lügati, s. 535, 2005, TDK

122- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 5, ayet 7-9, s 182

123- İncil / Müjde; Matta, 6. Bölüm s. 15, 1995, Yeni Yaşam Yayınları

124- İbn-i Kesir Tefsiri 1, Bakara Suresi 163, s.123, Sağlam Yayınları

Peki kutsal kitaplar işi neden bu denli sıkı tutarlar?

Amaç, imanlı kişilerin başka nesneleri tanrıya yedek, yardımcı ve eş koşmamalarıdır. Çünkü insan içgüdüsü buna açıktır.

Kur'an böylelerine şu uyarıda bulunur:

'Allah'ın yanında bir de kendilerine zarar vermeyen, yarar sağlamayan şeylere kulluk ediyorlar ve şöyle diyorlar: "Bunlar bizim Allah katındaki şefaatçılarımızdır." De onlara: "Allah'a, göklerde ve yerde bilmediği şeyleri mi haber veriyorsunuz?" Şanı yücedir O'nun, ortak koştuklarınızdan arınmıştır O.'[125]

Muhammet bunun gizli ve açık yapılanına 'şirk', Allah'a eş koşma demiştir ve 'en korkutucu tehdit unsuru olarak göstermiştir'[126]

Öztürk şirkle ilgili İbn Mace kaynaklı şu açıklamayı yapar:

'(Şirk), güneşe, aya, heykele tapmak değildir. Bu şirk, Allah dışındaki şeylerin hoşnutluğunu gözeterek iş yapmaktır.'[127]

Sözler İslam Peygamberi'ne aittir ve resim ve heykelin -özel bir işlev yüklenmediği taktirde- put olmadığını söylemektedir. Bu söylem Musa ve İsa'nın ve kutsal kitaplarının da duygularını yansıtmaktadır.

Peki öyleyse bu üç peygamber neleri hedef almışlardır?

Ayrıntılarını ana bölümlerde bulacağınız konuyu özetleyelim:

Kutsal kitapların bakışıyla suret, put ve şirk yalnızca resim ve heykel değil, Tanrı yerine konan canlı-cansız her şeydir. Eğer hem Tanrı'ya inanır hem de türbeyi, şeyhi, ağacı, suyu, binayı, nazarlığı, delileri, dikili taşı, özel hayvanları, sayıları, babayı, anneyi, eşyayı, özel günleri Tanrı gücünde kutsal ve yardım edici sayar ve bunu yaşamınızda uygularsanız açık ya da gizli puta tapmış olursunuz. Resim ve heykel de böyle bir uygulamada suret, put ve şirk sayılır. Ama bütün bu sayılanlar doğal yaşamın sıradan gereçleri olarak kullanılır ve hiçbirine tanrısal işlev yüklenmezse, tümü suret, put, şirk nesnesi olmaktan çıkar.

Bu nedenledir ki dini öven ama tanrısal görev yüklenmemiş resim ve heykeller her üç dince ve kitaplarınca makbul sayılmıştır. Öyle ki inananlar, bunların üretimi için Tanrı ayetleri aracılığıyla özendirilmiştir.

Dileriz bu açıklama, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ana metinlerinde rastlanacak suret, put ve şirk olan resim-heykel ayetleriyle, suret, put ve şirk olmayan resim-heykel ayetlerini ayırmak için yeterli olur.

125- Öztürk, Yaşar Nuri; Yunus Suresi, Ayet 18, s. 191, Kur'an-ı Kerim Meali, 1994, Hürriyet
126- Sahih-i Buhari 4, Babu'l Cena'iz, hadis no: 617, s. 263, 1987, Diyanet Yayını
127- Öztürk, Yaşar Nuri; Yeniden Yapılanmak, Kur'an'a Dönüş, s. 37, 1996, Yeni Boyut

ÖZET

Sonuç olarak şu söylenebilir:

İnsanlar tarih sahnesine paylaşımcı olarak çıktılar. Onları Buzul Dönemi yabanıl ortamında yok olmaktan koruyan, yardımlaşma dürtüsüydü. Dördüncü Büyük Buzul, günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce çözüldüğünde bitki ve hayvan türleri çeşitlenerek yarın için yiyecek saklama fikri doğdu ve varlıksürdürme devri kapandı. Yine de insan, paylaşarak kamusal ortak yaşam biçimini Küçük Buzul başlayıncaya dek kesintisiz sürdürdü. Bu dürtü toplumsal erdem olarak belirdi. Yeryüzünde yaşayan herkes, olanakları ölçüsünde bundan mutluydu.

Günümüzden yaklaşık 8.200 yıl önce Küçük Buzul dönemi başladı. Bu dönemde insanlar zor buldukları besinleri diğer insanlarla paylaşmaktan vazgeçtiler. Çünkü yarına saklamayı öğrenmişlerdi. Küçük Buzul, günümüzden yaklaşık 7.600 yıl önce sona erdiğinde, insan artık eski insan değildi. Bencilliği öğrenmişti ve komşusunun aç yatması, hatta gıda bulamamaktan ölmesi onu rahatsız etmiyordu. Bulduğu ile karnını doyuruyor, artanı gözlerden uzak bir yerlere saklıyordu.

Günümüzden yaklaşık 6-5 bin yıl öncesine gelindiğinde, 'artık ürün' depolama işi çığırından çıktı. İnsanlar depoladıkça daha fazla depolama hırsına kapıldı. Önce karşı klana saldırıp onun birikimlerine el koydu, güçlü insanlarını esir alıp kendi klanına getirdi. Başta tutsağıyla birlikte çalışarak üretiyordu. Zaman ilerledikçe tutsağı çalıştırıp kendisi yönetici konumuna geçti. Bu, savaşın ve köleciliğin doğuşu oldu.

Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce 4. Buzul tamamen eridiğinde, mikrobik nedenler, insanların ölümüne yol açmakta birinci sırayı aldı. Görünmeyen büyük bir güç onları öldürüyordu ve bu gücü durdurmaya insanın gücü yetmiyordu. Bu güç, yaratıcı tanrı olmalıydı. Bulunan bu tanrı, paylaşımcı toplum için Tektanrı'ydı. Her şeyi paylaşıyorlardı, Tektanrıyı da paylaştılar.

Kölecilik başlayınca bireycilik arttı. Klanlar biriktirdikleri sınırsız 'artık ürün'leri ortak tanrıyla koruyamayacakları fikrine kapıldılar ve kö-

lelerin ısrarla sürdürdüğü Tektanrı fikrini terkettiler. Her varsıl klan/aile, kendi çıkarını koruyan tanrısını tasarladı. Çatışıp güç yitiren varsıllar egemenliklerini koruyabilmek için uzlaştılar ve tanrıları bir çatı altında toplamaya karar verdiler. Buna 'panteon' dendi ve bazı sürtüşmeler sayılmazsa tanrılar barış içinde bir arada yaşamayı başardılar. Köleciler bu sistemi günlük devlet yönetimine de uyguladılar. Panteon parlamento, birlikte yaşamak da demokrasi adını aldı. Panteonda olduğu gibi parlamentoda da yoksulların ve kölelerin yeri yoktu. Onlar seçme seçilme dahil hiçbir insani hakka sahip değillerdi ve yönetilenlerdi. Köleci demokrasi böyle doğmuş oldu.

Yüzyıllar ilerledikçe köleci yaşam biçimi çıkmaza girdi.

Zaten yoksullar ve köleler için dayanılmaz olan yaşam, köleci varsılları da etkiler oldu. Varsıllar eldekilerden vazgeçmek niyetinde değillerdi ama bir çıkış da gerekiyordu. Bu aşamada önce Mısır Firavun'u Akhenaton sahneye çıktı, Tektanrı inancını önerdi. Köleci bir hükümdarın yoksulları ve köleleri yok saymayı sürdüren devrimci önermesi halk arasında benimsenmediği gibi çıkarı zedelenen saray rahipleri tarafından da nefretle karşılandı. Bir nesil sonra kölelerin hakkını savunup insanlığın en eski gerçek Tektanrı önerisiyle Musa sahneye çıktı. Yoksullar ve köleler bu fikre sarıldılar ve Musa'nın arkasına takıldılar. Musa onları günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce tohumu ve hayvanı evcilleştiren ilk Şaman insanların topraklarına, Kenan iline, Suriye'ye, Bereketli Hilal'e getirdi. Burası tanrı ama Tektanrı fikrinin doğduğu ilk topraklardı. Tektanrı fikrine dönüş yalnız soyut fikirlerle ve ritüellerle değil, nesnel olarak ülkeden ülkeye taşınmakla da bire bir uygulanmış oldu.

Mısır'da Yusuf zamanında köle edinmiş ve bunun tadını almış olan İsrail Kavmi, Musa ölür ölmez Mısır benzeri köleci bir krallık kurma hevesine kapıldı. Tevrat ayetleri buna izin vermediği için, Musa'nın beş kitabını yeniden yazarak Tora'yı oluşturdular ve gereken izni ayetler arasına serpiştirdiler. Bu yeni Tevrat, artık kölecileri gözeten bir Tevrat'tı. Kaçınılmaz olarak, Klasik Kölecilik varsıllarının başına gelen, yeni toplumun da başına geldi. Şaman erdemler terk edildi, köleci yozlaşma geri geldi. Yaşam yeniden çekilmez oldu. On Emir'deki 2. ve 3. ayet, işte bu devirde "Resim ve heykel yasağı getiriyor" şeklinde yorumlandı.

Musa gibi bu gidişe dur demek için bu kez İsa sahneye çıktı. Onun işi daha da zordu. İsrail ülkesi Roma işgalinde olduğu halde, köleci krallık kurma hevesi Yahudiler'in zihninden silinmemişti. İsa bu hevesin yanlış olduğunu söylüyor, kavmine, insanların krallığı hırsından vazgeçip tanrının krallığına katılmalarını öneriyordu. Bu da zenginliğin

reddedilip yoksulluğun yüceltilmesinden geçiyordu. Öyle ki İsa, arkasından gelenlere yoksulluk yemini ettirmekteydi. İnsani krallığın hevesindeki İsrail Kavmi bunu tehdit olarak algıladı ve işgalci Roma yönetiminden bu insanın ortadan kaldırılmasını istedi. İstek yerine getirildi.

İsa öldürülmüş olsa da ardılları onun fikirlerini yaydılar.

Ne var ki İsa'yı görmeden havari olan Paulus inisiyatifi ele geçirdi ve daha işin başında, yazdığı mektuplarla köleleri efendilerine itaat etmeye çağırdı. Böylece Hıristiyanlık bir anlamda kölecilerin çıkarını koruyan bir temel üzerine oturtulmuş oldu. Roma İmparatoru Kostantin zamanında İsa öğretileri resmi eller tarafından yeni baştan tasarlandı ve kurulan Hıristiyanlık dini, tamamen köleci varsılları koruyan bir din haline getirildi. İznik Konsülü, güncellenmiş ayetlerden oluşan dört İncil'i kanonik adı altında yasal metinler olarak tanıdı. Diğer metinler saldırıya uğradı, yandaşları öldürüldü. Bu gelişmeler, birkaç nesil sonra Hıristiyan dünyasını kaçınılmaz olarak sanat kırıcılığı olan İkonaklasizm'in yaşanmasına götürdü. Bu dönemde Hıristiyan topraklarının neredeyse tümündeki resim ve heykeller parçalandı.

Köleleri daha da köle olmaya yönelten bu yeni din de diğeri gibi kaçınılmaz akibete uğradı. İnsanlık yeniden çıkış yolu aramaya başladı.

İşte bu dönemde bu kez Kenan ili dışında yaşayan biri ortaya çıktı ve yoksulları koruyan tanrı buyrukları getirdiğini söylemeye başladı. Bu kişi Muhammet'ti. Onun varsılları dışlayan, yoksulları ve köleleri korumaya alan ayetlerle dolu kitabının adı ise Kur'an'dı. Diğerlerinin başına gelen, Muhammet'in de başına geldi. Yaklaşık 22/23 yıllık yönetimi süresince doğru uygulanan İslam, ölümünün ardından daha Dört Halife zamanında sulandırıldı. Emevi hanedanlığı döneminde İslam, makas değiştirerek başka yolda yürümeye başladı. Abbasiler ise İslam trenini raydan çıkarıp karada yürütmeye başladılar. Resim ve heykel düşmanlığı, bu devirde İslam'a girmiş oldu.

Günümüze bu yollar izlenerek gelindi.

TEKTANRILI DİNLERDE
RESİM ve **HEYKEL**
SORUNU

Birinci Kitap:
YAHUDİLİK

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu

Yahudilik, Sanat ve Musa

Yahudilikte Resim-Heykel Yasak mıdır?

Yahudilikte resim ve heykel yapmak yasak mıdır, değil midir?

Soruyu bu netlikte sormak kolay, ancak yanıtını aynı netlikte vermek bir hayli zordur. Çünkü Kutsal Kitap başka şey söyler, Yahudiler'in günlük hayattaki dinsel hukuk uygulaması başkadır; İslam'da olduğu gibi. Bu yüzden yanıt tam bir ikilem içerir: Hem evet, hem hayır!

Tevrat'ın bu konuda söylediklerine bakarak yola çıkalım.

A- Resim-Heykel Ayetleri Ne Diyor, Yasak Var mı, Yok mu?

I- *Tevrat'taki Resim-Heykel Ayetlerinin Dökümü*

Rab Allah'ın Sina Dağı'nın tepesinde peygamber Musa'ya söylediği ve onun da Tevrat'ın Çıkış kitabının 20. Bap'ına koyduğu kutsal On Emir'in söz konusu 3., 4., 5., 6. ayetleri şöyledir:

"[3]Karşımda başka ilahların olmayacaktır.

"[4]Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini **yapmayacaksın**; [5]onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin; ..[6]ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allahım."[1]

Diğer ayetlerin birkaçınının metni de şöyledir:

"[23]Benimle başka ilahlar yapmayacaksınız; kendiniz için gümüşten ilahlar, altından ilahlar yapmayacaksınız."[2]

"[4]Putlara dönmeyin, ve kendiniz için dökme ilahlar yapmayın; ben

1- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 20, ayet 3-8, s. 73

2- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Levililer Bap 20, ayet 23, s. 74

Allahınız Rab'im.'[3]

"Kendinize putlar yapmayacaksınız, ve kendiniz için oyma put ve dikili taş dikmeyeceksiniz, ve önünde secde etmek için memleketinizde resimli taş kurmıyacaksınız; çünkü ben Allahınız Rab'im.'[4]

"Canınızı iyice koruyun; çünkü Horebde, ateşin içinde Rab size söylediği gün bir suret görmediniz; ta ki, fesada sapmayasınız, ve kendiniz için erkek yahut kadın suretinde, yerde olan bir hayvan suretinde, göklerde uçan kanatlı bir kuş suretinde, toprakta sürünen bir şey suretinde, her hangi bir şeklin suretinde oyma put yapmıyasınız.

"Kendinizi sakının, ta ki, Allahınız Rabbin sizinle ettiği andını unutmayasınız, ve Allahın Rabbin sana yasak ettiği bir şeyin suretinde kendiniz için oyma put yapmıyasınız. Çünkü Allahın Rab yiyip bitiren bir ateştir, kıskanç bir Allahtır.'[5]

"Karşımda başka ilahların olmayacaktır. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara iğilmiyeceksin, ve onlara ibadet etmiyeceksin'[6]

"Bir sanatkarın el işi, Rabbe mekruh oyma yahut dökme put yapan, ve onu gizlice diken adam lanetli olsun.'[7]

Ne diyordu Tevrat; 'Yapmayacaksın'! Bunda anlaşılmayacak bir yan olabilir mi? Tanrı yeterince net konuşmamış mıdır? Üstelik kıskanç olan Rab Allah bununla yetinmemiş, sözünü dinlemeyip resim-heykel yapımını sürdürenleri de yaptırımı olan şu ayetle tehdit etmiştir: 'put yapan, ve onu gizlice diken adam lanetli olsun!'[8]

Sonuç olarak şu söylenebilir: Ey inanlılar, iyi bir Yahudi olmak istiyorsanız, Tanrı'nın yasağına uymalı, asla resim-heykel yapmamalısınız. Karşıcıl tutum içinde olursanız, Tanrı sizi lanetler, dinden atar.

Yahudi kavmi ayetlerden bunu anladığı için bin yıllardır resim ve heykel üretimini ve tüketimini -birkaç sinagog freskosu hariç- yasaklamıştır. Bugün bile Yahudiler bu yasağa uymaya özen gösterirler.

Peki ayetleri bu şekilde algılamak doğru mudur?

Bazı Yahudiler evet diyor, biz hayır diyoruz.

3- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Levililer Bap 19, ayet 4, s. 118
4- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Levililer Bap 26, ayet 1, s. 127
5- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 4, ayet 15-18, 23-24, s. 180
6- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 5, ayet 7-9, s. 182
7- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 27, ayet 15, s. 204
8- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 27, ayet 15, s. 204

II- *Yahudiler Ayetlerden Ne Anlıyor?*

02. 04. 2007 Tarihli Milliyet Gazetesi'nin Yaşar Anter imzalı haberi oldukça ilginçti. Deniyordu ki haberde:

'Hamursuz Günü kutlamaları için Muğla'nın Bodrum ilçesine gelen 280 İsrailli, dini vecibelerini yerine getirmek üzere 5 yıldızlı Aegean Dream Otel'de kampa girdi. İsraillilerin kalacağı oteldeki tüm tablolar duvarlardan indirildi, TV ve bilgisayar gibi elektronik eşyalar toplatıldı, heykeller de çarşaflarla örtüldü.'

Bu örnek, Yahudiler'in günümüzde bile Tevrat'ın resim-heykelle ilgili ayetlerini ne yönde yorumladıklarını gözler önüne sermektedir.

Peki Yahudiler ayetleri böyle yorumlamakta haklı mıdırlar?

Dinler uzmanı Mircea Eliade ve Yahudi kökenli bilgin Sigmund Freud haklı olabilecekleri yönünde açıklamalar yapıyor.

Eliade diyor ki: 'Burada söz konusu olan putlara tapınmanın yasaklanması değildir. Putperest tapımların alışılmış nesneleri olan tasvirlerin, tanrıyı barındıran bir zarftan başka bir şey olmadığı biliniyordu. Büyük olasılıkla, bu emirin satır aralarındaki düşünce, Yahve'yi bir tapım nesnesiyle temsil etmenin yasaklanmasını kapsıyordu. Yahve'nin nasıl ki "ismi" yoksa, "tasviri" de olmamalıydı.'[9]

Freud da yasakla ilgili benzer ifadeler kullanıyor:

'Musa dininin buyrukları arasında bir tanesi vardır ki, ilk bakışta sanıldığından çok daha önemlidir. Bu da Tanrı'yı şu ya da bu suret içinde tasarlama yasağı, yani görülemeyen bir Tanrı'ya tapınma zorunluğudur. Bize göre, Musa bu noktada Aton dininin katılığını da geride bırakmıştır, belki Musa'nın amaçladığı, yalnızca ödün vermemekti, tanrısının ne bir adı, ne de bir sureti vardı, belki majik (sihirsel) kötüye kullanımlara karşı bir önlem niteliği taşıyordu.'[10]

Dikkat edilirse her iki biliminsanı da ayetlerin yasak getirdiği savını doğrulamaktadırlar. Bu sava göre Yahudiler haklıdır.

Peki öyleyse biz neden ayetlerin yasak içermediği konusunda bu denli ısrarlıyız? Çünkü tutarlı gerekçelerimiz olduğu kanısındayız.

III- *Tevrat Ayetleri Gerçekte Ne diyor?*

Kendi görüşümüze geçmeden önce söyleyelim ki, Eliade ve Freud'un 'Yahudi Tanrı'sının adı ve görüntüsü yok' savına katılmamız ola-

9- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 173-174

10- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Kabalcı Yayınevi, s. 221

naksızdır. Çünkü kaynaklar Tanrı'nın bir değil birkaç adı ve bir sureti olduğunu bize açık açık söylemektedir.

Örneğin Hayrullah Örs şöyle der:

'İsrail oğulları'nın inançlarına göre tanrıları **Yahve** (Yehova) önceleri, göçebelik devirlerinde, onlarla birlikte göçüp konar, onların başka tanrılara tapmamalarına, onlara kurban kesmemelerine, başka tanrıların kullarıyla evlenmemelerine önem verirdi.'[11]

Ayrıca Yahudi Tanrısı'na El, Elahim ve Rab da denirdi.

Görüldüğü gibi Yahudi Tanrısı'nın bir/birkaç adı vardır.

Tanrı'nın görüntüsü olduğunu söyleyen ise Tevrat'ın kendisidir:

'[26]Ve Allah dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ... [27]Ve **Allah insanı kendi suretinde yarattı**, onu Allahın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi yarattı.'[12]

Bu belgeler -ki daha pek çok belge vardır- bizi Tanrı'nın adının ve görüntüsünün olduğuna inandırıyor. Kaldı ki savlananın tersine yasak, Tanrı'nın kendisi dışındaki ilah-varlıklar içindir.

İlgili ayetlere yeniden bakılınca bu kolayca görülür.

Anımsayalım, On Emir'in 3., 4. ve 5. ayetleri ne diyordu?

'[3]Karşımda başka ilahların olmayacaktır.'

'[4]Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; [5]onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin.'

Dikkat edilirse Tanrı 'karşımda resim-heykel bulundurmayacaksın' demiyor, 'karşımda başka ilahların olmayacaktır' ifadesi kullanıyor. Bizce Tanrı bununla, 'başka tanrıları temsil eden resim-heykelleri bulundurmayacaksın' demektedir. Yani istenmeyenler yalnızca özel tanrısal görev yüklenmiş özel resim ve heykeldir, yalnızca put olanlardır. Put olmayan resim-heykel için bir yasak söz konusu mu? Bizce hayır.

Ayetleri İlahiyatçı Osman Şekerci de yorumluyor ve diyor ki:

'..Yasaklama gayesinin etrafında bir ihtilaf vardır. Acaba bu yasak yapmakla mı ilgili yoksa tapınmaya vesile olduğu için mi? Ayet okunduğu zaman sonu, onlara tapmanın ve secde etmenin yasaklanmasıyla bitiyor. Bundan da anlaşılıyor ki, yasak olan o yapılan heykellere veya tasvirlere tapmadır. Ayet "ben senin ilahın Rabbim" diyor. Demek istiyor ki benden başka tasvir ettiğin eş-ilahları reddediyorum ve onlardan vezgeç.

11- Örs, Hayrullah; Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, s. 10

12- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 1, ayet 26-27, s. 1-2

..Bunlar açıkça gösteriyor ki, yasak yapmada değil tapmadadır.'[13]

Şekerci haklıdır. Eğer tersini düşünecek olursak Musa, Süleyman, Davut gibi birçok önemli Yahudi peygamberini putperest saymamız gerekecektir. Ayrıntısı aşağıda işlenecek olan eylemleri özetle şöyledir:

1- Musa Tanrı'dan Toplanma Çadırı yapma emri alır. Tanrı'nın seçtiği ustalar getirtilir ve işe başlanır. Yapılanlar, perdelere işlenmiş kuş ve benzeri canlı resimleri, badem çiçeği rölyefleri ve kerrubiler (bir tür sfenks), aslan ve kuş heykelleridir. Bu resim ve heykellerle donatılmış çadır, Tanrı'ının Musa ile ilişki kurduğu ve ayet aktardığı çadırdır.

2- Davut, evini basan düşmanından kaçar. Karısı boşalan yatağına evde hazır bulunan ve 'terafim' denilen insan heykelini koyar. Heykel o denli gerçekçidir ki askerler onu Davut sanırlar.

3- Süleyman ise Tanrı'yı yüceltmek için bir tapınak yapar. Tapınağın süslemeleri içinde dökme deniz, öküz, aslan ve kerrubi heykelleri vardır. Bu etkinlik de Tanrı yardımıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca Kur'an, yapılanları Sebe Suresi 13. ayetinde onaylamış ve övmüştür.[14]

Bütün resim-heykel etkinlikleri Tevrat ayetleri aracılığıyla övülür. Bu da On Emir ayetlerinin resim-heykel yapmayı değil, Şekerci'nin dediği gibi, resim-heykele tapmayı yasakladığını kanıtlar.

Eğer konu bu denli açıksa, İsrail kavmi neden ayetlerin yasak getirdiği yanlışında günümüzde bile bu denli ısrarlıdır?

Sorun tarihseldir ve birçok nedene dayanır.

B- Tarihsel Arka Plan ve Musa'nın Kimliği

I- *Musa Bir Tür 'İstenmeyen Adam'*

Kitabı Mukaddes ayetlerine dikkatlice baktığınızda Musa ile İsrailoğulları arasında ciddiye alınacak köklü bir insani çekişme olduğu hemen göze çarpar. İsrailoğulları, kurtarıcıları olmasına karşın sanki Musa'yı bir türlü içlerine sindirememiş, kendilerinden biri sayamamışlardır. Bir peygamber olarak ilettiklerinin Tanrı ayeti olmasına karşın, yorumlarına katılmaz, sözlerine pek kulak asmazlar.

Örnekleyelim: Musa, Sina Dağı'na Tanrı'yla buluşmaya gitmiştir. Üstünde On Emir bulunan iki taş tabletle geri dönecektir. Fakat aşağıda, çölde bekleyen İsrailoğulları bu gecikmeden hoşnut değildir. Konu, Çıkış kitabının 32. Bap'ında aynen şöyle işlenir:

13- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, s. 6-7, 1974, Çanakkale Seramik

14- 'Onlar (cinler kç.) Süleyman için ..heykellerden, havuzlar gibi çanaklardan, yerden kaldırılamaz kazanlardan ne dilerlerse yaparlardı.' Y.N. Öztürk, Kur'ani Kerim Meali, Hürriyet

'[23]...(Harun'a kç.), Bizim için önümüzden gidecek ilah yap; çünkü Musa'ya, Mısır diyarından bizi çıkaran bu adama ne oldu, bilmiyoruz.'[15]

Görüldüğü gibi Musa, İsrailoğulları için arkasından gidilecek kadar güvenilir biri değildir ve kendisine hak ettiği peygamberlik saygısı gösterilmemektedir. Onlar için o, yabancıdır, dönüp gelmesi beklenecek bir kurtarıcı değil.. 'O adam'dır sadece. Bununla da kalmazlar, Mısır'dan çıkarılmış olmaktan şikayet ederler. Musa'ya derler ki Sina Çölü'nde:

Üstte, Musa yokken Harun, halkın zorlayıcı isteği doğrultusunda, tapınmaları için onlara altından bir buzağı yapıyor. Sağda, Musa, susuzluktan şikayet eden ve suçlayan kavmi için kayayı delerek içecek su çıkarıyor.

'[12]Mısırda sana: Bırak bizi, Mısırlılara kulluk (kölelik) edelim, diye söylediğimiz söz bu değil midir? Çünkü çölde ölmektense, Mısırlılara kulluk etmek bizim için daha iyi olurdu.'[16]

'Keşke Mısır diyarında et kazanları başında oturduğumuz zaman, doyuncıya kadar ekmek yerken Rabbin elile ölse idik; çünkü bütün bu cemaati açlıkla öldürmek için bizi bu çöle çıkardınız.'[17]

Sanki Musa'dan nefret etmektedirler; öyle ki, bir ara Musa ile didişmelerini, fiziki saldırıya bile dönüştürme aşamasına gelirler:

'[2]Ve kavım Musa ile çekişip dediler: Bize su ver de içelim. Ve Musa onlara dedi: Niçin benimle çekişiyorsunuz? Niçin Rabbi deniyorsunuz? [3]ve kavım orada susadı; ve kavım Musaya karşı söylenip dedi: Bizi, oğullarımızı ve hayvanlarımızı susuzlukla öldürmek için, niye bizi Mısırdan çıkardın? [4]ve Musa Rabbe feryat edip dedi: Bu kavıma ne yapayım? az daha beni taşlayacaklar.'[18]

Bu örnekler asıl Tora'da* karşımıza çıkmaktadır.

15- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 32, ayet 23, s. 87-88
16- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 14, ayet 12, s. 67
17- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 16, ayet 1-3, s. 70
18- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 17, ayet 2-4, s. 71

* Tora: 'Tora, beş kitaptan meydana gelir.' Besalel, Yahudilik Ansiklopedisi 3, s. 738. Bunlar Musa'ya ait Tevrat'ın ilk beş kitabıdır: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye. 'Tora'yı oluş-

Yahudiler sanki eski İsrail kimliğini yitirmiş, Mısırlı olmuş, köleci Çiftçi Kültü kimliğini almışlardır. Rab Allah'ın Çoban Kültü önerileri bu nedenle hoşlarına gitmemektedir. Yeni ahlak onlara Resim-heykel yapımının avam çoban işi olduğunu, soyluların bu tür işlere ellerini sürmemeleri gerektiğini söylemektedir. Bu anlayıştaki İsrailoğulları Musa'nın ölümünden sonra sözü edilen ayetleri resim-heykel üretimini yasaklayan ayetler olarak yorumladılar ve Tora'ya koydular.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Yahudi Tanrı'sı Rab Allah, Musa ve kutsal kitapları Tevrat, elbette ki resim- heykel yapımından yanaydı.

Peki Musa'nın dışlanmasının, tartaklanmasının ve sözlerinin keyfi yorumlanmasının asıl nedeni nedir? Neden onların gözünde Musa da diğer İsrailoğulları gibi bir İsrail evladı değil de yabancıdır?

II- *Musa Firavun Sarayında Mısır Prensi*

Musa'nın hor görülmesinin, itilip kakılmasının ve Tanrı'dan alıp kavmine, İsrailoğulları'na ilettiği ayetlerin keyfi yorumlanmasının nedeni, sanki onun tarih sahnesine çıkışıyla ilintili gibidir.

Irmakta sepet içinde Musa ve ablası.

Tevrat, Musa'nın ilk günlerini, Firavun sarayına gidişini ve orada bir prens olarak yetiştirilmesini Çıkış kitabında şöyle ayrıntılar:

İsrailoğulları Firavunlar ve Kıptiler'in gözünde Musa'nın büyük dedesi Yusuf dönemindeki saygınlıklarını yitirmiş, ağır işlere ve angaryaya koşulan köle insanlar konumuna düşmüşlerdir. Firavunlar, artık İsrailoğulları'nın çoğalmasını istemediklerinden, ebelere, doğan İsrail kavminin oğlanlarını öldürmelerini emrederler. Ayrıca Mısırlı askerler doğan ilk çocukları bizzat öldürme talimatı da almışlardır.

'Levi kabilesinden Amran'ın oğlu olarak Yohevet adlı bir kadından dünyaya gelen Moşe (Musa)'yi annesi üç ay saklayabildikten sonra O'nu bir sepette Nil sazlıklarına bırakmak zorunda kaldı."[19]

---

turan 248 buyruğun ve 365 yasağın her biri ..248 organ ve 365 damardan yaratılan insanı ..yansıtıyordu.' M. Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, s. 311, Kabalcı Yayınevi

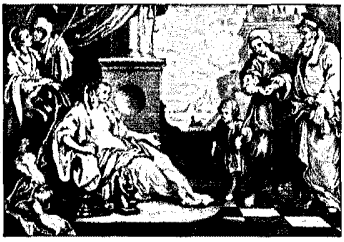
19- Besalel, Yusuf; Yahudilik Ansiklopedisi 2, Moşe Rebanu maddesi, s. 429

Öykünün devamı Çıkış kitabının 2. babında şöyledir:

"[4]Ve kızkardeşi ona ne olacağını bilmek için uzakta duruyordu. [5]Ve Firavunun kızı yıkanmak için ırmağa indi; ve onun kızları ırmağın kenarında yürüyorlardı; ve sazlık arasında sepeti görüp onu getirmek için cariyesini gönderdi. [6]Ve onu açıp çocuğu gördü; ve işte, çocuk ağlıyordu. Ve ona acıyıp dedi: Bu İbranilerin çocuklarından biridir. [7]Ve kızkardeşi Firavunun kızına dedi: Senin için İbrani kadınlarından gidip emzikli bir kadın çağırayım mı? Ve senin için çocuğu emzirir. [8]Ve Firavunun kızı ona: Git, dedi: Ve kız gidip çocuğun anasını çağırdı. [9]Ve Firavunun kızı ona dedi: Bu çocuğu al ve benim için emzir, ve ben senin ücretini veririm. Ve kadın çocuğu aldı, ve onu emzirdi. [10]Ve çocuk büyüdü, ve onu Firavunun kızına getirdi, ve onun oğlu oldu. Ve onun adını Musa koyup dedi: Çünkü onu sulardan çıkardım."[20]

Firavun'un genç kızının köleleri ve cariyeleri Musa'yı ırmaktan alıyorlar.
Eser: S. Bourdon

Mısır prensi küçük Musa üvey annesi ile; arkasındakiler ise öğretmenleri.

Musa sarayda bir prens olarak büyütülür ve Mısırlı bir prensin bilmesi gereken her şey ona da öğretilir. Bunların başında dini eğitim, mimari, resim, heykel ve hiyeroglif yazı sanatı gelmektedir. Bunlar, mühendis olarak tapınak ve saray yapımında inşaat gözetimciliği yapabilmesi için bir prenste olması gereken niteliklerdir. Diyebiliriz ki o dönem Mısır diyarının en iyi ressam, yontucu ve yazıcısı Musa'dır.

Tevrat, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarırken 'Musa seksen yaşında, ve Harun seksen üç yaşında idi'[21] demektedir. İsrailoğullarının kuşku ve soğukluk kaynağı kim bilir, belki de budur. Çünkü şimdi kendilerine önderlik eden bu adam, bu yaşa dek Firavun sarayının nimetlerini doya doya yaşamıştır; hem de kendileri itilip kakılıp en ağır işlerde köle olarak çalıştırılırken. Eğer bu yabancı, bu saray adamı, gerçekten İsrailoğulları'nı bu denli düşünüyorduysa neden bu kadar beklemiştir ve ömrü-

20- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 2, ayet 4-10, s. 54-55
21- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 7, ayet 7, s. 59

nün son yıllarında neden böyle bir işe kalkışmıştır; bunun altında yatan nedir? Belki küçük bir kuşku, ama sonuçta böyle düşünmüş olmaları da bir olasılıktır.

Belki de bu küçük olasılık nedeniyledir ki İsrailoğulları ona 'bu adam' diye hitap etmekte, onunla saygısızca tartışmakta, o bir yerlere gittiğinde kendilerini terketti kuşkusuna kapılmakta, susuz kaldıklarında su sorununu çözebileceğine inanmamaktadırlar; sanki başlarında bir İsrail peygamberi değil de hâlâ Firavun oğlu varmış gibi...

Kim bilir, belki de İsrailoğulları'nın bu ruh hali etkili olmuş, Tevrat'ın On Emir'indeki resim ve heykel ayetlerini ham şekliyle anlama ve ona göre iş görme yoluna -ki diğer sınıfsal temel nedenler ileride ayrıntıyla verilecektir- gitmeleri onlar için bir sakınca doğurmamıştır.

Oysa ki Musa yalnızca atalarının tanrısı Yahve'ye tapınmalarını ve başka tanrılar edinmemelerini istemektedir onlardan; eskiden Kenan ilinde olduğu gibi. Musa, Mısır'da resim ve heykel yapımını 80 yaşına dek mesleği olarak görmüş ve hayatını bununla kazanmış bir kişidir. Ne böylesi bir yaşamın yanlış olduğunu düşünmüş, ne de mesleğini uygulamaktan geri durmuştur. Belki de Firavun onu bu mesleğe Kenan ilinin çoban kültüne dahil olduğu için getirmişti. O, sarayın resim-heykel baş sorumlusuydu. Yahve'nin peygamberi olduktan sonra da mesleğini hiç aksatmadan sürdürdü. Hem de Yahve'nin emri ve yönlendirmesiyle.

Peki, bunun kanıtları var mıdır?

Kanıtlar, Kitabı Mukaddes'in ayetleri içerisindedir.

B- Musa, Davut, Süleyman Peygamberler ve Resim-Heykel Uygulamaları

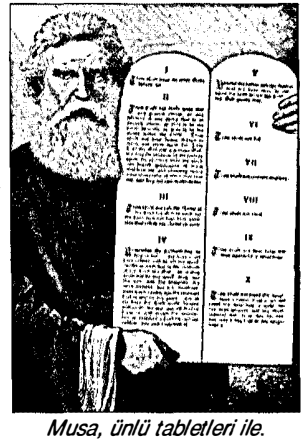
I- *Musa Resim-Heykel Üretiyor*

a- *Yazılı Tablet Yapımı*

Ne de olsa tabletler birer rölyeftir ve yarı heykel, yarı resim sayılırlar.

Tabletlere ilk, Çıkış Kitabı 32. Bap'ta rastlanır.

Firavun'la yapılan çekişme kazanılmış, Mısır'dan çıkılmış, Kızıl Deniz ikiye yarılarak geçilmiş ve Sina Çölü'ne dek gelinmiştir. Tanrı Musa'ya kavmini çölde bırakarak Sina Dağı doruğunda kendisiyle buluşmasını emreder. İsrailoğulları'na iletmesi için ona önemli yasalar verecektir. Musa emri uygular, kavmini ağabeyi Harun'a emanet eder ve dağa, Tanrı'nın yanına çıkar, sözü edilen talimatları taş tabletler şeklinde alır.

Musa, ünlü tabletleri ile.

Olayın devamını Tevrat'tan izleyelim:

"[15]Musa döndü, ve şehadetin iki levhası elinde olarak dağdan indi; levhaların iki tarafı yazılı idi; bir yüzü ve obir yüzü yazılı idi. [16]Ve levhalar Allahın işi idiler, ve levhalar üzerine oyulmuş yazı, Allahın yazısı idi."[22]

Üstte, Catechisme adlı Hıristiyan öğretisi kitabının bir gravüründen ayrıntı: Sina Dağı'nın tepesindeki Musa, hazırladığı tabletleri Tanrı'ya yazdırıyor. Altta, başka bir ayrıntı: Kızgın Musa o tabletleri kırıyor.

Görüldüğü gibi Musa iki yazılı rölyef ile Tanrı'nın yanından ayrılmıştır. Yukarıdaki anlatımdan insanların ilk bakışta anladığı, rölyefleri Tanrı'nın kendisinin yazmış olduğudur. Bir başka deyişle Tevrat'a göre Rab Allah'ın bizzat kendisi heykel yapmıştır. Genel inanış budur ve ayetlerden kuşku duymamak ise inanlılar için bağlayıcıdır.

Bizim bu konuda farklı bir yorumumuz vardır. Musa gibi resim, heykel ve yazı konusunda böylesine usta bir elçi ve her emradileni yapan bir yardımcı varken bu işlerle Tanrı neden kendisi uğraşsın? Nitekim bizim kuşkularımızı kısmen destekleyen ve konuya açıklık getiren bir Tevrat ayeti de vardır ve o ayet aynen şöyledir:

Musa dağdan inince kavminin altın bir buzağı yapıp ona tapındıklarını görmüş ve çok kızmıştır; ki açıklamıştık, kızgınlık heykelin yapımına değil, tapımınadır. O kızgınlıkla elindeki tabletleri yere atar ve kırar. Bu konuda tepki vermeyen Tanrı, yeni tabletler vermek için elçisi Musa'ya şöyle bir yeni çağrı yapar:

"[1]Ve Rab Musaya dedi: Kendin için evvelkiler gibi iki taş levha yon; ve kırdığın evvelki levhaların üzerinde olan sözleri bu levhalar üzerine yazacağım."[23]

Görüldüğü gibi ayet, hiç değilse taş levhaları Musa'nın hazırladığını söylemektedir. Bu onun en iyi yaptığı iştir çünkü. 'Yazacağım' Tanrı sözcüğünün burada mecazi anlamda kullanıldığını düşünmemiz gerekmektedir. Çünkü Tanrı bununla, oraya oyulacak sözlerin kendi söz-

22- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 32, ayet 15-16, s. 87
23- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 34, ayet 1, s. 89

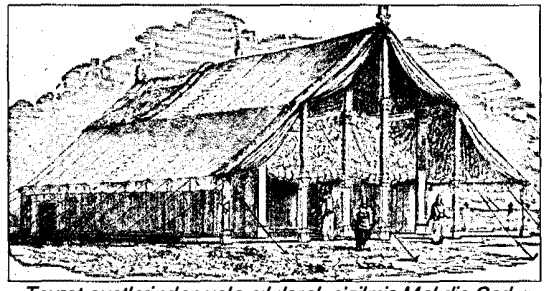
leri olduğunu vurgulamak istemiş olmalıdır. Günümüzde bile kural şu değil midir: Üstler dikte eder, astlar not alır. Ortaya çıkan metin ise üstün yazdığı metin olur. Burada da olan aynı şeydir sanki; Tanrı dikte etmiş, elçisi ve yardımcısı Musa, taş levha üstüne not almıştır.

Levha için, ağaç kabuğu, geniş yüzeyli kemik ya da kağıt değil de antik Mısır'da yazı için kullanımı birinci sırada olan taş malzemenin seçilmiş oluşu da yazanın Musa olduğunun bir başka kanıtı sayılmalıdır.

Kısacası bize göre, taş levhaları hazırlayan ve Tanrı'nın söylediklerini o levhalara ayet olarak kazıyan kişi Musa'dır. Böylece Tanrı denetiminde de olsa Musa, Sina Dağı'nda rölyef, yani heykel yapmıştır.

b- *Makdis Çadırı'na Resim-Heykel Yapımı*

Resim-heykel uygulaması asıl makdis (toplanma çadırı) yapımında kendini göstermektedir. Musa sanki Firavun sarayındaki görevine geri dönmüş gibidir. Taş yontma, rölyef, ağaç oyma ve döküm ustalarını çağırır ve onları organize ederek Tanrı'nın istediği 'Toplanma Çadırı'nı yine Tanrı'nın yönlendirmeleriyle inşa eder.

Tevrat ayetlerinden yola çıkılarak çizilmiş Makdis Çadırı

İlgili Tevrat ayetleri şöyle:

'[30]Ve Musa İsrail oğullarına dedi: Bakın, Rab Yahuda sıptından Hur oğlu Uri oğlu Betsaleli adı ile çağırdı; [31]ve hikmette, anlayışta ve bilgide, ve her çeşit sanatta; [32]ve hünerli işleri düşünmek, altında, ve gümüşte, ve tunçta işlemek için, [33]ve kakmak üzere taş yontmak için, onu Allahın Ruhu ile doldurdu. [34]Ve onun yüreğine koydu ki, kendisi, ve Dan sıptından Ahisamak oğlu Oholiab öğretsinler. [35]Oymacı, ve üstat işlerinde, ve lacivertte, erguvanide, kırmızıda, ve ince ketende nakışçı, ve dokuma işlerinde, her hangi bir sanatta işliyenler ve hünerli işler düşünenler olarak, her çeşit sanatı yapmak için onları yürek hikmetile doldurdu.'[24]

Tanrı, kendisi için yapılmasını istediği Kutsal Toplanma Çadırı'nı resim, heykel ve rölyeflerle süsleme kararındadır. Üstelik bunu yapacak ustaların yüreğini kendisine ait olan kutsallıkla, 'yürek hikmeti' ile dolduruyor; yani Tanrı ressam ve yontucuları kutsal kişiler yapıyor.

24- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 35, ayet 30-35, s. 91

Musa, kitabında Tanrı buyruğu ile gerçekleştirilen bu uygulamaları bizim yorumumuza bırakmıyor ve Toplanma Çadırı için yapılacak resim ve heykel türlerini tek tek sayıp döküyor.

Ayetlerin birkaçını arka arkaya görelim:

"[2]Ve Musa, Betsaleli ve Oholiabı, ve Rabbin hikmet verdiği hikmetli her adamı, iş yapmak için ona girişmeğe yüreği kendisini harekete getiren her adamı çağırdı; [3]ve makdis (toplanma çadırı) hizmetinin işi için onu yapsınlar diye, İsrail oğullarının getirmiş oldukları bütün takdimeyi Musanın önünden aldılar."[25]

"[8]Ve işi yapanlar arasında bütün yüreği hikmetli olanlar meskeni on perde ile yaptılar; Betsalel onları, bükülmüş ince keten, ve lacivert, ve erguvani, ve kırmızıdan, üstat işi kerubilerle (kerubiler, Yahudi inancına göre sfenkse benzeyen, aslan bedenli, insan başlı ve kanatlı meleklerdir, kç.) yaptı."[26]

Üstte Makdis Çadırı ve İçindeki Ahit Sandığının başında Musa, altta solda şamdanlar, sağda bir kerrubi rölyefi.

"[6]Ve kefaret örtüsünü halis altından yaptı; uzunluğu iki buçuk arşın, ve eni bir buçuk arşındı. [7]Ve iki altın kerubi (heykeli) yaptı; onları dövmeci işi olarak kefaret örtüsünün iki ucunda, [8]bir uçta bir kerubi ve obir uçta bir kerubi olmak üzre yaptı; kerubileri onun iki ucunda, kefaret örtüsü ile bir parça olarak yaptı. [9]Ve kerubiler, yüzleri birbirine karşı olmak üzere, kanatları ile kefaret örtüsünü örterek, kanatlarını yukarı doğru yaydılar; kerubilerin yüzleri kefaret örtüsüne doğru idi."[27]

"[17]Ve şamdanı halis altından yaptı; şamdanı, ayağını ve direğini, dökmeci işi olarak yaptı; kadehleri, yumruları, ve çiçekleri kendisindendiler. ..[19]bir kolda badem çiçeği şeklinde üç kadeh, bir yumru ve bir çiçek, ve obir kolda badem çiçeği şek-

25- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 36, ayet 2-3, s. 91-92
26- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 36, ayet 8, s. 92
27- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 37, ayet 6-9, s. 93

linde üç kadeh, bir yumru ve bir çiçek vardı.'[28]

'[22]Ve Yahuda sıptından Hur oğlu, Uri oğlu Betsalel, Rabbin Musaya emrettiği bütün şeyleri yaptı. [23]Ve Dan sıptından, oymacı, üstat, ve lacivertte, erguvanide, ve kırmızıda, ve ince ketende nakışçı, Ahisamak oğlu Oholiab onunla beraberdir.'[29]

'[33]Ve avluyu meskenin ve mezbahın etrafına koydu, ve avlu kapısının perdesini taktı. Böylece Musa işi bitirdi.'[30]

Bu ayetlerden şu anlamı çıkarmaktayız: Musa, bir mühendis, bir ustabaşı olarak Tanrı'nın verdiği emirler doğrultusunda bir Toplanma Çadırı yapmakla görevlendirilmiştir. Bu işi Firavun sarayındaki kadar ustalıkla yönetmiş ve verilen görevi eksiksiz yerine getirmiştir. Burada Musa'nın bire bir resim-heykel yaptığı söylenmiyor ama onun mühendisliği bu işe yön verdiği için üretilen heykelleri yapmış kadar oluyor.

Sonuç olarak Tanrı ve peygamberi Musa, resim-heykel yasağı getirmiyor, tam tersine -Rab Tanrı'ya eş koşmamak kaydıyla- bu işi bizzat kendileri kutsal mekanlarında uyguluyorlar.

Yeri gelmişken söyleyelim, resim ve heykel yapıp uygulatan tek Yahudi peygamberi Musa değildir. Tevrat'ın birçok yerinde böylesi uygulamalar yapan kişilere sık rastlanmaktadır. Bunların içinde en dikkate değer olanları ise Mika, Davut ve oğlu Kral Süleyman'ın uygulamalarıdır. Bunlar, Musa'ın ardılı, torunları ve İsrail'in çok bilinen kutsanmış kişiliklerdir. Bu nedenle onlarla ilgili Tevrat ayetlerini hemen buraya aktarmayı yararlı görüyoruz.

II- *Mika ve Annesinin Gümüş Heykelcikleri*

'[1]Ve Efraim dağlığında bir adam vardı, ve adı Mika idi. [2]Ve anasına dedi: Senden aşırılmış olan bin yüz parça gümüşten dolayı sen lanet ettin, ve onu bana işittirdin, işte, o gümüş bendedir; onu ben aldım. Ve anası dedi: Oğlum Rab tarafından mübarek olsun. [3]Ve bin yüz parça gümüşü anasına geri verdi, ve anası dedi: Bir **oyma put** (oyma heykel) ve bir **dökme put** (dökme heykel) yapmak üzere gümüşü oğlum için tarafımdan Rabbe tamamen takdis etmiştim; ve şimdi onu sana geri vereceğim. [4]Ve gümüşü anasına geri verdiği zaman anası ikiyüz parça gümüş aldı, ve onu kuyumcuya verdi, ve onu bir **oyma put** ve bir **dökme put**

28- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 37, ayet 17-19, s. 93
29- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 38, ayet 22-23, s. 94
30- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 40, ayet 33, s. 97

yaptı, ve Mika'nın evinde idi. [5]Ve Mikanın ilahlar evi vardı, ve bir efodla **terafim** (insan görünümlü heykeller) yaptı, ve oğullarından birini tahsis etti, ve onun kahini oldu. [6]Ve o günlerde İsrailde kral yoktu; herkes gözünde doğru olanı yapardı.'[31]

Görüldüğü gibi Mika bir kutsal kişi değil ama bir sadık Yahudi ve Musa'nın Tanrı'sına tapıyor; evinde de insan görünümünde heykel var.

III- *Davut'un Yatağındaki İnsan Heykeli*

"[11]Ve Saul Davudu beklemek ve kendisini sabahlayın öldürmek için evine ulaklar gönderdi, ve Davudun karısı Mikal ona bildirip dedi: Eğer bu gece canını kurtarmazsan, yarın öldürüleceksin. [12]Ve Mikal Davudu pencereden indirdi, ve o gitti, ve kaçıp kurtuldu. [13]Ve Mikal **terafimi** (insan biçimli heykeli kç.) alıp yatağa koydu, ve keçi kılından yastığı onun başına koydu, ve yorganla örttü. [14]Saul Davudu almak için ulaklar gönderdi, ve kadın: O hastadır, dedi. [15]Ve Saul: Onu yatak içinde yanıma çıkarın da öldüreyim, diyerek Davudu görmek için ulaklar gönderdi. [16]Ve ulaklar içeri girdiler, ve işte, **terafim** (heykel) yatakta, ve keçi kılından yastık onun başında idi. [17]Ve Saul Mikala dedi: Niçin beni böyle aldattın, ve düşmanımı gönderdin de kurtuldu?[32]

Sağda, Davut pencereden gizlice indirilerek kaçması sağlanıyor, solda ise, yatağına konan terafimlerin küçük örnekleri.

Ayetler gayet açıktır. Saul Davud'u öldürmek için evini kuşatma altına almıştır ve sabahı beklemektedir. Evi kuşatan ulaklar onun yatağını dışarıdan görüyor olmalıdırlar. Mikal kocasını kurtarmak için çare arıyor. Yarı karanlık odada kocasını çıkardığı yatağa insan formundaki heykeli, başının altına yastık koyarak ve üstünü yorganla örterek yerleştiriyor. Davut arka pencereden kaçıyor ama dışarıdaki ulaklar yataktaki heykeli Davut sandıkları için bu kaçıştan haberdar olamıyorlar. Heykel o derece insana benzemektedir ki sabah olup düşman Saul geldiğinde bile yataktakinin Davut olduğunu sanmaktadır. Ulaklar ancak içeri girip yorganı kaldırdıklarında durumu anlıyorlar.

Unutmayalım ki tıpkı insana benzeyen bir heykeli evinde bulun-

31- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Hakimler Bap 17, ayet 1-6, s. 93
32- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; I. Samuel Bap 19, ayet 11-17, s. 292-93

duran kişi, Tanrı elçisi olan Davut peygamberdir; sıradan insan değil.

Yalnız heykelin varlığı süs için mi, tapınma için mi, tartışmalıdır.

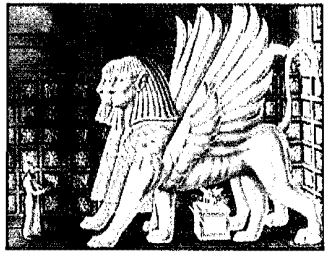
IV- *Süleyman'ın Resim ve Heykellerle Dolu Sarayı*

"[1]Ve vaki oldu ki, İsrail oğullarının Mısır diyarından çıkmalarının dört yüz sekseninici yılında, Süleyman İsrail üzerine saltanatının dördüncü yılında, ikinci ay olan Ziv ayında Rabbin evini yapmağa başladı. [2]Ve kral Süleymanın Rab için yaptığı evin uzunluğu altmış arşın, ve genişliği yirmi, ve yüksekliği otuz arşındı.'[33]

Sütunları rölyefli, yolları ve tahtı aslanlı sarayında Kral Süleyman. Solda, sözü edilen dev kazan ve altında on iki adet öküz heykeli, altta, Süleyman ve ünlü kerrubiler.

Şimdi de Süleyman'ın, büyük büyük dedesi Musa'nın Tanrı'sı için yaptığı tapınağın içine neler konmuş, özetle onu görelim:

"[13]Ve kral Süleyman gönderip Surdan Hiramı getirtti. [14]Naftali sıptından dul bir kadının oğlu idi, ve babası Surlu bir adamdı, tunç işçisiydi; ve Hiram bütün tunç işleri işlemekte hikmetle ve anlayışla ve hünerle dolu idi. Ve Süleymana gelip bütün onun işlerini yaptı.'[34]

"[23]Ve dökme denizi bir kenardan obir kenara on arşın olarak değirmi biçimde yaptı, ve yüksekliği beş arşındı; ve otuz arşınlık bir ip onun çevresini sardı. [24]Ve çepeçevre kenarlarının altında onu saran, her arşında on, çepeçevre denizi saran tomurcuklar vardı; tomurcuklar iki dizi idi, o dökülürken beraber dökülürdü. [25]On iki öküz (heykeli kç.) üzerinde dururdu, üçü şimale, ve üçü garba, ve üçü cenuba, ve üçü şarka bakardı; ve deniz yukarıda onların üzerinde idi; ve bütün onların sağrıları içeri doğru idi.

33- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; I. Krallar Bap 6, ayet 1-2, s. 342
34- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; I. Krallar Bap 7, ayet 13-14, s. 343

'[29]ve pervazlar arasında olan yan levhalarında **aslanlar, öküzler,** ve **kerrubiler*** vardı; ve yukarı pervazlar da böyle idi; ve arslanların ve öküzlerin altında sarkık çelenkler işlenmişti.'[35]

Tevrat ayetleri açıkça, peygamber ve kral olan Davut oğlu Süleyman'ın da Musa'nın Tanrı'sı Rab Allah için yaptırdığı tapınağa öküz, aslan, kaplan ve kerrubilerden oluşan heykeller koydurmuş olduğunu söylemektedir. Süleyman bundan Rab Allah adına kıvanç duymaktadır.

Şunu da söyleyelim ki Kur'an ayetlerinin bazıları da bu yapılan işlemleri onaylar niteliktedir ve Sebe Suresi'ndeki ayetler ise şöyledir:

'Onlar (cinler kç.) Süleyman için, heykellerden, havuzlar gibi çanaklardan, yerinden kaldırılamaz kazanlardan ne dilerse yaparlardı.'[36]

Bütün bunlar ne anlama gelmektedir?

Ayetlerde verilen ayrıntılı bilgileri şu şekilde yorumlamamız olasıdır: Musa'nın Tanrı'sı Rab Allah -ki o El-Yahve'dir-, resim ve heykel yasağını yalnızca kendisi dışında edinilen tanrılar için koymuştur. Yani kendisi dışında gerçek tanrı olmadığını ve böylesi yanılmalarla yapılan resim ve heykellerin kendisine bir eş koşma, bir 'küfr' anlamı taşıyacağını bildirmektedir. Bir başka deyişle, Tevrat ayetlerinde Rab Tanrı, kendisini ve kendi öğretilerini temsil etmesi için yapılan resim ve heykellere herhangi bir yasak koymamış, tam tersine Yahudi mabetlerinde bunları görmekten memnun olmuştur.

Yinelemekte yarar var, yasak, başka tanrı suretleri içindir.

Ortada yanıtlanmayı bekleyen ciddi bir soru daha var: Nasıl oldu da Tanrı'nın Yahudiler'e yalnızca başka tanrılara ait resim ve heykel yapımını yasakladığını basit akıl yürütmelerle biz gördük de -ki bizim gibi düşünen birçok telif yazarı var, sırası geldikçe onlardan da sözedeceğiz- böylesine bilim, kültür, felsefe, teknoloji ve müzik gibi deha gerektiren alanlarda üstün insanlar yetiştirmiş olan Yahudiler ve ataları binlerce yıllık süreçte bizim gördüğümüzü göremediler; böylesi olası mıdır?

C- Yahudi Yasakçılığının Kuramsal Kökeni

İlk kuram, yukarıda kısaca sözünü etiğimiz 'Tanrı'nın görüntüsü ve bir adı yoktur' kuramıdır. Biz onu eleştirmiş, bunun yanlış akıl yü-

* Kerrubiler: Yahudi inancına göre sfenkse benzer, büyük boyutlu, aslan vücutlu, insan başlı, kanatlı melekler ve heykelleridir. Tevrat'ta 'kerubi' olarak yazılmıştır. kç.

35- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; I. Krallar Bap 7, ayet 29, s. 344

36- Yaşar Nuri Öztürk; Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet Yayınları, 34 Sebe, ayet 13, s. 390

rütme olduğunu söylemiş, yerine doğru olanı koymaya çalışmıştık.

Peki insanları böyle düşünmeye yönelten neydi?

Musa onları atalar Tanrısı Yahve önderliğinde Mısır'dan çıkarıp Kenan iline getirmiştir. Ne var ki artık İsrail kavmi eski çoban kavmi insanları değildir, -aşağıdaki bölümlerde daha geniş tartışılacağı üzere- Mısır'da çiftçi olmuşlardır ve artık çoban tanrısı Yahve onların beklentilerine yanıt verememektedir. Bir süre sonra olması gereken olur ve İsrailoğulları emir ve talimatlarında değişiklik yaparak Yahve Tanrı'yı Çoban Kültü'nden çıkarıp Çiftçi Kültü tanrısı yaparlar.[37] Bu değişikliği de Tevrat ayetlerini yeniden yazarak[38] kutsal kitaba geçirirler. Böylece resim ve heykel yapımından yana olan çoban Tanrı Yahve, resim ve heykel yapımına karşı çıkan Rab Allah hale gelmiştir. O, görünmezdir, çekip göklere gitmiştir, artık O'nun ne adı, ne de görüntüsü vardır.

Bu sürecin nasıl işlediğine bakalım şimdi de.

I- *Çoban Dışarı, Çiftçi İçeri*

Birçok incelemecinin yinelediği şu gerçeği Eliade de Tevrat ayetlerinden derlediği bilgilerle yeniden ve açık olarak dile getirmektedir:

Prensliği dışlayıp çoban olan Musa, koyunlarıyla Horeb'de.

'Önce bütün **çoban toplumları** tarafından yüceltilen değerlere karşı bir tepki görülür. Yeal, göçebelerde çok kutsal olan konukseverlik yasasını hainice ihlal eder. ...Musa zamanının taşınabilir tapınağı (Toplanma Çadırı) kullanılmaz hale gelir. Artık kutsal tapınaklarda ve alanlarda ibadet edilmemektedir.'[39]

Oysa Musa, Mısır'dan kaçınca çobanlık yapmış, çobanların tanrısının peygamberi olmuş ve -yukarıda da değindiğimiz gibi- kavmini, hayatı pahasına çoban kültü öğretisine döndürmeye çalışmıştı. Bu çaba onun ölümünden birkaç nesil sonrasına dek sürmüştür. Kavmi ise Yusuf dönemi Mısır'ının köle kullanan efendilik günlerini unutmamış, Çiftçi Kültü'ne geri dönme yollarını aramıştır. İşte bu dönüş, kutsal kitabın da dönüşmesi demekti. Tevrat'ı dikkatle inceleyenler görürler ki yeni Tanrı tasarımı, Musa'nın temsil ettiği

37- Örs, Hayrullah; Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, s. 10
38- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, Kabalcı Yayınevi, s. 204
39- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Kabalcı Yayınevi, s. 224

Yahve Tanrı tasarımı değildir. O çobanlarla -yurt içinde- konup göçen, insancıl Tanrı gitmiş, yerine, insanlara tepeden bakan köleci Rab Allah Tanrı gelmiştir. Yasak da, O'nu işte bu şekle sokup yeniden tasarlayan Çiftçi Kültü insanlarının ürünüdür.

Sürekli kült değiştiren İsrailoğulları'nın Tanrı'sının çok doğaldır ki artık ne bir görüntüsü, ne de kişilikli bir adı kalmıştır.

II-*Kenan İli Çobanları Mısır'da Çiftçi Oldular*

Konunun kökeni Musa'dan çok eskilere gider.

İsrailoğulları çoban kültü kavmi ve Yahve tanrısı inançlısıyken, Musa'nın büyük dedesi Yusuf, Mısır'a gitmiş, İsrail kavmini de vatanı Kenan İli'nden gurbet olan bu yeni ile, Mısır'a taşımıştı. Bu, onların kült yitimine uğramalarına, Firavunlar'ca üstünde asimilasyon uygulanan torunlarının zamanla atalar dinini unutmalarına yol açmıştı.

Yusuf, Mısır'da köleci saray adamı.

Aslında İsrailoğulları'nın Çoban Kültü'nü terkedip Çiftçi Kültü'ne geçme süreci Yusuf'un babası Yakup'un, peygamberliği ikizi ve ağabeyi Esav (İslam kaynakları bu adı Iys olarak tanımlar)'dan çalmasıyla başlamıştır.[40] Çünkü Yakup doğana dek İsrailoğulları'nda böylesine Çiftçi Kültü düzenbazlığı, paragözlüğü, hele hele böylesi kutsal hırsızlık rastlanmış bir iş değildi. Yahve Tanrı da -anlaşılmaz bir tavırla- bu olayda, hırsızlık yapan Yakup'un tarafını tutmuş, bu yanlış tutum ona pahalıya mal olmuş, bedelini de Yakup ve Yusuf tarafından kavminin elinden alınarak yabancı topraklara, Mısır diyarına götürülmesiyle ödemiştir.

I- *Yusuf Çiftçi, On Bir Kardeş Çoban*

Yusuf, köle konumunda Mısır'a götürüldüğü sırada İsrail kavmi, Kudüs ve çevresinde yarı göçebe bir topluluk olarak her Çoban Kültü kavmi gibi hayvan besliyor, genellikle çadırda yaşıyor ve hayvancılığı desteklemek için sınırlı olmak kaydıyla tarımla uğraşıyordu.

Yıllar, Musa doğmadan çok önceki yıllardı.

O an Peygamber olan, baba Yakup'tu. Yakup'un on bir oğlu vardı. Yusuf, kardeşlerin en küçük olanıydı, on ikinci çocuktu ve başka ka-

40- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin, Bap 25, s. 23-24

dından doğmaydı. Baba Yakup, Yusuf'u çok seviyordu ve kendi yerine onun peygamber olmasını istiyordu. Onun için küçük Yusuf'u **çoban** olan on bir kardeşten ayrı tutup yanından ayırmıyor ve daha çok tarlada ekin biçerek **tarımla**, evde marangozluk işiyle uğraşmasını sağlıyordu. Kardeşler Yusuf'u kıskandılar ve içten içe onu öldürüp peygamberlik yolunun kendilerine açılması için plan kurmaya başladılar.

Solda, bebekken baba kucağında olan ve kent mesleği çiftçilik, marangozluk öğrenen, hayvan gütmekten uzak tutulan Yusuf. Altta ise, kıskanç koyun çobanı kardeşleri. Onu önce kuyuya atıp sonra Mısırlı tüccarlara köle olarak satıyorlar.

Yani ortada, Habil ile Kabil'inkine benzer tipik bir çiftçi-çoban çatışması vardı. On bir kardeş Habil gibi çoban, on ikinci kardeş olan Yusuf ise Kabil gibi çiftçi idi. Bu çatışma da eylemle sonuçlandı ve ölsün diye kuyuya atılan Yusuf, tüccarlarca köle olarak satıldı ve Mısır'a götürüldü. Tek fark, burada mağdur gösterilenin çiftçi olmasıdır.

Mısır'da Yusuf'u, subay Potifar satın aldı ve adı -Müslümanlarca- Zeliha olan karısına hizmetçi yapsın diye hediye etti. Kadın, erkek güzeli olmasından dolayı Yusuf'a aşık oldu; kendisine yakınlaşmasını istedi. Yusuf kaçtı, çekiştirilirken arkadan gömleği yırtıldı. Reddedilmekten onuru kırılan kızgın kadın ise kocasına olayı, saldırıya uğramış bir masum kimliğiyle iletti ve Yusuf'un zindana atılmasına neden oldu.

Yusuf zindandayken bir gün Firavun bir rüya gördü ve bilicilerinden bu rüyayı yorumlamasını istedi. Birkaç yorumcu getirildi fakat Firavun hiçbirinin yorumunu yeterli bulmadı. O sırada -yorumladığı rüyası doğru çıkan ve kurtulup saraya dönen zindan arkadaşı- bir saray sakisi (içki dağıtıcı) Yusuf'u anımsadı ve rüya yorumcusu olarak Firavun'a önerdi.

Yusuf zindandan alınıp Firavun'un karşısına getirildi.

"[17]Ve Firavun Yusufa dedi: Rüyamda, işte, ırmağın kenarında duruyordum; [18]ve işte, ırmaktan ette semiz ve görünüşte güzel yedi inek çıktı; ve sazlar arasında otlanıyorlardı; [19]ve işte, onlardan sonra düşkün ve görünüşte onlardan çok çirkin ve ette cılız başka yedi inek çıktı, bütün Mısır diyarında çirkinlikçe onlar gibi inek görmedim; [20]ve cılız ve çirkin

inekler evvelki yedi semiz ineği yediler, [21]ve onların karnına girdikleri zaman, onların karnına girmiş oldukları bilinmezdi, ve onların bakılışı başlangıçta olduğu gibi kötü idi. Ve uyandım.'[41]

'[25]Ve Yusuf Firavuna dedi: ...[29]İşte, bütün Mısır diyarında yedi büyük bolluk yılı gelecektir; [30]ve onlardan sonra yedi kıtlık yılı çıkacaktır.'[42]
'[39]Ve Firavun Yusufa dedi: Madem ki Allah sana bütün bu şeyi bildirdi, senin gibi akıllı ve hikmetli adam yoktur; [40]sen evimin üzerinde bulunacaksın, ve bütün kavmım senin emrin üzerine idare olunacaktır; ben yalnız tahtta senden büyük olacağım. [41]Ve Firavun Yusufa: Bak, seni bütün Mısır diyarı üzerine koydum. ...[45]Ve Firavun Yusufun adını Zafenat-peneah koydu; ve kendisine on şehrinin kahini Poti-feranın kızı Asenatı karı olarak verdi.'[43]

Sağda, Yusuf, Firavun'un rüyasını yorumluyor, solda, o an zahire bakanı oluyor.

Böylece Yusuf Çiftçi Kültü insanı olarak dilediğine kavuştu, Mısır'ın, Firavun'dan sonra gelen en güçlü adamı oldu.

'[47]Ve yedi bolluk yılında toprak avuçlarla verdi. [48]Ve Mısır diyarında olan yedi yılın bütün yiyeceğini topladı, ve yiyeceği şehirlere koydu.

'[53]Ve Mısır diyarında olan yedi bolluk yılı bitti. [54]Ve yusufun söylemiş olduğu gibi yedi kıtlık yılı gelmeye başladı, ve bütün memleketlerde kıtlık vardı; fakat bütün Mısır diyarında ekmek vardı. ...[57]Ve bütün memleketler buğday satın almak için Mısıra, Yusufa geldiler; çünkü bütün yeryüzünde kıtlık şiddetli idi.'[44]

Artık fırsatı değerlendirme zamanıydı. Yusuf zahire stoklarını yüksek fiyata satarak Firavun hazinesini doldurmaya başladı. İnsanlar açlık sıkıntısı çekerken o sınırsız ölçülerde para kazanıyordu. Kıtlık kardeşlerinin ve babasının yaşadığı çoban bölgesi Kenan İli'ni de vurmuştu.

'[1]Ve Yakup Mısır'da buğday olduğunu gördü, ve Yakup oğullarına dedi:..[2]İşte, Mısırda buğday olduğunu işittim; oraya inin, ve oradan bize satın alın; ta ki, yaşayalım, ve ölmeyelim.'[45]

41- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 41, ayet 17-21, s. 41
42- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 41, ayet 25-30, s. 42
43- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 41, ayet 39-45, s. 42
44- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 41, ayet 53-57, s. 43
45- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 42, ayet 1, s. 43

Söyleneni yapıp Mısır'a gelen kardeşler büyümüş olan Yusuf'u tanıyamadılar ama Yusuf onları tanıdı. Aralarında birçok üzücü olay geçtikten sonra Yusuf bir miktar zahire ile birlikte kardeşlerini babasına, Kenan iline geri gönderdi. Onlar da Yusuf'un talimatı üzerine babalarını, akrabalarını ve sürülerini Kenan ilinden alıp Mısır'a geri döndüler.

Artık İsrailoğulları, Mısır'ın Çiftçi Kültü topraklarına taşınmışlardı; günümüzde kent girişindeki gecekondulara taşınan köylüler gibi.

[31]Ve Yusuf kardeşlerine ...[33]Ve olur ki, sizi Firavun çağırır, ve: İşiniz nedir? der; [34]siz de: Çocukluktan şimdiye kadar hem biz, hem babalarımız, kulların, **davar adamlarıdır**, diyin; ki, Goşen vilayetinde oturasınız; çünkü **Mısırlılar için her çoban mekruhtur** (tiksinti vericidir kç.).'[46]

'[27]Ve İsrail Mısır diyarında, Goşen vilayetinde oturdu; ve orada mülk sahibi oldular, ve semereli olup ziyadesile çoğaldılar.'[47]

İsrailoğulları gün gün yeni sınıflarına ve Yusuf'un gücünün getirdiği ayrıcalıklı olma konforuna alıştılar. Zamanla çoban kenti olan Goşen'den çıkıp Mısır'ın merkez kentlerine yerleşmeye ve köleler edinerek saraylarda oturmaya başladılar. Artık koyun çobanlığı çok gerilerde kalmıştı. Şimdi üreten değil, tüketen bir konumda idiler. Ta ki, Yusuf ve onu o konuma getiren Firavun/Firavunlar ölene dek.

Üstte, Mısır'a gelen kardeşler Yusuf'u tanıyamıyor. Altta, baba Yakup, kavmini Mısır'a getiriyor. Eserler: G. Dore

Yeni gelen Firavunlar, Mısırlı olmayan bu yabancıların -ki onların eskiden aşağılık (!) çoban oldukları asla unutulmamıştı- kendileri gibi köleler edinmiş efendiler konumunda olmalarından rahatsız oldular ve onlara karşı ters tavır almaya başladılar. İsrail kavmi zamanla iyice dışlandı ve Yusuf'un torunlarından Musa dönemine gelindiğinde köle sahipliğinden tam bir köle konumuna indiler.

Bu onları çok üzdü ama değiştirmedi.

Onlarınki günümüz aristokrat sınıf insanlarının düşüşü gibiydi;

46- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 46, ayet 31-34, s. 48
47- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 47, ayet 27, s. 49

yalnızca yoksullaşmışlardı, o kadar. Bir gün bir kurtarıcı gelecek, onları yeniden eskisi gibi köle sahibi yapacak ve asla unutamadıkları Firavun saltanatı dönemine kavuşturacaktı.

Mısırlı kadın, İsrailli kölenin efendisi.

Biraz sabretmeleri gerekiyordu.

Bekledikleri o kurtarıcı sonunda geldi. Fakat bir sorun vardı. Gelen, İsrail kavminin özlemlerinin tam tersi bir tutum içindeydi. Köleciliği ve köle sahibi olmayı ayıplıyordu; bu kurtarıcı kişinin adı Musa'ydı.

Musa'nın kendisi de Firavun sarayında bir prens olarak yaşamıştı ama aşağı tabakadan bir Çoban Kültü bireyi gibi davranıyordu ve de köleciliği hoş bir iş olarak görmediğini söylüyordu. Bu, İsrail için hiç de iyi haber değildi. Kölelikten kurtulmalıydılar, kabul, ama eskisi gibi efendi olup köleler edinerek dedeleri gibi çiftçi hayatı yaşamalıydılar.

Musa'ya hor davranmalarının altında yatan neden bu olsa gerek.

Bir de bu kurtarıcı, Firavun sarayında resim ve heykel gibi Çoban Kültü işlerini öğrenmişti ve kendilerinin de bu sanatlarla ilgilenmesini istiyordu. Böylesi, düpedüz tarihe gömdükleri ve bir daha görmek istemedikleri atalarının tanrısı Yahve'nin diriltilmesiydi. Onlar saraylar, köleler ve zenginlikler istiyorlardı, Yahve'nin paylaşımcı çobanlığını değil!

Peki, sözü edilen bu sanat yanlısı Yahve, nasıl bir Tanrı'dır?

III- *Çoban Tanrı Yahve, Kavmini Geri İstiyor*

Çalı içindeki Yahve, Musa ile konuşuyor.

'Musa, kayınbabası olan Midyanlı kahin Yitro'nun sürüsünü güderken, çölün ötesine vardı ve "Tanrının Dağı" Horev'e ulaştı. Orada "bir çalıdan yükselen alevler"i gördü ve kendisine adıyla seslenildiğini işitti. Biraz sonra, Tanrı "ben babanın Tanrı'sı, İbrahim'in Tanrı'sı, İshak'ın Tanrı'sı ve Yakup'un Tanrı'sıyım" diye kendini tanıttı.[48] Bununla birlikte Musa tanrısallığın bilinmeyen bir çehresiyle, hatta yeni bir tanrıyla karşılaştığı-

48- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 3, ayet 1-6, s. 55

nı hissetmişti.'[49]

Musa, Tektanrı fikrine yabancı değildi. Bir önceki Firavun Akhnaton, Aton adında Tektanrılı bir din kurmuştu. Musa, kendinden bir nesil önce tasarlanan, ilkelerini de bildiği bu dinin -belki de gizli- üyesiydi. Fakat çalılar arkasından seslenen bu atalar tanrısı, Aton dini öğretilerinden çok farklı şeyler söylüyordu.

Musa şaşkınlık geçirmekte haklıydı. Çünkü İsrailoğulları Mısır'a taşındıktan sonra, İbrani atalar dini ile Mısır dini birbirine karışmıştı[50] ve Aton bu karışımın adıydı.[51] Aton dini görünüşte atalar dini gibi Tektanrı diniydi ama artık çoban halkın değil, onları ağır şartlar altında yöneten aristokratların diniydi. Yani kısaca söylenirse bu din, çiftçileri savunup çobanları köle gören, ters yüz edilmiş yeni bir dindi.

Çalılar arasından seslenen atalar Tanrı'sı, çiftçi Yusuf'un arkasına takılıp ata topraklarını terk ederek Mısır'a giden ve kendisini İsrail'in topraklarında yalnız bırakan halkını geri istiyordu. Mısır'ı iyi tanıyan ve entelektüel bilgilerle donanmış Musa, kendine bir aracı bulmak isteyen Tanrı için biçilmiş kaftandı. Ayrıca kendini terk eden kavmi de yabancı topraklarda köle durumuna düşmüş bulunuyordu. Onları Musa aracılığıyla ikna edip hem kendisine, hem de ata topraklarına geri getirtmesi çok zor olmasa gerekti.

Tablet kıran Musa ve arkasında kölesi Yeşu.

Bu istek ve hareket, dinde rönesanstı.

Oysa asimile olmuş, paylaşımcılığı terk edip köle kullanarak lüks içinde yaşamayı tatmış bu insanları ikna etmek ve yeniden Çoban Kültü'ne döndürmek Yahve Tanrı için hiç de kolay olmayacaktır.

İsrail kavminin Çoban Kültü'ne dönüşü, Musa ölüp/öldürülüp Yeşu lider olduktan sonra tamamlanmıştır. Bu görev için Tanrı bir hizmetçiyi/köleyi İsrail kavmine lider yapıp tavrını ortaya koymuş ve demiştir ki:

'[1]Ve vaki oldu ki, Rabbin kulu Musanın ölümünden sonra, Rab Musanın **hizmetçisi** Nun oğlu Yeşua söyleyip dedi: [2]Kulum Musa öldü, ve şimdi kalk, sen ve bütün bu kavm, onlara, İsrail oğullarına, vermekte olduğum diyara bu Erdenden geçin. [3]Musaya söylediğim gibi ayağını-

49- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Kabalcı Yayınevi, s. 219-220
50- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Kabalcı Yayınevi, s. 219
51- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 38

zın tabanının basacağı her yeri size verdim.'[52]

Ne var ki artık Çiftçi Kültü'ne alışmış, Tanrı krallığını unutup dünya krallığı özlemine düşmüş ve kölecilik davasından vazgeçmemiş bu kavmi, herkesi eşit gören, emeğiyle geçinmeyi öneren ve köle kullanmayı reddeden Çoban Kültü'nde uzun süre tutmak olanaklı olamamıştır. İsrailoğulları, Musa başta olmak üzere Yahve Tanrı'ya sadık olan tüm peygamberleri öldürerek[53] yeniden eski Mısır Tektanrısı (Rab Allah) Aton sistemini geri getirmeyi başarmışlardır.

Bu gelişmeyi Eliade şu sözlerle anlatır:

'İsrailoğulları, Yahve'ye sunulan bir adak olarak yorumladıkları, yakılan kurban (Olah) uygulamasına bu dönemde başladılar. Ayrıca **tarımla ilişkili çok sayıda Kenan ibadetini** ve hatta orji nitelikli bazı ritüelleri (Çiftçi Kültü ritüellerini kç.) de benimsediler. Özümseme süreci daha sonra, krallık döneminde yoğunlaştı...'[54]

Böylece İsrailoğulları, uzun bir direnme süreci sonunda, Yusuf'la başlayan Mısır'daki köleci Çiftçi Kültü'ne -Musa zorlamasıyla çoban Yahve'ye geçici bir dönüş yaşasalar da- geri dönmeyi başarmışlardır.

Bugün hâlâ Yahudiler resim yasağında ısrar ediyorlarsa bilinsin ki, nedeni bu Mısır Çiftçi Kültü tasarımına sıkı bağlılıktır. Bilinir ki köleci Çiftçi Kültü, resim ve heykel gibi sanatsal etkinlikleri işgücü kaybı ve israf kapısı görür. Bu sanatlara gereksinim duyduklarında ise onu Çoban Kültü'nden ucuz-pahalı satın alma yoluna giderler. Tıpkı Antik Mısır, Antik Roma ve diğer antik Akdeniz topluluklarında olduğu gibi...

Şimdi bu sanat satın alma konusunu irdeleyelim biraz.

D- Resim-Heykel ve Güzel Sanatlar Çobanların Uğraşı

I- *Musa, Davut ve Süleyman Çoban Usta Kullanıyor*

Savımızı tartışabilmek için yukarıda alıntıladığımız Tevrat ayetlerine yeniden dönmemiz gerekmektedir.

Toplanma Çadırı yapımı ile ilgili bölüm şöyle başlamaktaydı:

'[30]Ve Musa (isteksiz davranan kç.) İsrail oğullarına dedi: Bakın, Rab Yahuda sıptından Hur oğlu Uri oğlu Betsaleli adı ile çağırdı; [31]ve hikmette, anlayışta ve bilgide, ve her çeşit sanatta; [32]ve hünerli işleri düşünmek, altında, ve gümüşte, ve tunçta işlemek için, [33]ve kakmak üzere taş yont-

52- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Yeşu Bap 1, ayet 1-3, s. 216
53- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 93
54- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1, Kabalcı Yayınevi, s. 225

mak için, ve ağaç oymasında her çeşit marifetli sanatta işlemek için,onu Allahın Ruhu ile doldurdu.'[55]

Bölüm bitiminde de şu ayetler vardı:

'[22]Ve Yahuda sıptından Hur oğlu, Uri oğlu Betsalel, Rabbin Musaya emrettiği bütün şeyleri yaptı. [23]Ve Dan sıptından, oymacı, üstat, ve lacivertte, erguvanide, ve kırmızıda, ve ince ketende nakışçı, Ahisamak oğlu Oholiab onunla beraberdir.'[56]

Davut ile ilgili ayetler ise aynen şöyleydi:

'[1]Ve Efraim dağlığında bir adam vardı, ve adı Mika idi. ...[5]Ve Mikanın ilahlar evi vardı, ve bir efodla terafim (heykeller) yaptı, ve oğullarından birini tahsis etti, ve onun kahini oldu. [6]Ve o günlerde İsrailde kral yoktu; herkes gözünde doğru olanı yapardı.'[57]

Bir de Süleyman öyküsündeki ilgili ayetler vardı:

'[13]Ve kral Süleyman gönderip Surdan Hiramı getirtti. [14]Naftali sıptından dul bir kadının oğlu idi, ve babası Surlu bir adamdı, tunç işçisiydi; ve Hiram bütün tunç işleri işlemekte hikmetle ve anlayışla ve hünerle dolu idi. Ve Süleymana gelip bütün onun işlerini yaptı.'[58]

Dikkat edilirse her üç örnekte de resim-heykele gereksinim oldukça ya Rab Allah bizzat kendisi, ya da peygamberler bir başka kavimden usta getirtmektedirler. Olaya hoş bakmayan hırçın İsrailoğulları'na peygamberleri, bu ustaların meziyetlerini açıklamak zorunda kalıyorlar. Çünkü artık onlar çiftçidir ve bu tür çoban etkinlikler aristokrat gururlarını incitmektedir. Böylesi küçülmeye sırf Tanrı hatırına katlanmaktadırlar. Bir zamanlar atalarının tanrısı Yahve'nin Çoban Kültü üyesi olmaları da onlar için bir şey ifade etmemektedir.

Kısacası, resim heykel yapmak 'mekruh'tur ve çobanların işidir; bizzat üretilmez, aşağı tabaka olan bozkır çobanlarından satın alınır. Piramitler, Antik Yunan, Roma saray ve tapınakları, Akdeniz ülkelerinin görkemli şatoları hep bu yöntem izlenerek yapılmıştır.

II- *Musa'nı Tercihi Köleden Yana*

Musa'nın resim-heykel sanatına önem vermesinin altındaki kült ögeli tavrını öğrenmeden, Yahudiler'deki resim-heykel yasağının neden bugün bile kuramsal olarak canlılığını koruduğunu asla anlayamayız.

55- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 35, ayet 30-33, s. 91
56- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 38, ayet 22-23, s. 94
57- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Hakimler Bap 17, ayet 1-6, s. 261-262
58- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; I. Kırallar Bap 7, ayet 13-14, s. 343

Bunun için yapmamız gereken, Musa'nın saray hayatını bırakıp kölelerin yanında yer alışı öyküsüne daha yakından bakmaktır.

Tevrat, tarihi gelişmeyi şöyle özetler:

"[8]Ve Mısır üzerine Yusufu bilmeyen bir kıral çıktı. [9]Ve kavmına dedi: İşte, İsrailoğullarının kavmı bizden çok kuvvetlidir; [10]gelin, onlara karşı akıllıca davranalım, yoksa çoğalacaklar, ve olur ki, cenk vuku bulunca, onlar da düşmanlarımızla birleşir, ve bize karşı cenkedip memleketten çıkarırlar. ..[13]Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle (köle olarak kç) işlettiler; [14]ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işle hayatlarını acı ettiler."[59]

Üstte, Musa, bir İbrani'ye işkence eden Mısırlı'ya hamle içinde. Altta, Musa olayı kimse öğrenmesin diye ölen Mısırlıyı hemen kuma gömüyor.

"[11]Ve o günlerde vaki oldu ki, Musa büyüyünce, kardeşlerine (sokağa, İbranilerin yanına kç.) çıktı, ve onların yüklerini gördü; ve bir Mısırlının kardeşlerinden bir İbraniye vurmakta olduğunu gördü; [12]ve etrafına bakınıp kimse olmadığını görünce, Mısırlıyı vurup onu kumda gizledi."[60]

Ayetler bize açıkça planlı bir öldürme olayı aktarmaktadır; şöyle:

Musa sokağa çıkıyor, köle edilmiş kardeşlerinden birisinin acıklı durumunu görüyor, ona acımasız davranan Mısırlı Kıpti'yi öldürmek için sağına soluna bakınarak kendisini görecek biri olup olmadığını kontrol ediyor. Çevrenin boş olduğundan ve yapacaklarını başka birinin görmeyeceğinden emin olduktan sonra Mısırlı Kıpti'yi -bazı kaynaklara göre döverek- silahıyla vurup öldürüyor.* Burada açık ve soğukkanlı bir tercih görülmektedir.

Musa biliyor ki eylem duyulursa -ki duyuluyor- artık saray hayatı sona erecektir. Bir başka deyişle Musa o gün, kalan ömrünü hangi sınıftan insanların yanında geçireceğine karar vermiştir. Böylece artık Musa, hiçbir sorun yaşamadığı Firavun sarayını terk edecek, kölelerin acı, aşa-

59- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 1, ayet 8-14, s. 54

60- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 2, ayet 11-12, s. 55

* Freud'un konuyu işleyen kapsamlı bir makalesi vardır. Bakınız: Hz. Musa ve Tektanrıcılık, 1987, Bağlam Yayınları; ayrıca, Dinin Kökenleri, s. 225-279, 2002, Payel Yayınevi

ğılanma ve açlık dolu tarafına taşınacaktır.

Nitekim işlenen cinayeti -onca dikkate karşın- gören olmuştur:

[13]Ve ertesi gün çıktı, ve işte, iki İbrani birbirile kavga ediyorlardı; kötülük edene dedi: Niçin arkadaşına vuruyorsun? [14]Ve dedi: Kim seni üzerimize reis ve hakim koydu? Mısırlıyı öldürdüğün gibi, beni de öldürme fikrinde misin? Ve Musa korkup dedi: Gerçekten o iş bilindi. [15]Ve Firavun bu işi işitince, Musayı öldürmek için aradı. Fakat Musa Firavunun yüzünden kaçtı, ve Midyan diyarında kaldı.[61] [16]Ve Musa kaynatası Midyan kahini (İslam kaynaklarında adı Şuğayip olan peygamber kç.) Yetronun sürüsünü güdüyordu.[62]

Görüldüğü gibi Musa, Mısır'dan kaçıp atalarının eski topraklarına gitmiştir. Oradaki insanlar hâlâ eski Çoban Kültü'ne ait Yahve inancıyla yaşamaktadır. O da onların yaptığı işi yapmaya, koyun gütmeye başlar. Yanına sığındığı Yetro (Şuğayip) ona atalarının tarihini anlatır, eski inanç sistemleri hakkında bilgi verir ve Mısır diyarında Çiftçi Kültü'nce pek bilinmeyen rüya yorumlama, değneği yılana çevirme, suyu kan yapma, denizi yarma gibi sihirbazlık sanatının inceliklerini öğretir.

Musa ve Harun, dehşete düşmüş Firavun'un önünde asayı yılana dönüştürüyorlar. Eser: H. Davenport.

Musa, Mısır'a geri döndüğünde öğrendikleri çok işine yarar. Firavun, fazla tanıdık olmayan bu sihirbazlık yüzünden zor duruma düşer ve o da Mısır kırsalında yaşayan çoban sihirbazları sarayına getirtip karşı saldırıya geçmek ister. Ne var ki Mısır çobanları bu işin ana kaynağından uzak bölgenin insanı olduklarından Musa'nın gösterileriyle başa çıkamazlar. Böylece Musa, İsrail kavmini toparlar ve Mısır'dan ata topraklarına doğru yola çıkarır. Aralarındaki kült farkı daha yarı yolda ciddi sorunlar çıkmasına neden olur. Çünkü Musa onlara köle olmak kadar köle edinmenin de kötü bir şey olduğunu söylemektedir. İsrailoğulları ise Musa'dan şunu isterler: Eğer bizi kurtaracaksan Yusuf döneminin efendileri olarak kurtar. İlk atalarımız gibi pis çobanlar olmayalım, Yusuf dönemi efendisi olalım ve köleler kullanan bir krallıkla yaşayalım.

61- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 2, ayet 13-15, s. 55

62- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 3, ayet 1, s. 55

D- Yahudi Peygamberlerinin Şaman Yaşamları ve Ritüelleri

I- *Musa'daki Şaman Ögeler*

a- *Kentte Dini Lider Olmak*

Musa'nın şahsının Şaman ögesi taşıyıp taşımaması, Yahudiler'in sanata yaklaşımı açısından önemlidir. Söz konusu resim-heykel 'yasaklayıcı' ayetleri bu verilere göre yorumlamak yarar sağlar.

Musa'nın yaşamına girmeden önce bir ön açıklama yapalım.

Bilindiği gibi, sanat, ancak kazanç-kayıp muhasebesi yapmayan özgür insanlar tarafından üretilebilmektedir.

Böylesi kent yaşamında görülmez ve bu, kentli bir insandan beklenemez. Çünkü kentli/kentsoylu üretmez; gün ve gece boyu, kent varoşuna yerleşmiş Çoban Kültü zanaatçı insanlarının ürettiği kullanım eşyalarının alım-satımını yapar, sabaha dek ise bu alım-satımın kazanç-kayıp muhasebesiyle uğraşır. Üretmek, kentsoylu için rant değildir.

Bozkır insanı ise kazanç güdüsü olmadan üretir, elde ettiği -sanat dahil- her şeyi konukseverlik duygusuyla karşılıksız paylaşır, insanları çıkar beklemeksizin sever. Ayrıca kırsal ortamdaki dinginlik, sessizlik sonsuz doğal güzellikler de ona esin kaynağı olur. Böyle ortamdaki bir insanın hayal etmekte ve düş kurmakta sınırı yoktur.

Tektanrı peygamberlerinin sıkıntısı da burada başlamaktadır.

Onlar, kentli kavimlerine, insanı dışlayan, bireysel mal biriktirme ve köle çalıştırma düzenini kutsal sayan yaşamdan vazgeçmelerini, kırsaldaki gibi kamusal paylaşımcı, atalarının varsılsız-yoksulsuz Şaman yaşamına geri dönmelerini önermektedirler. Direnç bu noktada kendini göstermekte ve kavimler peygamberlerini bu yüzden öldürmektedir.

Ritüeller de aynı kapsamdadır.

Kırsaldakiler, ortak paylaşımcı gelenek gereği şamanın ruhsal/simgesel göğe çıkışını yeterli görürken, Orta Doğulu ve Hintli yerleşikler, aynı ritüellerin, -örneğin bir insanı kesip yeniden birleştirme- gözle görülür yapılmasını istemektedirler. Liderler de bu ritüelleri, gözbağcılık yöntemlerini kullanarak -Musa değneği yılana çevirerek, Buda yardımcısını parçalayıp birleştirerek, İsa ölüyü dirilterek, Muhammet Ay'ı ikiye bölerek- kentlilere sunmak zorunda kalmışlardır. Bu da bir sanattır kuşkusuz, ama yerleşik toplum değer yargılarına indirgenmiş Şaman bir sanattır.

b- *Musa'nın Mucizeleri Şaman Ritüeli midir?*

Kavmi onu terkedip Mısır'a taşındığı için Kenan ilinde yalnız kalan ve kırsal yaşam tanrısı olduğu için kavmiyle Mısır'a gitmekten çeki-

nerek küskünlük yaşamakta olan İsrail atalar Tanrı'sı El/Yahve,* Mısır'dan dönüp kendi kutsal dağına uğrayan Musa'ya şöyle diyordu:

"[19]... Git, Mısıra dön; çünkü senin canını arayan adamların hepsi öldüler. [20]Ve Musa karısını ve oğullarını aldı, ve onları eşeği üzerine bindirdi, ve Mısır diyarına döndü; ve Musa Allahın değneğini elinde götürdü. [21]Ve Rab Musaya dedi: Dönüp Mısıra gittiğin zaman, **senin eline verdiğim bütün harikaları** (sihir gösterilerini) Firavunun önünde yapmaya dikkat et."[63] "[20]Ve elimi uzatacağım ve Mısırı, içinde yapacağım **bütün harikalarımla vuracağım**; ve sizi ondan sonra salıverecektir."[64]

Musa'nın Çoban Kültü bireyi olduğunu gösteren eserler. Üstte solda Michelangelo'nun Musa heykeli, sağda koç boynuzlu Musa büstü, ortada Almanya Bad-Urach'taki Musa rölyefi, altta Tanrı toprağında çarıklarını çıkaran çoban Musa çizimi. Hepsinin ortak yanı, Musa'nın boynuzlu olmasıdır. Bu, tipik bir Şaman özelliktir.

Bu harikalar şunlardır:

"[1]Ve Musa cevap verip dedi: Fakat, işte, bana inanmayacaklar, ve sözümü dinlemeyecekler; çünkü: Rab sana görünmedi, diyecekler. [2]Ve Rab ona dedi: Bu senin elindeki nedir? Ve dedi: Değnek. [3]Ve Dedi: Onu yere at. Ve onu yere attı, ve yılan oldu; ve Musa onun önünden (korkup) kaçtı. [4]Ve Rab Musaya dedi: Elini uzat, ve onu kuyruğundan tut (ve elini uzatıp onu tuttu, ve elinde değnek oldu); ... [6]Ve yine Rab ona dedi: Şimdi elini koynuna koy. Ve elini koynuna koydu; ve onu çıkardığı zaman, işte, eli kar gibi cüzamlı idi. [7]Ve dedi: Elini yine koynuna koy. (Ve elini yine koynuna koydu; ve onu koynundan çıkardığı zaman, işte, yine kendi teni gibi oldu). [8]Ve vaki olacak ki, eğer sana inanmazlarsa, ve evvelki

* El/Yahve: Tanrı kavramını anlatan kelime hemen hemen bütün Sami dillerinde aynıdır; Akkadcada "ilu", Kenan dilinde "İl" ya da "el", İbranice'de "El" genişletilmiş şekliyle "Elohim", Arami dilinde "El" (ve Elah), Güney Aradpları'nda "İl", klasik Arapçada "Allah". Bu kelimeler, çoğu vakit en üstün tanrının adıydı.' Örs, H.; Musa ve Yahudilik, s. 14, Remzi Kitabevi Bunlardan da anlaşılacağı gibi, El/Yahve, o ilin Tanrı'sı anlamında kullanılıyordu.

63- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 4, ayet 19-21, s. 57

64- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 3, ayet 20, s. 56

alametin sözünü dinlemezlerse, sonraki alametin sözüne inanacaklardır. [9]Ve vaki olacak ki, bu iki alamete de inanmazlarsa, ve senin sözünü dinlemezlerse, ırmağın suyundan alıp karaya dökeceksin; ve ırmaktan aldığın su karada kan olacaktır.'[65]

Dikkat çekici olan, Yahve Tanrı'nın kavminin arkasından gitmemesi, bölgesinden ayrılmaması ve tek başına ilinde beklemesidir.

Firavun sarayında bir prens olarak yetişmiş olan Musa bile bu inatçı çoban Tanrı'nın şamancıl harikaları karşısında şaşkınlıktan şaşkınlığa düşmektedir. Çünkü bunların hemen hiçbiri kentte yoktur, böylesiyle ilk kez karşılaşmaktadır. Firavun'un da Musa'dan farkı olmadığını bilen atalar Tanrı'sı Yahve, elçisinin yengi kazanabilmesi ve vefasız kavmini alıp kendisine geri getirebilmesi için onu sihirbazlık ögeleriyle, 'harikaları'yla donattığını söylemektedir.

Bu, işe yaramış mıdır? Tevrat yaradığını söylüyor.

Peki bu Yahve harikalarının Şaman ritüelleriyle bir benzerliği var mıdır? Elbetteki vardır; hem de aynısıdır. Bu benzerliğin örneklerini -yinelemeyi önlemek adına- Yakup'un Şaman ritüelleriyle verelim.

II- *Yakup'un Şaman Ritüellerle İlişkisi*

Eski zamanlarda, Musa'nın dedelerinden Yusuf'un babası olan Yakup ikinci örneğimizi oluşturuyor. Bu kişi, ilk zamanlar Çoban Kültü üyesiyken tercihini sonradan Çiftçi Kültü'ne geçmek yönünde kullanmıştır.

Anne gözcü; Yakup ise görmeyen babasını aldatıyor ve kardeşinin peygamberliğini çalıyor. Eser: G. Doré.

Öykü yaklaşık şöyledir:

Yakup, annesinin de yardımıyla hile kurup görme yeteneğini yitirmiş olan babasından peygamberliği çalmış, hak sahibi olan ağabeyi Esav (Iys) bunu duyunca çok sinirlenmiş ve hileci kardeşi peygamber Yakup'u öldürmek kastıyla aramaya başlamıştı. Bunu öğrenen Yakup da esenliği ailesini alıp ülkeden kaçmakta bulmuştu.

Kaçış öyküsünü Tevrat, Şaman ögeleriyle bezeyerek şöyle anlatılır:

'[10]Ve Yakup Beer-şebadan çıktı, ve Harrana doğru gitti. [11]Ve bir yere erişip orada geceledi, çünkü güneş batmıştı; ve o yerin taşlarından birini alıp

65- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Çıkış Bap 4, ayet 1-9, s. 56

başı altına koydu, ve o yerde yattı. [12]Ve ruya gördü, ve işte, yer üzerinde **bir merdiven dikilmiş ve başı göklere erişmişti**; ve işte, ondan Allahın melekleri çıkmakta ve inmekteydiler. [13]Ve işte, Rab onun üzerinde durup dedi: Baban İbrahimin Allahı ve İshakın Allahı Rab ben im; üzerinde yatmakta olduğun diyarı sana ve senin zürriyetine vereceğim.'[66]

Harran'da, başını taşa koymuş rüya gören Yakup ve meleklerin Tanrı katına çıkıp indiği merdiven.

Rüyada ya da tören sırasında görülen ve kullanılan göğe erişmiş merdiven motifi, Sibirya ve Orta Asya kavimlerinde vazgeçilmez bir ritüel unsurdur. Araç, şamanlarda genellikle iki kayın ağacı kullanılarak yapılır. Bu kavimlerde, çadır direği, ocaktan çıkan ve göğe yükselen duman, kutup yıldızının yere vuran ışığı, çok yüksek dağın doruğu, silindir şekilli dikili taşlar da göğe çıkma merdivenidir. Hatta obanın ve evin yaşlı kişisi bile böyle sayılır. Bugün bile Anadolu'da kadınlar kocaları için 'evimin direği' derler. Türkler demir kültüne dahil olduklarından bu göğe çıkma merdivenlerini 'Demirkazık' olarak adlandırırlar. İskelelerdeki gemi bağlanan demir kütlelerine 'baba' denmesi de bundandır.

Bunları birkaç belgeyle netleştirmekte yarar var; Eliade diyor ki:

'Vogullar göğe yedi basamaklı bir merdivenden çıkılarak ulaşıldığı inancındadırlar.[67] 'Şaman, üzerine yedi veya dokuz gök katını temsil eden yedi veya dokuz taptı (çentik, kertik kç.) atılmış bir ağaca ya da direğe tırmanır.[68] 'Türk Altaylılar Kutup Yıldızı'nı bir direk -veya kazık- olarak tasarlarlar.[69] 'Altay Tatarları, Buryatlar ve Soyotlar çadırların orta direğini Göğün Direği'yle özdeşlerler.[70] 'Ostyaklar ritüel kazıklara 'kentin ortasındaki güçlü kazıklar' derler; Tsingala Ostyakları bunları 'Demirkazık-adam' adıyla bilir, dualarında onlara 'adam', 'baba' diye seslenir ve kanlı kurbanlar sunarlar.'[71]

Bir de göğe kurulmuş merdiven kimliği taşıyan Tuba Ağacı, Evren Ağacı vardır. Bu ağaç da Şaman kökenlidir. Bu ritüel malzeme de diğer

66- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 28, ayet 10-13, s. 27
67- Eliade, Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 308
68- Eliade, Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 307
69- Eliade, Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 293
70- Eliade, Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 294
71- Eliade, Mircea, Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 294

ulus din tasarımları ile aynı mantıkta kullanılmıştır. Tevrat'taki Adem ve Havva'ya meyvesinin yenmesi yasak edilen ağaç ile Kur'an'daki Tuba Ağacı aynı ağaçtır. İnsanlar yakın geçmişe dek atalarının soy zincirini dev bir ağaç çizip yapraklarına insan isimleri yazarak oluştururlardı; bu da göğe merdiven dayamayla aynı kültün ürünüdür.

Çoban Kültü'nün yaşandığı bölgeye gelmiş olan Yakup'un Şaman ögeli ritüel olan merdiven motifi kullanması bizce gayet doğaldır.

Başını koyduğu taşın bile kutsallığı vardır.

III- *Rüya ve Gizemli Taşlar da Şaman Ritüel Ögesidir.*

a- *Rüyalar*

Rüyalar, tarih boyunca sanat üretiminin temel taşlarından biri olmuştur. Bu nedenle İsrail inancındaki bu unsura kısaca bir bakalım.

Hemen her Yahudi peygamberinin rüya gördüğü ve Tanrı'dan yetkilerini bu yolla aldığı bilinen bir gerçektir. Bunların başında da Yusuf peygamber gelir. Yukarıda öyküsünü aktarmıştık; o, itaata çağırmak için ağabeylerine, rüyasında kendisine secde ettiklerini söylemiştir. Mısır zindanlarında Firavun hizmetçilerinin rüyalarını iyi veya kötü olarak yorumlamıştır. En önemlisi de Firavun'un rüyasını çözümleyip gelecekte olacak kuraklık ve kıtlığı haber vermesidir.

İsrail peygamberlerinin gördüğü her rüya harfiyen gerçekleşmiştir. Bu, Şaman kültünde de aynen böyledir.

J.P. Roux, Türklerin ve Moğollar'ın Eski Dini adlı eserinde Şaman rüyalarına önemli bir yer ayırmış, çeşitli örnekler vererek bu ritüeli hakkıyla ayrıntılamıştır. Bir bölümünde diyor ki:

'Uykunun kimi zaman 'geçici ölüm' şeklinde sayılması ve de rüyanın ruhun serseri şekilde dolaşması veya başka bir ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla, rüya tabiri veya düş yorumu özünde şamanizmle çok yakından bağlıdır.'[72]

b- *Gizemli Taşlar*

Bir de yukarıda alıntılanan ayette deniyordu ki, Yakup 'o yerin taşlarından birini alıp başı altına koydu'. Kullanılan ifade, taşın sıradan bir taş olmadığını göstermektedir. Bölge Harran'dır ve o bölgede de Şaman inanç etkisinin yüksek olduğu bilinmektedir.

A. İnan sözü edilen taşlar hakkında şu özet bilgiyi vermektedir:

72- Roux, Jean-Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yayınları, s. 71. Ayrıca bakınız: Eliade, M.; Şamanizm, İmge kitabevi; Buluç, S.; Şaman Maddesi, İslam Ansiklopedisi, MEB

'Türk tanrısı Türkler'in ceddi alasına 'yada' (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı.'[73]

Kaşgarlı da Divanü Lügat-it Türk adlı eserinin Yat maddesini işlerken bize, taş hakkında aşağı yukarı aynı yolda bilgiler aktarır:

'Yat: Bir türlü Kamlıktır (kahinliktir kç.). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile kç.) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgar estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü.'[74]

Diğer Yahudi peygamberleri gibi davranan Yakup, bizzat şamanların 'Demirkazık' ritüelini tıpkı Şaman rahibi gibi uygulamakta bir sakınca görmemiştir. Konuyla ilgili Tevrat ayeti aynen şöyledir:

'[14]Ve Yakup onunla söyleştiği yerde bir direk, bir taş direk, dikti; ve üzerine dökülen takdime serpti, ve üzerine yağ döktü. [15]Ve Yakup Allahın kendisile söyleştiği yerin adını Beyt-el koydu.'[75]

Bütün bu açık benzerliklere, İsa ve Muhammet'te de rastlanmaktadır. Bu konudaki geniş bilgiler onların tarihsel sürecini işleyen ve tartışan bölümlerde ayrıntılı olarak verilecektir.

E- Musa'nın Ölmesi/Öldürülmesi ve Bu Olayın Sanat Üretimine Etkisi

I- *Tevrat'a Göre Musa'nın Ölümü*

Kitabı Mukaddes diyor ki:

'[1]Ve Musa Moab ovalarından, Eriha karşısında olan Nebo dağına, Pisga tepesine çıktı. Ve Rab ona diyarı, Dana kadar bütün Gleadı, [2]ve bütün Naftalıyı, ve Efraim ve Manasse diyarını, ve garp denizine kadar bütün Yahuda diyarını, [3]ve Cenubu, ve Tsoara kadar hurmalık şehri olan Eriha deresinin havzasını gösterdi. [4]Ve Rab ona dedi: İbrahime, İshaka, ve Yakuba: Senin zürriyetine vereceğim, diye and ettiğim diyar budur; ben onu gözlerinle sana gösterdim, fakat oraya geçmiyeceksin.

Ölüm Meleği, bir mezarın ölçüsü için Musa'yı çukura yatırıyor. Musa orada sessizce can veriyor. Eser: J. Schnoor.

73- İnan, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK, s. 160

74- Kaşgarlı Mahmut; Divanü Lugat-it-Türk 3, Türk Dil Kurumu, Çeviri, Besim Atalay, s. 3

75- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 35, ayet 14-15, s. 35

[5]Ve Rabbin sözüne göre, Rabbin kulu Musa orada, Moab diyarında öldü. [6]Ve Moab diyarında Beyt-peor karşısındaki derede onu gömdü; fakat bugüne kadar kimse onun kabrini bilmez. [7]Ve Musa öldüğü zaman yüz yirmi yaşında idi; gözü zayıflamadı, ve kuvveti eksilmedi. [8]Ve İsrail oğulları, Moab ovasında, otuz gün Musaya ağladılar; ve Musa için yas ağlama günleri tamam oldu.'[76]

Musa öldürülmemiş, eceliyle ölmüştür.

Ne var ki Musa kavmine karşı güvensizliğini son günlerine dek korumuştur. Bunu aynı kitabında şöyle dile getirir:

'[16]Ve Rab Musa'ya dedi: İşte, sen atalarınla uyuyacaksın; ve bu kavım kalkacak, aralarında bulunmak üzere gitmekte oldukları diyarın yabancı ilahları ardınca zina edecekler, ve beni bırakacaklar, ve onlarla ettiğim ahdimi bozacaklar.'[77]

Sanki Tora'yı oluşturan beş kitabı, sözü edilen gün geldiğinde inkarcılara karşı şahit olsun diye yazmıştır:

'[24]Ve vaki oldu ki, Musa bu şeriatın sözleri tamam oluncaya kadar onları bir kitaba yazmağı bitirdiği zaman, [25]Musa Allahın ahit sandığını taşıyan Levililere emredip dedi: [26]Bu şeriat kitabını alın, ve onu Allahınız Rabbin ahit sandığının yanına, sana karşı orada şahit olsun diye koyun. [27]Çünkü ben senin isyanını, ve sert enseni bilirim; işte, ben bugün sizinle beraber daha sağken Rabbe karşı asi oldunuz; ölümümden sonra ne kadar ziyade asi olacaksınız!'[78]

Musa endişesinde haklıydı. Nitekim kavmi daha sonra gelen peygamberler zamanında Yahve'nin ayetlerini farklı yorumladı; tıpkı On Emir'deki resim-heykele ilişkin ayetleri yorumladığı gibi...

II- *İslam Kaynaklarına Göre Musa'nın Ölümü*

İslam kaynakları Musa'nın ölümünü değişik öyküler.

İbn Kesir'in öyküsü şöyledir:

'Buhari, "Sahih'inde der ki: Yahya b. Musa, Ebu Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Ölüm meleği, Musa peygambere gönderildi. Melek onun yanına vardığında meleği kuvvetle itip vurdu. Sonra melek, onur ve üstünlük sahibi Rabbinin yanına döndü ve şöyle dedi: "Beni ölüm istemeyen bir kula gönderdin." Allah buyurdu ki: "Tekrar ona git ve de ki, elini bir sığırın sırtına indirsin. Eli, sırtındaki tüylerden ne ka-

76- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tesniye Bap 34, ayet 5-8, s. 215
77- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 28, ayet 10-13, s. 27
78- Kitabı Mukaddes / Kitabı Mukaddes Şirketi, 1981; Tekvin Bap 28, ayet 10-13, s. 27

darını koparıyorsa o tüyler sayısı senelerce yaşasın." Ölüm meleği, Musa'nın yanına varıp Allah'ın böyle buyurduğunu söyledi. Musa da: "Ey Rabbim bu kadar sene yaşadıktan sonra ne olacağım?" diye sordu. Allah da "öleceksin" dedi. Bunun üzerine Musa, "öyle ise şimdi canımı al." dedi ve Allah'tan, bir taş atımı mesafesince kendisini Arz-ı Mukaddes'e yaklaştırmasını diledi.[79]

İslam minyatür sanatına göre, Musa'nın ölümü betimlemesi. Cami üt Tevarih'in bir sayfasından.

İbnü'l Esir'de olay şöyle geçer:

'Rivayet edildiğine göre, bir gün Hz. Musa ve yiğiti (kölesi, hizmetçisi, yardımcısı kç.) Yuşa b. Nun birlikte yaya yürürlerken kendilerine doğru bir kara yelin gelmekte olduğunu gördüler. Yuşa b. Nun kara yeli görünce kıyametin koptuğunu zannederek Hz. Musa'ya sarıldı ve: "Allah'ın elçisine sarılırsam kıyamet kopmaz" dedi. Bu sırada Hz. Musa gömleğinin altından sıyrılıp gitti ve gömleği Yuşa b. Nun'un elinde kaldı. Yuşa b. Nun elinde gömlekle geri geldiği zaman İsrailoğulları onu yakaladılar ve ona: "Sen Allah'ın peygamberini öldürdün" dediler. Bunun üzerine Yuşa b. Nun onlara: "Ben Musa'yı öldürmedim; fakat o benim elimden sıyrılıp gitti." dedi. İsrailoğulları onun bu sözüne inanmadılar. Bu defa Yuşa b. Nun onlara: "Madem ki bana inanmıyorsunuz, cezamı üç gün çektirin." dedi. Bunun üzerine onlar Yuşa b. Nun'a üç gün mühlet tanıdılar ve onu göz altında tutmak için adamlar görevlendirdiler. Bu sırada Yuşa b. Nun Allah'a dua edip yalvardı ve kendisini göz altında tutan adamların rüyalarında onlara, Musa'nın Yuşa b. Nun tarafından öldürülmediği ve Allah tarafından onun göğe kaldırıldığı bildirildi. İşte bundan sonra İsrailoğulları onu serbest bıraktılar.'[80]

Taberi ise başka bir öykü anlatır:

'Musa ve Yuşa (a.s.)'lar epey yol gittiler. Birçok kişinin mezar kazdığını gördüler. Musa (a.s.) onlara: "Bu mezar kimindir?" diye sordu. Onlar da: "Allahü Teala'nın kullarından bir kulun mezarıdır!" dediler. Sonra da Musa (a.s.)'a: "Gel, bu mezarın içine gir. Doğru mu kazmışız,

79- İbn Kesir; El-Bidaye ve'n-Nihaye 1, Çağrı Yayınları, s. 482
80- İbnü'l-Esir; El Kamil Fi't Tarih, Bahar Yayınları, s. 189

yanlış mı?" dediler. Hazret-i Musa mezarın içine girdi. Onu mezara çağıran ölüm meleği Azrail'di. Hemen Musa (a.s.)'ın canını aldı."[81]

Kur'an ayeti, Musa'nın ölümü ile ilgili haberleri açıkça peygamber adı vermeden şu şekilde bildirir:

'Andolsun ki, İsrailoğulları'ndan sağlam bir söz aldık ve Peygamberler gönderdik. Hangi Peygamber gelip de hoşlanmadıkları bir şey getirdiyse o peygamberlerin bir kısmını yalanlayıp, bir kısmını öldürmüşlerdi."[82]

Hadisler doğal ölümden sözederken, sanki Kur'an ayetleri Musa'nın öldürüldüğünü ima eder gibidir. Eğer Musa'nın az yukarıda alıntıladığımız sitemli sözlerine bakılırsa Kur'an hiç de haksız sayılmaz.

Nitekim aynı kuşkuyu Freud da dile getirir.

III- *Bilime Göre Musa'nın Ölümü*

Freud, Musa ve Tektanrıcılık adlı eserine konuyla ilintili olduğu ve tamamen katıldığı için Sellin'in varsayımının şu bölümünü almıştır:

'Bunlardan E. Sellin'in bulguladığı birinci gerçek şudur: Tevrat'ta belirtildiğine göre, dikbaşlı ve asi Yahudiler kendi kanun koyucuları ve önderlerine karşı günün birinde başkaldırmış, önderlerini (Musa'yı) öldürmüş ve zorla kendilerine benimsetilen Aton dininin yükünü (biz Yahve dininin olduğunu düşünüyoruz kç.) tıpkı bir zamanlar Mısırlıların yaptığı gibi omuzlarından silkip atmışlardır.' [83]

Görüldüğü gibi hem Sellin, hem Freud İsrail kavminin önderleri ve yasa koyucuları olan Musa'yı öldürdüklerini varsaymaktadırlar. Tevrat ayetlerine bakacak olursak, işin buraya varacağı sanki baştan bellidir.

Fakat burada, İsrail kavminin Kenan iline yerleştikten sonra Midyanlılar'ın etkisiyle Musa tanrısını (Aton'u kç.) terkedip volkan tanrısı Yehova'yı benimsedikleri fikrine katılmıyoruz. Bu varsayım belki kısmen doğru sayılabilir. Şöyle ki, hem Musa'nın atalar Tanrı'sı Yahve olduğu gibi yerinde bırakılmış, hem de Mısır Aton Tanrı'sı bu tanrı tasarımı içinde eritilmiştir. Yani iki tanrıdan yeni bir Rab Allah tasarlanmıştır. Bu yeni tasarıma göre Yahve'nin getirdiği servet biriktirme yasağı, paylaşımcılık ve erdemli aile yaşamı yumuşatılacak, Aton'un köle edinmeyi, beşeri krallık kurmayı ve bireyciliği ön gören yasaları geri getirileecekti. Böylece hem atalar Tanrı'sını tamamen dışlamamış, hem de akıllarında kalan köleci Mısır yaşamına kavuşmuş olacaklardı.

81- Taberi; Tarih-i Taberi 1, Sağlam Yayınevi, s. 47-473
82- Kurul, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklaması, Güneş , sure 5 Maide, ayet 70, s. 105
83- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 92-93

Bu yeni tasarımdan en çok zarar gören, resim ve heykel sanatı oldu. Çünkü Yahve yumuşatılırken bozkır Çoban Kültü tamamen ortadan kaldırıldı. Böylece resim ve heykel üretiminin önüne engel çıkarmayan On Emir ayetleri, yasakçı ayetler olarak yorumlanmaya başlandı.

F- Yahudi Resimleri

'Tevrat ayetleri resim ve heykel yapımını yasaklıyor' genel algısına karşın, içlerinden Musa'nın tavrını bizim algıladığımız gibi algılayan pek çok Yahudi inanlısı çıkmıştır. Onlara göre de Musa dini öğretisi yalnızca başka tanrıları övmek, onları da üstün göstermek niyetiyle yapılan resim-heykel üretimini yasaklamaktadır, Rab Allah'ı yücelten, onun biricik olduğunu savlayan resim-heykel yapımını ise serbest bırakıp, özendirmektedir. Bu inanlılar Mısır'da değişim geçirmekten uzak durup Kenan ili Çoban Kültü'nde kalan Yahudiler'in torunları olsa gerektir.

Musa, İsrail tanrısı Yahve'yle ilk kez yanan çalı içinden karşılaşır. Çarıklarını çıkartmıştır. El/Yahve tanrısı ondan, halkını kendisine geri getirmesini ister. Dura Europos Sinagogu freskleri'nden.

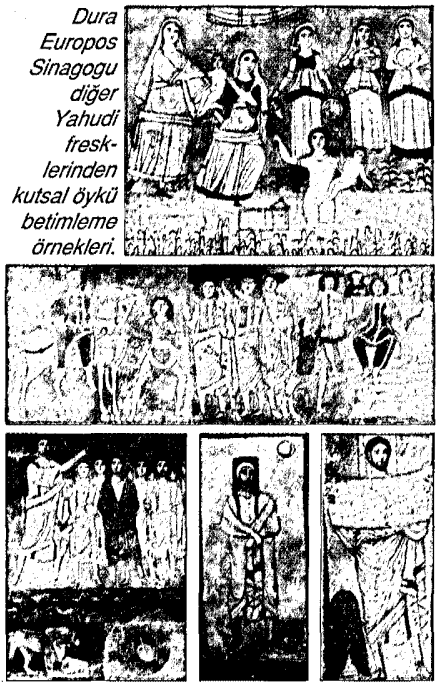
Bu Yahudiler böyle düşünmekle kalmamış, fikirlerini eyleme de dökmüşlerdir. Elimizde elle tutulur kanıtlar vardır. Bunlar, Suriye'deki tarihi Dura Europos Sinagogu freskleridir. Ayrıca başka bölgelerde de bu örneklerin benzerlerine rastlanmaktadır.

Okura fikir vermesi açısından Osman Şekerci'nin 'İslam'da Resim ve Heykelin Yeri' adlı eserinde yer verdiği Yahudi resimleri hakkındaki bilgilerinin bir kısmını -hocanın hoşgörüsüne sığınarak- sizlerle paylaşmak istiyoruz.

Diyor ki Şekerci:

'1- Tarihi, miladi 245 yılına kadar giden Fırat nehri yanındaki Dora mabedi (Dura Europos): Bunda Eski Ahit'teki olayları anlatan bir kısım duvar nakışları yer almaktadır. Mesela: Büyük Vadi'de at üzerinde olan peygamber Hazekiyel, Feda Hikayesi, Hz. Musa'nın hikayesi, ve Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkışı.

'2- İkinci mabet, miladi dördüncü yahut beşinci asra kadar giden sultan tepesinin yakınlarında bulunan Ayn Duk'taki mabettir. Bunda gök heyetini gösteren mozaikten başka, aslan kuyusundaki Danyal Peygamberin hikayesini gösteren bir resim.

Dura Europos Sinagogu diğer Yahudi fresklerinden kutsal öykü betimleme örnekleri.

'3- Cereş şehrinde, dördüncü yahut beşinci asırdan kalma bir mabet vardır ki, bunda Nuh'un gemisini ve hayvanları gösteren bir mozaik.

'4- Miladi yedinci asra kadar giden "Şan" evine yakın "Elfa" evinde bir mabet içinde bir mozaik vardır. Bu mozaik bugüne kadar sağlam kalmıştır.

'5- İkinci Bünyamin (et-Tuteyli, ölüm 1173) Irak'ta Hille'nin güneyindeki el-Kifl köyünde bulunan Peygamber Hazkiyal'in kabrinde hacimli iki büyük suret gördüğünü, bunlardan birinin Peygamber Hazkiyal'ı, diğeri ise kral Yahukim'i gösterdiğini ve bu kabrin çeşitli ülkelerdeki Yahudiler için bir ziyaret yeri olduğunu anlatır."[84]

Bu son yazılı örnekler ve yandaki görsel kanıtları da göstermektedir ki Musa ve ardılı birkaç peygamber döneminde Yahudi toplumu resim ve heykele karşı yıkıcı ve yasakçı tavır içinde değillerdi. Önderlerini ve kutsal kitaplarını doğru anlayarak iş görüyor, kutsal mekanlarını resim-heykelle süslüyorlardı. Yasak, geç dönemlerde İsrailoğulları köleciliğe ve Çiftçi Kültü saflarına geçtikten sonra gelmiştir.

Bu tavır Hıristiyanlık'ı ve İslam'ı nasıl etkilemiştir, bundan sonraki iki bölüm bunu incelemekte ve tartışmaya açmaktadır.

84- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik, s. 8

Sonuç Olarak

Resim ve heykelle ilişkisinde Yahudi toplumunun hayatını ikiye ayırarak incelemek olasıdır: Yusuf'tan önce, Yusuf'tan sonra. Bu ayrımı, Çoban Kültü ve Çiftçi Kültü ikilemi önemli kılıyor. Çünkü İsrailoğulları, Yusuf'tan önce Çoban Kültü'ndeyken, Yusuf'la birlikte Çiftçi Kültü'ne geçmişlerdir. Bu nedenle İsrail kavminin Yusuf öncesi sanata bakışı ile Yusuf sonrası sanata bakışı taban tabana zıttır.

Yusuf'tan önceki dönemde Yahudiler Kenan ilinde koyun güderek yarı-göçebe halinde yaşıyorlardı. Hemen hepsi sanatçı insanlardı. Ne zaman Yusuf onları Mısır'a taşıdı, Firavun sarayına yerleştirdi, o zaman Yahudiler köle çalıştıran çiftçi oldular, kimlikleri değişti ve yeni kültleri gereği sanat üretmeyi hor görür oldular. Öyle ki İsrailoğulları birkaç nesil sonra Kenan ilinde yalnız başına bıraktıkları kabile-kavim tanrıları Yahve'yi bile unuttular. Eski nesil İbraniler gitti, yeni nesil İbraniler geldi. Bu değişimi Musa bile geri döndüremedi.

Süreç şöyle başlamıştı:

Yusuf'un babası Yakup, ağabeyi (Iys) Esav'dan peygamberlik hakkını annesi yardımıyla çaldığı zaman çiftçi idi. Çoban ve avcı olan ikizi/ağabeyi ise kendisine yapılan bu haksızlığı öğrendiğinde çok kızmıştı ve Kenan iline kaçmakta olan Yakup'u öldürmek için arkasına düşmüştü. Annesi onun Kenan ilindeki çoban akrabalarından kız almasını engellemişti. Yakup'un bu kaçıştan dolayı bir adı da İsrail'di.

Yakup, annesinin de yönlendirmesiyle artık kendi neslini çiftçi yapmak istiyordu. Şimdi iki kadından on iki oğlu vardı. Ne var ki başka kadınlardan olan oğulları bu isteğe pek yatkın değildi. Onlar ataları gibi çobanlıkta kararlıydılar. Oysa Yusuf küçüktü ve eğitimi kolaydı. Bu nedenle o da annesinin kendisine yaptığını yapıp Yusuf'u çadırda tuttu ve tarlada çalışması için yönlendirici oldu.

Yusuf'un kaderi çiftçi olarak çizilmişti.

Yakup'un oğulları arasında tıpkı Habil-Kabil'de olduğu gibi sürtüşme çıktı. Çoban ağabeyleri çiftçi Yusuf'u önce bir kuyuya attı, sonra da

kervan tüccarlarına köle olarak sattılar. Tüccarlar onu Mısır'a götürdü.

Yusuf, birkaç tatsız olay yaşadıktan sonra Mısır'a, Firavun sarayına yerleşmiş, hiçbir sıla özlemi duymadan yaşamını kaldığı yerden sürdürmeye başlamıştı. Çünkü o, çoban diyarından kurtulmuş, kendi kültü olan çiftçi diyarına gelmişti. Bir bakıma kendi insanları arasındaydı artık.

Ne var ki kendisini çiftçi olarak yetiştiren babası, çoban olan Kenan ilinde kalmıştı. Bu nedenle Yusuf, babasıyla birlikte tüm İsrailoğullarını Mısır'a taşıdı. Bu taşınma yaşlı ve artık gözleri görmez olan Yakup'u da rahatsız etmemiştir.

Yaşadıkları sürece her iki peygamber de atalar toprağını özlemedi ve geri dönüş için herhangi bir girişimde bulunmadı. Çünkü her ikisi de çoban olmaktan nefret ediyordu ve o topraklarda atalar Tanrı'sı El-Yahve vardı ve giderlerse kendilerini yeniden çoban olmaları için zorlayacaktı. Bu yüzden Mısır'da bu atalar Tanrı'sının adını anmaz oldular.

Kısacası yeni hayat, İsrailoğulları için yeni inanç demekti.

Kenan ilindeki atalar kabile Tanrı'sı El ya da Yahve kuşkusuz Tektanrı idi ama o, kavmi tarafından çoktan unutulmuştu. Bu nedenle Yahudiler'e asıl Tektanrı fikrinin Yusuf'tan kuşaklar sonra tarih sahnesine çıkan Musa tarafından getirildiğini düşünmek pek yanlış olmaz. Yalnız Musa o zamanlar bir Mısır prensiydi ve doğal olarak sınıfının gerektirdiği gibi davranıyordu.

Musa için dönüm noktası, bir Mısır yerlisini öldürüp kavmi içine, çoban diyarına kaçması ve o insanlara sığınması olmuştur. Yusuf kavminin çoğunu Mısır'a taşımıştı ama yine de Kenan ilinde birkaç aile kalmıştı. Musa'yı koruyan akrabaları işte bu insanlardı. Mısırlı olmuş Yahudiler'in anlattığı Yahve ile bu atalar toprağındaki Yahve birbirini tutmuyordu. Bu Yahve çobanlardan yanaydı, köleci değildi ve herkesin kendi emeğiyle geçinmesini istiyordu. Sonuna dek de paylaşımcıydı.

Musa artık Aton Tektanrı fikrini terketmiş, yerine, olması gereken yapmış, atalarının Yahve Tektanrı'sını koymuştu.

Musa'nın Yahve'nin görevlisi olarak geri dönüp Çoban Kültü'nü anlatmaya çalışması ve eski kültürlerine, resim-heykel üretimine geri dönmelerini istemesi Mısır'daki kavmine anlamsız geliyordu. Çünkü onların hayalindeki, 'bir gün gelecek, Mısır diyarında Yusuf zamanında olduğu gibi yeniden köleler edinip saraylarda oturan soylular hayatı yaşayacağız' beklentisi ve umudu asla sönmemişti. Bu özlem o kadar güçlüydü ki, onları, kendilerini kurtaran insanı hor görmeye bile götürmüştü.

Zaten Musa ölünce Kenan ilinde kurdukları devlet de Yahve'nin çoban devleti değil, Firavunlar'ın kral devletiydi.

Mısır uygarlığı çiftçi uygarlığıdır dedik ve yerleşik Çiftçi Kültü'ne ait olduklarından resim-heykel yapmadıklarını söyledik. Öyleyse bugün dünyanın gözünü kamaştıran Mısır piramitlerini, tapınak heykel ve resimlerini, hatta Eski Mısır hiyerogliflerini kim yapmıştır?

Baştan beri anlatmaya çalıştık, sanatı Çoban Kültü üretir, Çiftçi Kültü tüketir diye. Başka bir deyişle, sanatı yerleşik Çiftçi Kültü hem üretip hem tüketmez; yerleşikler yalnızca tüketir.

Örnekleyelim:

Van Gogh yaşamı boyunca resim yapmaktan başka bir şey düşünmedi ve hayatını bu uğurda bile-isteye harcadı gitti. Öyle ki tek bir resim satamadığı ve ürettiklerini paraya dönüştüremeyeceğini gördüğü halde, kısacık ömrünün on uzun yılını, fırça sallayarak geçirmekten sakınmadı. Bunu hangi iş adamından, yatırımcıdan, borsacıdan ya da sıradan çarşı tüccarından bekleyebilirsiniz?

Onlar, Van Gogh'un resimleri üstünde bir borsa oluşturdular ve yok pahasına onca emeği talan ederek getirisi yüksek sermaye düzeyine düşürdüler. Tüccar çiftçiler arasında öyle bir tüketim çılgınlığı yaşanmıştır ki, bugün o Çoban Kültü çocuğunun resimleri dünyanın en pahalı resimleri haline gelmiştir. Pek çoğu Hollanda'nın yoksul Çoban Kültü'ne ait bir köyünde üretilen bu resimlerin kaçını o yoksul ailelerin duvarında görebilirsiniz? Bizim yanıtımız 'hiç'tir. Yani özetle söylersek, yoksul, Çoban Kültü'nden bir ressam olan Van Gogh üretmiştir, iş adamları, bankerler, borsacılar ve kısacası yerleşik Çiftçi Kültü'nün üyesi olan tüm kentsoylular bu üretilenleri hoyratça tüketmişlerdir; hem de çoban yoksullarını bir daha bu ürünlere yaklaştırmamacasına.

Mısır Firavunlarının yaptığı da günümüz Akdeniz Uygarlığı varsıllarının yaptığının aynısıydı.

Onlar saraylarını, tapınaklarını ve piramitlerini yaptırmak için saraylarından çıkıyor, çevreye dağılıyor, Çoban Kültü'nün yaşandığı bölgelere gidip resim-heykel ustalarını bularak kente getiriyor, onları yok pahasına çalıştırıp şaheserler inşa ettiriyorlardı. Bugün Mısır piramitlerinin ve görkemli firavun tapınaklarının kimler, hangi ustalar tarafından yapıldığı -birkaç istisna dışında- bilinmiyor. Neden? Çünkü o görkemi yaratanlar Mısır yöneticileri gözünde soylu değillerdi ve bu yapıların künyesine adlarının yazılması uygun görülmemişti.

Bu aşağılayıcı tavır, ta Leonardo usta dönemine kadar uzanmıştır. Konuyla ilgili bilgilere bu incelemenin Hıristiyanlar bölümünde ulaşmanız olasıdır. İbretlik bir öyküdür, okunmasını öneririz.

Yukarıda da ayetler alıntılayarak örneklemiştik, Musa ve Süleyman

Toplanma Çadırı ve Rab Allah için tapınak inşa ederlerken -kavimlerine söz geçiremedikleri için- Mısırlı ve Romalı soyluların yolunu izlemek zorunda kalmışlardı. Üstelik Musa'nın bu konuda yapacak bir şeyi yoktu, çünkü kavmi içinden resim ve heykel yapacak tek bir İsrailoğlu bile bulamamıştı. Süleyman ise artık firavunlar gibi bir kraldı ve o krallar geleneğine uygun davranmalıydı. İsrailoğulları dışında kalan alt ve aşağı çoban toplumlardan getirttiği ustaları çalıştırmıştı.

Artık binlerce yıl İsrailoğulları kolay kolay resim ve heykel üretimine yanaşmayacaklardı.

Bahaneleri de hazırdı: Musa ve Yahudiler'in Tanrı'sı peygamberle görüşürken bile yüzünü göstermemişti, özel bir adı da yoktu. Yüzü ve adı olmayan bir tanrının tasviri yapılamaz, yapılmamalıydı. Zaten Musa'ya yazdırdığı tabletlerdeki On Emir'de de Tanrı "Kesinlikle hiçbir şeyin suretini yapmayacaksın!" dememiş miydi?

Bu kasıtlı çarpıtılmış anlayış, Tanrı'nın değişmez buyruğuymuş gibi önce Hıristiyanlar'a, sonra da Müslümanlar'a aynen, hatta koşulları daha da ağırlaştırılarak geçti.

TEKTANRILI DİNLERDE
RESİM ve HEYKEL
SORUNU

İkinci Kitap:
HIRİSTİYANLIK

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu

Hıristiyanlık, Sanat ve İsa

Hıristiyanlıkta Resim ve Heykel Yasak mıdır?

Kiliseleri gezmiş, sanat tarihi kitaplarını karıştırmış ve Hıristiyan evlerinin içini görmüş olan aklı başında kişiler, 'evet yasaktır' yanıtını haklı olarak anlamsız bulacaklardır. Çünkü sözü edilen bu mekanlar tıka basa resim ve heykel sanatı ürünleriyle doludur. İşin ilginci, bu eserler Akdeniz'in en yetkin işleridir ve daha da önemlisi, dünyanın çağdaş resim-heykel yaşamını bugün hâlâ bu mekanlar yönlendirmektedirler. Buradan hereketle, dünyanın resim-heykel sektörünü sınırsız finanse eden, onun gelişmesi için her türlü sergileme-koruma ortamını oluşturan dünyadaki en önemli din kurumu, Hıristiyanlık kurumudur dersek abartmış olmayız. Kısacası dışarıdan bakınca, sanki resim-heykel ürünleri olmasa, bu din de olmazmış gibi gelir insana.

Bu din sanki sanat için, sanatçılar eliyle tasarlanmış gibidir.

Karmaşık ve içinden çıkılması zor bir konuyla karşı karşıya olduğumuzu biliyoruz. En zoru da insanları, gözleriyle gördüklerinin bir yanılgı olduğuna inandırmaya çalışmaktır.

En iyisi tarihsel gelişmeleri izlemeniz ve Hıristiyanlık'ta resim-heykel yasak mı, değil mi, kararı sizin vermenizdir.

A- Hıristiyanlar, Resim-Heykel ve Süren Yahudilik Etkisi

Genel kanının aksine, kiliselere resim ve heykel, hemen İsa'nın/Hıristiyanlık'ın doğduğu yüzyılda girmemiştir. Sonraki yüzyıllarda da tapınak duvarları boştu. Resim ve heykelin bu mekanlara girmesi uzun yıllar almış ve dokunaklı bir yol izlemiştir. Hıristiyanlık dünyası bu sancılı gelişimin acıklı öyküleriyle doludur.

Kısacası Hıristiyanlık inanlıları, kiliselerine ve kutsallarına resim ve

heykel sanatını sokabilmek için ciddi bir bedel ödemişlerdir.

I- *Yahudilik Etkisi Üç Yüz Yıl Yasak Getirdi*

Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi adlı eserinde Eliade diyor ki:

'On Emir'de belirtilen yasağa uyan ilk iki yüzyılın Hıristiyanları tasvir (resim-heykel) yapmamışlardı. Ama Doğu İmparatorluğu'nda yasak III. yüzyıldan itibaren görmezden gelindi ve hem mezarlıklarda (katakomb) hem de müminlerin toplandıkları salonlarda dinsel bir ikonografi (Kitabı Mukaddes'ten esinlenen figürler veya sahneler) ortaya çıktı. IV. ve V. yüzyıllarda tasvirler çoğaldı ve onlara tapınma hız kazandı.'[1]

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Hıristiyanlar III. ve IV. yüzyıllarda kendilerini hâlâ Yahudilik'in bir devamı olarak görmekteydiler. Onlara göre İsa bir Yahudi kralı olarak gönderilmişti ve doğası gereği günlük dinsel düzenlemeler de Tevrat ayetlerine göre yapılmalıydı. Zaten hem İsa, hem de havariler Yahudi geleneğine göre sünnet olmuş kişiler değil miydi? Oysa İbraniler artık Musa'ya değil Tora (sonradan düzenlenip yazılmış Musa'nın beş kitabı)'ya uyuyorlar, İsa ve havariler ise öğretiyi Musa gibi algılıyorlar ve tebliğlerini de ona göre yapıyorlardı. İsa ve havarilerinin İbraniler'le olan çatışmaları da buradan geliyordu. İbraniler sıkıntılıydı; tam Musa'dan kurtulmuş, çiftçi-köleci ve beşeri krallıklarını kurmuş, istediklerine kavuşmuşken, Musa ağzından konuşan yeni bir kurtarıcı çıkmıştı ortaya. Toprakları Romalılar tarafından işgal edilmiş olsa da onlar bir yolunu bulup -ki zaman zaman Yahudi ayaklanması olmuştur- bu durumdan kurtulacak ve düşlerini süsleyen dünyevi -ama özgür- krallık hayatına yeniden kavuşacaklardı. Yeter ki Musa'dan kurtuldukları gibi İsa'dan da kurtulabilsinler.

Musa gibi İsa'yı da dışladılar.

Hıristiyanlar'ın resim ve heykel sanatı üretimini iki/üç yüzyıl engelleyen ünlü Tevrat ayetlerini kısaca anımsayalım:

[3]Karşımda başka ilahların olmayacaktır.

[4]Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; [5]onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin; çünkü ben, senin Allahın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde, ve dördüncü nesil üzerinde arıyan, [6]ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir

1- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 71

Allahım.'[2]

Bizce İsa, Havarileri ve inanlı müminleri, kusursuz Musa ardılı Yahudiler'di ve Rab Allah'ın ayetlerini 'başka tanrıları öven, yücelten suret yapmayacaksın' olarak algılıyorlar, aynı ayetlerin, Rab Allah için yapılanlarını ise özendirdiğini düşünüyorlardı.

Elbette ki çiftçi-köleci olma yolunu seçmiş İbraniler bunu kabullenemezlerdi. Yüzyıllarca sonra kendi düşüncelerine uygun hale getirdikleri ve yazıya geçirdikleri Musa'nın beş kitabı olan Tora'ya sıkıca sarıldılar ve Hıristiyanlık'ın ilk iki/üç yüzyılında resim-heykel yasağı uygulanması için önceleri Roma, o yıkıldıktan sonra da Bizans kilise ve devlet yöneticilerine kuramsal akıl hocalığı yaptılar.

Peki ne oldu da sonraki yüzyıllarda kiliseler Tora öğretisince haram ve yasak olan resim-heykel ürünleriyle dolup taşmaya başladı?

II- *Paulus ve Resim-Heykel*

Konuyu anlaşılır şekilde açıklayabilmek için Hıristiyanlık içindeki evrimleşme sürecini iyi anlamamız gerekmektedir. Bu evrimin başlangıcında adı anılacak ilk kişi de aziz ve havari Paulus'tur. Paulus, Hıristiyanlık'ta İsa'dan sonra gelen en önemli din kurucusudur. Birçok uzman Hıristiyanlık'ı esas onun tasarladığını fikrinde birleşir.

Peki Paulus kimdir, önce bu sorunun yanıtını arayalım.

Birçok kaynak onun İsa'nın on iki havarisinden birisi olduğunu söylerler. Bu o kadar da kesin bir bilgi olmasa gerek ki Larousse'taki ansiklopedik bilgiler farklı şeyler söyler:

'Paulus: (aziz), İsa'nın havarisi (Tarsus, Kilikya'da 5-15 arasında-Roma 62-64 arasında ya da 67). Yunanca konuşan bir Diaspora (gurbet) Yahudisi olan Paulus (İbranice Saul) ateşli bir ferisi, hıristiyanlığı kabul etmeden önce de, hıristiyan düşmanıydı; ancak, hıristiyanlığı benimsedikten sonra onu yaymak için vargücüyle çalıştı. Çıktığı üç yolculuğun tarihleri (46-48, 49-52 ve 53-58) kesin olmamakla birlikte, Küçük Asya, Makedonya ve Yunanistan'ı dolaştığı ve önemli kentlerde kiliseler kurduğu biliniyor. Yahudiler'in sempatisinden çok düşmanlığını çeken Paulus, paganlarla (çoktanrıcılarla) giderek daha çok ilgilenmeye başladı.[3]

Eliade, Paulus'un havari oluşunu şöyle özetler:

'Bu olay, İsa çarmıha gerildikten iki veya üç yıl sonra gerçekleş-

2- Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, Çıkış, Bap 20, ayet 3-6, s. 73
3- Büyük Larousse 15, Paulus maddesi, s. 9230, Gelişim Yayınları

mişti."[4]

İncil'in anlatımı ile ise olay şöyledir:

"[1-2]Saul (Paulus) ise Rab'bin öğrencilerine karşı hala tehdit ve ölüm soluyordu. (Yahudi) Başkahine gitti, Şam'daki havralara verilmek üzere mektuplar yazmasını istedi. Orada İsa'nın yolunda yürüyen kadın erkek, kimi bulsa tutuklayıp Kudüs'e getirmek niyetindeydi. [3]Yol alıp Şam'a yaklaştığı sırada birdenbire gökten gelen bir ışık çevresini aydınlattı. [4]Yere yıkılan Saul, bir sesin kendisine, "Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun?" dediğini işitti.

Paulus Şam'a giderken yolda İsa'nın sesini duyuyor, yere yıkılıyor ve gözleri görmez oluyor. Eser: G. Dore

[5]Saul, "Ey efendim, sen kimsin? dedi.

"'Ben, senin zulmettiğin İsa'yım" diye cevap geldi. [6]"Haydi kalk ve kente gir, ne yapman gerektiği sana bildirilecek."

[7]Saul'la birlikte yolculuk eden adamların dilleri tutuldu, oldukları yerde kaldılar. Sesi duydularsa da, kimseyi göremediler. [8]Saul yerden kalktı, ama gözlerini açtığında hiçbir şey göremiyordu. Sonra kendisini elinden tutup Şam'a götürdüler. [9]Üç gün boyunca gözleri görmeyen Saul hiçbir şey yiyip içmedi.

[10]Şam'da Hananya adında bir İsa öğrencisi vardı. ...[11]Rab ona, "kalk" dedi, "doğru Sokak denilen sokağa git ve Yahuda'nın evinde Saul adında Tarsuslu birini ara."

"[17]Bunu üzerine Hananya gitti, eve girdi ve ellerini Saul'un üzerine koydu. [18-19]Hemen o anda Saul'un gözlerinden perde gibi bir şeyler düştü. Yeniden görmeye başlayan Saul kalktı, vaftiz oldu, sonra yemek yiyip kuvvet buldu.

'Saul, birkaç gün Şam'daki öğrencilerin yanında kaldı. [20]Havrada İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu hemen duyurmaya başladı.'[5]

Paulus'un yaşam öyküsünü tamamlamak için Michael A. Smith'in incelemesinden ve K. Şipal'ın dipnotundan bazı bölümler aktaralım.

'Paulus; Tarsus'ta yaşayan Yahudi bir ailenin oğluydu. Ebeveyinleri Roma vatandaşıydı. Tutucu bir Ferisi'ydi ve henüz delikanlıyken bile katı inançları ve Hıristiyanlar'a duyduğu nefretle dikkati çekiyordu. İste-

4- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, s. 380, Kabalcı Yayınevi,
5- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, s. 275, Elçilerin İşleri, 9. Bölüm

fenos'un taşlanmasına katılmış ve başkahin tarafından Şam'daki Hıristiyanları tutuklamakla görevlendirilmişti.[6]

'...Yunan-Helenistik adeti uyarınca doğumunda Saulus (İbranice) ve Paulus (Yunanca) ikili adını aldı. Gençliğinde Kudüs'e (Jerusalem) giderek Rabbi Gamaliel'in öğrencisi oldu. Yahudi dininin koyu bir mensubu olan Paulus, Kudüs'teki İsa taraftarlarını amansız bir şekilde takip etmiş, daha sonra aynı amansız takibi Halep'te de sürdürmek için yaklaşık 35 tarihinde yola düşmüş, ama Tanrı'dan aldığı bir vahiy sonucu iç dünyası büyük bir değişiklik geçirmiştir."[7]

'Paulus (Kudüs'ten) Şam'a giderken İsa Mesih'ten aldığı görümle iman etti. Geçici körlük sırasında Hananya adlı bir Hıristiyan'la dostluk kurdu ve iyileştikten sonra Şam'da İsa Mesih'in öğretilerini yaymaya başladı. Ancak kendisine yönelen suikast girişiminden ötürü bir sepet içinde şehir surlarından sarkıtılarak kaçmak zorunda bırakıldı.

'Bir süre Arabistan'da kaldıktan sonra Pavlus, Şam'a dönmüş olabilir. Ancak daha sonra Barnaba'yla arkadaş olduğu ve Petrus'la tanıştığı Kudüs'e döndü. Yahudiler'in yeni suikast girişimleri sonucu yeniden kaçmak zorunda kaldı ve Tarsus'a döndü."[8]

'Paulus yasaların (Tora, Musa'nın 5 kitabı kç.) geçersizliğini ilan ederek, ölülerin kıyamet gününde dirilecekleri, tanrısal hükümdarlığın kurulacağı, Messias'ın insan suretine bürünerek yeryüzüne indiği inancını yayarak putperestlerin yeni dini benimsemelerini sağlamıştır."[9]

'Pavlus bundan sonra Silas'la birlikte Anadolu'dan geçerek Makedonya'ya uzandı. Başarılı hizmetleri özellikle Makedonya, Korint ve Efes'te devam etti. Kudüs'ü bir kez daha ziyaret ettikten sonra Pavlus, ... Hıristiyanlar için topladığı parayla Kudüs'e geri döndü. ... Hıristiyan karşıtı Yahudiler'in eline düştü ve Roma garnizonunun hemen işe el koymasıyla linç edilmekten kurtuldu. Roma valisi Feliks tarafından iki yıl süreyle Sezariye'de koruma atına alındı. Yerine geçen yeni vali Festus, Pavlus'un Kudüs'te yargılanmasını istedi. Ancak Pavlus böyle önyargılı bir mahkemeye çıkmayı reddederek Roma imparatoruna adalet istemiyle başvurdu. ..Pavlus güvenlik önlemleri içinde Roma'ya götürüldü; yolculuk sırasında Malta'da bir gemi kazası geçirdi. Roma'da iki yıl kaldıktan sonra Pavlus serbest bırakılmış ve Neron'un 64 yılında yaptığı katliamlar

6- Hıristiyanlık Tarihi Yeni Yaşam Yayınları, s. 62
7- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 133
8- Hıristiyanlık Tarihi Yeni Yaşam Yayınları, s. 62
9- Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Bağlam Yayınları, s. 134

sırasında Roma'ya geri dönerek iman uğruna öldürülmüş olabilir.'[10]

III- *Tevrat ve İncil'deki On Emir'de Resim-Heykel*

Aslına dokunmamış olsa bile Paulus'un İsa öğretisinde bazı küçük değişiklikler yaptığı söylenebilir. Böyle davranmasının nedenini aşağıda, Roma konusu işlenirken vereceğiz. Yine de özet olarak söylersek, Paulus Hıristiyanlık'ı yaymak için Küçük Asya, Makedonya, ve Yunanistan'ı dolaşırken önünde aşması gereken ciddi bir sorun olduğunu farketti. O da, eğer Musa'nın beş kitabından oluşan Tora öğretisinde ısrar ederse çabalarında bir arpa boyu bile yol alamayacağıydı. Çünkü İsrail dini, kavim diniydi ve bu öğreti gereğince kişi Yahudi-Hıristiyan olabilmek için önce İbrani kavmine geçmek zorundaydı. Bu ise eşyanın doğasına aykırıydı ve üstelik dinin yayılmasının önünde de büyük bir engel oluşturuyordu. Paulus radikal bir kararla Hıristiyan olmak için hazır bekleyen - özellikle Roma'daki- kavimlerin önünden bu aşılmaz engeli kaldırdı ve Tora öğretisinin tüm ritüel eylemlerini geçersiz kıldı. Onun yerine hitap ettiği söz konusu kavimlerde bulunan pagan (çoktanrıcı) ögeleri İsa ve havarilerin öyküleriyle kaynaştırdı. Sünnet olma ve diğer İbrani bayramları ile birlikte resim yasağı varsayımı, tarihin geçmişine gömülüp gitti.

On Emir'in tamamı Tevrat'ta, şöyle iken;

[3]Karşımda başka ilahların olmıyacaktır.

"[4]Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; [5]onlara iğilmiyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin; çünkü ben, senin Allahın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde, ve dördüncü nesil üzerinde arıyan, [6]ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allahım.'

[7]Allahın rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın.

[8]Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. [9]Altı gün iş işleyeceksin, ve bütün işini yapacaksın; [10]fakat yedinci gün ...iş yapmayacaksın.

[12]Babana ve anana hürmet et.

[13]Katletmeyeceksin,

[14]Zina etmeyeceksin.

[15]Çalmayacaksın

[16]Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin.

[17]Komşunun evine tama etmeyeceksin.'[11] iken

10- Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 63

11- Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, Çıkış, Bap 20, ayet 3-6, s. 73

Matta'ya göre İncil'de;

"[18-19]Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster ve komşunu kendin gibi sev."[12]

Markos'a göre İncil'de;

"[19]Adam öldürme, zina etme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, kimsenin hakkını yeme, annene babana saygı göster."[13]

Luka'ya göre İncil'de;

"[20]Zina etme, adam öldürme, hırsızlık yapma, yalan yere tanıklık etme, annene babana saygı göster."[14] olmuştur.

Burada oluşan farklılık gözden kaçmamıştır sanırız. Tevrat resim ve heykel yasağını en önemli iki öge olarak öne çıkarırken Paulus sonrası İnciller, bu iki ögeye hiç yer vermemiştir. Öyle ki resim-heykel konusu İnciller'de olumlu ya da olumsuz, bir kez olsun geçmez. Bu da ilerideki yüzyıllarda Hıristiyanlar'ın resim ve heykel sanatına ilgi duymalarının yolunu açmıştır. Kuşkusuz, Paulus'un yaşadığı dönemde resim ve heykel üretildiği çok seyrek görülmüştür. Bu, onun kafasının karışık olduğundan değil, altyapı eksikliğinden kaynaklanmıştır. Yani henüz kiliseler tapınak şeklini almamıştı, Hıristiyan kökenli sanatçılar yetişmemişti ve hem Romalılar, hem de Yahudiler tarafından öldürülme korkusu Paulus ve ardıllarını sürekli tehdit etmekteydi.

Öte yandan sanılmasın ki Paulus pagana (çoktanrıcılık) yöneldi diye tüm Hıristiyanlar onun tavrını tartışmaksızın kabul etmişlerdir. Kiliseye resim ve heykel sanatının girmesi ve sürekli kutsalları sayılabilmesi uğrunda insanlar, özellikle din liderleri ve sanatçılar çeşitli dönemlerde çok acı çekmiş, büyük bedeller ödemişlerdir. Bu sürecin kanlı geçtiğini de unutmamak gerekmektedir.

Hafif atlatılmış bir olayı örnekleyelim.

H. Kakınç Burgazada hakkında bilgi verirken diyor ki:

'Tarih kitaplarından Bizans'taki ikona (kiliselerdeki tablolar) mücadelesini hatırlayacaksınız. (829-842 yılları arasında Bizans imparatoru İkona kırıcı İmparator Theophilos, resim yanlısı papaz Methodius'u (Aya Yani Kilisesi'ndeki kç.) bu hücreye kapatıyor. 7 yıl tutuklu kalan Methodius, açlıktan ölmüyor. Burgazlı bir balıkçı tarafından gizlice besleniyor. 7 yıl sonra, hasmı imparator ölüyor. Methodius, patrik ilan edilerek kili-

12- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 19. Bölüm, ayet 18-19, s. 47
13- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 10. Bölüm, ayet 18-19, s. 103
14- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 18. Bölüm, ayet 18-19, s. 179

sesinin başına geçiyor.'[15]

Bu baskıcı ve yıkıcı döneme klasik tarihlerde ve sanat tarihinde 'İkonaklazm Dönemi' denmektedir. Aşağıda genişçe ele alınacağı için burada şimdilik adını anmakla yetiniyoruz.

IV- *Tarsus-Kudüs ve Paulus*

Söyledik, Paulus Tarsus'ludur. Tarsus, zamanın metropolü olan Kudüs'ün yanında taşra/diaspora kalmaktadır. Kudüs uzun süre İbrani krallığına başkentlik yapmıştır, ama şimdi Roma işgali altındadır. Kukla statüsünde olsa da ortada bir İbrani krallık kavramı vardır. Tarsus da Roma işgali altındadır ama ne de olsa tam bir taşra kentidir ve insanların pek çoğu yarı göçebe kültüne uygun yaşamaktadır. Paulus bu kültün bakış açısıyla Yahudi olmuştur. Tora öğretisini pek bilmez, onun için farklı düşünür ve gerçek bir Musa takipçisidir. Zanneder ki Kudüs'tekiler de kendisi gibi saf müminlerdir ve Musa'nın Çoban Kültü öğretilerine uygun yaşamaktadırlar. Musa varken yeni bir peygambere ne gerek vardır; onun yükselttiği bayrağı daha yukarılara çekmek yeterlidir. Yeni ortaya çıkmış olan İsa'ya kızgınlığı bundandır. Bu duygularla bilgisini artırmak ve İsa taraflılarını hizaya getirme yetkisi veren mektuplar almak için Tarsus'tan kalkıp Kudüs'e gider. İbraniler'in gerçek yaşam tarzını görür, hayal kırıklığına uğrar. Musa'yı, arkasından da İsa'yı onların öldürdüğü savının gerçek olduğu fikrine ulaşır, yıkılır.

Gördüğü şey, İbraniler'in 'Tanrı'nın Göksel Krallığı'nı terkedip kendi dünyevi krallıkları peşine düşmüş olmalarıdır. Aralarında Çoban Kültü'ne ait kamusal ortak yaşamın kırıntısı kalmamıştır. Paulus, bu düşkünlüğün, İbraniler'i, işgalci Roma yönetimiyle -bazı konularda- işbirliğine ve Musa gibi kendilerini bu bataktan çekip çıkararak 'Tanrı'nın Krallığı'nı yeniden kurmak isteyen İsa'ya karşı suç işlemeye ittiği olgusuna ulaşmış gibidir. Bu kavim, bildik bir ham hayal peşindedir: Kendi topraklarında yeniden köle durumuna düşmüş olmalarına karşın bir gün gelip bu durumdan kurtularak köleci bir toplum yaratıp yeniden eski krallık dönemlerinin lüks yaşamına kavuşacaklardır.

Paulus büyük hayal kırıklığı içindedir, köleci, beşeri krallıkçı olmuş Kudüs'te daha fazla kalamaz, vatanına, Tarsus'a doğru yola çıkar ve henüz Şam yakınlarına ulaşmışken çölde İsa'nın göksel sesini duyar:

'Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun?'

15- http://www.kenthaber.com

Ölmüş İsa göklerden seslenerek onu da havari yapmıştır.

Görevi diğer elçilerden devralır, Musa ve İsa öğretilerini yeniden hayata geçirmek için kolları sıvar. Artık hedef kitlesi İbraniler değildir ve öncelikleri arasında da yeniden yazılmış Tora yasaları yoktur. Onu artık daha çok, Kudüs'ten, anayurttan uzakta kalmış, 'diaspora' denilen Anadolulu Helen/Yunan topluluklar ilgilendirmektedir. Böylece İsa adı Yunanca 'Kris' olur, bu öğretiyi kabul edenlere de 'Kristiyan' denilmeye başlanır. İbraniler'in tutucu Hıristiyanlık'ı yanında daha özgürlükçü olan Helen Hıristiyanlık'ı doğar ve kendi yolunda ilerlemeye başlar.

Ne var ki bu ilerleme öyle güle oynaya olmaz.

Tarihsel gelişmeyi Eliade şu sözcüklerle özetler:

"İbraniler" ile "Helenistler" arasında daha o zamandan bir gerilim sezilmeye başlanmıştır. "İbraniler," Mesih'in ikinci kez görünmesini beklemelerine karşın, daha tutucu ve Yasa'ya (Yeniden oluşturdukları Tevrat, Tora yasalarına) daha bağlıdırlar. Yahudi yasasının ritüellere ilişkin buyruklarına sadakatle uymakta ve Yahudilik-Hıristiyanlık terimiyle ifade edilen hareketi tam anlamıyla temsil etmektedirler. Paulus, onların Kutsal Yasa'ya olan bu mutlak bağlılığına uymayı reddeder."[16]

Bundan sonra, çoban Musa ve çoban İsa'nın yolunu izleyecektir. Kendisi bir Çoban Kültü insanıdır ve kendisi gibi olan insanlar içinde 'Tanrının Krallığı'nı yeniden yapılandırma olanağına sahiptir. Çünkü kırsal insan topluluğu olan Tarsus ve çevresindeki diaspora halk Şaman kökenlidir, bu nedenle zaten kamusal ortak toplum yasalarıyla yaşamaktadır. Bu da 'Tanrının Krallığı' için aranan tek temel özelliktir.

Resim ve heykel sanatının kaderi artık Paulus'un elindedir.

B- Paylaşımcı Hıristiyanlar Sanatsever Şaman mıydılar?

I- *Son Akşam Yemeği, Paylaşımcı Tanrı Krallığı mıdır?*

İncil'de anlatılan Son Akşam Yemeği öyküsünün özeti şöyledir:

Kurtarıcının dünyadaki son gecesidir, İsa ve kendisine inanan kişilerin tamamı o masa başındadır. Yani Hıristiyan cemaati eksiksiz toplanmıştır ve buldukları yiyecekleri eşit paylaşarak karınlarını doyurmak niyetindedirler. 'Tanrı Krallığı' ile simgelenen şey, işte bu yiyeceklerin ortak paylaşıldığı geniş sofradır. Kastedilen, cemaatin elinde bulunan her şeyin kamuyu oluşturanlarla ortak paylaşımıdır. Böylesi, bilinir ki tipik

16- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 2, Kabalcı Yayınevi, s. 392

bir Çoban Kültü, bozkır Şaman ögesidir.

Bunu girişte işlemiş, Musa konusunu ayrıntılarken de oraya göndermeler yapmıştık. Burada dikkati çeken nokta, Musa ve İsa'nın kamusal ortak yaşam önerisinde diretmeleri, köleciliğe sıcak bakmamaları ve bu uğurda canlarını vermeleridir.

Leonardo'nun Son Akşam Yemeği freski. Eser 1495-98 yılları arasında Santa Maria delle Grazie yemekhanesi duvarına farklı teknik denemesiyle uygulanmış, zamanla dökülmüştür.

Konuyla ilgili İncil ayetlerine arka arkaya bakalım:

Matta İncili 26. bölüm: '[20]Akşam olunca İsa on iki öğrencisiyle yemeğe oturdu. ..[26]Yemek sırasında İsa eline ekmek aldı, şükran duasını yapıp **ekmeği böldü ve öğrencilerine verdi.**'[17]

Markos İncili 14. bölüm: '[17]Akşam olunca İsa Onikilerle birlikte geldi. Sofraya oturmuş yemek yerken... [22]İsa yemek sırasında eline ekmek aldı, şükran duasını yapıp ekmeği böldü ve "Alın, bu benim tenimdir" diyerek öğrencilerine verdi.'[18]

Luka İncili 22. bölüm: '[14-15]Yemek saati gelince İsa, elçileriyle birlikte sofraya oturdu ve onlara şöyle dedi: "Ben acı çekmeden önce bu Fısıh yemeğini sizinle birlikte yemeyi çok arzulamıştım. [16]Size şunu söyleyeyim, Fısıh yemeğini, Tanrı'nın egemenliğinde yetkinliğe erişeceği zamana dek, (Tanrı'nın egemenliği tamamlanana dek) bir daha yemeyeceğim."'[19]

Yuhanna İncili 13. bölüm: "Yemekten kalktı, üstlüğünü bir yana koydu, bir havlu alıp beline doladı. [5]Sonra bir leğene su doldurup öğrencilerinin ayaklarını yıkamaya ve beline doladığı havluyla kurulamağa başladı. ..[14]Ben Rab ve öğretmen olduğum halde ayaklarınızı yıkadım; öyleyse, sizler de birbirinizin ayaklarını yıkamalısınız.'[20]

Korintliler'e 1. Mektup, 11. bölüm: '[20]Toplandığınızda **Rab'bin Sofrasına katılmak** için toplanmıyorsunuz. [21]Çünkü her biriniz ötekini beklemeden kendi yemeğini yiyor. **Kimi aç kalıyor**, kimi sarhoş oluyor.

17- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 26. Bölüm, ayet 20-26, s. 66
18- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 14. Bölüm, ayet 17-22, s. 115
19- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 22. Bölüm, ayet 14-16, s. 189
20- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Yuhanna, 13. Bölüm, ayet 4-14, s. 235

[22]Yiyip içmek için evleriniz yok mu? Tanrı'nın topluluğunu hor görüp yiyecek bir şeyi olmayanları utandırmak mı istiyorsunuz?'[21]

İncil ayetleri arasında bunlara benzer daha birçok öğütler var. Amacımız dışına taşacağı için onlara girmeyi uygun bulmadık. Buraya aktardıklarımızdan da anlaşılacağı gibi imanlıların başına toplandıkları masa öyle sıradan bir karın doyurma masası değildir. Daha açık söylenirse yapılan, Hıristiyan din tasarımının en önemli ögesi, belki de olmazsa olmaz bir ritüelidir. Bu ritüel adeta Tanrı'nın 'kamusal ortak yaşayın, kimse mal birikimine gidip yanındakinin aç kalmasına göz yummasın, elinizdekini sonuna dek herkesle paylaşın,' buyruğunun nasıl uygulanacağının bir eğitim ögesidir. Tanrı Krallığı'nda büyük veya küçük, köle veya efendi yoktur. Öyle ki en büyük diye anılan kişi, kalkıp öğrencilerinin ayağını yıkayabilmektedir. Yani Tanrı katında ve insanlar arasında bütün insanlar eşittir, biri diğerine, konumu ve serveti gereği, efendilik taslayamaz. Tanrı buna izin vermemiştir, peygamber de bunu uygulamalı olarak göstermiştir.

Bir ikonadan ayrıntı. İsa havarilerin ayaklarını yıkıyor.

II- *Paulus Ortak Paylaşım Öneriyor*

Paulus paylaşımcı olmayan Tora'yı reddişini şöyle açıklar:

[5]Çünkü biz doğal benliğin denetimindeyken, Yasa (Yahudi Tora Öğretisi)'nın kışkırttığı günah tutkuları bedenlerimizin üyelerinde etkindiler. Bunun sonucu olarak ölüme götüren meyveler verdik. [6]Şimdiyse biz, daha önce tutsağı olduğumuz (Tora) Yasa karşısında ölerek o Yasa'dan özgür kılındık. Öyle ki, yazılı yasanın eski yolunda değil, Ruh'un yeni yolunda kulluk edelim.

[7]O halde ne diyelim? Kutsal Yasa günah mı oldu? Kesinlikle hayır! Ama Yasa olmasaydı, günahın ne olduğunu bilmeyecektim. Yasa "Açgözlü olma" demeseydi, açgözlülüğün ne olduğunu bilmeyecektim. [8]Ama günah, bu buyruğun verdiği fırsatla içimde her türlü açgözlülüğü

21- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Korintlilere Birinci Mektip, 11. Bölüm, ayet 20-22, s. 370

üretti. **Kutsal Yasa (Tora) olmadıkça günah ölüdür.**'[22]

Paulus Tora'yı aradan kaldırınca onun yerine ne koydu? Musa ve İsa öğretisinin omurgasını. Yani paylaşımcılığı ve ortak yaşamayı. Onu da İncil ayetleriyle örnekleyelim:

El Greco'nun gözüyle bir Paulus portresi.

'[40]Petrus daha birçok sözlerle onları uyardı. "Kendinizi bu sapık kuşaktan kurtarın!" diye yalvardı. [41]Onun sözünü benimseyenler vaftiz oldu. ...[42]Bunlar kendilerini elçilerin öğretisine, **paydaşlığa (paylaşımcılığa), ekmek bölmeye** ve duaya adadılar.'[23]

Sofra ve yiyecekleri paylaşma ritüeli sonraki yıllarda ve yüzyıllarda bir gelenek halini aldı ve Hıristiyanlık kutsal törenleri içinde ön sıralara yerleşti. Bu kutsal etkinliğin adı 'Fısıh Bayramı'dır.

Yeri gelmişken bu bayramın nasıl uygulandığını da Hıristiyanlık Tarihi'nden aktaralım. Ralph P. Martin bu konuda şunları söylüyor:

'İki yüzyıl boyunca Fısıh Bayramı kuzusu tapınakta kesilir, ancak yemek Kudüs'teki herhangi bir evde yenebilirdi. Mesih ve elçilerinden oluşan grup bunu **bir aile gibi** kutlardı. İkinci yüzyılın başlarında Hıristiyanlar Fısıh Bayramı'nın yerini artık tamamen **Rab'bin Sofrası**'nın aldığını fark ettiler.

'Fısıh Bayramı oldukça standart bir biçim izledi. Önce açılış duası ve kasenin kutsanması vardı. Sonra herkes baharatlı bitkileri tuzlu suya batırırdı. Aile reisi mayasız hamurdan yapılmış üç yassı ekmekten birini alıp böler ve bir kısmını ayırırdı. İlk Fısıh Bayramı'nın öyküsü anlatılır ve ikinci kase doldurulup elden ele dolaştırılırdı.

'Yemekten önce herkes ellerini yıkar, şükran duası edilir ve ekmek bölünürdü. Sosa batırılmış acı baharatlar herkese dağıtılırdı. Yemeğin en önemli anı olan ızgara kuzu etini, üçüncü kase şarap, son övgü ilahisi ve dördüncü kase şarap izlerdi.'[24]

Leonardo 'Son Akşam Yemeği' çalışmasında işte bu paylaşımcı uygulamaların belki ilkinin, İsa'nın ise bu ritüellere son katılışının resmi-

22- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Romalılar, 7. Bölüm, ayet 7-8, s. 335-336
23- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Elçilerin İşleri, 2. Bölüm, ayet 40-42, s. 260
24- Hıristiyanlık Tarihi Yeni Yaşam Yayınları, s. 126

ni yapmıştır.

Biz bu incelememizin giriş bölümünde fikrimizi açıkça söylemiştik: Sanat üretebilmek için kamusal paylaşımcı, Çoban Kültü üyesi olmak gerekir, diye. Şimdiye dek ortaya koymaya çalıştığımız belgeler de bu savı destekler görünmektedir. Bu başlık altında yapmaya çalıştığımız ise diğer peygamberler gibi İsa'nın da Çoban Kültü'ne ait olduğunu, dolayısı ile sanat üretiminden yana tavır aldığını kanıtlarıyla ortaya koymaktır. Bizim ulaşmaya çalıştığımız sonuç, İsa'nın bir paylaşımcı, bir çoban, bir Şaman -ki Şamanizm bir din değildir- öğreti ustası olduğudur. O, tıpkı Şaman rahipleri gibi varsıldan hoşlanmaz, yoksuldan yana tavır alırdı.

Peki, çoğunluğu mal birikimci olan bir topluluk içinde yetişen İsa, bu paylaşımcı fikre nasıl ulaşmıştır?

İşe doğumundan başlayarak adım adım ilerleyelim.

III- *İsa'daki Paylaşımcılığın Kaynağı Şamanizm mi?*

a- *İsa'da Şamanıl Bakış*

İsa'nın doğumu Matta İncili'nin 1. bölümünde de ele alınmıştır. Biz, konuyu daha açık ve ayrıntılı işlediğine inandığımız için Luka İncili'nin 2. bölümündeki ilgili ayetlere bakmayı yeğleyeceğiz.

Ayetler şöyle:

Ahırda doğan İsa, Meryem'in kucağında.

[8]Aynı yörede, sürülerinin yanında nöbet tutarak geceyi kırlarda geçiren **çobanlar** vardı. [9]Rab'bin bir meleği onlara göründü ve Rab'bin görkemi çevrelerini aydınlattı. Büyük bir korkuya kapıldılar. [10-11]Melek ise onlara, "Korkmayın!" dedi. "Size, tüm halk için büyük sevinç kaynağı olacak bir müjde getiriyorum: bugün size, Davut'un kentinde bir kurtarıcı doğdu. Bu, Rab olan Mesih'tir. [12]Ve işte size bir işaret: kundağa sarılmış ve **yemlikte yatan** bir bebek bulacaksınız.

"[15]Melekler yanlarından ayrılıp göğe çekildikten sonra **çobanlar** birbirine, "Haydi, Beytlehem'e gidelim, Rab'bin bize bildirdiği bu olayı görelim" dediler. [16]Aceleyle gidip Meryem'le Yusuf'u ve (ahırdaki) **yemlikte yatan** bebeği buldular."[25]

25- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 2. Bölüm, ayet 15-16, s. 132

Görüldüğü gibi Adem'in çoban oğlu Habil'i, Firavun sarayından kaçtıktan sonra çobanlıkla hayatını kazanmış olan Musa'yı, çoban iken Golyat'ı öldüren Davut'u seçen Rab Tanrı, bir hayvan ahırında doğan İsa'nın kurtarıcı olarak gelişini yalnızca bölgenin en alt insanları olan çobanlarına müjdelemiş, servet ve köle sahibi devlet yöneticilerini ve varsıl egemenleri devre dışı bırakmıştır. Bir anlamda yoksul ve ezilen insanların varsıllara karşı ayağa kalkması için düğmeye basılmış gibidir. Bütün bunların rastlantı sonucu bir araya geldiğini düşünmek bizim için doğrusu fazla iyimserlik olur.

İsa'nın Çoban Kültü'ne ait bir insan olduğu vurgusu İncil ayetlerinde bu kadarla da sınırlı değildir. İşte birkaçı:

'[6]...İsrail halkının kaybolmuş **koyun**larına gidin.'[26]

'[19]Yeryüzünde kendinize **hazineler biriktirme**yin.

'[24]Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz **hem Tanrı'ya, hem paraya kulluk edemezsiniz.**

'[31]Ne yiyeceğiz, ne içeceğiz ya da ne giyeceğiz diyerek kaygılanmayın. [32]Uluslar hep bu şeylerin peşinden giderler. ...[34]**Yarının kaygısı yarının olsun.** Her günün derdi kendine yeter.'[27]

'[32]Korkma ey küçük **sürü**! Çünkü babanız, egemenliği size vermeyi uygun gördü. [33]**Mallarınızı satın, sadaka olarak verin.** Kendinize eskimeyen keseler, göklerde tükenmeyen bir hazine edinin. Orada ne hırsızlar dolaşır, ne de güve onu yer. [34]Hazineniz neredeyse, yüreğiniz de orada olacak.'[28]

'[36]Kalabalıkları görünce onlara acıdı. Çünkü **çobansız** koyunlar gibi şaşkın ve perişandılar.[29]

'[21]İsa ona, "Eğer eksiksiz olmak istersen, **git varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver;** böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle" dedi.'[30]

İsa, İncil ayetlerinde sık sık 'ben iyi çobanım' der. Özellikle ilk Hıristiyanlar, bu sözü somut anlamıyla değerlendirmişlerdir. Onlar İsa'nın gerçekten koyun güden bir çoban olduğunu düşünürlerdi. Bu, belki de

26- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 10. Bölüm, ayet 6, s. 24
27- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 6. Bölüm, ayet 19-34, s. 16
28- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 12. Bölüm, ayet 32-34, s. 165
29- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 9. Bölüm, ayet 36, s. 23
30- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 20. Bölüm, ayet 21, s. 48; ayrıca bakınız: Markos 10. Bölüm, s. 104, Luka, 18. Bölüm, s. 179

gerçeğin kendisiydi. Konu, aşağıda 'Katakomp Resimleri' işlenirken ayrıntılı ele alınacağı için burada özetlemekle yetineceğiz.

Hıristiyanlık Tarihi'den bir resim altı yazısı:

'İlk Hıristiyan sanatında İyi Çoban en yaygın temalardan biridir. Domitilla'nın Roma'da bulunan katakompunun duvarlarındaki bu resimde çoban (İsa kç.) çevresinde sürüsü ve elinde Orpheus'tan alıntı Pan kavalıyla görülüyor. Hıristiyanlar klasik (eski eserler) (antik pagan kç.) konuları çoğunlukla bu yolla benimsemişlerdir.'[31]

Solda yanında kuzuyla çoban Aristaios, sağda boynunda kuzuyla İsa. Kıyafet, saç yapısı ve estetik duruşları da benziyor.

Sanat Tarihçisi G. Bazin olayı daha bir ete kemiğe büründürüyor:

'Hıristiyanlar, genellikle, yeni bir anlam yükledikleri çoktanrıcı efsaneleri ve imgeleri benimsemekle yetiniyorlardı. Böylece, omuzunda bir **kuzuyla** canlandırılan bahçelerin tanrısı Aristaios, İsa'nın simgesi olan **İyi Çoban** haline gelmişti. Pompei villalarında tasvirleri bulunmuş olan **aşık çobanlar** ve bağbozumu yapan kişiler, Cennet'in ve Hıristiyanlığın benimsediği **ekmek ve şarap** ayininin simgelerine dönüşmüşlerdi.'[32]

'Antik'ten kasıt Antik Roma kültürüdür. Metinden de anlaşılıyor ki bu kültür ağırlıklı olarak Çoban Kültü'nü temsil ediyor.

İsa'nın henüz doğmadığı yıllarda, Antik Roma kültürüyle bazı ortak özellikler taşıyan Doğu'daki Şaman toplumların inanç tasarımı ne durumdaydı; merak eder misiniz?

b- *Doğu'da Şamanıl Yaşam*

İbn Havkal Türk yurtlarını gezerken gördüklerini şöyle anlatmıştı:

'Maveraünnehir'in çoğunda insanlar tek bir evin fertleri gibidir. Bir adam diğerine müsafir olunca adeta kendi evine gelmiş gibidir. Ev sahibi evine gelene karşı asla kötü davranmaz. Aksine, daha önce müsafirinin bir iyiliğini görmediği halde ve ondan bir mükafat beklemeden cömertçe onun ihtiyaçlarını karşılamak için bütün gayretini sarfeder. Onların her biri elinden geldiğince kendisi ve müsafiri için en değerli şeylerini harcamaya gayret eder.

31- Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 102

32- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 140

'Bir yer halkına bir müsafir gelince onu ağırlamak için yarışırlar. Maveraünnehir'de insanların oturduğu bir çiftliği v.s. yi idare eden herkes gece ve gündüz daima böyledir. Diğer **insanların mal toplamakta ve mal sahibi olmada yarıştıkları gibi, Maveraünnehir halkı mallarını ve mülklerini tüketircesine bu gibi hayır işlerinde harcamada yarış halindedirler.**'[33]

Usta bir şamanın öğrencisine verdiği öğüt ile İsa'nın öğrencilerine verdiği öğüdü arka arkaya alıntılayalım.

Şamanın öğrencisine öğüdü:

'Bir yoksul senden yardım isterse ondan az şey iste, ne verirse al. Yoksulları düşün, onlara yardım et, onları kötü ruhlara ve güçlerine karşı koruması için Tanrı'ya dua et. Bir zengin seni çağırırsa hizmetinin karşılığı olarak ondan da fazla şey isteme. Bir zenginle bir yoksul seni aynı zamanda çağırlarsa önce yoksula, sonra zengine git.'[34]

İsa'nın öğrencilerine öğüdü:

'[8]Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzamlıları temiz kılın, cinleri kovun. Karşılıksız aldınız, karşılıksız verin. [9]Kuşağınıza altın, ya da bakır para koymayın.'[35]

Örnekler de göstermektedir ki, hem İsa öğretisinde, hem de Şaman kamusal yaşam ilkesinde ortak olan, sağlık hizmetleri dahil her şeyin karşılıksız paylaşılmasıdır. Bunu İsa 'sofranın kutsallığı' ya da 'Tanrı'nın Krallığı' olarak tanımlamıştır.

İşte bu nedenledir ki İsa'ın kutsal kitabı İncil'de resim ve heykel gibi sanatlara karşı çıkan, onları üretenleri kınayan ayetler yoktur.

Yeni soru şudur:

İsa, böylesi Şaman ögelerini nasıl edinmiştir?

IV- *İsa, Şaman İllerine Gitmiş midir?*

İncil ayetleri öykülemelerinde kapalı da olsa, İsa'nın Sibirya, Maveraünnehir ve Tibet gibi Şaman inanışlı bölgelere gittiğini akla getirecek ifadeler kullanmaktadırlar. Konuyla iligili ayetler hayli ilgi çekicidir.

Matta İncili'nin 4. bölüm ayetleri:

'[1]Bundan sonra İsa, İblis'in denemelerinden geçmek üzere Ruh tarafından çöle götürüldü.'[36]

33- Şeşen, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, s. 214
34- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 146
35- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 10. Bölüm, ayet 8-9, s. 24
36- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 4. Bölüm, ayet 1, s. 9

Markos İncili'nin 1. bölüm ayetleri:

'[12]O an Ruh İsa'yı çöle gönderdi. [13]İsa çölde kaldığı kırk gün boyunca Şeytan tarafından sınandı. Yabani hayvanlar arasındaydı ve melekler O'na hizmet ediyordu.'[37]

Markos İncili'nin 4. bölüm ayetleri:

'[1-2]Kutsal Ruh'la dolu olarak Şeria nehrinden dönen İsa, Ruh'un yönlendirmesiyle çölde dolaştırılarak kırk gün süreyle İblis tarafından sınandı.'[38]

Solda, Notre Dame Katedrali'nde bir sütun başı, altta, bir Peder Raniero Cantalamessa yorumu. Şeytan İsa'yı sınıyor.

Her üç İncil'in ayetleri de İsa'nın belli bir dönemini kavminden ayrılarak çölde geçirdiğini haber vermektedir. Yalnız bunun hangi çöl olduğu hakkında söz konusu kaynaklarda doyurucu bir ipucu yoktur. Üstelik ayetler, çöllerde İsa, -İblis'in onu sınaması ve yabani hayvanlarla yaşaması hariç- kimlerle karşılaşmıştır, onca zaman neler yapmıştır, hangi kültürlerin etkisi altında kalmıştır, sorularını da havada bırakır.

Burada, Tektanrılı din kurucusu tüm peygamberlerin, bir tesadüf olamayacak kadar birbirine benzeyen yaşam dilimlerinden söz edelim. Her üçü de din tebliği yapmadan bir süre önce kavminden ayrılıp bilinmeyen bir yere gitmiş, sonra farklı fikirler ve olağanüstü güçlerle donanmış olarak geri dönmüştür. Musa, kaçıp dağlarda koyun gütmüş, atalar Tanrı'sı El/Yahve'den birçok sihir öğrenerek Mısır'a geri dönmüştü. İsa çöle gidip geldikten sonra su üstünde yürür olmuştu. Muhammet için de benzer davranışlar geçerlidir ve konu bu incelemenin üçüncü bölümünde ayrıntılanıp örnekleriyle işlenecektir.

Ayrıca Buda'nın da aynı yolu ve yöntemi izleyerek mükemmelliğe ulaştığını biliyoruz. Hem Musa'nınki, hem de İsa'nınki ile fazlaca benzerlik gösterdiğinden onun öyküsünü özet olarak verelim.

Fuat Bozkurt şöyle diyor:

'Budizm'in kurucusu, bir kral soyundan olan Sidharta adlı prensti. Sidharta, İ.Ö. 6. yüzyılda Hindistan'ın Mağda bölgesinde doğmuş. 29

37- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 1. Bölüm, ayet 12-13, s. 80
38- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 4. Bölüm, ayet 1-2, s. 137

yaşına gelince kırlara çekilmiş, bir derviş yaşamı sürmeye başlamış. Yaşamın anlamı üzerinde düşünceye dalmış.'[39]

Buda'nın döndükten sonrasını da Eliade özetlemekteydi:

'Buddha, "aydınlanışından" sonra doğduğu kent Kapilavastu'ya ilk gelişinde, birtakım "mucizevi güçler" gösterdi. Yakınlarını taşıdığı manevi kuvvetlere inandırmak ve onları kendi inanışına dönmeye hazırlamak için, havaya yükseldi, bedenini parçalara ayırıp başını, el ve ayaklarını yere attı, sonra seyircilerin şaşkınlıktan kamaşmış gözleri önünde parçalarını tekrar birleştirip vücudunu yeniden oluşturdu.'[40]

Anonim bir Hint minyatürü. Buda, kırlarda mükemmelliğe ulaşmaya çalışıyor.

Çöle gittiği öne sürülen Buda gibi İsa'nın da aslında Sibirya, Orta Asya ve Tibet'e gitmiş olması daha akla yakındır. Kavmine geri döndüğünde İsa'nın gösterdiği mucizeler bunun birer kanıtı gibidir. Çünkü onun mucize olarak nitelediği şeyler, Şaman bölgelerinde yaygın olarak kullanılan dinsel ritüellerin tamamen aynısıdır. Bir de bu bölgede yazıldığı söylenen bir incil söz konusudur. Adı 'Tibet İncili' olan bu İncil'in, çevirmeni P. Alioğlu'nun da dediği gibi İsa'nın '14 yaş ile 29 yaş arasını',[41] yani çölde geçen yıllarını anlattığı savlanmaktadır. Bilim çevrelerince henüz güvenilirliği onaylanmamış olduğundan kitaba burada fazla yer vermeyeceğiz. Ama içinde anlatılanlar kanonik İncillerle ve Kur'an'ın bazı ayetleriyle uyumludur; bu yönü de bizim kitaba tamamen duyarsız kalmamızı engellemektedir. Kitap, İsa'nın o bölgelere gidip şaman rahiplerden mucizeler öğrenmiş olabileceği kuşkumuzu pekiştirmekte, İncil mucize ayetleri de bu kuşkularımız iyice ete kemiğe bürünmektedir.

Şimdi de İncil mucizelerini ile Şaman ritüllerini karşılaştıralım.

V- *İsa Mucizeleri Şaman Ritüelleri midir?*

Burada konuyu, İsa mucizeleri ile Şaman ritüellerini, hiç araya girmeden peş peşe aktararak vermeyi uygun bulduk. Çünkü sıralanan

39- Bozkurt, Fuat; Türklerin Dini, Cem Yayınevi, s. 53
40- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 467
41- Tibet İncili, İtil Yayınları, s. 9

metinlerin benzerliği, okuru bölmeye gerek kalmayacak denli belirgin ve açıktır. Unutmayalım ki Şaman ritüelleri, Musa ve İsa doğmadan çok önceleri zaten vardı.

İncil ayetleri:

'Havrada cine tutsak, içinde kötü ruh olan bir adam vardı. Adam yüksek sesle, "Ey, Nasıralı İsa. bizi bırak! Bizden ne istiyorsun?" diye bağırdı. "Bizi mahvetmeye mi geldin? Senin kim olduğunu biliyorum, Tanrı'nın kutsalısın sen!"

"İsa, 'Sus, çık o adamdan!" diyerek cini azarladı. Cin, herkesin önünde adamı yere yıktıktan sonra, ona hiç zarar vermeden içinden çıktı.'[42]

Pisa Kulesi rölyefi: Adamın içindeki şeytanı kovan İsa.

Şaman ritüeli:

'Asya'nın bazı bölgelerinde hastalığın nedeni hastanın vücuduna sihirli bir nesnenin girmesi veya hastanın kötü ruhlar tarafından "çarpılması" (possession) da olabilir; bu gibi durumlarda sağıltım da zararlı nesnenin çıkarılması veya ifritlerin kovulmasından ibaret olur.'[43]

'Özellikle eski çağlarda kayda değer bir farklılık olarak, hastalığın, yabancı bir ruhun hastanın gövdesine girişinden sonra meydana geldiği, tedavi için bu ruhun oradan (şaman tarafından) çıkarılmasının gerekli olduğu kabul edilmekteydi.'[44]

'Altay Türkleri'ne göre hastalık, vücuttan ayrılan ruhu, kötü bir körmöz*'ün kapmasından olur. Bunun için kam (şaman)'ın vazifesi, bu ruhu bulup sahibine geri getirmektir. Hastalık, ayrıca bir veya birkaç kötü ruhun hastanın bedenine girmesi ile de olabilir. Şaman ayin esnasında büyük bir kuvvet sarfederek bunları hastadan uzaklaştırmağa çalışır. Bu esnada düşüp-bayıldığı da olur.'[45]

42- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 4. Bölüm, ayet 1, s. 139

43- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 247

44- Roux, Jean-Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yayınları, s. 51

* Körmöz/körmös: a. Altay tasarımlarında, hastalıklara neden olduğuna inanılan ölü ruhu; bu anlamda şeytan. Korkmaz, Esat; Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü, s.102, 2003, Anahtar Kitaplar. Bu açıklama biraz kapalıdır. Gerçekte körmös, Şaman yeraltı baş ruhu Erlik ve onun yardımcısı olan ruhlardır. Bak, İnan, A.; Şamanizm, TTK, s. 13, 15, 16, 18.

45- Buluç, Sadettin; İslam Ansiklopedisi 11, Şaman Maddesi, s. 319

İncil ayetleri:

"[1-2]O günlerde yine büyük bir kalabalık toplanmıştı. Yiyecek bir şeyleri olmadığı için İsa öğrencilerini yanına çağırıp, "Halka acıyorum" dedi. "Üç gündür yanımdalar ve yiyecek hiçbir şeyleri yok. [3]Onları aç aç evlerine gönderirsem, yolda bayılırlar. Hem bazıları uzak yoldan geliyor."

İsa sayesinde dağıtıldıkça çoğalan ve herkes doyduğu halde artan ekmek mucizesi. Eser C. Giraudon.

"[4]Öğrencileri buna karşılık, "Böyle ıssız bir yerde bu kadar kişiyi doyuracak ekmeği insan nereden bulabilir?" dediler.

"[5]İsa, "Kaç ekmeğimiz var?" diye sordu.

"'Yedi tane" dediler.

"[6]Bunun üzerine İsa, halka yere oturmalarını buyurdu. Sonra yedi ekmeği aldı, şükredip bunları böldü, dağıtmaları için öğrencilerine verdi. Onlar da halka dağıttılar. [7]Birkaç küçük balıkları da vardı. İsa şükran duasını yapıp bunları da dağıtmalarını söyledi. [8]Herkes yiyip doyduktan sonra yedi küfe dolusu yemek artığı topladılar. [9-10]Orada yaklaşık dört bin kişi vardı."[46]

Şaman ritüeli:

'Bir kadın şaman küçük bir taş parçasını elinde ovuyor, bu sırada parmaklarından bir sürü çakıltaşı dökülüp davulun içinde birikiyormuş. Deneyimin sonunda çakıl taşları oldukça büyük bir yığın oluşturduğu halde, şamanın elindeki taş parçası olduğu gibi duruyormuş.'[47]

İncil ayetleri:

"[49]İsa daha konuşurken havra yöneticisinin evinden biri geldi. Yöneticiye, "Kızın öldü" dedi., "artık öğretmeni rahatsız etme."

"[50]İsa bunu duyunca havra yöneticisine şöyle dedi: "Korkma, sadece iman et, kızın kurtulacak."

"[51]İsa eve gelince Petrus, Yuhanna, Yakup ve kızın annesi babası dışında hiç kimsenin kendisiyle birlikte içeri girmesine izin vermedi. [52]Herkes kız için ağlıyor, dövünüyordu. İsa, "Ağlamayın" dedi, "kız ölme-

46- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 8. Bölüm, ayet 6-10, s. 96-97; Matta, 15. Bölüm, s. 39
47- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 289

di, sadece uyuyor."

[53]Kızın öldüğünü bildikleri için İsa'yla alay ettiler. [54]O ise kızın elinden tutarak, "Kızım, kalk!" diye seslendi. [55]Ruhu yeniden bedenine dönen kız hemen ayağa kalktı.'[48]

İsa, yöneticinin ölmüş kızını mucize ile diriltiyor.

Şaman ritüeli:

'Ming hanedanı zamanında, zengin bir aileden bir genç dağlarda ava çıkar ve bir kazada ölür. Nişan adlı bir kadın şaman onun canını / ruhunu geri getirmeye karar verir ve "ölüler diyarına" iner. Orada birçok ruha, bu arada eski kocasınınkine de rastlar; birçok olaydan sonra genç adamın canıyla birlikte yeryüzüne dönmeyi başarır; canına yeniden kavuşan genç de dirilir.'[49]

İncil ayetleri:

[38]İsa, kayığın kıç tarafında bir yastığa yaslanmış uyuyordu. Öğrenciler O'nu uyandırıp, "Öğretmenimiz, batıyoruz! Hiç aldırmıyor musunuz?" dediler.

[39]İsa kalkıp rüzgarı azarladı, göle, "Sus, sakin ol!" dedi. Rüzgar dindi, ortalık sütliman oldu.'[50]

Şaman ritüeli:

'Güney Amerika'da Payagua'lar, rüzgar kulübelerine doğru estiğinde, yanar odun parçalarını kapıp rüzgara karşı koşar ve onu alevli odunlarla korkuturlardı, o sırada ötekiler fırtınayı korkutmak için yumruklarıyla havayı döverdi.'[51]

İncil ayetleri:

[1]Sept gününü izleyen haftanın ilk günü, tan yeri ağarırken, Mecdelli Meryem ile öbür Meryem mezarı görmeye gittiler.

[2]Ansızın büyük bir deprem oldu. Rab'bin bir meleği gökten indi ve mezara gidip taşı bir yana yuvarlayarak üzerine oturdu.

48- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 8. Bölüm, ayet 53-55, s. 152; Ayrıca bakınız: Matta, 9. Bölüm, s. 22; Markos, 5. Bölüm, s. 90

49- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 273

50- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Markos, 4. Bölüm, ayet 30, s. 88

51- Frazer, James G.; Altın Dal 1, Payel Yayınları, s. 30

[5]Melek kadınlara şöyle seslendi: "Korkmayın! Çarmıha gerilmiş olan İsa'yı aradığınızı biliyorum. [6]O burada yok; söylemiş olduğu gibi dirildi."[52]

İsa'nın dirilişini betimleyen ikonalardan iki örnek.

Şaman ritüeli:

'Örneğin bir şaman, Sofron Zatayev, şaman adayının öldüğünü ve çadırda üç gün yemeden içmeden yattığını ileri sürüyor. Eskiden parçalara bölme töreni üç kez tekrarlanırmış. Bir başka şaman, Pyotr İvanov, bu tören hakında daha uzun bilgi veriyor. Adayın bedenini oluşturan tüm parçalar demir bir kancayla birbirinden ayrılır, bütün etler kazınarak kemikler temizlenir, tüm vücut sıvıları boşaltılıp atılır, gözler yuvalarından çıkarılırmış. Bu işlemden sonra kemikler yeniden bir araya getirilip demirle birbirine bağlanırmış... Timoyef Romanov adlı bir başka şamana göre, bu parçalama töreni 3 ile 7 gün sürermiş; bu süre içinde aday ıssız bir yerde, hemen hiç soluk almadan ölü gibi yatarmış.'[53]

Alıntıları çoğaltmak olası. Daha fazlası tartışmamızın sınırları dışına taşar. Bu nedenle örneklemeyi burada bitirmek niyetindeyiz.

Bu karşılaştırmalarla, İsa'nın, çöle çekildiği söylenen yıllarda Şaman kavimlerinin yaşadığı Uzak Asya bölgelerine gittiği ve öğretisi için gerekli olan görsel mucize örnekleriyle geri döndüğü konusundaki varsayımımızı doğrulama şansına kavuşmuş olduk.

Şimdi İsa ve Paulus'tan İkonakırıcılık yıllarına dek uzanan Hıristiyanlık dönemine bakalım.

C- İkona, Roma, İsa-Paulus Öğretisi ve İkonakırıcılık (İkonaklazm)

Hıristiyanlık'ın doğuşunu anlatırken, İsa ve Paulus'un din tasarım-

52- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Matta, 28. Bölüm, ayet 5-6, s. 74; Ayrıca bakınız: Markos 16. Bölüm, s. 112; Luka, 24. Bölüm, s. 195; Yuhanna, 20. Bölüm, s. 250

53- Eliade, M.; Şamanizm, İmge Kitabevi, s. 58; Ayrıca, Tuna, E., Şamanlık ve Oyunculuk, s. 56

larını gerçekleştirmede çektikleri sıkıntıları anlatmış, hatta Kudüs ve Helen kiliseleri arasındaki ayrıma değinmiştik. Bu dönem, ayakta ve hayatta kalabilme dönemi olduğu için resim ve heykel yapımı konusu doğal olarak öne çıkamamıştı. Ne var ki özellikle İsa'da görülen ve Paulus tarafından da onaylanan Şaman yaşam özellikleri, onların sanat yapımı hakkında kapıları açık tuttuklarını göstermektedir. Nitekim Hıristiyanlar bazı itiş kakışlara karşın İsa'dan iki yüz/üç yüz yıl sonra da olsa bu kapılardan geçerek önce kutsal emanetleri topladılar, sonra mezarlıklarda katakomp ikonaları yaptılar, daha sonra da doğrudan resim ve heykel üreterek kiliselerin ve evlerin duvarlarına asmaya başladılar.

Önce İkona sözcüğünden ne anlıyoruz, onu verelim.

I- *İkona Nedir?*

Sözlükler ve ansiklopedilerle başlayalım:

'İkona: a. (rusça sözc.; bizans yun.; eikona, klasik yun. eikon, onos, resim'den). Doğu Hıristiyan kiliselerini süsleyen sabit ya da taşınabilir kutsal resim.'[54]

'İkon: Yunanca imaj, suret. Hıristiyan peygamber ve azizlerin tahta levhalar üzerine belli tekniklerle yapılan ve önünde tapınılan resimlerine verilen ad.'[55]

Tipik bir ev ikonası örneği.

'İkona: VI. yüzyılda ortaya çıkan ve Ortodoks kilise sanatında Hz. İsa, Meryem ya da azizleri tasvir eden resim. Genellikle ahşap levhalar üzerine ankosit boyalarla yapılır.'[56]

Yukarıdaki anlatılanlardan ikona hakkında yaklaşık bilgi edinildiğini düşünmekteyiz. Yalnız belirsizlik içeren birkaç nokta ayrıntılanmaya muhtaçtır. Öncelikle ikona yapımına 6. yüzyılda değil, 3. yüzyılda başlanmıştır. 6. yüzyılda olan, ikonaların kilise tarafından yasallığı kabul edilip kutsal mekanlara asılmasına izin verilişidir. Ayrıca doğrudan tapınılan kutsallar da değillerdir; bunlar daha çok tapınılırken önüne geçilen ve bir aracı olarak kullanılan sanat ürünleridir.[57] Bir de taşınabilirliklerinden söz ediliyor ki bu sav kısmen doğrudur.

54- Büyük Larousse 9, Gelişim Yayınları, s. 5614
55- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 285
56- Zengin, Kaya; Sanat Tarihi 1, Ders Kitapları A.Ş., s. 160
57- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 73

6. yüzyıldan itibaren kiliselere yerleştirilen ikonalar, fresk,* mozaik,** rölyef,*** veya vitray**** olarak uygulanmışlardır. Bunların hem ölçüleri büyüktür, hem de teknik olarak taşınmaktan yoksundurlar. Taşınabilir olanlar küçük boyutlu ikonalardır ve bunlar çoğunlukla ilk üç yüzyıl sonrasının Hıristiyanlık eserleridir ve pek çoğu evlerde bulunan ahşap malzeme üzerine yapılmış dini içerikli resimlerdir.[58]

Şimdi Akdeniz sanat tarihi açısından çok önemli olan bu ara dönemi anlatmayı deneyeceğiz.

II- *Hıristiyanlık Yükseliyor, Antik Yunan ve Roma Çöküyor*

'Roma, "Romus ve Romulus" efsanesine göre İ.Ö. 753 yılında kurulmuş ve 753-509 yılları arası Etrüsk kralları tarafından idare edilmiştir.

***Fresk:** Suda çözülmüş boya pigmentleri kullanılarak sıva üzerine yapılan duvar resmi. Bilinen iki türü vardır. Birincisinin adı Fresco Secco'dur ve kuru sıva üzerine sürülen boyalarla gerçekleştirilir. İkincisinin adı ise Fresco Buon'dur. Resim, boyalar yaş sıva üstüne uygulanarak elde edilir. Esas Fresk tekniği budur. Bu teknik son derece usta olmayı gerektirir. Çünkü yüzey ne kadar geniş olursa olsun, iş bir seferde ve sıva kurumadan bitirilmelidir.

** **Mozaik:** Tesera adı verilen renkli minik taş veya cam parçalarının duvar sıvası üzerine yan yana dizilmesiyle yapılan resim. Bizans tekniği olarak bilinir. İki türde uygulanır. Birinci türde renkli taş veya cam duvardaki yaş sıva içine gömülerek işlenir. Bunun için resim önceden kenar çizgilerinden ibaretmiş gibi hazırlanır ve tamamı kömür tozuyla sıvaya geçirilir. Resmin hızlı yapılması esastır. Sıva kurumadan resmin bitmesi gerekmektedir. İkinci teknikte ise hızlı olmak gerekmez. Resim bir kağıda çizilir. Kağıt yere yayılır ve minik renkli taş veya camlar bu kağıda yapıştırılır. İş bitiminde yerdeki kağıdın çevresine en az on santim yükseklikli bir ahşap havuz yapılır, havuzun içine ve zemindeki resmin üstüne sıva dökülerek donması beklenir. Böylece kağıt üstündeki renkli taş veya camların sıva içine gömülmesi sağlanmış olur. Elde edilen bu taşınabilir mozaik levhasının ön yüzündeki kağıt, su ve fırça yardımıyla atılır ve resim, tasarlanan duvar yüzeyine monte edilir.

*** **Rölyef:** Mimari yüzeyler üzerindeki kabartma resim. Birkaç çeşidi vardır. Sıvayla yapılan, taş yontularak yapılan, kalıpla dökülerek elde edilen. Sıvayla yapılan rölyefe sgrafito denir. Koyu renkten başlanarak üst üste yapılan sıvaların keskin bir aletle kesilmesiyle elde edilir. Kabartma resim, sıvalar kurumadan bitirilmelidir. Taş yontularak yapılanı heykel yapımıyla aynı tekniğe sahiptir. Mermer, keski ve çekiç kullanılarak işlenir. Kalıpla üretilende ise istenilen figür ya da form çamurla hazırlanır, çamur formun kalıbı alınır ve kabartma resim içine alçı ya da beton malzeme dökülüp dondurularak elde edilir.

**** **Vitray:** Maden oksitleri katılarak renklendirilmiş ve kesilerek yan yana getirilmiş camlardan oluşan, arkadan aldığı ışıkla kendini gösteren ışık resmi. Çoğunlukla pencerelere uygulanır. Üç tür tekniği vardır. Birincisinde resim kağıda çizilir. Camlar arasında boşluk oluşturacak şekilde ama yükseklikli kalıplar hazırlanır. Kalıplara alçı dökülerek camların birbirine tutunmaları sağlanır. İkincisinde bir bütün cam üstüne parça camlar yapıştırılır. Üçüncüsünde ise oluklu kurşun çubuklar kullanılır. Önceden kesilip hazırlanan camlar tüm çevresinden kurşun oluklarına yerleştirilir, levha oluşturulur. Her üç teknikle oluşan resim pencereye monte edilir. Günümüzde beton kullanılarak yapılan vitraylar da vardır.

58- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 71-72

Roma tarihi esas olarak "Cumhuriyet" ve "İmparator" devirleri olmak üzere iki kısma ayrılır.

'İ.Ö. V. yüzyıldan III. yüzyıla kadar, Orta ve Güney İtalya'nın fethi ile ilgili savaşlar ve anayasa mücadeleleri olur. İ.Ö. 509'da, Cumhuriyet idaresi kurulur. Her yıl iki konsülün seçilmesi bu sıralardadır. V. yüzyılda Latin ülkesi için savaşılır. Etrüsklerle savaşlar başlar. Asiller (patrissiya) ile halk (plepler) arasında da iç savaşlar olur. 494'te plepler Kutsal Dağ'a çekilir ve halk meclisine veto hakkı tanınır. 451'de 12 levha kanunları resmen ilan edilir. Roma hukukunda kişi hukuku ile ilgili haklar tesbit ve kabul edilir.

Bebek Romus ve Romulus kardeşler bir kurt tarafından emziriliyor. Bronz döküm bu eser, Roma Capitoline Müzesi önünde, açık havadadır.

'İ.Ö. II. yüzyıl, Doğu-Akdeniz ülkelerinin Roma İmparatorluğu'na katılması için savaşlarla geçer. Roma devletinin bünyesi sağlamlaştırılır. 215-168 arası Makedonyalılar'a karşı savaşılır. Bütün Yunanistan, Roma devletine katılır. 146'da Korent tamamen tahrip edilir. 133'te de Bergama miras yoluyla Roma'ya geçer. 154-133 arası bütün İspanya alınır. Grek kültürünün önemli sanat eserleri ile kitaplıkları Roma'ya nakledilir. 133-131 tarihleri arasında imparatorluk batıda İngiltere adalarına, Asya'da Mezopotamya'ya kadar yayılır.'[59]

'Roma Cumhuriyeti döneminde (İ.Ö. 509-27) Romalılar Yunan efsanelerini benimsemişler ve Yunan tanrılarıyla kendi yerel tanrılarını özdeşleştirmişlerdi.'[60]

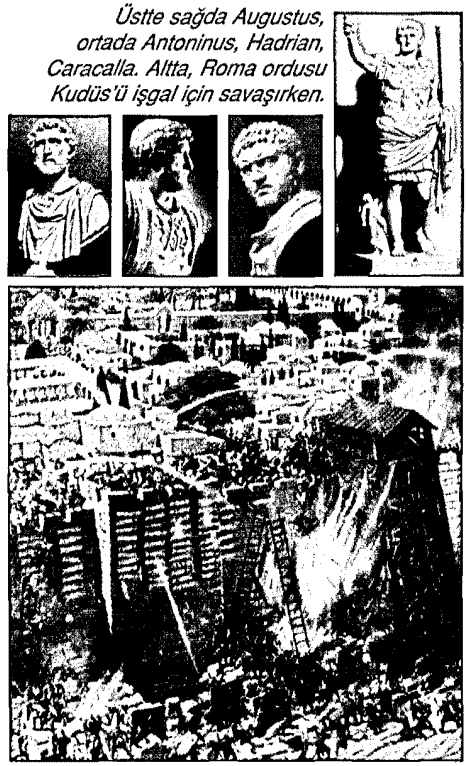
Antik Yunan ve Antik Roma sanatının felsefi altyapısını ise Bazin şöyle özetler:

'Dünya uygarlığı tarihinde, Yunanlılar, ilk olarak insanoğlunun günlük ve somut yaşamına yüce bir yer vermişlerdi. Platon da dahil olmak üzere, düşünürlerin mantıksal ve net açıklamaları, insan ruhunun karanlık köşelerini aydınlatmış ve ruh ile ötedünya arasındaki ilişkiler, bir inanç konusu olmaktan çıkıp, felsefi ve diyalektik düşüncenin konusu haline gelmişti. Böylece insanoğlu, tanrısallık düşüncesinin etkisinden sıyrılmış ve dinin yerini metafizik düşünce almıştı.'[61]

59- Turani, Adnan; Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 187
60- Yamauchi Edwin; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 74
61- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 131

Roma Cumhuriyeti'nin sona eriş süreci ise Larousse'ta şöyle:

'Senato'nun Augustus unvanını verdiği (İ.Ö. 27) Octavianus, devleti yeniden örgütledi. Eski magistratusların temel yetkilerini kendi eline aldı. **İmperetor** unvanı, onu öteki generallerin üzerine çıkarıyordu. Roma'nın yönetimini kendi eline aldı ve eyaletlerin yönetimini Senato'yla paylaştı. Eski cumhuriyet kurumları içinde, yalnız senato önemini biraz korudu; çok geçmeden halk meclisleri, hukuken olmasa da fiilen ortadan kalktı ve magistratuslar, imparator tarafından atanan memurlar yararına yetkilerini yitirdiler. Cumhuriyet'in yerini, Roma'nın bir numaralı yurttaşının yönetimi olan principatus aldı.

Üstte sağda Augustus, ortada Antoninus, Hadrian, Caracalla. Altta, Roma ordusu Kudüs'ü işgal için savaşırken.

'Yaklaşık iki yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu, Augustus tarafından konulan ilkelere göre yönetildi.

'Sürekli ordu durumuna gelen ordu, eyaletlerdeki Roma yurttaşlarından oluşan lejyonerleri ve yurttaş olmayanlar arasından toplanan yardımcı birlikleri kapsamaktaydı.'[62]

Örnekte de görüldüğü gibi işgal ettiği toprakta kalan ülkelerin, cumhuriyet yönetimini sürdürmekte zorlandıkları, eninde sonunda pagan yaşam biçimine son verip imparatorluk yönetimine geçtikleri kaçınılmaz bir gerçekliktir. Üstelik pagan dönemde savaşçı sınıfını halk milisi oluştururken, emperyal dönemde sürekli beslenen, üretimden koparılmış bir yerleşik ordu devreye giriyor.

Şimdi yukarıda sözü edilen bu gelişmelerin devamını, ikona konusunu anlaşılır kılması açısından Hıristiyanlıkla ilişkilendirerek özetlemeye çalışalım:

İ.S. 1. yüzyıl'da Roma'da insanlar devletin resmi pagan dininden daha egzotik tapınma şekilleri arar oldular. Bu, Roma'ya birçok yabancı din

62- Büyük Larousse 16, Gelişim Yayınları, s. 9875

ve mezhebi getirdi. Öyle ki Yunan Güneş Tanrısı Helios, Roma Güneş Tanrısı Sol ve Pers Işık ve Bilgelik Tanrısı Mitra özdeşleştirildi. Roma, **topraklarıyla birlikte kavimlerin tanrılarını da ellerinden alıyor,** bu yeni tanrıları Roma'ya ait sayıyor ve resmi panteona dahil ediliyordu. İmparatorluk sınırları genişledikçe tanrılar da çoğaldı ve sayıları 30.000'den fazlaya ulaştı. İmparatorluk yepyeni bir din edinme eşiğindeydi.

Öne çıkan din ise, Roma halkının yöneldiği Yahudilik'ti. Ancak bu yönelişe karşın, halk, Yahudilik'i geleneksel şekliyle kabul etmekte de zorlanıyordu. Çünkü felsefesi gereği Yahudi dinine girebilmeniz için öncelikle İbrani doğmuş olmanız, bu şart gözetilmese bile sünnet olmanız, her ayın belirli bir döneminde cinsel perhize girmeniz vb. gerekiyordu. Çünkü, -yukarıda da söylemiştik- Yahudilik katı ritüelci bir ulus diniydi. Bu, açıkça Roma vatandaşlığından vazgeçmek demekti. Öte yandan işgal altındaki Yahudiler'in, Roma vatandaşlarınca düşmanlıkla karşılanan isyan girişimleri, din kabulü işini daha da zora sokuyordu.

İ.Ö. 20 ile İ.S. 50 yılları arasında yaşadığı sanılan Philo Judeas adlı bir tarihçi, Yunan Aristo felsefesi ile Tora tasarımını birleştirerek bir melez Yahudi öğretisi oluşturdu ve her ortamda duyurmaya başladı. Bu tarihçinin hemen her yerde kısa sürede çok sayıda takipçisi oluştu; Roma'da da. Yönetim henüz buna hazır değildi ve tedirgindi, ne de olsa Roma'yı Roma yapan kurum, paganlık kurumuydu.

Paulus'un sahneye çıkması bu döneme denk gelir.

Paulus da Judeas benzeri bir yol izliyor ve yeni din tasarımında onun gibi pagan ögelere yer veriyordu. Bir farkla ki o, İsa rüzgarını arkasına almış, bir Yahudi önderini öne çıkarmıştı. Paulus hem İsa'ya inancın Tora kanunlarına inanmak olduğunu söylüyor, hem de Tora ritüeli olan sünnet olmayı kaldırıyordu -ki İsa '[21]Sekizinci gün, çocuğu sünnet etme zamanı gelince, İsa adı verildi'[63] İncil ayeti haberine göre sünnet edilmişti-. Paulus ayrıca birçok katı yaptırımı olan Tora kuralını daha geçersiz saymış, böylece Roma halkının uygulanamaz bulduğu tüm engelleri ortadan kaldırmıştı. Ulusçu din tasarımı gitmiş, yerine sevecen bir Tanrı, Tora'nın manevi barışı, adaleti ve komşusunu sevme vb. görüşleri gelmişti. Şimdi artık sıradan Romalı bile böylesi esnek kurallı bir inancı benimseyebilirdi. Böylece Paulus pagan geçmişten kopamayan ama yeni bir öğretiye aç olan herkese Helen-Roma ayrımı gözetmeden kapıları sonuna dek açtı. Bu gelişme Helen Hıristiyanlık'ının, yani diyaspo-

63- İncil, Yeni Yaşam Yayınları, Luka, 2. Bölüm, ayet 21, s. 132

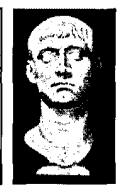
ranın Çoban Kültü Hıristiyanlık'ının, Çiftçi Kültünün İbrani Hıristiyanlık'ı karşısında açık bir yengisi gibi görünmekteydi. Yeni din alttan güçlü bir dalga gibi geliyor, Roma yönetici sınıfını oldukça tedirgin ediyordu.

Bu yengiyi ünlü sanat tarihçisi Germain Bazin şöyle özetliyor:

'Roma İmparatorluğu'nda egemen olmak için birbirleriyle çatışan bütün dinler arasında, en sonunda zafer kazanan Hıristiyanlık, ruhani yanı en ağır basan dindi.'[64]

Roma yöneticilerinin tedirginliğini gören dindar Kudüs Yahudileri, sapkın Yahudi olarak gördükleri Paulus'un bu Helen Hıristiyanlık'ı atağı karşısında eli kolu bağlı oturmadılar. Onların şikayetleri üzerine -ki İsa için de aynı şeyi yapmışlardı- Paulus Roma askerleri tarafından tutuklandı. Bir süre zindanda kaldı ve tahminen M.S. 67 yılında Roma'da öldürüldü. Bu olay Roma'ya karşı başlatılan Kudüs isyanına da denk gelmişti.

İmparatorluk için yarışan iki lider. Solda Constantin, sağda Maxentius. Aşağıda ise ünlü Milvius Köprüsü Savaşı sahnesi.

Hıristiyanlar İsa'nın baş havarisi Piyer ve Paulus'un cenazesinin Roma Katolik Kilisesi'nin şimdiki merkezi olan Vatikan Tepesi'nde gömüldüğünü söylerler. Paulus'un ölümü, süreci durdurmadı. Helen Hıristiyanlık'ının kabülü, halk arasındaki yayılışını büyük bir hızla sürdürdü.

Roma resmi yönetimi, çığ gibi büyüyen bu gelişmeyi tepkiyle ve şiddetle karşıladı. Çünkü artık devletin pagan esaslı resmi dini, dolayısıyla da devletin istikrarı tehlikeli bir dönemece sürükleniyordu. Her şey elden gitmeden devlet kendini korumalıydı.

Öyle de yaptılar ve Hıristiyanlık, Roma devleti tarafından yaklaşık 300'lü yıllarda yasa dışı ilan edildi. Cezalar ağırdı; bu dinin ritüellerini uygularken yakalananlar düzenli olarak çarmıha geriliyor ya da Coliseum'da aslanların önüne atılıyordu. O zamana dek Roma yurttaşlarından hiç kimse -Yahudiler hariç- inancı yüzünden öldürülmemişti.

Bu uygulama ters tepti, Hıristiyanlık sempati topladı ve halk arasında umulmadık bir hızla yayılmaya başladı.

Tarihler 312'yi gösterirken Roma'nın pagan inancıyla yaşamaya

64- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 131

devam etmesinden yana olan dönemin İmparatoru Maxentius ile onu devirmeye çalışan ve pagan inanç konusunda ısrarlı olmayan Konstantin arasında taht savaşı başladı. Olayı ve gelişmelerin ayrıntılarını Hıristiyanlık Tarihi yazarlarından Richard A. Todd şöyle anlatıyor:

'Constantinus'un 312 yılının sonbaharında Milvius Köprüsü savaşında Maxentius'u yenmesi bu zaferi Hıristiyanlar'ın Tanrı'ya yaptığı yardım çağrısına bir yanıt olarak yorumlaması, Kilise'yi ve devleti, hazır olmadıkları yeni bir döneme ve yeni bir işbirliğine itti. Hıristiyan kilisesi ve Hıristiyan imparatoru arasındaki bu yeni ilişkiden, daha sonraki Roma imparatorluğu ve Ortaçağ boyunca süregelen Kilise/devlet ilişkisi tarihi doğdu.

Eski bir ikonadan ayrıntı. Burada ilginç olan, İsa'nın başının arkasında pagan güneş tanrısı sembolü ve içinde Hıristiyan haç sembolünün olmasıdır. Bu oluşum, Konstantin'in Milvius Savaşı sırasında iki dini harmanlayan fikrini görsel olarak sembolize etmektedir.

'Maxentius'un sihir yapmaktaki ustalığıyla ilgili bilgi alan Constantinus, endişeye kapılır; yardım için 'En Büyük Tanrı'ya dua eder. Yanıt, öğlen vakti gökyüzünde 'güneşin üzerinde', 'bununla zafer kazan' şeklinde bir haç işareti olur. O gece rüyada İsa Mesih ona görünür ve 'düşmanlarıyla arasındaki her türlü ilişkide bir güvenlik önlemi olarak' Khi-Rho işaretini kullanmasını emreder -Mesih'in adının ilk harfleri.

'Tarihçi Lactantius, Constantinus'un bu işareti askerlerin kalkanlarına yazdırdığını söyler. Daha sonra Roma üzerine yürür, mucizevi şekilde şehir surları dışında savaşmayı kabul eden Maxentius'la karşılaşır ve onu yenilgiye uğratır.' [65]

Savaştan galip çıkan Konstantin, Hıristiyanlık'ı kabul etti, onu yasal devlet dini yaptı. Kısa süre sonra Kavimler Göçü tüm Roma için bir tehlike oluşturmaya başladı. Bunun üzerine aynı tarihlerde Konstantin, devletin merkezini Konstantinopolis (İstanbul)'e nakletti.

Sıfır yılından 312'de kurulan bu Hıristiyan devlete kadarki süreç içinde gelişen resim ve heykel olaylarına bakalım şimdi.

D- Sıfır-312 Yılları Arasında Hıristiyan Sanatı ve Kültürü

I- *Katakomp Kültürü ve Kutsal Emanet Toplama Yarışı*

Kutsal emanet toplama işi, Katakomplar (yeraltındaki mezarlık

65- Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 141

kentleri) zamanında gündeme gelmiştir. Roma'da 312 yılına dek önce Yahudiler'e, sonra -hâlâ Yahudi olduğunu söyleyen- Hıristiyanlar'a eziyet ve işkence edilmiş, bu olaylar sırasında birçok Hıristiyan lideri hayatını kaybetmişti. Hıristiyanlar ölen önderlerini 'din şehitleri' olarak adlandırdı. Katakomplar Roma'da yeraltına yapılan küçük kentler gibiydi ve buralar din şehitlerinin kemiklerinin gömüldüğü ve kanlarının saklandığı kutsal yerlerdi. Şunu da bilelim ki 'Katakomp resimlerinin ilk örnekleri M.S. 2. yüzyılda yapılmaya başlandı.'[66]

Bu yıllar, Hıristiyanlar'ın yaklaşık iki yüzyıl süren resim-heykel perhizinin bozulduğu yıllardır. Gizlilik ise ancak bir yüz yıl daha sürmüştür. Katakomp resimleri üretimine devam edilmiş olsa da 312 yılında Hıristiyanlık devletin resmi dini yapıldığı için yasak, dolayısıyla gizlilik ortadan kalkmış, sanatçılar özgürlüklerine kavuş- muşlardır.

Katakomplar ayrıca kutsal emanet toplama merkezleriydi.

Toplanan kutsal emanetler, zamanla farklı bölgeler ve ülkelerde kurulan kiliseler arasında güç gösterisi aracı olmaya başladı.

Sağda, Aziz Andreas. Altta, Palermo Capuchin Müzesi katakomplarından bir galeri. Din şehidi mumyaları ve kutsal emanetler sergileniyor.

Kiliser arasında doğan bu rekabeti ve Doğu Kilisesi'nin öne çıkan kutsal emanet toplama atağını Eliade şöyle anlatır:

'Konstantinopolis Konsili'nde (381) Doğu Kilisesi dört yetkili bölgeden oluştuğunu ve bunların her birinin kendi patriklik merkezine sahip olduğunu duyurur. Kimi zaman Konstantinopolis -veya dolaylı olarak imparator- ile Roma arasındaki gerilim tehlikeli bir noktaya gelir. "İlk çağların" (dolayısıyla Aziz Petrus'a karşı bir önceliği olan) **Aziz Andreas'ın kutsal emanetlerine sahip** Konstantinopolis, Roma ile en azından eşit konumda bulunduğu iddiasındadır. Sonraki yüzyıllarda Hıristiyan teolojisine Hıristolojik veya kilise örgütlenmesine ilişkin kavgalar iki kiliseyi birçok kez karşı karşıya getirmiştir.'[67]

Katakomp örgütlenmesi, alçakgönüllü tavrını fazla koruyamadı. Din şehidi sayılan azizlerin sıradan mezarları üzerine Martyrium* denilen

66- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 54

67- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 67

* Martyrium ya da martyrion: Bir din şehidinin mezarı üzerine inşa edilen erken dönem Hıristiyanlık yapısı, Eliade, M., age. Cilt 3, Kabalcı Yayınevi, s. 65

yapılar inşa edilmeye başlandı. Konstantin öncesi Roma devlet yöneticilerinin görüş alanından uzak bölgelerde oluşturulan bu yapılar, bazen bir kenti andıracak kadar geniş tutuluyordu. Bu yerleşimler Roma içinde ikinci bir Roma gibiydi.

Belli bir süre sonra bu mezar-kentler özellikle eşitlikçilik yönüyle halkın ilgisini fazlasıyla çekmeye başladı.

Eliade bu gelişmeyi şöyle anlatıyor:

'Ayin alayları ve ziyaretler Akdeniz dinsel tarihindeki benzersiz bir buluşu temsil eder. Nitekim Hıristiyanlık kamusal törenlerde kadınlara ve yoksullara da yer açmıştı. Ritüel niteliğindeki geçitler ve ayin alayları **cinsel ve toplumsal ayrımların ortadan kalkmasını yansıtıyordu; erkekleri ve kadınları, aristokratları ve köleleri, zenginleri ve yoksulları, yerlileri ve yabancıları bir araya getiriyorlardı.** Kutsal emanetler resmi olarak bir kente sokulurken, imparator için düzenlenen türden selamlanma törenleriyle karşılanıyordu.'[68]

Üstte solda Adem ile Havva, sağda cehennemde yanan üç günahkar, altta çarmıhta İsa ve kendini asmış Yahuda. İnsan değil, konu ön planda olduğu için figürler şematik ve orantısızdır.

Bu, hem İsa'nın 'Tanrı'nın Krallığı' tasarımına uyuyordu, hem de sanat için çok şey ifade ediyordu. Çünkü yukarıda birçok kez söylemiştik, yineleyeceğiz: Sanatı, sınıf, ırk ve servet ayrımı yapmayan, herkesle birlikte olmaya gönüllü olan Çoban Kültü insanları yapar. Katakompların, aziz mezarlarının iç duvarlarını resimlerle dolduranlar bu nitelikteki insanlardı ve 'din şehitleri'nin anısını yaşatmak için sanat üretmek istiyorlardı.

Kutsal emanetler sınırlıydı ve bir süre sonra bulunamaz oldular. Talebin doruğa çıktığı bir anda insanların beklentilerinin karşılanamayışı büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu açığı kapatmak için yapılan ikonalar, birbiri ardınca çoğaltılmaya başlandı. Başta katakomp duvarlarına fresk tekniği ile uygulanan bu eserler, zamanla sıradan eğitimsiz halk kolay edinebilsin diye düzgün ve geniş tahta parçaları üzerlerine yapılma-

68- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 65

ya başlandı. Konuları, azizlerin öykülerini ve portrelerini içeriyordu. Bu etkinlik ve uygulama halk tarafından hızla benimsendi.

İkonalar da bir tür kutsal emanetti artık.

II- *Roma-Bizans Ayrılışı ve Sanata Etkisi*

300'lü yıllarda oluşan Kavimler göçü nedeniyle kentleri ve toprakları işgal edilen Roma ülkesi şeklen ikiye ayrılmıştı. Konstantin devlet örgütlenmesini Bizans adıyla Doğu'ya, Helen topraklarına taşımış, Roma'nın imparatorluk olarak ayakta kalmasını sağlamış ve bu üstünlükle de kendi kilisesini kurmuştu.

Öte yandan Kavimler Göçü ayakları altında kalan Batı Roma topraklarında daha önce yeşermiş olan Batı Kilisesi de yaşama şansı elde etmişti. Bu kilise, askeri kimlik göstermediği için zararsız görülmüş, dini olarak devlet örgütlenmesinde serbest bırakılmıştı. Bugünkü Vatikan devletinin çekirdeğini bu örgütlenme oluşturmaktadır.

İlginç olan böylesi şeklen ayrılıklarına karşın Doğu ve Batı devletleri, aralarındaki bağı koparmış değillerdi. Batı kilise devleti Doğu'nun imparatorluk devletini tanıyor, onun himayesini kabul ediyordu. Buna karşılık kendi kilisesini kurmuş olmasına karşın Doğu da Batı'nın ruhani üstünlüğünü -resmi olmasa da- kabullenmiş gözüküyordu.

Sonuç olarak herkes halinden memnundu.

Ta ki III. Leo 700'lu yıllarda Doğu devletinin başına geçene dek.

E- Hıristiyanlık'ta Görüş Ayrılığı: İkonakırıcılık ve İkonaseverlik

I- *İmparator III. Leo İkona Sevmiyor, Kırıyor*

Kilisenin Doğu ve Batı diye ayrılmasının en önemli nedeni resim ve heykele politik yaklaşımdır. Yani, kilise resim ve heykel üretimi konusunda ayrılığa düştüğü için bir daha birleşmemek kaydıyla ayrılmış ve inanlıları iki düşman kardeş haline gelmiştir.

Böylesi gerçek olabilir mi?

Belgeler böyle olduğunu söylüyor.

Hıristiyanlık Tarihi yazarlarından Harry Rosenberg, Doğu Roma İmparatoru III. Leo ile Batı Roma kilisesinin başı Papa II. Gregorius arasındaki anlaşmazlıkları aktarırken konuya şöyle giriş yapıyor:

'İmparator III. Leo ikonaları (İsa Mesih, Bakire Meryem ve kutsalların figürleri) 726'da yasaklayınca Doğu'da 'ikonalardan kaynaklanan karışıklıklar' (ikonakırıcılık, ikonaklasmus) hakim oldu. İkonaları destekleyenler yaklaşık 125 yıl süren sert ve yıkıcı karışıklıklar sonucunda ga-

lip geldiler. Bu arada Papa II. Gregorius sadece ikonaları yasaklayan emri reddetmekle kalmadı, İmparator'un Batı'daki yetkisini de açıkça kabul etmediğini bildirdi. Gregorius'un sert mektubu çoğunlukla blöf niteliğindeydi. Ancak aynı zamanda devlet yöneticilerinin her zaman kilisede etkin bir rol oynadığı Ortodoks Doğu'nun devlet kilisesiyle, papalığın etkilerinden arınmaya çalıştığı Batı kilisesi arasındaki farkı açıkça ortaya koyan ciddi bir bildiriydi. Gregorius şöyle yazdı: Dinleyin! Dogmalar imparatorların değil, piskoposların işidir.' [69]

Üstte İmparator III. Leo. Altta ona karşı koyan ve sanattan yana tavır alan Papa II. Gregorius.

Bu bildiri Batı kilisesinin Doğu devletine restidir.

Sorun III. Leo'nun kimliğinde gizliydi.

III. Leo Doğu tahtında oturuyordu ama Doğulu, yani Helen Hıristiyanlık'ı kökenli değildi. O bir İbrani Hıristiyanlık'ı kökenliydi ve egemen çiftçilerin gücünü Doğu devletinin başına taşımayı başarmıştı. İkonalara olan düşmanlığı da buradan kaynaklanıyordu.

Kent Hinkson'un Hristiyan.net adresli sitede hazırladığı Kilise Tarihi adlı eserde şu bilgiler yer almaktadır:

'İmparator III. Leo'ya kadar kilisede zaman zaman putperestliği çağrıştıran bu resim ve heykellere karşı sesler yükselmişti, ama ikonalara karşı kimse Leo gibi bir kampanya başlatmamıştı. Aslında **Leo**'nun da bu kampanyayı başlatmasının farklı sebepleri vardı. **Kendisi doğudan olmasına karşın Grek değildi. ... Genelde İkonaklastlar yani ikona karşıtları Grek olmayan ırk ve kültürlerdendi.**'[70]

III. Leo büyük olasılıkla Yahudi kökenli bir Hıristiyan'dı ve İsa öğretisine göre değil, Tora (sonraki yüzyıllarda yeniden yazılmış Tevrat metinleri) öğretisine göre davranıyor, mümin Hıristiyanlar'ı bu Çiftçi Kültü tasarımına uymaya zorluyordu.[71]

Benzeri olaylar aynı yıllarda İslam cephesinde de yaşanıyordu.

İslam'daki resim-heykel karşıtlarının adları, -Yahudi iken Müslüman olan- Ka'bel Ahbar ile Abdullah İbni Sebe'dir ve bu kişilerin Tevrat uzmanı olduğu konusunda hemen herkes aynı fikirdedir. Özellikle Ka'bel Ahbar, Ebu Hureyre ve İbn Abbas gibi, Emevi hanedanı karşısında muhalefete düşmüş Haşimi (Peygamber ailesi) lider ve hadis kaynak-

69- Rosenberg, Harry; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 241
70- www.hristiyan.net
71- www.hristiyan.net

larını etkilemiş, tıpkı III. Leo'da olduğu gibi Tora yasalarını İslam yasasıymış gibi yürürlüğe sokturmuş, yine III. Leo'nun yaptığı gibi resim ve heykel yapımını yasaklı hale getirmeyi başarmıştır. Bu konuda ünlü -Yahudi asıllı- İslam Uzmanı İgnaz Goldziher'in yazdığı eserler dikkat çekicidir. Ayrıca konu, bu bölümün arkasından gelecek olan İslam bölümünde ayrıntılarıyla işlenmiş, Yahudilikten İslam'a geçmiş din bilginlerince uydurulan hadislerin İslam'da açtığı hasarlar göz önüne serilmiştir.

Yeniden III. Leo'ya, Doğu-Batı çatışmasına dönelim ve bu çatlağın derinleşerek nasıl kesin bir ayrılığa yol açtığını görelim.

Bizans ikonakırıcıları kilisede İsa ikonalarını kırıyor. Mezmurlar Kitabı, Moskova Devlet Müzesi'nden

Hinkson şunları da söylüyor:

'III. Leo'nun ikonalara savaş açması tahta geçtikten kısa bir süre sonra 725'te, çok popüler bir Mesih suretinin parçalanmasıyla başlamıştır. Hatta bu olay bir ayaklanmaya neden olmuştur. Bunun üzerine Leo 730'da küçük bir konsey toplatmış ve ikonalara karşı daha sert adımlar atılmaya başlanmıştır. İstanbul patriği alınan bu karara karşı sesini yükselttiği için de görevinden alınmıştır. Bizans imparatoru tarafından göreve atanan son papa II. Gregor da, hükümetin siyasetini protesto etmek için düzenlediği bir konseyde -yukarıda değinmiştik- ikona karşıtlarını kiliseden aforoz etmiştir. İmparator da Papa Gregor'un bu küstahlığı üzerine Sicilya ile İtalya'da Papa'nın yönetiminde olan Grek episkoposluklarını İstanbul patriğinin yönetimine aktartmıştır. İmparator Leo'nun oğlu V. Konstantin babasından bile daha kararlı bir ikona karşıtı olarak tarihe geçmiştir. V. Konstantin bir konsey toplamış ve ikonaları lanetlemiştir. Ama bu karara ne Roma'daki papa, ne de Antakya, İskenderiye ve Yeruşalim patrikleri uydular.'[72]

Artık ipler kopmuş, kılıçlar çekilmiştir. Bir yanda koskoca Bizans İmparatorluğu vardır, bir yanda da Batı Kilisesi destekli diğer Doğu kiliseleri. Bizans, devlet yönetimi olarak İbrani Hıristiyanlık'ını temsil etmektedir, Diğerleri ise topyekun Helen Hıristiyanlık'ını. Çiftçiler devleti ele geçirmiş, sanata karşı savaş açmışlar, çobanlar ise Papa II. Gregorius

72- www.hristiyan.net

ve Şamlı Yuhanna gibi liderler çıkarıp direnme kaleleri oluşturmuşlardır.

II- *Şam'ın İkonakırıcılık'a Tarihsel Karşı Duruşu*

Papa II. Gregorius'un tepkisini ve bildirisinin özetini az yukarıda vermiştik. Şamlı Yuhanna ve Studiuslu Theodore ise Papa'nın izinden gittiğini açıklamış ve III. Leo'nun resim-heykel kıyımına net tavır almıştı. Daha önce de işlemiştik, kısacık yineleyelim; Şam, İsa ve Paulus'tan günümüze dek hem Hıristiyanlık döneminde, hem de İslam döneminde asla resim-heykel karşıtı olmadı ve bu tür girişimi olanlara izin vermedi.

H. K. Gallatin, Hıristiyanlık Tarihi'ndeki inceleme yazısında bu direnişten bir örnek veriyor ve Şamlı Yuhanna'nın, ikonaları put olmakla suçlayan İmparator III. Leo karşısındaki duruşunu şöyle özetliyor:

'İoannes (Şamlı Yuhanna kç.), bir figürün asla özgün nesneyle aynı özden olamayacağını, yalnızca onun taklidi olabileceğini açıkladı. Bir ikonanın yegane önemi, aslının kopyası ve çağrıştırıcısı olmasıydı. İkona karşıtlarının yaptığı gibi, herhangi bir gerçek ikonanın İsa Mesih'i resmedebileceğini reddetmek, aslında beden alma olanağını reddetmekti. Bir ikonaya tapınmak yanlış olmakla birlikte, bir Mesih ikonasının varlığı inanlıyı gerçek Mesih inancı doğrultusunda tapınmaya yönlendirebilir ve yardım edebilir. İkonalara da aynen Kutsal Kitap veya haç kadar değer verilmeli ve saygı gösterilmeliydi.'[73]

İkonakırıcılar 1555-1568 arası Hollanda da iş başındaydılar. J. ten Brink Elsevier, Rotterdam 1882

Bir de İmparator III. Leo'nun, dönemin İslam devletiyle ilişkileri var. İmparator'un kolunun Şamlı Yuhanna ve Studiuslu Theodore'ye kadar uzanamayışının nedeni de bu ilişkide gizlidir.

Teoman Törün, Orta Doğuda En Büyük Kültür Kaynaşması adlı makalesinde bu konuya yer vermiş; diyor ki:

'Sekizinci asırda, Bizans'ta İkonaklazm hareket kesin bir egemenlik kazanınca, ikonaların kutsallığına inanan Şamlı Yohanna, Halifeliğin -resim-heykel üretimi yanlısı Emevi halifeliği- himayesinde düşünceleri-

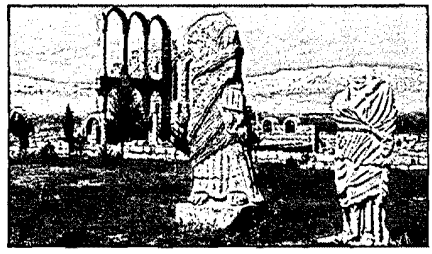
73- Gallatin, Harlie Kay; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 260

ni özgürce anlatıyordu. Halife II. Yezid'in dostça geçindiği İmparator Leo III.'ün (717-741), (Tüm Bizans topraklarındaki) Hıristiyan tebaasının devam ettiği kiliselerde bütün resim ve suretlerin tahribi emrini vermesine karşın, bu bilgin'in edebî faaliyeti asla engellenmedi. Şamlı Yohanna, dogma, polemik, tarih, felsefe, belâgat, şiir üzerine sayısız yazıları arasında, "Kutsal İmgeleri Küçük Görenlere Karşı" adında üç bölümlük bir dizi inceleme eserini de Halifeliğin yarattığı engin özgürlük ortamında kaleme almış; bu eser, Bizanslı "İkona" savunucularının en güçlü silâhı olmuştur.' [74]

Roma yeraltı mezarlıklarındaki katakomp resimlerinin Şam etkisiyle üretildiklerini yukarıda sanat tarihçilerinden yaptığımız alıntılarla vermiştik. Resimler katakomp duvarlarına çoğunlukla alçı sıva üstüne fresk tekniği ile yapılmıştı.[75] Bu öge Hıristiyan sanatına Şam'dan gelmişti. Oysa Şam, bu alçı sıva üzerine fresk çalışması tekniğini Maveraünnehir'den, Uzak Asya'dan almıştı. Bugün bu sanatın binlerce yıllık kalıntıları hâlâ Kuça, Bezeklik, Tun-Huan, Kızıl gibi bölge mağaralarında, yapıldıkları yıllardaki kadar canlı durmaktadırlar. Şam Emevi saray freskleri bile zamana onlar kadar dayanamamışlardır. Hatta en çabuk bozulmuş olan alçı sıvalı freskler, en son uygulanan yer olan Roma katakomp duvar freskleridir. Roma özgün fresk tekniklerini pek bilmediği, Maveraünnehir ve Şam'dan kopya çektiği için bu durum ortaya çıkmıştır.

Heinrich Glück'ün fresk tekniğinin kökenine ilişkin sözleri şöyle:

'Samerra'da duvarlara resmedilmiş dekoratif tezyinat bulunmuştur. Bu tezyinatın, İslam memleketlerinde hükumdarlık eden ilk Türk sülalesi Tulunlular zamanında IX. ve X. asırlarda olağanüstü bir özellik göstermesi bu sanatın Türkler tarafından etrafa yayıldığını ispat edebilir.'[76]

750'den önce Emevi Halifesi Abdülmelik tarafından Anjar'da yaptırılmış, 750'de Bizans İkonakırıcılığı etkisindeki Abbasiler'ce başları koparılmış İslam heykelleri.

Şam'ın dünya resim ve heykel sanatındaki onurlu yeri bu kadarla da sınırlı değildir. Bizans'ın ikonakırıcılık hışmından kurtulduğu gibi, Emeviler döneminde bölgenin sanat üretim merkezi olmayı da sürdürmüştür. Daha da önemlisi 730 yılında başlayan ikonakırıcılık hareketinden yaklaşık 20 yıl sonra

74- www.kenthaber.com
75- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 139
76- Glück, Heinrich; Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi, İş Bankası Yayınları, s. 155

Abbasi İmparatorluğu İslam devletini ele geçirmiş, Bizans'ın başlattığı sanat düşmanlığını olduğu gibi bünyesine almıştır. Yani artık 750 yılından itibaren İslam'da da resim-heykel kesinlikle yasaklanmıştır. İşte bu iki taraflı kıstırmaya karşın bölge olarak Şam, Abbasi egemenliğini tanımamış ve Emeviler döneminde olduğu gibi -İslam mekanlarında da- resim ve heykel yapımını sürürmüştür.

Ne de olsa Musa'ya, İsa'ya, Rahip Bahira aracılığıyla Muhammet'e -üçüncü bölümde işlenmiştir- resim ve heykel sevgisini aşılayan kent, aynı kentti, Şam'dı. Onun bu kutsal bayrağı hep yukarılarda tutmuş olmasını rastlantı olarak nitelemek doğru olmasa gerektir.

F- Kilisede Pagan'a Dönüş ve Engizisyonlu Yıllar

I- *Emperyal Yönetim Dinde Pagan Anlayış İster*

Dinsel bilgi olmadan sanat bilgisi de olmuyor ne yazık ki.
Biz de bu yoldan yürümeyi sürdürüyoruz zorunlu olarak.

Akdeniz toplumlarında Hıristiyanlık dini ile sanatın genel ilişkisi oldukça uzun ve karmaşık bir yol izleyerek günümüze dek gelmiştir. Bilindiği gibi ilk iki yüzyıl Hıristiyan inanlılarının sanat yapmasına izin verilmemiş, yahut da inanlılar buna fırsat bulamamıştır. Bu yıllar süresince Roma yönetimi ve onun eski kurumsal sanat kimliği olan antik sanat, topallayarak da olsa varlığını inatla sürdürmüş, buna karşılık Roma'nın Hıristiyan halkı, iktidarın baskısından yeraltına yönelmiş, katakomp denilen mezar-kentler kurmuş, iç duvarlarına da Şam kökenli biçemle resimler yapmaya başlamışlardı.

Pagan görsel ögeler, işte bu dönemde Hıristiyan öyküsel ögelerle iç içe geçirilmiş, kutsal emanet toplanması yanında ikona yapımının doğması gündeme gelmiştir. 312 yılında İmparator Konstantin'in İsa öğretisini devletin resmi dini haline getirmesiyle, üretilen ikona ve Hıristiyan minyatürleri yeryüzüne çıkma olanağı bulmuştur.

Bu günler, Hıristiyanlar'ın en güzel günleridir.

Ne var ki bayram günleri kısa sürmüştür. Pagan ve emperyal bir kimlikle kurulan Bizans devletinin imparatorları, inanlıların sandığı gibi İsa öğretilerine bağlı Helen Hıristiyanlar'ı değillerdi. Onlar halkça kabul gören din öğretisini iktidarlarını pekiştirmede araç olarak kullanma peşindeydiler. Yani dertleri, yoksullarla köleleri insan sayan Hıristiyanlık'ı, egemenlerin köleci pagan yönetimini savunan bir din haline dönüştürmekti. Yaklaşık 720 yılında III. Leo ile bunu açıkça denediler. Suret yapımını yasaklayan -Paulus'un geçersiz kıldığı- Tora ayetlerini ye-

niden öne çıkardılar, resim-heykel yapımını engellediler, üretilmiş olanları da ikonakırıcılık döneminde acımasızca kırdılar, yakıp yıktılar.

Bu acımasızlık yüz yılı aşkın bir süre yürürlükte kaldı.

Hıristiyanlık içinde yönetici pagan Çiftçi Kültü ile kırsaldaki Tektanrıcı çoban müminler gırtlak gırtlağa gelmişti ve egemen çiftçiler iktidar için çekinmeden çoban kanı akıtıyordu.

1200'lü yıllardı ve artık Engizisyon vardı.

II- *Engizisyonlu Yıllar*

Server Tanilli hoca 'Uygarlık Tarihi' adlı eserinde Kilise'nin olumlu ve olumsuz yanları olduğunu belirtir ve Ortaçağ Hıristiyanlık'ının olumlu yanı için şunları söyler:

'Batı Roma İmparatorluğu, Kavimler Göçü'nün seli altında ezilip yıkılınca, Eski Yunan'la Roma'nın miras bıraktığı kültür de yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. İşte, Eski Dünya'nın yıkıntıları içinde, Yunan ve Roma'nın kültürel değerlerine sahip çıkarak, onları gelecek için kurtaran, Kilise oldu.'[77]

Server Hoca'ya katılmamak olası değildir. Gerçekten de Kilise olmasaydı her şeyden önce Antik Yunan ve Antik Roma sanatına ait eserler günümüze ulaşamazdı.

300'lü yılların başıydı. Roma İmparatorluğu yıkılmış, İmparator ülkeyi terketmiş, 312'de Doğu topraklarında Bizans'ı kurup devlet merkezini oraya taşımıştı. Batı Kilisesi henüz ayaktaydı ama yeni devletin artık kendi Doğu Kilisesi vardı.

Roma'daki Batı Kilisesi, Kavimler Göçü'nün saldırısına uğradığı günlerde sıradan inanlıların desteğine sığınmış olduğu için o yıllarda hâlâ İsa ve Paulus'un Çoban Kültü'nün kimliğini koruyordu. Bu refleksle olsa gerek, ilk işi eski-yeni demeden, nesillerin yarattığı görkemli sanat eserlerini kanatları altına almak oldu.

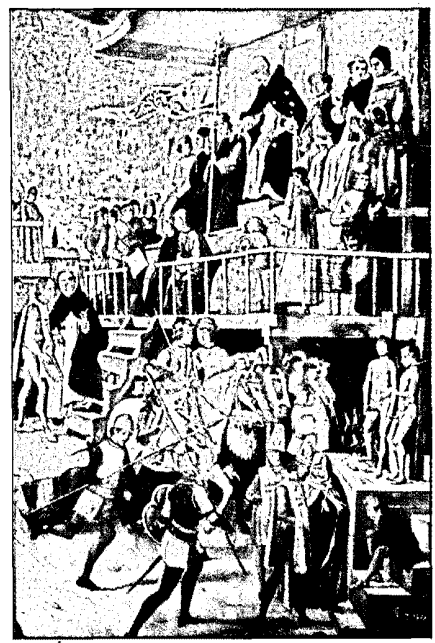
Adı Vatikan olan Batı Kilisesi, Kavimler Göçü istilasının etkisi kalkınca zaman içinde güçlenip antik Cumhuriyet devlet mirasçısı olma misyonunu üstlendi. Bu yeni konum Cumhuriyet'in pagan ögeleriyle var olmayı gerektiriyordu. Vatikan kaçınılmaz olarak buna kapıyı araladı ve zaman içinde kendini yavaş yavaş sıradan müminlerden soyutladı. Bulunduğu yeni konum gereği giderek tipik Çiftçi Kültü özellikleri edindi: Kölecilikten yana oldu, paylaşımı reddetti, mal ve taşınmaz biriktir-

77- Tanilli, Server; Uygarlık Tarihi, Alkım Yayınevi, s. 61

meye, bağış adı altında müminlerin elindekini sınır tanımaksızın almaya başladı. Antik pagan öğreti Kilise öğretisiyle iç içe geçti.[78]

Hala Helen Hıristiyanlık'ında inat eden Çoban Kültlü sıradan müminleri, palazlandıkça asli kimliğine çekilen ve soyluları temsile hazırlanan Batı Kilisesi'nin bu gelişimi önünde hayal kırıklığı içindeydiler. Sürekli Kilise'yi eleştiriyor, onun servet biriktiren tavrını kınıyorlardı.

Kısa süre sonra Roma'da Kilise ile yoksul müminler karşı karşıya geldi. Biliminsanları -Çoban Kültü üyesi olmaları nedeniyle- yoksul insanlar safında kalmışlardı. Deneysel bilim geliştikçe Kilise'nin dogmalarının yanlışlığı ortaya çıkıyordu. Böylesi, güven, güç ve itibar kaybına yolaçıyordu. Bu karşılaşmada Kilise silaha davranmaktan çekinmedi, daha fazla yara almamak için de Engizisyon'u kurdu.

Bir İspanya Engizisyon mahkemesi, Kardinal Ratzinger başkanlığında işkenceden geçmiş ve çırılçıplak soyulmuş iki zanlıyı yargılıyor.

Tanilli örgütün ilk ortaya çıkışını ve gerekçelerini şöyle özetler:

'Sapıkları arayıp ortaya çıkarmak için **inqusition** (engizisyon) adı ile ünlü sistem 1233 yılı dolaylarında (Rönesans'tan yaklaşık 30 yıl önce oluşu dikkat çekicidir. kç.) Papa IX. Gregorius tarafından kuruldu ve IV. İnnocentius'un bir fermanı ile bu zulüm makinesi her kentin, her devletin toplum yapısının ayrılmaz bir ögesi olmak üzere esaslı ve düzenli bir örgüt haline getirildi.

'Elimizde, Kilise'nin sapkınlığı şiddetle kovuşturmasının başlıca amacının **dünyevi çıkar** olduğunu belirten kanıtlar vardır; çünkü bu kovuşturmalar, ancak sapık öğretiler Kilise'nin gelirlerini düşürecek ya da toplum için bir tehdit oluşturacak aşamaya vardığı zaman şiddetlenerek zulüm halini alıyordu.'[79]

Roma Kilisesi artık -Bizans ve onun Kilisesi karşısında- tipik ve ayrı bir din devleti kimliği taşıyordu ve ayakta kalabilmek için de gereken ne varsa yapmaktan çekinmiyordu.

78- Todd, Richard A.; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 141-143; ayrıca bakınız Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 252

79- Tanilli, Server; Uygarlık Tarihi, Alkım Yayınevi, s. 64

Roma Kilisesi başında Papa IV. İnnocentius vardı. Papa IV. İnnocentius'un herkesi yakından ilgilendiren ve onu diğer papalardan ayıran önemli bir de özelliği vardı. O özelliği Ronald Finucane şöyle açıklıyor:

'Son düzenlemeleri, de Ad Extirpanda (1252) adlı bildirisinde papalığın Engizisyon'un yönetimiyle ilgili önceki bildirilerini **işkence** uygulamasıyla birleştiren Papa IV. İnnocentius yaptı.'[80]

Finucane bu yöntemin insanlar üstündeki uygulanma ve etkisini şöyle anlatıyor:

Üstte, Engizisyon'da en çok başvurulan tekerlekle germeli ve alttan ayak yakmalı yasal işkence yöntemi. Altta bu kurumun hışmına uğramış bilim ve sanat insanlarından dördü. Soldan: Galileo, Giordano Bruno, Goya ve Bacon.

'Tövbe ettirmenin en etkin yolu **işkence**ydi. Tekrar tekrar işkence yapılmaz, ama işkenceye devam edilebilirdi. Çocuklara ve yaşlılara daha az işkence yapılmalıydı. Yalnızca hamile kadınlara işkence yapılamazdı -yani doğum yapana kadar'[81]

Sıradan Çoban Kültü insanlarının artık kilise karşısında bir değeri kalmamıştı. Onun için işkenceden beklenen sonuç da insanca değildi. Tanilli varılan bu aşamayı şöyle özetler:

'Engizisyon'un yargılama usulünce, tek bir suçlu cezasız kalmasın da varsın yüz suçsuz acı çeksin düşüncesi ilke hükmünde idi. Mahkumun yakılması için odun getirenler, günahları affedilmek yoluyla ödüllendirilirdi.'[82]

Kilise işe başlamak için kişileri -kırsaldaki Çoban Kültü insanlarını- 'cadı' olmakla suçlardı. Konu hakkında Eliade şöyle diyor:

'Birçok erkek ve kadın cadı, işkence altında bu iğrenç ve canice davranışları itiraf edip, odun yığınında yakılmaya mahkum edilmiştir. Bu durum mitsel-ritüel cadılık senaryosunun yalnızca teologların ve engizisyoncuların uydurması olduğuna inanan çağdaş yazarların kanısını doğrular gibi görünmektedir.

'Nitekim kurbanlar suçlandıkları cinayetleri ve sapkınlıkları işlememiş bile olsalar, kimileri "putperest" kökenlere ve yapıya sahip (Şamanıl kç.) büyüsel-dinsel törenler yaptıklarını kabul etmişlerdir. Bu

80- Finucane, Ronald; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 323
81- Finucane, Ronald; Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 326
82- Tanilli, Server; Uygarlık Tarihi, Alkım Yayınevi, s. 65

törenlerden bazıları kimi zaman yüzeysel olarak Hıristiyanlaştırılsa bile kilise tarafından uzun süredir yasaklanmıştı. Bu mitsel-ritüel miras **Avrupa halk dininin** bir parçasıydı."[83]

Eliade sözü edilen bu Avrupa halk dininin niteliğini de açıklıyor:

'Lorraine'de XVI. ve XVII. yüzyıllarda yetkililerin huzuruna çıkarılan "büyücüler," cadı değil, (Şaman kç.) "otacı-kahin" olduklarını hemen kabul ediyor; ancak işkenceden sonra "şeytanın köleleri" olduklarını itiraf ediyorlardı."[84]

Otacıların, kahinlerin ve tören yöneticilerinin hayata geçirdiklerinin tipik Çoban Kültü ögesi ve Şaman ritüeli olduğu gerçeğini yeniden anımsamak için giriş bölümündeki ilgili ayrıtılamaya bakınız lütfen; bu ritüllerin tamamının bugün -sihirbazlık gibi- alkışlanan birer sahne sanatı uygulamasından başka bir şey olmadığını göreceksiniz.

Kısacası, Roma Kilisesi, Cumhuriyetin pagan (çoktanrıcı) ögelerini Hıristiyanlık içine ustaca yerleştirerek yeni bir Hıristiyanlık oluşturdu. Artık Kilise görünüşte İsa öğretisini benimsemişti, özde ise pagan olarak yoluna devam etmekteydi. İsa ve Paulus'un din tasarımında ısrar eden sıradan inanlılar ise bu yeni paganların ayakları altında eziliyordu.

Üstte solda şeytanla işbirliği yapan cadı gravürü, sağda otacı-şaman halk doktorunun karikatürize edilmiş arması. Altta, şeytanla işbirliği yaptığı savıyla yakılan cadı kadın.

Tüm Batı Kiliseleri lider olması nedeniyle Roma Kilisesi'nin aldığı bu karara uymak zorundaydılar. Zaten çıkarları da ortaktı ve bunu gerektiriyordu. Kısa zamanda Engizisyon, tüm Akdeniz ülkelerine yayıldı ve hemen her kentte şubeleri açıldı.

Biliminsanları, insanlık onurunun ayaklar altına alındığı bu karabasan dönemi "Ortaçağ Karanlığı' olarak nitelemektedirler.

Yanıtını aramak için kendimize şu soruyu soralım:

Nasıl oluyordu da, aynı zaman dilimi içinde Kilise hem Rönesans

83- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 259
84- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3, Kabalcı Yayınevi, s. 260

öncüsü resimlerin yapımına destek veriyor, hem de Rönesans'ın bir diğer önemli ayağı olan bilimi geliştirmeye çalışan deneyci insanları Engizisyon işkencelerinde yok etmeye kalkışıyordu?

G- Sanayi Devrimi'nin Doğuşu ve Rönesans

I- *Krallık-Kilise Çatışması*

Bir başka olgu da feodal emperyaller cephesinde gelişmekteydi.

Onlar halkın bu tür baskı altında sindirilmesinden kuşkusuz memnundular ama bu eylem, hiç istemedikleri başka tehlikeleri de gündeme getirmişti. Kilise devletinin servet edinme hızı, krallıklarla yarışacak denli ürkütücüydü. Bu gelişme, sarayların kazancında gerilemeye neden olmuştu, krallar bunu sineye çekemezlerdi. Böylece Kilise ile feodal derebeyler, senyörler ve krallar arasında gerilim arttı. Önceleri halk karşısında birleşmiş olan Kilise ve kraliyet-derebeyler, silahları birbirine çevirmeye başladı. Kilise bir yandan Engizisyon uygulamalarına devam ediyor, bir yandan da ele geçirdiği toprak zenginliğini feodallere karşı korumanın yollarını arıyordu. Feodaller ise başka bir yol izlediler. Sıradan yoksul halkın yanında olmak kazançlı bir iş değildi kuşkusuz ama onların içinden çıkan ve Kilise baskısına karşısında yaşam savaşı veren felsefecileri ve özellikle de deneysel çalışan mucit biliminsanlarını yanlarına çekmeyi bir politika olarak seçtiler ve dolayısıyla mimar, ressam ve heykelcilerle yetinen Kilise'ye karşı güçlerini artırdılar.

Biliminsanlarına verilen destek, Sanayi Devrimi'nin yolunu açtı.

Bu ittifakın getirisi beklenenden fazlaydı ve etkiliydi.

II- *Burjuvazi'nin Doğuşu*

Hem Kilise'yi hem de feodal yöneticileri şaşırtan gelişme, biliminsanlarının suyu, buharı ve atmosfer basıncını denetim altına alarak köleler dışında üretici bir gücü devreye sokmalarıydı.

Hava boşluğunun yarattığı gücü açıklama peşine düşen Akdenizli deneyciler, suyun kaynamasıyla elde edilen buharın 1700 kat genişlediğini farkettiler. Karşı konulamayacak kadar büyük olan bu güç, yerçekiminin toprağa doğru uyguladığı baskıyı kolayca karşılamak anlamına geliyordu. Hatta yerçekimini altedip tonlarca ağırlıktaki kütleleri yukarılara kaldırmak bile bu gücün becerebileceği işlerden sadece biriydi.

Bu didikleme, insanlığı motor pistonunu bulmaya götürdü.

Pistonlu makinenin dokuma fabrikalarında, raylı taşımacılıkta ve deniz taşımacılığında devreye sokuluşu feodal yöneticilerde kimlik değiş-

şikliğine yol açtı. Kölelere gereksinim duymayan bu üretim tarzı, onları hem Kilise karşısında, hem de geleneksel köle emeği ile hantal, kalitesiz ve mekanik fabrikaların hammade gereksinimini karşılayamayan üretiminde ısrar eden diğer derebeyler karşısında üstün kıldı.

Birinin varlığı diğerinin gelir daralması anlamına geliyordu.

Feodallerin bağrından doğan bu yeni sınıfa 'burjuvazi' dendi.

Burjuvazi başka denizlere yelken açma niyetindeydi. Bu nedenle yaptığı ilk uygulama, insan hakları bildirileri yayımlayıp artık yalnızca yiyip içen, giyinip barınma isteyen, hatta ölünce masraf kapısı olan eski üretim gücünün omurgası köleleri kapı dışarı etmek oldu. Burjuvazi, makine ile üretim yapılan dev çiftlikler istiyordu.

III- *Teknolojinin Öyküsü*

Burjuvaziye Kilise'ye karşısında umulmadık bir üstünlük kazandıran kazanımlar, Magdeburg Deneyleri'yle başlamıştır.

1640'ta Magdeburglu mühendis olan Otto von Guericke, uzayda bir boşluk yaratmak için suya gömdüğü ahşap fıçının havasını boşaltarak işe başladı. Buna cesurca kalkışabilmesinin nedeni, Batı ülkelerinin çoğunda hız kesmeden süren Engizisyon'un Almanya'da istenilen düzeyde uygulanamıyor olmasıydı. Ne var ki böylesi bir zaaf içinde olsa da Kilise'nin gücü küçümsenecek cinsten değildi. Nitekim zıt yönlere sürülen atların ayırmasını istediği ünlü Magdeburg Küreleri deneyini uygulayan Guerick'i, boşluk oluşturarak Tanrı'nın bulunmadığı bir alan yaratmakla suçlayan Kilise, hem Papa'ya hem de Kraliyet mahkemelerine suç duyurusunda bulundu. Kral, Kilise'yi korkutan her şeyi olumlu bulduğundan Guerick'e destek verdi ve kovuşturmaya engel oldu.

Solda Otto von Guericke'nin portresi. Altta dörder çift atın zıt yönlere çekerek ayırmaya çalıştığı, içinin havası alınmış Magdeburg küresinin deneyi.

Bu yengi, tüm Akdeniz ve Avrupa ülkelerinde etkisini gösterdi. Artık her ülkenin biliminsanı, Engizisyon korkusu olmadan her alanda deney yapar duruma geldi.

Araştırmacı Reşit Aşçıoğlu, 17. yüzyıldaki sınır tanımıyan bu gelişmeler hakkında şu özeti yapıyor:

'İngiltere Kralı'nın teknik danışmanlığını yapan Sir Samuel Mor-

land ... 17. yüzyılın teknik gelişmelerine ait izlenimlerini rapor(un)da şu 5 nokta halinde özetlemişti:

'Su, kaynadığı zaman, buhar oluyor.

'Buhar genleşiyor: Bir hacim su 2000 kez geniş bir alan kaplıyor.

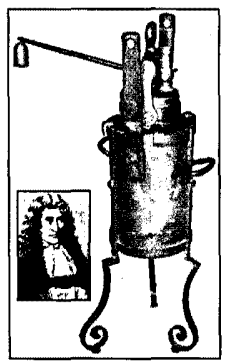
'Yayılan, genleşen bu kuvvet kaba bir kuvvete benziyor. Hatta ürküntü veren bir kuvvet gibi. Çaydanlığın kapağını yerinden fırlatacak gibi yarattığı güç, kazanı da patlatabilir. Genleşen buharın kuvvetine karşı koymak için buhar bir topun içine sığdırılmak istense, topu parçalayabilir.

'Buhar soğuyunca yoğunlaşıyor. Başka bir deyişle ilk haline -suya- dönüşüyor.

'Eğer bu süreç kapalı bir kapta yer alırsa kabın içinde **boşluk** (hava boşluğu) yaratır.'[85]

Aşçıoğlu şu özet değerlendirmeyi de yapıyor:

'Bu önemli rapor İtalya'da Galileo'lar, Toricelli'ler, Almanya'da Guericke'ler, Hollanda'da Huygens'ler, Fransa'da Papin'lerin yaptıkları bilimsel araştırmaları özetlemiş oluyordu.'[86]

Papin ile kantar saplı ve toplu deney silindiri.

1640 yılında Fransız Papin, Hollandalı Huygens'in silindirini ıslah etti ve ünlü deneyini yaptı. Bu silindiri sıradan insanlar düdüklü tencere olarak, bilim dünyası ise motor pistonunun ilk şekli olarak tanıyor. Bu deney buhar gücünün mekaniği harekete geçirmesinde kullanılması yolunu açtı ve kısa süre sonra İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesini sağladı. İnsanlık artık köleleri değil, makineleri çalıştıracaktı.

Bu gelişmeye ölümü göze alarak omuz veren başka insanlar da vardı. Bunlar, şairler, yazarlar ve felsefecilerdi. Hepsinin adını ve hüzünlü öyküsünü buraya aktarmamız olanaksızdır. Örnek oluşturması açısından birinin başından geçenleri verelim.

Walther Kiaulehn, Demir Melekler adlı eserinde diyor ki:

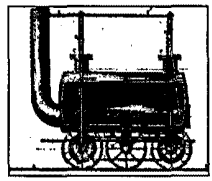
'İmmanuel Kant'ın, Alman milli şairi Schiller'i büyük düşünce şiirlerini yaymaya yönelten felsefe mesleğine göre, Tanrı bir defa Kutsal Kitapta, bir defa da tabiatta; bir defa insanların kalbinde ve bir defa da aklında kendini göstermiş ve insana bu vicdanla iman kuvvetini vermişti.

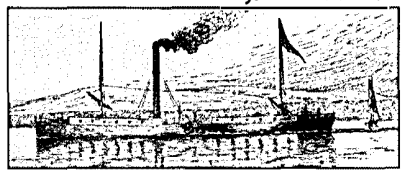
85- Aşçıoğlu, Reşit; Düyun-u Fünun-u Umumiye, yazarın kendi yayını, s. 14
86- Aşçıoğlu, Reşit; Düyun-u Fünun-u Umumiye, yazarın kendi yayını, s. 14

İkinci defasında Tanrı insanın beyninde kendini gösterdi ve ona aklın gücünü verdi.

'Kant'tan iki yüz sene önce İtalyan Filozofu Thomas Campanella da Kant'ın Tanrının ikili tecellisi hakkındaki ana fikirlerini söylemişti.

'O sırada Campanella'nın aralarında yaşadığı İspanyollar buna karşılık onu işkence masasına yatırdılar ve Tanrının, insanların kalbinde olduğu gibi beyninde de tecelli ettiği hakkındaki şeytani hatasından vazgeçmeye zorladılar. ..Yargıçlar kızgın kerpetenlerle etlerini kopardılar. O, insan düşünüyorsa, bunun Tanrı'nın arzusuyla olduğu hakkındaki görüşünde ısrar etti."[87]

Solda, Papin sayesinde icat edilebilen ilk tren, altta ise ilk vapur. Bunlar Sanayi Devrimi'nin müjdecileri oldular.

Önlemler Kilisey'i kurtarmaya yetmedi.

Felsefe, bilimsel deneyler ve sanat el ele vererek çalıştılar. Bu gücü kullanmayı fırsat bilen krallar da onlara kol kanat gerdi. Böylece hem devlet yönetiminde yeni sınıf olan burjuvazi, hem de bu gelişmenin kaçınılmaz sonucu olan Rönesans doğmuş oldu.

Tomasso Campanella ve İmmanuel Kant.

IV- *Rönesans'ın Yolunu Açan Etmenler*

Rönesans öncü sanatçılarının, Roma Kilisesi destekli, pagan kimliği canlandırma hamlesini başarıya ulaştırabilmek için antik dönem pagan filozoflarının öğretilerini yeniden öğrenmeye gereksinimleri vardı. Oysa bu, o denli basit değildi. Çünkü onlara ait belgelerin önemli olanlarını Ortaçağ kiliselerinin bazıları putperestlik kuşkusuyla yasaklamış, saklamış veya pek çoğunu yakmıştı. Üstelik sağda solda kalanların yolu üstünde de -Cumhuriyet pagan mirası olmasına karşın- bütün acımasızlığıyla Engizisyon mahkemeleri oturmaktaydı.

Onlar da bu kaynaklara ulaşmanın bir başka yolunu buldular.

Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi adlı eserinde bu yolun nasıl işletildiğini şöyle anlatır:

'İspanya'da bilim ve felsefe etkinliği özellikle iki merkezde (Kurtuba ve Toledo) yoğunlaşmıştı. Halife Abdurrahman III ile Halife el Ha-

87- Kiaulehn, Walther; Demir Melekler, Remzi Kitabevi, s. 41

kam II'nin özel teşvik ve destekleriyle bir medrese (akademi) ve bir kütüphane kurulur.

'On ikinci yüzyıldan başlayarak Avrupa'da bilim ve felsefeye karşı ilginin uyanmasında ve güç kazanmasında çeviri başlıca etken olmuştur. Arapçadan Latinceye yapılan çevriler arasında ünlü Arap bilginlerine ait eserler yanında birçok **Yunan klasikleri** de yer almıştır. Avrupa tam bir susuzlukla Aristoteles, Öklid, Archimedes, Apollonius ve diğer önemli bilginlerin eserlerini okumaya başladı. Bath'lı Adelard'ın (ki bu adam bu işi başarabilmek için kendini bir Müslüman öğrenci gibi gösterip Kurtuba medresesindeki dersleri izler, kç.) İspanya'dayken ele geçirdiği Öklid'in Arapça'dan çevirisi, 1533'te özgün Yunanca metni ele geçinceye dek, Batı Avrupa üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulur. Cremona'lı Gerard (1114-87) Toledo'ya gidip Arapça öğrendikten sonra, Arap kaynaklarından Latince'ye 92 kitap çevirir.'[88]

1400 yıllarında İspanya sokakları. Engizisyon caddede kitap yakıyor. Sanatçısı bilinmiyor. Sağda, yukarıdan, Antik Yunan filozofları Aristoteles, Archimedes, Öklid ve Apollonius.

Bu, kraliyet destekli deneysel bilimin ve akılcı felsefenin ele geçirdiği en önemli üstünlüktü.

Kilise, girdiği savaştan eski politikaları sürdürerek yengiyle çıkamayacağını ta başından sezinlemişti. Halk üstündeki Engizisyon araçlı baskısı yüzünden kitlelerin desteğinden zaten yoksun kalmıştı. Şimdi de aydınlar ve sanatçıları yitirmek üzereydi.

Biliminsanları için yapacak bir şeyi yoktu Kilise'nin. Labaratuvarlarda deney yaptıkları sürece onlarla içten ilişki kurmaları olanaksızdı. Çünkü onlar, ulaştıkları sonuçlarla Kilise öğretisinin evreni açıklayan dogmalarını birer birer kuşkulu hale sokuyorlardı. Kraliyet çevreleri onları çoktan kanatları altına aldığından bu konuda zaten geç kalınmıştı.

88- Yıldırım, Cemal; Bilim Tarihi; Remzi Kitabevi, s. 77

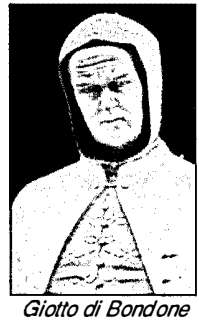
Oysa mimarlar, heykel ve resim sanatçıları bağımsızdı ve satın alınmaya yatkındı. Eğer Kilise, Cumhuriyet döneminde olduğu gibi sanatçıları kendi kanatları altına alır, karınlarını doyurur ve Engizisyon'u onların ürettiği ürünlerden uzak tutarsa, hem Kilise dogma öğretileri öven işler ürettirebilir, hem de felsefeci ve biliminsanlarının saldırısını dengelemiş olurdu. Üstelik pagan sanatla bir alıp veremedikleri yoktu. Sanatçılar da zaten çoktan bu alana yönelmişlerdi.

En azından pagan gibi bir ortak noktaları vardı.

Öyle de yaptılar. 1200'lü yıllardan başlayarak Kilise, özellikle de Roma Kilisesi kesenin ağzını açtı ve mimarlara, heykel ve resim sanatçılarına o güne dek görülmemiş yükseklikte tutarlarla siparişler verdiler. Kraliyetin pagan Yunan felsefesinin karşısına pagan Yunan sanatıyla çıkmışlardı. Doğrusu bu taktik savaşı işe yaradı ve Hıristiyan Kilisesi, pagan bilimin geliştirdiği matbaa desteğini kullanarak kendileriyle rekabete giren Luther ve Calvin gibi din önderlerinin başlattığı yeni oluşum ve bölünmeler anlamına gelen Reform hareketi dönemini en az hasarla atlatmayı ve ayakta kalmayı başardı.

IV- *Sanatta Rönesans*

Sanat tarihçileri, resim-heykel Rönesans'ını başlatan sanatçıların başında ünlü fresk ustası **Giotto**'nun geldiğini söylerler. Bu, bizce de doğrudur; o, gelişen bu devrimin adeta bir lokomotifidir.

Giotto di Bondone

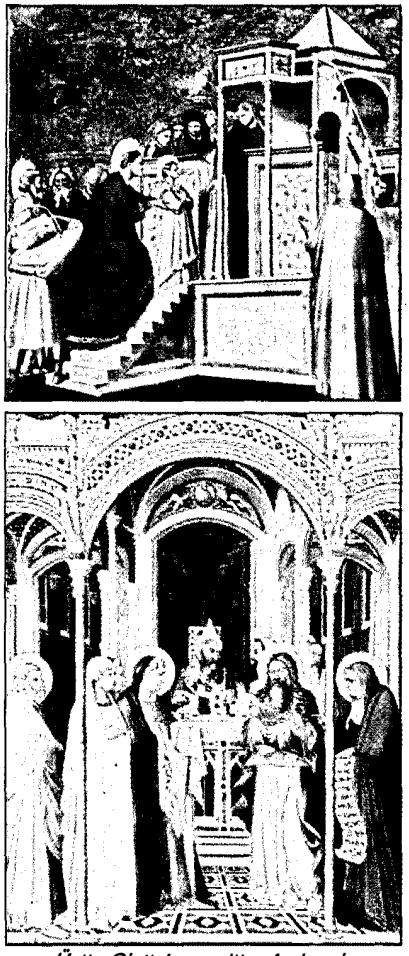
Giotto'nun yaptığı en iyi iş, unutulmuş Antik Yunan (pagan) sanat anlayışını yeniden gündeme getirmek ve resim sanatına taşımaktır. Meslektaşları gibi onun da paraya gereksinimi vardır ve sıkıntısını, fresk konularını kutsal kitap öykülerinden seçerek çözüyordu. Nedeni basittir, çünkü Kilise ancak bu koşulla kesenin ağzını açmaktaydı.

Giotto'yu katakomp ressamlarından ayıran önemli bir özelliği vardı; onun eserlerinde insan artık sıradan bir anlatım elemanı olmaktan çıkmış, Antik Yunan'da olduğu gibi yeniden sanattaki saygın yerini kazanmıştır. Öte yandan katakomp sanatçılarının, konuyu çarpıcı anlatma uğruna resmin estetiğini ikinci plana itme yöntemi de terkedilmiş, görsel olarak hem insanların, hem mekanın, hem de konunun güzel işlenmesi ve yapılan resmin genel görünümünün albenili hale gelmesi ilkesine geri dönülmüştür.

Başlangıçta Rönesans sanatçıları daha başka neler yapmışlardır, merak eder misiniz? Turani olguları şöyle özetler:

'Resimde kaçış noktasını ilk bulan ressam Ambrogio Lorenzetti,

antik dönemde yaşamış olan Ptolemeus'un optik anlayışını incelemişti. Lorenzetti "Tebliğ" adlı resimde (1344) zemini, kaçış noktasına göre belirliyor. Ondan önce de 1300 tarihinde **Giotto**, Bizanslıların yüzeysel biçimde ve İtalyanların "Maniera Greka" yani Grek tarzına göre mekan biçimlemesinin resimde de kazanılması için ilk adımı atmıştı. Çünkü üç boyutlu figürlerin üzerinde durduğu zeminin tespitine, Giotto daha o zamanlar gereksinim duymuştu. Giotto'dan sonra gelen ressamlar da mekanı gene tamamen duygusal olarak saptamaya devam etmişlerdi. İlk olarak Brunellschi, bu tahmini ve duygusal mekan biçimlemesini, bilimsel bir çizim üzerine oturtuyordu. Bu yeni biçimlendirmeye göre, Floransalı ressam Paolo Ucello, karısını uyurken resmediyor ve bu hususta görüşünü "perspektif ne kadar tatlı" sözleriyle belirtiyordu.'[89]

Üstte Giotto'nun, altta, Ambrogio Lorenzetti'nin kaçış perspektif ögeli resmi.

Görüldüğü gibi Giotto ile başlayan insanı doğal ve mimari ortamında gösterme endişesi, resim ve mimari sanatında önemli yeri olan perspektif olgusunun bilinçli kullanımını getirmiştir. Öte yandan ressamın uyuyan eşini resmetmesi de yeniden kutsal kimliği olmayan sıradan insana değer verilmesi açısından önemli bir gelişmedir.

Perspektif kullanımı ve insanın doğal ortamda gösterilmesi açıkça pagan (çoktanrılı) hayata geçildiğinin bir belirtisiydi. Pagan ise Akdenizli sanatçılar için -kilise sınırları içinde- özgürlük demekti.

İnsanı doğal ortamında gösterme isteği, sanatçıları, canlıları ve doğayı merak etme, onların sırlarını keşfetme yoluna itti.

Makinelerin devreye girmesiyle köleciliğin kaldırılacak oluşunun ayak sesleri işitilmeye başlanmıştı. Bu sesleri çıkaranlar, deney labaratu-

89- Turani, Adnan; Dünya Sanat Tarihi; Remzi Kitabevi, s. 345

varlarında çalışan mucit ve bilginlerdi. Ressamlar için de gözlem kaçınılmaz ana unsur olmuştu. Yani perspektifin bulunuşu bir rastlantı değildi. Rönesans resimleri -deyim yerindeyse- artık deneysel resimlerdi.

Bu deneyci sanatçıların başında gelen ilk kişi de Rönesans'ın olgunluk çağı ustası Leonardo da Vinci'ydi.

Tansuğ'un bu sanatçı hakkındaki görüşleri şöyledir:

'16. yüzyıl ortalarında Leonardo da Vinci (1452-1519), İtalyan resim tarihinde yepyeni bir çağ açmıştır.

'İlk bakışta kolay farkedilemeyen bu yeniliğin altında Leonardo'nun eşyaya ve doğaya bilimsel ve çözümleyici bir gözlemle yaklaşması vardır. Leonardo, doğa ve insan etütlerini içeren eskizler yapmış, insan anatomisini hemen hemen eksiksiz bir biçimde gözden geçirmiş ve kuş kanatları üzerinde bile uzmanlaşmıştı.'[90]

Üstte, Andrea del Castagno uygulaması, ortada Dürer'in perspektif aletiyle model çalışması, altta Ucello'nun perspektif uygulamasından bir ayrıntı.

Artık sıra ışık ve renk perspektifindedir.

Z. Güvemli'nin özeti şöyle:

'Leonardo, evrensel ışık denilen ve resmi her yandan kuşatan, gölgeye pay bırakmayan ışık yerine tek kaynaktan gelen ışığı yeğlemişti. ..Bu ressamın asıl büyük buluşu, renklerin kendisinde mevcut uzaklık, yakınlık etkisiydi. Renklerle çok uğraşan Leonardo, ufka doğru yaklaştıkça renklerin solduğu ve grileştiği gerçeğini ilk farkeden kişilerdendi.'[91]

Adını anacağımız ikinci kişi ise Michelangelo Buonarotti'dir.

Kimliği ve sanatçı kişiliği hakkında Bazin bize şu bilgileri aktarır:

'Toskana'daki Caprese'den gelmiş olan Michelangelo Buonarotti (1475-1564) ruh bakımından, on altıncı yüzyılın tüm sanatçılarının en Floransalısı olanıydı.'[92]

90- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 172
91- Güvemli, Zahir; Sanat Tarihi, s. 57, Varlık Yayınları, 2005
92- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 306

Gombrich onun sanatçı özyaşamını ise şöyle betimler:

'Domenico Ghirlandaio'nun (1449-1495) işlek atölyesine üç yıllığına çırak olarak verildiğinde on üç yaşındaydı. Ghirlandaio, yapıtlarına, özel sanatsal değerlerinden çok, çağın renkli yaşamını yansıttıkları için hayran kaldığımız ustalardan biriydi.

'Genç Michelangelo, Ghirlandaio'nun atölyesinde, mesleğin tüm ince noktalarını öğrenebilir, sağlam bir fresko tekniği ve iyi bir çizim temeli kazanabilirdi. Fakat bildiğimiz kadarıyla, ünlü ressamın dükkanında çırak olarak pek mutlu günler geçirmemiştir. Michelangelo'nun sanat hakkındaki düşünceleri daha farklıydı. Ghirlandaio'nun kolay tarzını öğrenmek yerine, Giotto, Masaccio, Donatello gibi geçmişin ustalarının yapıtlarını ve Mediciler'in koleksiyonunda görebildiği Yunan ve Roma heykel ürünlerini incelemeye koyuldu. Güzel insan vücudunu, tüm kasları ve kirişleriyle birlikte hareket içinde betimlemesini bilen antik heykelcilerin sırlarını öğrenmeye çalıştı. Leonardo gibi o da, anatomi yasalarını, antik heykel sanatından, yani ikinci elden öğrenmekle yetinmedi. İnsan anatomisini inceledi, kadavra (ölü insan bedeni kç.) keserek ve gerçek modellerden çizim yaparak, artık kendisi için insan figürünün gizli hiçbir yanı kalmayıncaya dek, çalıştı."[93]

Üstte Leonardo'nun anatomi etütleri. Sağda Michelangelo'nun antik eserlerden esinlenerek ürettiği Davut heykeli.

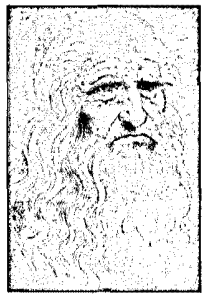
Yeri gelmişken birkaç kısa tümceyle verelim: Kadavra bulmak, onu atölyeye taşımak ve kesmek o dönem için son derece riskli bir işti. Çünkü yaşadıkları yer, hâlâ Hıristiyanlık'ın merkezi olan Roma'ydı ve Engizisyon sürmekteydi. Bu merkez, ölüler üzerinde herhangi bir işleme izin vermiyordu. Yasağa uymayanları da hatır gönül dinlemeden Engizisyon önüne çıkarıp odun ateşi içine gönderiyordu. Hem Leonardo, hem de Michelangelo bu işlem için hayatlarını tehlikeye atarak mezarlıklardan ölü çalmak zorunda kalmışlardı.

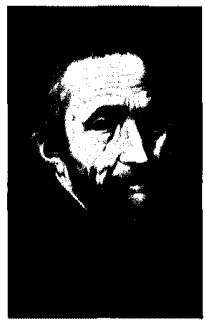
Adını anmaya değer bir başka sanatçı da Rafaello Sanzio'dur.

'Rönesans'ın üçüncü büyük sanatçısı, 1483'te Urbino'da doğan Raphael oldu. Babası ressam Ciovanni Santi idi. Bu sanatçı da resimle-

93- Gombrich, E. H.; Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi, s. 305

riyle ün yapmıştı. Raphael 17 yaşında Perugia'da Perigino'nun atölyesine girdi. Bu atölyede yumuşak bir anlatım tarzı vardı. Bazı altar resimlerini bağımsız yaptıktan sonra, bu atölyedeki yumuşak anlatımı zayıf bularak, 1504'te Floransa'ya gitti.'[94]

Üç otoportre: Sağda Rafaello Sanzio, solda Leonardo da Vinci, sol altta Michelangelo Buonarotti

'Floransa'ya gelince, kendini tam bir rekabet havası içinde buldu. Ondan biri otuz bir yaş, ötekisi de sekiz yaş büyük iki usta, Leonardo ile Michelangelo, o ana dek kimsenin hayalini bile kuramadığı sanat eserleri yaratıyorlardı. Başka yaradılışta bir genç, bu dev sanatçıların ünü karşısında cesaretini yitirirdi. Oysa Rafaello'nun cesareti kırılmadı. O, öğrenmeye kararlıydı. Kimi bakımdan bu ustaların gerisinde olduğunu biliyordu. Ne Leonardo'nun geniş bilgi ufkuna, ne de Michelangello'nun gücüne sahipti. Ama bu iki dahi de, sıradan insanlar için, ne yapacakları önceden kestirilemeyen, anlaşılmaz ve geçinilmesi zor insanlardı. Buna karşın Rafaello, etkili sanat koruyucularına kendini kolay kabul ettirecek kadar yumuşak huyluydu. Dahası bu yaşlı ustalara ulaşıncaya dek çalışabilirdi.'[95]

'Düşsel özgürlüğüne, 1504'ten 1508'e kadar bulunduğu Floransa'da kavuştu. Orada, Antikçağ heykellerininkine benzer kişi-dışı ve idealize edilmiş katıksız ve oval bir çehresi olan Meryem (Madonna) tipini geliştirdi. 1508'den 1511'e kadar, Papalık dairelerinde (stanze) ve özellikle Vatikan'da Stanza della Segnatura'da (imza salonu) bir dizi fresk yaparak II. Julius için çalıştı. Düşünsel esinle coşan Rafaello'nun idealizmi, burada anıtsal bir yoğunluk kazandı ve sanatçı mizacının çağının düşüncesiyle başarılı bir biçimde kaynaşması, Stanza della Segnatura'da, formun, kapsadığı fikirden ötürü çok daha yüce bir düzeye ulaştığı büyük

94- Turani, Adnan; Dünya Sanat Tarihi; Remzi Kitabevi, s. 376
95- Gombrich, E. H.; Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi, s. 316

eserlerden birinin ortaya çıkmasını sağladı. Portrelerinde ise dingin bir yaşamı, güvenliği ve kendine egemen olma konusundaki hümanist ideali dile getirdi. Dinsel eserlerinde daha az başarılıydı ve bu da, figürlerin sistemli olarak idealize edilmesinin, banal, soğuk ve yavan bir sanatın ortaya çıkmasına yol açmasının sonucuydu ve ne yazık ki bu sanat, Kilise'nin başındakiler tarafından üç yüz yıl boyunca desteklenmişti.[96]

Üstte, Rafaello'nun oval çehreli Meryem tiplemesine iyi bir örnek. Sağda Rafaello'nun en ünlü tablosu (İsa'nın beden değiştirmesi) Transfigürasyon.

'Rafaello 37 yaşında öldüğünde **maniyerizm*** adı verilen üsluba ilişkin birçok eser meydana getirmiş bulunuyordu. Rafaello'nun, **Transfigürasyon** (İsa'nın suret değiştirmesi) adlı tablosu coşkusal görünümü, klasik durgunluğa karşı çıkışıyla etkinlik kazandı.[97]

Rafaello'nun tanıtımı için alıntılanan belgelerin sonuncusunda dikkati çeken bir ayrıntıya iki tümceyle değinmemizde yarar vardır. Sanatçının oluşturduğu biçeme "maniyerizm" dendiğini gördük. Bize öyle geliyor ki bu öyle sıradan bir adlandırma değildir. Çünkü yaklaşık İ.S. 200 yıllarında ortaya çıkan Mardin doğumlu ressam Mani'nin karma öğretisi, III. yüzyıldan beri Akdeniz'de etkindi ve söz konusu öğreti krallar dahil birçok kişiyi kendi tarafına çekmişti. '1208 yılında Papa III. İnnocentius tarafından bu hareketlere karşı bir haçlı seferi ilan edildi. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Manicilik'in son mirasçıları da Engizisyon tarafından bastırıldı.'[98] Böylece bu 'büyük tehlike'yi Kilise acımasızca ezip bölgeden attığını sanıyordu. Öyle görülüyor ki en korktuğu öğreti Manicilik, gizliliğini koruyarak Roma'da yaşamaktadır ve Rafaello gibi önemli sanatçıla-

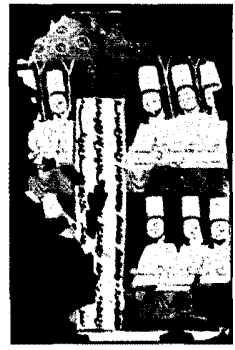
96- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 305

* **Maniyerizm:** 1520-1600 arasında, yani yüksek Rönesans dönemi ile Barok sanat çağı arasında yer alan döneme verilen ad. Yüksek Rönesans çağının ölçü ve simetri anlayışına karşı bir tepki olarak doğmuş ve dekoratif yönelişleri ile Avrupa saraylarında geçerli olmuştur. Maniyerizm gösterişçi bir sanat davranışını yermek için de kullanılan bir deyimdir. (S. Tansuğ, Resim Sanatının Tarihi, s 260 Remzi Kitabevi)

97- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 176

98- Yamauchi, Edwin, Hıristiyanlık Tarihi, Yeni Yaşam Yayınları, s. 100-101

rın kişiliğini yönlendirmektedir. Çünkü sanatçının başyapıtlarından birinin adı "transfigürasyon"dur. Bu kavram tamamen Doğu ve Uzak Asya kökenli bir kavramdır ve en güçlü savunucularından biri de ressam Mani idi. Unutmayalım ki transfigürasyon ruhun göç değişimi anlamına gelir, bu da Şamanizmin en temel din kuralıdır. Rafaello'nun Maniyerizm tanımlaması sanki bu kökenlidir.

İ.S. 200'lü yıllarda yapılmış iki Mani freski. Soldaki Kuça'da, Sağdaki ise Hint Sanatı Müzesi'nde bulunmaktadır.

Örnekler de göstermektedir ki Akdeniz toplumlarında yeni bir insan tipi doğmaktadır. Bunun mimarı, gelişen teknolojidir. Artık yöneticiler katına kentsoylular (burjuvalar), yönetilenler katına da proleterler (topraksızlaştırılmış köylüler, işçiler) taliptir. Bu iki sınıfın egemen olduğu toplum yapısında feodal ilişkilere yer yoktur. Yani üretimi makine daha çabuk, daha sorunsuz ve daha masrafsız ürettiği için artık ağır gider kapısı olan kölelere gereksinim kalmamıştır. Köle çalıştırarak fabrikalar için düşük kaliteli hammadde üreten feodallere de...

Geç Rönesans sanatçıları, işte ürünlerini bu ortamda verdiler.

Zamanla, kentsoylu denilen bu yeni insan tipi, iktidarı ele geçirip hayatı yönetir olduğunda bile, çiftçi-çoban çatışması aynı hızıyla sürüp gitti. Artık Çoban Kültü üyesi sanatçılar kent içinde yaşar oldular ve atölyelerinde, onları satın alan kentsoyluların saraylarını süsleyecek resim ve heykeller ürettiler. Sokakta iç içe yaşar gibi görünmelerine karşın kentsoylular bu çoban kimlikli insanlarla asla aynı sofrada yemek yemeye razı olmadı. Buna kiliseler dahildir. Sofranın Krallığı'nın unutulmaz sahnesini yaratan Leonardo'ya bile ayrıcalıklı davranılmamıştır.

V- *Rönesans'ın Diğer Önemli Sanatçıları*

İtalyan Rönesans sanatçılarının birkaçının adları şöyledir: Giorgio da Castelfranco (1477-1511), Tiziano Vecellio (1489-1576), İl Coreggio (1494-1534), Tintoretto (1518-1594), Caravaggio (1573-1610).

Fransız sanatçılarının bazılarının adları şöyledir: Jean Perreal, Jean Clouet, Lionlu Corneille, François Clouet, Quesnel, Dumonstiers, Georges de la Tour, Poussin, Claude Lorrain,

Caravaggio'nun Kuşkucu Tomas tablosu.

Yukarıdan ve soldan: Tiziano Vecellio, Tintoretto, Giorgio da Castelfranco, İl Coreggio, Caravaggio.

Watteau, Boucher, Chardin, David, İngres, Theodore Gericault vb.

Alman sanatçılarının bazılarının adları şöyledir: Konrad Witz, Albrecht Dürer, Cranach, Hans Holbein vb.

İspanyol sanatçılarının bazılarının adları şöyledir: El Greco, Velazquez, Zurbaran, Goya vb.

Hollanda ve Flaman sanatçılarının bazılarının adları şöyledir:

Jan van Eyck, Hieronymus Bosch, Pieter Bruegel, Rubens, Rembrandt, Vermeer vb.

İngiliz ve Amerikan sanatçılarının bazılarının adları şöyledir: Nicholas Hilliard, Van Dyck, Hogarth, Reynolds, Gainsborogh, John Constable, Turner, James Wistler vb.

H- Rönesansta Din-Sanat İlişkileri ve Sivil Sanatçı Koruyuculuğu

I- *Din Her Devirde Sanatçı Koruyor*

Bir önceki bölümde Yahudi peygamberlerin nasıl sanat satın aldıklarını örnekler vererek işlemiştik. Mısır Firavunları gibi İsrailoğulları da sanat üretimine gereksinim duyduklarında hemen kavimleri dışından sanatçılar getirtmekteydiler. Kısaca anımsayalım:

'[30]Ve Musa İsrailoğullarına dedi: Bakın, Rab Yahuda sıptından Hur oğlu Uri oğlu Betsaleli adı ile çağırdı; [31]ve hikmette, anlayışta ve bilgide, ve her çeşit sanatta; [32]ve hünerli işleri düşünmek, altında, ve gümüşte, ve tunçta işlemek için, ve ağaç oymasında her çeşit marifetli sanatta işlemek için, onu Allahın ruhu ile doldurdu.'[99]

'[13]Ve kıral Süleyman gönderip Surdan Hiramı getirtti. [14]Naftali sıptından dul bir kadının oğlu idi, ve babası Surlu bir adamdı, tunç işçisi idi; ve Hiram bütün tunç işleri işlemekte hikmetle ve anlayışla ve hünerle dolu idi. Süleymana gelip bütün onun işlerini yaptı. ..[29]ve pervazlar arasında olan yan levhalarında aslanlar, öküzler ve kerubiler vardı..'[100]

99- Kitabı Mukaddes, Çıkış, Bap 35, ayet 30-32, s. 91, 1981, Kitabı Mukaddes Yayınları
100- Kitabı Mukaddes, I. Krallar, Bap 7, ayet 13 ve 29, s. 343-344, 1981, Kitabı Mukaddes Yay.

Görüldüğü gibi Tanrı'nın ve Tanrı adına iş gördüklerini savlayan din ve tapınak yöneticilerinin sanata gereksinim duyduklarında başvurdukları yöntem aynıdır: dışarıdan sanatçıya sipariş venmek.

Az yukarıda Kilise'nin Rönesans sanatçılarını nasıl finanse ederek çalıştırdıklarını, din için, dini öven sanat eserleri ürettirdiklerini belgeledik. Görüldüğü gibi işletilen yöntem, Musa ve Süleyman peygamberlerin yöntemleriyle aynıdır. Her iki durumda da sanatçının dinsel inançlarına yönelik duyarlılık yoktur. Yani din için sanat üreten sanatçıların ulusal ve dinsel kimlikleri önemli değildir. Sanatçı din düşmanı da olabilir, yeter ki kimliğini, ürettiği sanat ürününe yansıtmasın.

Bunun en ilginç örneği Leonardo'dur.

Leonardo geriye birçok yazılı belge bırakmıştır. Bu belgeler didik didik incelendiğinde sanatçının onca sayfada Tanrı adını tek bir kez bile -mecazi olarak da- anmadığı görülmüştür. Uzmanlar bundan yola çıkarak Leonardo'nun dinsiz olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Papalar elbette bunu biliyorlardı, ama çevrenin ve dönemin en yetenekli sanatçısı olması nedeniyle bu 'dinsiz'e dinsel öyküler betimlemesi için sipariş vermekten geri durmadılar. Tıpkı Musa ve Süleyman gibi.

II- *Varlıklı Aileler de Sanatçı Koruyor*

Musa, Davut ve Süleyman'ın yaptıkları bir bakıma sanat ve sanatçıyı koruma altına almadır; Kilise'nin yaptığı da...

Peki peygamberler neden böyle davranmışlardır?

Bunun pek çok nedeni vardır ama en temel olanı dinsel çıkışlı politik saldırılardır. Böylesi, her üç din için geçerli olan bir olgudur. Saldırılar öyle güçlüdür ki onun karşısında ancak tanrısal temsil kimliği olanlar durabilmektedirler. Musa, Davut, Süleyman, Papa ve İslam'da da -sonraki bölümde belgelenecektir- Emevi halifeleri gibi.

Rönesans yıllarında bu güçlü din adamlarının yanına bir de varsıl aileler katıldı. Matbaanın yaygınlaştırdığı kentsoylu kültürünün ilk temsilcileriydiler ve geleneksel feodal reflekslerini yitirmişlerdi. Bunlara sanatı ve sanatçıyı koruyucu aileler deniyordu.

İtalyan Rönesansı'nda bu ailelerin adları sanatçılarla birlikte anılır.

Kimdir bu koruyucu aileler ve hangi sanatçıları korumuşlardır?

Konuyu dağıtmamak için yalnızca örnek iki popüler sanatçı seçelim ve onların koruyucu ailelerinden söz edelim.

a- Leonardo ve Medici ailesi:

Rafael ve Mikelangelo'nun da koruyucusu olan bu aile, bilinenin aksine en az siparişi Leonardo'ya vermiştir. Ailenin kısa özgeçmişi şöy-

ledir:

'Medici ailesi 13. ye 17. yüzyıllar arasında Floransa'da (İtalya) yaşamış güçlü ve etkin bir ailedir. Aile üç papa (X. Leo, VII. Clement, XI. Leo), çok sayıda Floransa hükümdarı ve daha sonra Fransa kraliyet mensupları yetiştirmiş, ayrıca İtalyan Rönesansı'nı etkilemiştir. Oğlu Cosimo de' Medici 1434 yılında Floransa şehir devletinin gayri resmi başı oldu. Alessandro de' Medici 1537'de ilk Floransa dükü unvanını aldı.'[101]

b- Caravaggio ve Kardinal del Monte:

Milano yakınında bir köyde (1573) doğdu. İtalyan resminde büyük bir devrim yapmış olan Caravaggio 1605 yıllarından sona katil suçundan firari olarak yaşamış, vurulmuş, hapse girmiş, 1610'da ölmüştür.[102] Onun koruyucusu, Papalık çevrelerinde etkili kişilik ve varlıklı bir tüccar olan Kardinal del Monte'dir.[103]

Rönesans sonrası resim-heykel sanatçıları artık din ile göbek bağı olmadan ürettikleri için konumuz dışında kalmışlardır. Rönesans'ın ve din-sanat ilişkisinin kesin bitimi için Empresyonizm akımının ortaya çıkış yıllarını vermek belki de doğrudur. Çünkü bu yıllarda artık feodalizm tamamen çökmüş, Batılı kapitalist ilişkiler devreye girmişti. Sanırız feodal felsefi anlayış biçemiyle kapitalist-kentsoylu yaşam için sanat üretmek eşyanın doğasına aykırı olurdu.

101- http://ansiklopedi.bibilgi.com/Medici
102- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, s. 266, 2004, Remzi Kitabevi
103- http://www.msxlabs.org/forum/sanat-ww/14409-caravaggio-caravaggio-kimdir

Sonuç Olarak

Resim, Hıristiyan teolojisinde, özellikle İsa ve Paulus din tasarımında kesinlikle yasak edilmemiştir. Ne var ki Hıristiyan inancı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olup emperyal örgütün taşıyıcı ögesi haline geldikten sonra tam tersi bir gelişme gösterip resim ve heykel sanatına karşı sert tavırlar alınmaya başlanmıştır. Çünkü resim ve heykel üretimi ve tüketimi -hep söylüyoruz- asıl olarak Çoban Kültü işidir. Emperyal kimliğe ulaşmış olan ve her istediğine gasp ederek erişmeyi bir yaşam tarzı yapmış Çiftçi Kültü, sanata karşı olumsuz tavır almaktadır. Çünkü emperyaller emeğin sadece zenginlik getiren işlerde kullanılmasından yanadırlar. Resim ve heykel gibi yalnızca insanın estetik zevkini tatmin eden üretimler onlar için işgücü kaybı demektir ve hiçbir emperyal yönetici buna harcanan zamana tahammül edemez.

Nitekim Cumhuriyet kökenli ilk Hıristiyan Roma İmparatoru olan Konstantin, imparator oluşunun üstünden daha otuz yıl geçmeden Hıristiyan inanlılar üzerinde köle sahibi tavrıyla terör estirmeye başladı. Emperyal devlet yöneticileri, 325 yılındaki İznik Konsülü toplantısı ile sıradan halkı, Çoban Kültü insanlarını Kilise'den dışladı. Tapınak yönetimine halk içinden yetişen insanlar yerine saray çevresine yakın din adamlarının atanması yönüne gidildi. İmparatorlardan ve devlet çarkından destek alan yeni yöneticiler, Kilise içinden tamamen silinip atılamamış sıradan insanların evlatları üstünde baskı kurmaya başladılar.

Öte yandan, baştan beri devletle işbirliği içindeki kentli rahipler, açılan bu engelsiz yoldan yürümeye başladılar. Kilise servet edinmeye başlamış, kısa sürede biriken servetle -ki bu topraktı- kralları kıskandıracak ve tedirgin edecek denli çoğalmıştı. Böylesi, Kilise'nin açıkça baş edilmesi güç bir kurum olarak yükseldiği anlamına geliyordu.

Sokaktan gelen çoban kimlikli kilise yöneticileri hâlâ İsa ve Paulus öğretisinin uygulanmasında, Kilise'nin mal varlığının halka dağıtılması doğrultusunda ısrar ediyorlardı. Bu sıradan insanların rahipleri resim ve heykel yapımından da yanaydılar. Kentli kilise yöneticileri, artık kraliyet yönetimine ve halka karşı açılan iki cephede savaşmak zorundaydılar. Sa-

natçı, biliminsanı ve sıradan insanları ezmek için Engizisyon devreye girdi. Kraliyet cephesi ile ise üstü kapalı bir savaş sürdürülüyordu.

Sarayın, Kilise'nin gücünü kırmak ve onu tapınağına geri göndermek için güçlü yandaşlara gereksinmesi vardı. Krallar kurnazca bir yol izlediler. Kilise ve Engizisyon kimin üzerine gidiyorsa, saray hemen o insanı kanatları altına alıp korumaya başlıyordu. Kuşkusuz saray da mutlu değildi resim-heykel ve bilim yapılmasından, ama bu taktik, Kilise'nin gözle görülür şekilde gerilemesini sağlıyordu; bu iyiydi.

Roma'nın Kavimler Göçü ile yıkılmasından sonra Kilise ikiye ayrıldı. Doğu Kilisesi ve Batı Kilisesi.

Başlarda kiliseler arasında kutsal emanetler çekişmesi dışında ciddi bir gerginlik yoktu. Doğu, Bizans devletinin korumasındaydı ve Ortodoks olmuştu. Batı ise Katolik'ti ve yıkımdan yaralar alsa da Vatikan adı altında bir kent devleti kuracak kadar ayakta kalabilmeyi başarmıştı.

Kiliseler arasındaki asıl kopuş yaklaşık 720'li yıllarda Bizans'ın kiliselerdeki kutsal sanat eserlerini put sayıp kazma-çekiç kırmaya yeltenmesiyle olmuştur. Doğu Kilisesi'nin bu kararını Batı Kilisesi'nin lideri Papa II. Gregorius açıkça kınadı ve ayrıntılı bir bildiri yazarak inanlılara kiliselerin kesin olarak ayrıldığını ilan etti.

Bu girişim, Doğu Kilisesi'nin ikonakırıcı eylemini durduramadı. Yıkım, Bizans egemenliği altındaki topraklarda yüz yıldan fazla sürdü. Bu kırımdan Anadolu'daki antik heykeller de nasibini almıştır.

Kilise-Saray egemenlik çekişmesi Ortaçağ'da da sürdü.

Yaklaşık 1300'lü yıllarda İtalya'da Rönesans hareketi başlatıldı.

Kilise, bu hareketi başlatan aydınları ikiye ayırarak değerlendirdi ve resim-heykel-mimariyle uğraşanları destekledi. Çünkü verdiği paralar karşılığında bu sanatları yaratanlara dini öven eserler ürettirebiliyordu. Oysa ikinci katagoriye giren biliminsanları tehlikeliydiler. Onların yaptığı her deney din dogmalarının yanlışlığını ortaya koyuyor, Kilise'nin saray karşısındaki direnme gücünü zedeliyordu. Bu kötü gidişi engellemek isteyen kentli Hıristiyan din yöneticileri, Engizisyon'u kurdu ve yakalayabildiği biliminsanını bu çarktan geçirerek susturmaya çalıştı.

Saray için bu, Kilise'nin yumuşak karnıydı.

Böylece hem sanat, hem de bilim yeşerme şansı elde etmiş oldu.

Unutmayalım ki güç oluşturmada bilim her zaman öne geçmiştir. Bu nedenle sanatı destekleyen Kilise karşısında bilimi destekleyen Saray, daima birkaç adım öndeydi ve Kilise'yi sürekli sıkıştırıyordu.

18. yüzyıla gelindiğinde artık Saray, Kilise'nin kolunu kanadını iyice budamış, başa çıkılır ve kral direktifleriyle yönetilir hale getirmişti.

Bunu matbaanın icadı sayesinde bilimsel bilginin hızlı ve yanlışsız -elle çoğaltılan bilgi sürekli her seferinde tahrife uğruyordu- yayılması sayesinde başarmıştı. Deneysel bilgiler matbaa ile basılmış bilim dergilerinde yayımlanıyor ve bu dergiler dünyanın her yanına hızla ulaştırılıyordu. Batı toplumları bu sayede motor, elekrik ve mekanik konusunda rüyalarda bile görülemeyecek gelişmeler gösteriyordu.

Matbaalarda sosyal ve dinsel konulu kitapların da basılması ve yaygınlaşması, ulusal uyanışa, Hıristiyanlık'ın bölünmesine ve kaçınılmaz olarak Protestan Kilisesi'nin doğmasına neden oldu. Sırası gelmişti, önce Luther, sonrasında da Calvin sahneye çıktılar.

Hem Kilise'nin, hem de Saray'ın hesaba katmadıkları bir şey vardı, o da kültür üretimi yapan insanların karakteriydi. Hem biliminsanları, hem de sanatçılar, eserlerini tam bir pagan kimliği ile ürettiler ve onlardan medet uman emperyalleri sınıfsal açıdan etkilediler.

Kiliselerin emperyal yöneticileri ve onlarla işbirliği halindeki toprak sahibi köleci feodaller tutunamaz olmuşlardı ve bu nedenle artık İkonakırıcılık hareketleri sona ermişti. Saray yönetiminde de bilimsel gelişmelerin getirdiği sınıfsal değişim, gözle görülür bir konumdaydı.

Biliminsanları, 1640 yılında Papin'in oluşturduğu -ilk düdüklü tencere olan- pistondan buharlı makine yapmayı başarmış, bunu elektrik ve dişli çarklarla birleştirmiş, makineyi yaratmış, fabrikalarda, ulaşımda ve tarım üretiminde devreye sokmuştu.

Artık yeryüzünde yepyeni bir sınıf vardı.

Feodal dönemin eski üretici gücü olan kölelere dayalı hammadde üretimi yöntemi, fabrikalar için yeterli değildi. Köle demek, kapitalist için hantallık, para israfı demekti.

Yeni yönetici sınıfa kentsoylu (burjuva) deniyordu. Eski yöntemlerde, yani hantal köleci üretimde ısrar eden kırsaldaki feodal yapıya karşı silahlı saldırıya geçti. Köleleri, 'özgürlüğe kavuşturma' görüntüsü altında sokağa, açlıktan ölüme attı, feodalı da toprağı için öldürdü. Artık makine ile mamul madde üretiminin önündeki engeller kalkmıştı.

Resim ve heykel yapımı da bu yeni sınıfla yeni alıcı bulmuş ve ticari meta haline gelmiş oluyordu.

Böylece resim ve heykel, bir daha yasaklanmamak üzere Kilise ve Saray'ca özgür bırakıldı. Sanatçılar genellikle din dışı temalar işler oldular. Artık özgür iradeleriyle üretiyorlardı.

Kilise de Saray da şimdi sıradan alıcıdan öte bir şey değildi.

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu

TEKTANRILI DİNLERDE
RESİM ve HEYKEL
SORUNU

Üçüncü Kitap:
İSLAM

Tektanrılı Dinlerde Resim ve Heykel Sorunu

İslam, Sanat ve Muhammed

Diğer iki din için sorduğumuz soruyu İslam için de soralım:

İslam'da resim ve heykel yasak mıdır?

İslam'da da bu soruyu yanıtlamak kolay değildir. Birçok İslam bilgininin yazdığı ayet tefsirine, hadis yorumuna ve kaynaklara koyduğu şerhlere bakacak olursanız aslında resim ve heykel İslam'ca yasak edilmiş değildir. Ama günlük yaşamdaki uygulamaya bakacak olursanız, bunun tam tersini görürsünüz. Öyle ki resim ve heykelin İslam'da yasak olmadığını savunan İslam din görevlilerinin tümünün, resmi görev yerleri olan camilere, mescitlere, diğer din eğitimi veren kurumlara hatta kendi evlerine -kufi yazılı levhalar hariç- resim ve heykel sokmadıkları bir gerçektir. Yani, günümüzde Müslümanlık, egemen olduğu hemen hiçbir yaşam alanında resim ve heykele yaşam hakkı tanımaz.

Soruyu, bu genel görüntüye bakarak yanıtladığımızda, elbette İslam'da resim ve heykel yasaktır, demek zorunda kalıyoruz.

Böylesi, gerçeği tam olarak yansıtır mı?

Bu bölüm işte bu soruyu hakkıyla tartışmak için açılmıştır.

Biz, İslam'da resim ve heykel yasağının 750 yılından başlayarak yaklaşık 1200 yıldır uygulandığını savunuyoruz. Bir başka biçimde ifade edersek İslam'da resim ve heykel yasağı, 750 yılında Abbasi İmparatorluğu'nun kuruluşuyla başlamıştır ve günümüze dek hemen hiç yumuşamadan gelmiştir. İslam'da bu yasağın olmadığını söylemelerine karşın resim-heykelden uzak duran din adamlarının çelişkili tutumu da bu yasağın katılığından ileri gelmektedir.

Tartışmamızın yol haritası şöyledir:

İslam kültür hareketlerini dönemlere ayıracağız. Resim ve heykelin durumunu Peygamber döneminde, Emeviler Döneminde ve Abbasiler döneminde ayrı ayrı inceleyeceğiz. Böylesi bir inceleme, bize İslam'da resim ve heykel yasağının nasıl bir sınıfsal-toplumsal yol izleye-

rek bugünkü şeklini aldığını gösterecek.

Buna göre, aşağıda görüleceği gibi, Peygamber'in 22-23 yıllık uygulama döneminde, Dört Halife döneminde ve Emevi Hanedanlığı döneminde resim ve heykel İslam'ca hoş karşılanmış, Peygamber ve halifelerinin evlerini süslemiş, uygulama 750 yılına dek sorunsuz sürmüştür. Paygamber soyundan gelenler özellikle Emeviler zamanında muhalefette kaldıklarından kendilerine farklı bir parti programı oluşturmuşlardı. Bu programın içinde resim-heykel yasağı da vardı. Programı pekiştirmek için ise sürekli Peygamber'den anılar aktararak hadisler oluşturuyorlardı. Peygamber'in amcası Abbas adına hareket ettiğini söyleyenler bu program sayesinde iktidar olunca planladıklarını uygulamaya koydular. Böylece 750 yılında İslam'a resim-heykel yasağı girmiş oldu.

Şimdi, Kur'an'ca ve Peygamber'ce özgür bırakılan resim ve heykel sanatının nasıl bir serüvenle yasaklı konumuna düştüğünü, horlandığını, kırıma uğratıldığını belgeler aracılığıyla ayrıntılamaya başlayalım.

A- İslam'da Resim-Heykel Sorunu Konuyla İlgili Kim Ne diyor

I- *Kur'an Ne Diyor?*

İslam'da resim ve heykel sanatının yasak olup olmadığını öğrenmek için ilk bakmamız gereken kaynak Kur'an'dır. Çünkü ağırlıklı olarak hadis kullanan uzmanlar da söylencelerin Kur'an'a uyup uymadığına bakarlar. Bu, olmazsa olmaz kuralların başında gelir.

Peki Kur'an'da resim-heykeli yasaklayan kaç adet ayet vardır?

Bu konu yüzyıllardır tartışılmaktadır ve konuya ilgi gösteren İslam bilginleri koskoca Kur'an'da tek bir ayet olduğunu söylemektedirler. Araştırdık ve -putataparlık ayetleri dışarıda tutulduğunda- sözü edilen bu ayetten başkasını biz de göremedik. Belge, Kur'an'ın Maide Suresi'nin 90. ayetidir ve Y. N. Öztürk'ün yaklaşık çevirisiyle de aynen şöyledir:

'Ey iman edenler! Uyuşturucu, kumar, tapılmak için **dikilen taşlar**, fal okları şeytan işi birer pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.'[1]

İslam adına konuşan bazı bilginler Kur'an'ın, ayetindeki 'tapılmak için dikilen taşlar' ifadesiyle resim ve heykel sanatını kastettiği yorumuna gitmişlerdir. Ne var ki bu ifade yeterince net değildir. Bu yüzden bir kısım İslam bilgini de onların yorumunun kusurlu olduğunu söyleyip re-

1- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet Ofset, Sure 5 Maide, ayet 90, s. 118

sim ve heykel yasağına karşı çıkarlar. Çünkü yukarıdaki ayette geçen 'tapılmak için dikilen taşlar' ifadesi için Arapça olarak 'ensap' sözcüğü kullanılmıştır ve bu sözcük bugün bile resim ve heykel kavramı için çok ender dillendirilmektedir. Sözcük bugün bile anayurdunda daha çok dikili taş, paganlarca* dibinde kurban kesilen dikili taş, yine paganlarca dibinde tanrıya dua edilen dikili taş anlamında kullanılmaktadır.

İbn-i Kesir ünlü tefsirinde bu konuya kısa da olsa değinir.

Önce ayetin İbn-i Kesir'den yapılan yaklaşık çevirisini** verelim:

'90- Ey inananlar, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, ancak şeytan işi pisliktirler. Bunlardan kaçının ki, felaha eresiniz.'[2]

Tefsircimizin dikili taşlarla ilgili yorumu ise şöyledir:

'Dikili taşlar "ensap"a gelince; bunlar, (putatapar) müşriklerin, kurbanlarını yanlarında kestikleri taşlardır.'[3]

Günümüz tefsircilerinden S. Ateş'in yaklaşımına da bakalım.

Ondaki ayetin yaklaşık çevirisi şöyle:

'90- Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, ezlam (şans okları) şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.'[4]

Ateş'in dikili taşlarla ilgili tefsiri de şöyledir:

'Ensab: Müşriklerin, üzerinde kurbanlarını kestikleri taşlar, elzam ise fal oklarıdır. Bunlar şeytan işi birer pisliktir.'[5]

Konu üzerinde titizlikle çalışan bir başka ilahiyatçı ise Osman Şekerci'dir. Şekerci İslam'da Resim ve Heykelin Yeri adlı eserinde konuyla ilişkili tartışmaları kaynaklara dayanarak madde madde şöyle özetler:

'1- İbn-i Abbas (Ö. 69/688), Mücahit (Ö. 103/721), Ata (Ö. 114/732) Sait b. Cübeyr ve diğerleri -ki bunlar ilk Kur'an müfessirleridir- "ensap"tan gaye, eski Arapların üzerinde kurbanlarını kestikleri ve ibadet ettikleri taşlar olduğunu söylerler.

'2- İbadet için dikilmiş putlardır. (Feth-ül Beyan, III.102)

'3- Topluluk bir yere toplanır, orada kurbanlarını keserlerdi, fakat bunlar put değildi. İbn-i Cerir (Ö. 310/922) bunların niteliklerini anlatırken en-nusub, es-sanem (putlar) değildi, putlar tasvir edilir, nakışlanır.

---

* **Pagan:** Çok tanrıya tapan kimse. **Paganizm**: Çoktanrıcılık. (K. Demiray, Türkçe Sözlük)

** **Yaklaşık çeviri (Mealen):** Kavram olarak, harfi harfine olmayarak. (M.N. Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük) Kur'an çevirilerinin tümünün bilimsel yöntemi meal, yaklaşık çeviridir.

2- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 2, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 61

3- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 2, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 62

4- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 2, Milliyet, s. 832

5- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 2, Milliyet, s. 833

Bunlar dikilmiş 360 puttu, der. Şunu da söylerler: Bu putlardan 300 tanesi aynı hizada idi. kurban kestikleri zaman eve (ka'be) çevirerek kan akıtırlar, eti doğrayıp onu taş üzerine sererlerdi.

'4- Nefesi (Ö. 1310) tefsirinde "ensab"ın tapınmak için dikilmiş putlar olduğunu, "rics" yani pis olmaları tapınmak için dikilmiş olmalarından ileri geldiğini söyler. Zemahşeri (1075-1144) de aynı görüşü paylaşır. Er-Rağib'ül İsfehani (Ö. 1108) "Arapların cahiliye döneminde ibadet ettikleri ve kurbanlarını kestikleri taşlardır.'[6]

Kur'an'da, İslam bilginlerinin üzerinde tartıştığı ve bizim de ilgimizi çeken bir başka ayet daha vardır. O da Sebe Suresi'nin 13. ayetidir. Ayetin Öztürk tarafından yapılmış yaklaşık çevirisi şöyledir:

'Onlar Süleyman için, mihraplardan / kalelerden, heykellerden, havuzlar gibi çanaklardan, yerinden kaldırılamaz kazanlardan ne dilerlerse yaparlardı. Ey Davud ailesi, şükür olarak iş yapın. Kullarım içinden şükredenler o kadar az ki...'[7]

Konu İbn-i Kesir'de şu şekilde ele alınmıştır:

Önce ona göre ayetin yaklaşık çevirisi;

'13- Onlar, Süleyman'a kaleler, heykeller, havuzlar gibi (geniş) leğenler ve sabit kazanlardan ne dilerlerse yaparlardı. Ey Davut ailesi şükrederek çalışın. Kullarımdan şükreden azdır.'[8]

Konuyla ilgili tefsiri ise şöyledir:

'Ayette geçen "meharib" kelimesi; güzel yapılar, demektir. Evin en değerli ve orta yeridir. Dahhak ise, bunun, "ma'bedler" demek olduğunu söylemiştir. "Temasil" ise, suretler (resimler), heykeller, demektir ki bunlar, bakırdan veya çamur ve camdan imiş.'[9]

Ateş'in görüşünü de verelim. Önce yaklaşık çevirisi:

'13- Ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar büyük leğenler, sabit kazanlar yaparlardı. "Ey Davut ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler azdır.'[10]

Ateş'in tefsiri de şöyle:

'Yine Allah, Hz. Süleyman'a cinleri de müsahhar (hizmet eden) kılmıştır. Bu cinler ona mihraplar yani mabedler, yahut saraylar, heykeller; havuz kadar büyük leğenler, yerinden kalkamayacak derecede bü-

6- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 15
7- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet Ofset, Sure 34 Sebe, ayet 13, s. 390
8- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 5, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 15
9- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 5, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 15
10- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 4, Milliyet, s. 2102

yük kazanlar yapar, ona öyle hizmet ederlerdi.'[11]

Bir parantez açmış olalım ve Kur'an'a kaynaklık eden ilgili Tevrat ayetlerinin bazı bölümlerini aktararak bilgilerimizi tazeleyelim:

'[13]Ve kral Süleyman gönderip Surdan Hiramı getirtti. ..[23]Ve (Hiram kç.) dökme denizi bir kenarından obir kenarına on arşın olarak değirmi biçimde yaptı. ..[25](Deniz kç.) On iki öküz (heykeli kç.) üzerinde dururdu. ..[29]ve pervazlar arasında olan yan levhalarında aslanlar, öküzler, ve kerubiler (kabartmaları kç.) vardı.'[12]

Biz bu Tevrat kaynaklı ayetle bizzat Kur'an'ın kendisinin resim ve heykel üretimini serbest bırakan, geçmişe dönük resim ve heykel sanatının üretilmesini öven bir tutum içinde olduğunu görüyoruz. Nitekim yüzyıllardır konuyu tartışan İslam bilginlerinin pek çoğunun görüşünün de -aşağıda verileceği gibi- bu doğrultuda olduğu bilinmektedir.

Şekerci bu konuyu da özetlemiştir:

'Bir kısım bilginler mesela: Kurtubi ve Ebu Hayyan bu ayeti heykel yapımının caiz olduğuna delil olarak getirmişlerdir. İşin önemli bir tarafı da bunun Hz. Süleyman'a verilmiş nimetler arasında sayılmasıdır.

'Resim hususunda şiddetli yasak taraftarı olan Şevkani (Ö. 1255) bu ayetin açıklamasında şunu söyler: Timsal, bir şeyin bakırdan, sırçadan, mermerden vs. den yapılmış suretidir. Denildiğine göre bu timsaller peygamberlerin, meleklerin, bilginlerin ve temiz kimselerin resimleri idi. Bunları **mescitlere** resmederlerdi. Ta ki insanlar bunları görüp ibadet ve ictihatlarını arttırsınlar. Bununla Hz. Süleyman'ın şeriatında tasvirin mübah olduğu istidlal (kanıt sayılmış) edilmiştir.[13]

'Elmalılı Hamdi Yazır şu bilgiyi veriyor: Keşşaf der ki... temasil timsalin çoğuludur. Timsal: canlı veya cansız bir şeyin suretine mümasil tasvir olunan herhangi bir surettir. Burada temasil, melekler, peygamberler ve temiz kimselerin suretleri denilmiştir. Halk görsün de onlar gibi ibadet etsinler diye **mescitlerde** bakırdan, pirinçten, sırçadan, mermerden bunların suretleri yapılmıştır. Böylece tasvirler yapılmasına Süleyman (A.S.) nasıl cevaz verdi, diye sorabilirsin. Cevaben derim ki tasvir, yalan ve zulüm gibi aklın kötü gördüğü şeylerden değildir.[14]

Yukarıdaki kaynaklar da bizim Kur'an'ın resim ve heykel konusunda yasak getirmediği, tam tersine müminleri bu konuda serbest bı-

11- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 4, Milliyet, s. 2103
12- Kitabı Mukaddes, I. Krallar, Bap 7, s. 343-344, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi
13- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 16
14- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 17

raktığı çıkarımımızı pekiştirmektedir.

Yeri gelmişken belgelerde geçen ama sürekli görmezden gelinen bir ayrıntıya çok kısa değinelim; aşağıda konu daha ayrıntılı ele alınmıştır çünkü. Sözünü ettiğimiz, resim ve heykellerin gerek Şevkani'nin, gerekse Hamdi Yazır'ın satır arasındaki **'Bunları mescitlere resmederlerdi'** ya da **'mescitlerde bakırdan, pirinçten, sırçadan, mermerden bunların suretleri yapılmıştır'** ifadeleridir. İslam bilginleri hangi kavmin mescidinden söz ettiklerini yazmamışlar, tapınak sözcüğü yerine mescit sözcüğünü kullanmayı ise bilerek yeğlemişlerdir. Bununla eyleme İslami bir kimlik verilmek istendiği açıktır. En azından bu söylem insanı İslam'ın ilk dönemi insanlarının resim ve heykel sanatını içselleştirdiği düşüncesine götürmektedir.

Resim ve heykel yapımına hoşgörüyle bakan bir üçüncü Kur'an ayeti daha vardır. Söz konusu ayet, Ali-İmran Suresi'nin 49. ayetidir. Öztürk ayeti yaklaşık şöyle çevirmiştir:

'Onu, Beniisrail'e şöyle konuşan bir resul yapacak: Şu bir gerçek ki, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim: Ben, çamurdan, kuş görünümünde bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle kuş oluverir.'[15]

Kısaca kaynak tefsirlerimize de bakalım; önce İbn-i Kesir.

Onun yaklaşık çevirisi şöyle:

'Onu İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir peygamber olarak gönderecek: Ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim: Ben çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp, ona üflerim de Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir...'[16]

Kaynak kişimizin yaptığı tefsire bakalım şimdi de:

'Hz. İsa, çamurdan kuş şekli yapıp sonra ona üflemiş, o da herkesin gözü önünde, Allah'ın izniyle uçmuştu. Allah bunu Hz. İsa'ya, onun Allah tarafından gönderildiğine delalet eden bir mu'cize olarak vermişti.'[17]

Ateş'in eserine de bakalım. Onun ayeti yaklaşık çevirisi şöyle:

'Onu İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir elçi yapacak: Ben size Rabbinizden bir mu'cize getirdim: ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yaparım, ona üflerim, Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir...'[18]

Onun bu ayete ilişkin tefsiri de şöyledir:

'Burada ilginç olan husus 49. ayette Hz. İsa'nın "ben sizin için ya-

15- Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet Ofset, Sure 3 Ali-İmran, ayet 49, s. 390
16- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 1, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 280
17- İbn-i Kesir; İbn-i Kesir Tefsiri 1, Sağlam Yayınları, Çeviren, Arif Erkan, s. 280
18- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 1, Milliyet, s. 443

ratırım" demiş olmasıdır. Halk: (yaratmak), aslında yoktan var etmek değil, takdir etmek, ölçü ve biçim vermek demektir. Hz. İsa'nın bu fi'li kullanmış olması, bu sözü kullanmakta bir sakınca olmadığını gösterir.'[19]

Dikkat edilirse Kur'an, bu ayeti ile diğer ayetlerde olmayan bir şey daha söylemiştir. Sanatçı resim ve heykelini oluşturduğunda 'bunu ben yarattım' diye ifade ederse bunda bir sakınca yoktur. Çünkü buradaki yaratma sözcüğü ve fiili ile tanrısal yaratım kastedilemez. Öte yandan İsa'nın çamurdan üç boyutlu kuş şekli yapması da önemli bir olgudur. Kur'an bu peygamberin heykel yapmasını övmekte, Tanrı da bu övgüyle gönderdiği kişiyi ululadığını bildirmektedir. Bir başka deyişle Kur'an'a göre resim ve heykel yapan kişiler en azından peygamber sünnetini yerine getirirler, Allah'ı yücelttiklerinden dolayı sevap alırlar.

Kısacası Kur'an'a göre resim heykel üretme konusu peygamber işidir; müminler açısından ise sünnettir.

Bu ayetlerin diğer din kitapları ayetleriyle özellikle Tevrat ayetleriyle uyum içinde olduğu dikkatli okurun gözünden kaçmamıştır. Aşağıda Tevrat, İncil ve Kur'an'ın ilgili ayetleri yan yana getirilerek bu konu daha ayrıntılı bir şekilde işlenecektir.

Kur'an resim ve heykel sanatının üretimine izin verip övgüler yağdırırken ne oldu da birden İslam inancı bu iki sanatın can düşmanı oldu ve kesin hükümlerle yasak getirdi; şimdi ona bakalım.

Önce hadisler.

II- *Hadisler Ne Diyor?*

Herkesin sıkça kullandığı iki hadis uzmanı vardır: Buhari ve Müslim. Bu bilginler hem İslam dünyasınca, hem de genel olarak tüm dünya din bilginlerince kabul görmüş olduğundan biz de sıkça bu iki kaynağa başvuracağız. Bunlardan özellikle yöneldiğimiz uzman, Müslim'dir. Bunun dışında Kütüb-i Sitte adlı bir kaynak daha vardır. Bu seçki, Buhari ve Müslim hadisleri ayıklanarak oluşturulan bir kaynaktır; kullanılmasında da bizce bir sakınca yoktur. Ne var ki biz asıl kaynakları tercih ettiğimizden bu kaynağa hiç yönelmedik.

Şimdi söz konusu hadislerden birkaçını arka arkaya verelim.

Müslim'in eserinin adı 'Sahih-i Müslim' ve kolleksiyonundaki bölümün adı ise 'Kitabul-Libas ve'z-Ziynet'tir. Buhari'nin kolleksiyonu ise kısaca 'Kitabü'l-Büyu' olarak anılır. Bizi ilgilendiren hadisler ise her iki

19- Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri 1, Milliyet, s. 445

kolleksiyonun 6. cildinde yer alır. Kaynaklardaki hadisler zaman zaman birbirini yinelemektedir. Onun için hadisler bazen tek başına, bazen çift kaynaklı, bazen benzer olsalar da ayrı ayrı ele alınacaklardır.

Şimdi sözü geçen kaynaklara bırakalım ve sıra numarası vererek hadislerimize göz atmaya başlayalım.

1 numaralı Hadis:

'83- (2106) ...:İbn Abbas'dan o da Ebu Talha (R) dan: Peygamber (S): "İçinde köpek ve (canlı hayvan) sureti bulunan eve (rahmet dileyici) melekler girmez" buyurmuştur.'[20]

2 numaralı Hadis:

'85- ( ) Bize Kuteybetu'bnu Said tahdis etti. Bize Leys, Bukeyd'den, o da Busru'bnu Said'den, o da Zeyd İbn Halid'den, o da Resulullah'ın sahabisi olan Ebu Talha'dan tahdis etti ki Ebu Talha: Resulullah (S), "Melekler içinde suret bulunan herhangi bir eve girmezler" buyurdu, demişlerdir.

'Busr der ki: Bu hadisi bana rivayet eden Zeyd İbn Halid'dir. Bunu bana bildirdikten bir zaman sonra hastalanmış, biz de ona hasta ziyaretine gitmiştik. Eve girdiğimde kapusunda bir perde asılı olduğunu, perdede de bir suret bulunduğunu gördüm. Orada bulunan Ubeydullah el-Havlaniyy'e -ki Peygamber'in zevcesi Meymune'nin Rabibidir-:

'- İslamın ilk günlerinde suretin nehyedilmiş (yasaklanmış) olduğunu bize haber veren Zeyd İbn Halid değil midir? Şimdi bu resimli perde nedir ya? dedim. Ubeydullah bana:

'- Zeyd İbn Halid bu hadisi Ebu Talha'dan bize naklederken sonunda: -Elbisedeki nakış ve resim müstesnadır" dediğini işitmedin mi? diye cevap verdi.'[21]

3 numaralı Hadis:

'(2107) Ravi Zeyd İbn Halid dedi ki: Bunun üzerine Aişe'ye geldim ve: Bu zat (yani Ebu Talha) bana Peygamber (S) in "Melekler, içinde köpek ve timsaller bulunan eve girmez" buyurduğunu haber veriyor. Sen Resulullah'tan bunu zikrettiğini işittin mi? diye sordum. Aişe dedi ki: Hayır ben bunu işitmedim. Lakin ben size Peygamber'in yaptığını gördüğüm şeyi tahdis edeceğim (Peygamber sözünü aktaracağım kç.): Ben Peygamber'in bir gazaya çıktığını gördüm. O sırada ben kenarları saçaklı bir yatak örtüsü almış ve bunu kapu üzerine asmıştım. Peygamber dö-

20- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 359
21- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 360

nüp geldiğinde bu perdeyi kapuda gördü. Ben Peygamber'in yüzündeki hoşnutsuzluğu hissetmiştim. Peygamber perdeyi çekti hatta onu yırttı yahut kopardı da: "Şüphesiz ki Allah bizlere duvarın taşını ve toprağını böyle suretli kumaşla örtmemizi emretmedi" buyurdu.

'Aişe: Mutakiben biz örtüyü parçaladıkta ondan iki yastık yaptık, bu iki yastığın içine hurma yaprakları doldurdum. Peygamber benim bu işimi bana karşı ayıplamadı, demişti.'[22]

4 numaralı Hadis:

'88- ( ) ...: Aişe (R) şöyle dedi: Bizim, kendisinde kuş şekli bulunan bir perdemiz vardı. İçeriye giren kimse onu karşılardı. Bir gün Resulullah (S) bana: "Bunu çevir. Çünkü her girişimde bunu görüyor ve dünyayı hatırlıyorum" buyurdu.'[23]

5 numaralı Hadis:

'91- ( ) ...: Aişe (R) şöyle dedi: Ben, suretli ince bir perdeyi kendime perde edinmiş olduğum halde yanıma Resulullah (S) girdi. Benim perdeyi görünce yüzünün rengi attı. Sonra perdeyi uzanıp aldı ve yırttı. Bundan: "Allah'ın yaratmasına benzetmeye çalışan kimseler kıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecek olanlarındandır" buyurdu."[24]

6 numaralı Hadis:

'93- ...:Abdurrahman İbn Kasım dedi ki: Ben Kasım'dan işittim; o, Aişe'den şöyle tahdis ediyordu: Aişe'nin, kendisinde birtakım tasvirler bulunan bir kumaşı vardı. Bu kumaş bir raf boyunca uzatılmıştı. Peygamber (S) o rafa doğru namaz kılardı. Bir defa "o perdeyi benden geriye al!" buyurdu. Aişe der ki: Ben de onu geriye aldım da, müteakiben ondan birkaç yastık yaptım.'[25]

7 numaralı Hadis:

'94- ( ) ...:Aişe (R) Peygamber (S) benim yanıma girdi. Halbuki ben tasvirleri bulunan bir namatı (döşek yüzünü), perde yapmıştım. Peygamber onu uzaklaştırdı. Müteakiben ben de ondan iki yastık yaptım, dedi.'[26]

8 numaralı Hadis:

'95- ( ) ...: Abdurrahman İbn Kasım tahdis etti, ona da babası Ka-

22- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 362; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 420
23- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 363
24- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 364
25- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 366; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 421
26- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 366

sım İbn Muhammed, Peygamber'in zevcesi Aişe'den şöyle tahdis etmiştir. Aişe, tasvirleri bulunan bir perde asmıştı. Akabinde (R) içeriye girdi ve onu yerinden söktü. Aişe: Ben de onu iki yastık olarak kestim, demiştir. O zaman mecliste bulunan ve kendisine Zühreoğullarının himaye ettiği, Rabiatubnu Ata denilen bir kimse: Sen Ebu Muhammed'den işitmedin mi ki o, Aişe'nin: Resulullah o iki yastığa yaslanır dayanırdı, dediğini zikrediyordu, diye sordu.'[27]

9 numaralı Hadis:

'980 - Aişe (R)'den rivayet olunduğuna göre, Sıddıka-i müşarünileyha (bir kere) ufak bir yastık, bir şilte almıştı. Üstünde (hayvan) resimleri vardı. Resulullah (SAS) bunu görünce kapının önünde tevakkuf buyurdu da içeri girmedi. Aişe (R) (bu sırada) Resulullah'ın yüzünde şiddet (asarı) sezdim de:

'-Ya Resula'llah! Allah'a ve Allah'ın resulüne tevbe ederim. (Fakat bilmem ki) ne kusur ettim, diye cevap verdim. Resulullah (SAS):

'- Bu suretlerin sahipleri kıyamet gününde muhakkak azap olunurlar. Ve bu kimselere (tahakkum ve ta'ciz yollu): tasvir ettiğiniz bu hayvanları (haydi) diriltiniz (bakalım) denilir, dedi. Yine Resulullah (SAS):

'- Şol bir ev ki, içinde suretler vardır, artık o eve Melekler girmez, buyurdu'[28]

10 numaralı Hadis:

'99- (2110) Müslim dedi ki: Ben Nadrubnu Ali el-Cehdami'nin huzurunda okudum, o da Abdul' A'la İbn Abdil a'La'dan. Bize Yahya İbn Ebi İshak, Said İbn Ebi'l- Hasen'den tahdis etti. O şöyle demiştir: İbn Abbas (R) a ressam bir kimse geldi ve:

'- Ben şu suretleri resmederek geçinirim. Bunlar ve san'atım hakkında bana bir fetva ver, dedi. İbn Abbas ona:

'- Bana yaklaş, dedi. Ressam ona yaklaştı. Sonra tekrar: Bana yaklaş dedi. Ressam İbn Abbas'a yaklaşınca İbn Abbas elini bu fetva isteyen ressamın başı üstüne koyarak: Şimdi sana ben Resulullah (S) dan işittiğim bir hadisi haber vereceğim (iyi dinle). Ben Resulullah'tan işittim o: "Her musavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet gününde (Allah) hayat verir de o canlı suret de cehennemde kendini yapan sahibine azap eder" buyuruyordu, dedi.

'Bunun ardından Abbas ressama karşı devamla:

'- Eğer sen san'atine devam etmek mecburiyetinde isen, ağaç res-

27- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 366
28- Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 414

mi ve hayat sahibi olmayan vücut kısımlarının resmini yap, dedi. Bu hadisi Nadru'bnu Ali takrir etmiştir.'[29]

11 numaralı Hadis:

Müslim'in 6. cildinin 51 numaralı dipnotundaki hadis de şöyledir:

'Ebu Hüreyre (R) den. Dedi ki: Bir kere Cibril aleyhisselam Resulullah'ın yanına girmek için izin istemiştir. Resulullah (S) ona "gir" diyerek izin vermiştir. Fakat Cibril: Şimdi ben senin evine nasıl girebilirim? Çünkü senin evinde bir takım at ve insan misallerini ihtiva eden bir perde asılıdır. Ya bu resimlerin başlarını koparmalısın, yahut bu perdeyi indirip onu yere yayılan bir yaygı yapmalısın (yani onu yere sermelisin)! Biz melekler zümresi, içinde resimler olan eve girmeyiz, diye cevap verdi.[30]

12 numaralı Hadis:

'101- (2111) ...: Ebu Zur'a şöyle dedi: Ben Ebu Hureyre (R) ile beraber Mervan'ın evine girdim. Ebu Hureyre orada birtakım tasvirler görünce şöyle dedi: Ben Resulullah (S) dan işittim, şöyle buyuruyordu: "Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi onlar (yoktan) bir zerre yaratsınlar, yahut bir habbe vücuda getirsinler, yahut bir arpa danesi yaratsınlar".'[31]

13 numaralı Hadis:

'98- (2109) ...: Abdullah İbn Mes'ud (R) dedi ki: Resulullah (S): "Şüphesiz ki kıyamet gününde insanların en şedit azaplısı, suret yapanlardır." buyurdu.

( ) ..: Buradaki iki tarik ravileri de A'meş'den, bu isnat ile rivayet ettiler. Yahya ile Ebu Kureyb'in, Ebu Muaviye'den olan rivayetlerinde "muhakkak ki kıyamet gününde ateş ehlinin en şiddetli azaplılarından bir kısmı suret yapanlardır" tarzı vardır.'[32]

(Bu yöntemin benzerini Cemalettin Kaplan, 'İslam'ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri' adlı eserinde kullanmıştır. Hadisleri toplu görmek isteyenler için bu kaynak da yararlı olabilir.)

Hadislere sıra numarası vermemizin nedeni aşağıdaki tartışma boyunca bu metinlere geri dönmek zorunda kalacağımızdandır. Her seferinde ilgili hadisi yeniden aktarmak yerine yukarıdaki bölüme gönder-

29- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 370; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 416

30- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 370; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 416

31- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372

32- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 369

menin ve daha önce okunmuş olan metnin anımsatılmasının kolay yöntem olacağını düşündük. Geriye dönüşlerde olası karışıklığı bu rakamların önleyeceği umudundayız.

Hadisler hakkındaki kendi çıkarımlarımızı sunmadan önce, İslam'ın ilk yıllarından günümüze dek din bilginlerinin bu konudaki tartışmalarına gözatmayı yararlı görüyoruz.

Konu, İslam bilginlerini -bakınca anlaşılacağı gibi- ikiye bölmüştür. Bir kısmı resim ve heykel yapımının günah ve yasak olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da bunun tam tersini savunmuştur. Biz aşağıya bu tartışmayı biraz basitleştirerek alıyoruz. Bu basitleştirme okuru yanıltmasın. Çünkü konu çok kapsamlıdır ve hatta yalnız başına ele alınarak işlenmeye değecek kadar önemlidir. Dileriz bir ilahiyatçı çıkar, bu konuyu yazılmış olanlardan daha kapsamlı bir kitap hacminde işler ve bilim dünyasının hizmetine sunar.

Şimdi bu iki tarafın görüşlerine kulak verelim.

B- Kur'an ve Hadis Kaynaklı Kişi/Kurum Görüşleri

I- *Resim-Heykel Yapmak Haramdır Diyenlerin Görüşü*

a- *Genel İslam Bilginlerinin Görüşü*

Ahmet Yakutcan İslam'da Resim, Heykel ve Musiki adlı eserinde konuya girmeden önce şu açıklamayı yapar:

'Ekseriyetle İslam uleması resim yapmayı caiz görmeyip, haram saymışlardır. Haram sayan ulemanın hepsini burada saymamıza imkan yoktur. Biz onlardan numune olmak üzere bazı hadis şarihleriyle bazı fakihleri ve bu mevzudaki görüş ve ictihatları kaydetmeye çalışacağız.'[33]

Konuyu açarken biz de aynı yolu izleyeceğiz.

Hadislerin tamamının resim ve heykel yapımını yasakladığını savunan en eski iki imam, Ayni ve Nevevi'dir.

Ünlü hadisçi Nevevi, Müslim'in şarihidir.*

Nevevi, bizim az yukarıda sıraladığımız 5 numaralı hadisteki "Allah'ın yaratmasına benzetmeye çalışan kimseler kıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecek olanlarındandır", 10 numaralı hadisteki "Her musavvir cehennemdedir. Musavvir tasvir ettiği her surete kıyamet gününde (Allah) hayat verir de o canlı suret de cehennemde kendini ya-

33- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 23

* **Şerh:** Açıklama yolunda yazılmış kitap. (Mec.) Açıklama, anlatma. **Şarih:** Bir kitaba açıklama yazan kimse. Kaynak: M. N. Özön, Osmanlıca/Türkçe Sözlük, İnkilap ve Aka.

pan sahibine azap eder", 13 numaralı hadisteki "muhakkak ki kıyamet gününde ateş ehlinin en şiddetli azaplılarından bir kısmı suret yapanlardır" ifadelerinden İslam peygamberinin her türlü resim ve heykel yapımını yasakladığını ve öte dünyadaki cezasının şeklini de açık bir dille ayrıntıladığını söylemektedir.

Ayni'nin gerekçeleri de hadislerin son bölümünde geçen bu sözlere dayanmaktadır. Yalnız Ayni, Nevevi* kadar katı değildir. O resim ve heykellerin amaçlarına bakarak karar vermektedir. Nusret Çam, İslamda Sanat Sanatta İslam adlı eserinde bu şarihin fikrini şöyle ayrıntılar:

'Bedreddin Ayni Taberi'ye dayanarak bu hadiste zikredilen "musavvirler"den maksadın tapmak için resim ve heykel yapan kimselerin olduğunu gayet isabetle belirtmiştir. Ayni'ye göre, "Kıyamette azabı en şiddetli olan kimse, putperest olan Firavun'dur. O halde, buradaki tasvir yapan kimseler ifadesinin içine ancak put yapan kimseler girmektedir."[34]

Nevevi de bu görüşe katılmaktadır:

'Ruh sahibi olan, hayvan ve insan gibi şeylerin resmedilmesi kattiyen haram ve bunları yapmak büyük günahlardandır. Çünkü bunda, Allah'ın san'atına benzetme (gayreti) vardır. Bu resimlerin ne elbise, halı, dinar-dirhem (yani paralar) ve kaplar gibi eşyalar üzerinde, ne de duvarlarda olmasında bir fark yoktur. Bununla beraber, ruh sahibi olmayan ağaç, dağ, ova gibi manzaraların yapılmasında bir mahzur yoktur. Bunların gölgeli veya gölgesiz olması müsavidir. (Ayni, Umdet ul-Kari)'[35]

Önemli hadis kaynağı olan Ebu Hureyre bunlar içinde belki de en katı olanıdır. Onun tutum ve konu karşısındaki duruşunu da Yakutcan'dan verelim:

'Hayatını Peygamber ilmini öğrenmeye vakfetmiş olan Ashab-ı Suffe'nin mümtaz talebesi Ebu Hureyre hazretleri, yanından hiç ayrılmamak için gayret gösterdiği cihan iftihar tablosundan naklediyor, "Hz. Peygamber Efendimiz, "Kıyamet gününde cehennemden bir boyun çıkacak. O boynun gören iki gözü, işiten iki kulağı ve konuşan bir de lisanı olacak. Ve ben üç sınıf insana azap etmekle memurum: Bütün mütemerrit (kötü yolda direnmeye devam eden) cebbarlar, Allah'a şirk koşanlar (eş koşan) ve bir de ressamlar" diyecektir, buyurdu.'[36]

Resim ve heykel yapmanın haram olduğunu savunan en önemli

---

* **Nevevi:** Harran'a bağlı Neva köyündendir. Sonra Şam'a göçmüştür. Şafii'dir ve mezhebin şeyhidir. Zamanın fakihlerinin büyüğüdür. Kaynak: Riyazu's Salihin, s. 11, Kahraman Yayınları.

34- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, 1999, s. 22

35- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 23-24

36- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 25

hadis kaynağı İbn-i Abbas'tır. Abbas'ın diğer hadis kaynaklarından ayırt edici önemli özelliği, Abbasi İmparatorluğu'nun isim babası olmasıdır. O, Peygamber'in İslam'ı en son kabul eden amcasıdır. Ömrünün büyük kısmını Peygamber'e karşı müşriklerin başı olarak geçirmiştir ve Bedir Savaşı'nda Peygamber'e esir düşmüş, kurtulmalık vererek köle olmaktan kurtulmuştur ve bu yolla İslam'a geçmiştir.[37] Ünlü Abbasi hanedanlığı onun soyuna dayanmaktadır. Konu aşağıda Abbasiler bölümünde işleneceği için Abbas üzerinde daha fazla durmayacağız. Yalnızca şunu söylemeliyiz: Resim ve heykel yasağı konusunda en çok hadis aktaran ve öyküleyen ve öyküldediği hadislerde en katı duran kişi İbn-i Abbas'tır. İlerideki sayfalarda görüleceği gibi, Abbasiler'in resim ve heykel yasağını devlet yasağına dönüştürmelerinin altındaki gerçek de burada yatmaktadır.

Abbas'la ilişkili söylencelerin pek çoğu yukarıda, tarafımızdan numaralanmış hadislerin içindedir. Dileyen dönüp bakabilir.

Resim ve heykel konusunda yasağı savunan bir diğer kişi de Ebu Ali el-Farisi. Görüşlerini Osman Şekerci'nin derlemesinden aktaralım:

'Ebu Ali el- Farisi (900-987) ise bu hadisler üzerinde şöyle bir yoruma giriyor: "Kıyamet gününde azabı en şiddetli olan musavvirlerdir'den gaye Allah'ın bir cisim olduğu görüşünde olan ve O'nu yaratılana benzeten 'mücessime' fırkasıdır. Böylelerine K. Kerim şu şekilde açıkça muhalefet etmektedir: 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur' (eş-Şura,II) 'Hiçbir şekilde dengi bulunmayan, her şeyde müstagni ve her şey O'na muhtaç olandır' (el-İhlas,3) Onlar inanç prensiplerinden birinde Allah'a iftira ettikleri için azabın en şiddetlisine müstahak olmuşlardır. Buna göre hadisin anlamı şöyle olur: Onlar suçlarının büyüklük ve şenaatına bağlı olarak azabın en şiddetlisini hak etmişlerdir."'[38]

İmam-ı Şafi'yi yorumlayan Kurtubi'nin konuyla ilgili görüşünü Yakutcan şu sözcüklerle aktarır:

'Bir kimse, düğüne çağrılsa ve orada canlı resimleri görse, oraya giremez. Şayet resimler yerde veya üzerine basılan bir durumda ise, girmesinde bir beis yoktur.'[39]

b- *Osmanlı Bilginlerinin Görüşü*

Konuya Osmanlı'nın nasıl baktığını göstermesi açısından Şeyhülis-

37- Taberi, Tarihi Taberi 3, Çeviri: Faruk Gürtunca, s. 157
38- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 41-42
39- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 28

lam Mustafa Sabri Efendi'nin Meseleler adlı eserinden küçük bir bölüm aktaralım:

'Bir insanın yaptığı surete can vermesi ilelebet kabil olmayacağından, azabı da ebedi olması lazım gelir.'[40]

Bırakalım bölümü ünlü ahkam tefsircisi Sabuni özetlesin:

'Resmin haram olduğunu bildiren haberler tevatür seviyesine ulaşmış ve bunları nesilden nesile kalabalık bir cemaat nakletmiştir. Dolayısıyla mevzu hakkında şüphe izhar eden kimselerin, böyle sağlam bir meselede aksini iddia etmeleri mümkün değilir. Ayrıca şunu da belirtelim ki; İslamiyetin hüküm-ferma olduğu kavim ve kabilelerin hiçbirisinde ne resme ne de oyma şekillerine (çok miktarda) rastlamak mümkün değildir. Bu sebeple Müslüman ilim adamları, resim ve timsal sanatlarından ictinap (çekinme, uzak durma) ederek, hendesi nakışlar, arabi süslemeler ve nebati şekiller gibi neticesinde Rabbe karşı isyanın göz kırpmadığı tabii şekillerden faydalanmışlardır. Bunu yapmalarının sebebi de şüphesiz ki, dinlerinin bu gibi hareketleri tasvip etmediğini bilmeleridir. Şayet itikatlarına göre resim ve heykel yapılması haram olmasaydı, bunları terk ederek başka şekillerden faydalanma yollarına gitmezlerdi.[41]

Sıra karşı görüşü temsil eden İslam biliminsanlarının fikirlerinde.

II- *Resim-Heykel Yapmak Helaldir Diyenlerin Görüşü*

Buhari'nin şerh yazarı Zeynüddin bin Ahmet ez-Zebidi, Sahih-i Buhari'nin 12. cildinde resim ve heykelin İslam'daki gelişme sürecini yorumlar ve konuyla ilgili şunları söyler:

'İslam dini tevhit akidesi (bir'lik inancı) üzerine te'sis edilmiş bulunduğundan, İslam'ın ilk devirlerinde Resul-i Ekrem şirkin kaynağı olan Mekke'de, ister ta'zim (saygı) ve ibadet, ister ihanet kastiyle olsun mutlak surette tersim (çizim) ve resimli eşya isti'malini (kullanım) mutlak surette nehyetmişti (yasak etme). Fakat Medine'ye hicret ettikten ve hususiyle Mekke'nin fethiyle asırdide putlar yerlere serildikten sonra, ilk devirlerdeki ta'zirler hafiflemiş, sonra İslam'da ise İslam medeniyeti tasvire ibadet gibi hurafattan uzaklaşınca selep alimlerin ta'zim ifade etmeyen hayvan ve manzara resimlerinin isti'malini mübah (şeriatın yap veya yapma diye bir hüküm koymadığı davranış) addetmişlerdir. Gitgide şirk ile, ta'abbüdle (tapınma) alakası kalmıyan resim ve tersim hususlarında resim ve tersimin medeni bir zaruret ve ihtiyaç halini alması üzerine mü-

40- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 25
41- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 33

teahir devirlerdeki ulema daha geniş içtihadda bulunmuşlardır."[42]

Müslim şerh yazarı Ebu'l-Hüseyin Muslimu'bnu'l-Haccac el-Kuşeyri en-Niysaburi, Müslim'in Sahih-i Müslim adlı eserinin Libas kitabında benzer şeyleri söyler. Onlar da şöyledir:

'İslam dini tevhit dini, zatında ve sıfatında bir Allah'a ibadet dini olduğundan ve diğer değişle, tevhit İslami umdelerin ve İslam nurunun mihrak (odak) noktası bulunduğundan bu noktanın hiçbir suretle şirk ile şaibeli olmaması Peygamber'in büyük bir kıskançlıkla üzerinde durduğu bir mesele idi. Bu sebeple İslam'ın ilk günlerinde Peygamber ister ta'zim ister tahkir ifade eder şekilde kullanılsın, resimli eşya kullanmayı mutlak surette nehy etmişti. Çünkü Peygamber İslam'ın bu ilk günlerinde şirk ile mücadele halinde idi. Beşeriyeti putlara, timsellere, tasvirlere ibadet etmekten men'e çalışıyordu. Resim ve tasvir hakkında mutlak surette vaid (cezasını söyleyerek yıldırma) ifade eden hadisler hep İslam'ın bu ilk günlerinde varid (uygulanan) olmuştur. Fakat İslam'ın şirke galabesi ve hakiki zaferi tahakkuk ettikten sonra ilk devirlerdeki kadar şiddetli harekete lüzum kalmamıştı. Tasvir ve timsallerin ta'zim ifade etmeyecek bir surette kullanılmasına müsaade edilmiştir. Ki bu müsaade yukarıki Ebu Talha hadisinin son fıkrasındaki (Melekler içinde suret bulunan herhangi bir eve girmez, hükmünü) istisnadan çıkarılmıştır.

'Seneden seneye İslam nuru her tarafa yayılmaya başlayıp, Tevhit akidesi gönüllere gereği gibi yerleşince birçok Selef imamları ile fıkhi mezhep sahipleri manzara resimlerini, tammu'l-hılka (eksiksiz yaratılmış kç.) olmayan insan ve sair ruh sahibi hayvanların tasvirini ve ihtiram göstermeyerek bunların kullanılmasını mübah addetmişlerdir."[43]

Resim ve heykel yapımının serbest bırakılması için bir başka gerekçe daha kullanılmaktadır. O da hadislerde sözü edilen meleklerin sıradan melekler olmayışıdır. Derler ki:

'Bu meleğin, insanların adeta ayrılmaz bir parçası olan yazıcı meleklerle koruyucu melekler olması mümkün değildir. Aksi takdirde insanların zihinlerinde "onların, insanların yaptıkları sevap ve günahları yazmamak, vazifelerini yerine getirmemek, veya en azından insanlarda meleklerin kontrol ve gözleminden çıkmak" gibi bir düşünce meydana gelebilir. Bu sebeple bu hadiste zikredilen "melek"ten yazıcı ve koruyucu meleklerin anlaşılması, bize pek ma'kul gözükmemektedir. Zira melekle-

42- Buhari; Sahih-i Buhari 12, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 116
43- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 361

rin gözetiminden kurtulmuş olmak hissine sahip bir insanın günah işlemesi daha kolaylaşabilir. Bu ise Allah tarafından istenen bir şey değilir.

'Buhari şarihi Ayni'ye göre bu melekler, vahiy meleklerinden olan Cebrail, İsrafil ve benzeri meleklerdir.'[44]

Biz burada çok kısa araya girip Çam'ın ileri sürdüğü gerekçelere bir başkasını eklemek istiyoruz.. Örneğin Azrail de bir melektir. Resim bulunan eve melek giremeyeceğine göre kişi kendini içi resim ve heykellerle dolu bir eve kapatıp melek Azrail'in gelmesini engelleyerek yüzlerce yıl yaşamayı başarabilir. Bir başka deyişle, kişi Tanrı'nın alın yazısı tasarımını öteleyerek kendi kişisel isteğine göre ölüm gününü belirleyebilir. Böylesi ise din tasarımındaki Tanrı ve onun egemenliği kavramıyla taban tabana zıttır.

Çam, resim bulunan eve girmeyen melek konusunda şu sonuca varmaktadır:

'Bizim görüşümüze göre bu melek, yegane vazifesi Kıyamet Günü Sur'a üflemek olan İsrafil olamaz. Çünkü onun, bu dünyadaki insanlara yönelik bir vazifesi yoktur. O halde geriye, vazifesi Allah'tan aldığı emirleri peygambere ulaştırmak olan Cebrail kalmaktadır. Cebrail'in muhatabı bütün insanlar olmayıp, yalnızca peygamberler olduğu için de, bu hadiste geçen resim yasağı, umumi olmayıp, olsa olsa yalnızca peygamberlerdir.'[45]

Oysa -aşağıda- biz, sözkonusu hadislerden yalnızca peygamberlerin -ki yasak varsa- yasak kapsamı dışında tutulduğunu anlamaktayız.

Resim ve heykel yapımının yasak olmadığını savunanların, ya da konuya esnek bakanların görüşlerini listeleyip özetleyen Şekerci'den aktararak bu kısmı sonlandıralım. Diyor ki Şekerci:

'1- Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir (Ö. 107-725) ... Şayet gölgesi olmayan bir suret ise kesin olarak onu bulundurmada bir sakınca yoktur. Gerçekte O'nun evinde nakışlı eşyanın bulunması da bunu doğrulamaktadır.

'2- Ebu Aliyyulfarisi, musavvirlerin azap görecekleri tehdidini, Cenab-ı Hakkı yaratmış olduğu şeylere benzeten ve bunlara benzer olduğuna inananlara hamletmiştir (yükleme).

'3- İbn-i Hibban (Ö. 354-965), meleklerin suret bulunan **eve girmeyeceklerini bildiren hadisin Hz. Peygamber'e mahsus olduğu-**

44- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, 1999, s. 28-29
45- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, 1999, s. 29

nu ifade etmiştir. Bir kısım bu hadiste geçen meleğin vahiy meleği olduğunu bildirmiştir. Bu düşünceyi paylaşan İbn-i Hibban ve diğerlerinin iddiasına göre **artık vahiy meleği kesilmiştir**. Bir kısmı ise bu hadiste geçen meleklerin yalnız rahmet melekleri olduğunu söylemişlerdir.

'4- Son olarak bu işin hafifletilmesine giden başka bir grup da şunu ileri sürmüşlerdir: Bu tasvirin yasaklanması, putlara tapma döneminin hâlâ bazı yerlerde sürüp gittiği bir zaman için söylenmiştir. Şimdi ise böyle bir tehlike yoktur. Fakat Hafız'ın belirttiğine göre İbn-ü Dakik-ıl-'Id (702-1302) bunu reddetmiştir.'[46]

Bunlar dışında irili ufaklı eski din uzmanlarının ve pek çokça da yeni düşünürlerin konu hakkında söyledikleri vardır. Birçoğu yukarıda işlenen fikirleri ufak tefek eklemeler ve çıkarmalarla yineledikleri için onların söylediklerini buraya aktarmakta bir yarar görmüyoruz.

III- *Dört Sünni Mezhebin Görüşü*

Öncelikle belirtmemiz gereken şey, aşağıda vereceğimiz bilgiler özellike Sünni mezhepler bakımından günümüz için de geçerlidir. Pekçok din bilgini, din görevlisi ve din yorumcusu kişiler, günümüzde bile halen, sanatçılar kendilerinden herhangi bir fetva istediğinde aşağıdaki yorumlar üstünden hüküm vermektedirler.

Kanıtları, daha anlamlı olacağını düşündüğümüz, bir zamanlar yurdışında kendini halife ilan ederek Türkiye'de şeriat düzenini kuracağını söyleyen emekli müftü Cemalettin Kaplan'ın İslam'ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri eserinden olduğu gibi aktaracağız.

Konuyu şöyle özetliyor Kaplan:

'Maliki Mezhebi:

'Resim ve suret, dört şartla haramdır:

'1- Hayvanların (canlıların) resimleri olacak; akıl sahibi olsun veya olmasın, farketmez (yasaktır).

'(Resimler) dağ, taş, gemi, cami, minare gibi, cansız varlıklara aitlerse, mutlak surette caizdir (yasak değildir).

'2- Mücessed, yani hacmi olmayacak; Ba da maddesi; odun, demir ve taş gibi, devam eden cinsten olsun veya karpuz, kavun kabuğu gibi, kuruyup çürüyen cinsten olsun, farketmez (haramdır).

'3- Kağıt, elbise, duvar ve tavan üzerine resmedilen cesetsiz, hacimsiz resimlerde ihtilaf (uyuşmazlık) vardır.

46- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 51-52

'4- Uzuvları tam olacak (haramdır); (eserin) karnı ve başı gibi uzuvları delinmiş (tahrip edilmiş) ise, haram olmaz.

'Şafii Mezhebi:

'Bu mezhep mensupları şöyle derler:

'- Ağaç, güneş, ay gibi şeylerin resimlerini çizmek caizdir (yasak değildir). Canlıların resimlerini çizmek veya yapmak ise, aklı olsun veya olmasın, helal değildir. Fakat, yapılan resimler mücessem değilse ve ayaklarla basılan veya yaslanılan yer, sergi veya yastık üzerine yapılırsa, caizdir (yasak değildir). Duvar, tavan, veya giyilen elbiseler üzerine yapılmışsa onunla teferrüç etmek (süslenmek) caiz olmaz. Çünkü, bunda putperestliği iş'ar ve işba' eden ta'zim ve hürmet şaibesi vardır. Cesedi olup da başı kesilmiş veya ortası kesilmiş veyahut karnı deşilmiş ise, onunla teferrüç (gezmek, dolaşmak) helaldir.

'Hanbeli Mezhebi:

'Hambeli uleması şöyle diyor:

'- Ağaç ve benzeri gibi cansız varlıkların suretleri caizdir (yasak değildir). Canlı varlıkların resimleri; akıl sahibi olsun veya olmasın, helal değildir. Ancak yere serilen ve üzerine basılan veya üzerine yaslanılan şeyler üzerine çizilir veya yapılırsa, caizdir (yasak değildir). Cesetli olup da başı veya benzeri gibi, mühim uzuvları giderilirse (kırılıp, kesilirse) mübah (yasaksız) olur.

'Hanefi Mezhebi:

'Hanefi uleması der ki:

'Resim; ağaç ve sair gibi cansız varlklara aitse caizdir. Canlıların resimlerine gelince; şayet sergi, yastık, yere serilmiş elbise ve varak gibi şeyler üzerine çizilmiş veya yapılmış ise caizdir. Çünkü, o taktirde resimler hor görülme ve tahkik edilme durumundadırlar. Fakat; suret, hayvanın onsuz yaşayamayacağı başı ve benzeri gibi, uzuvları noksan olursa, yine caizdir. Fakat, hürmet ve saygı makamında olurlarsa, veya azaları tam olursa işte o resimleri çizmek ve kullanmak helal olmaz.'[47]

IV- *Bizim Görüşümüz*

Öncelikle şunu söyleyelim: İslam için tüm kaynaklardan önce gelen ve diğer kaynaklar için de denek taşı görevi yapan Kur'an'da yukarıdaki ilgili bölümde de değindiğimiz gibi tek bir ayetle bile olsa resim-heykel yasağı yoktur. Böylesi, yalnızca bizim kişisel çıkarımımız değil-

47- Kaplan, Cemalettin; İslam'ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri, s. 47-48

dir; hem resmin haram olduğunu söyleyenler, hem de helal olduğunu söyleyenler bunu böyle bilirler.

Yasaktan yana ya da yasağa karşı olmaları farketmiyor, her iki fikrin taraftarları cılız bir karşı çıkışla kuşkularını belirtseler de sonuçta herkes hadislerin sağlam olduğu kanısında hemfikirdir. Az sayıdaki farklı düşüncelerini hadisleri yorumlarken ortaya koyarlar. Biz yalnız resim ve heykelle ilgili olanların değil, toplanmış tüm hadislerin İslam için ciddi bir sıkıntı yarattığı kanısındayız; çünkü hemen hiçbir hadisin ceza öngören hükmü, Kur'an ayetleriyle örtüşmemektedir. Öte yandan hadisler, söz konusu ceza hükümlerinden arındırılarak kullanılabilirse, geriye kalan metinler sorun yaratmaz, Peygamber ve İslam tarihi konularında son derece yararlı birer kaynak olabilirler.

Biz, sanatla ilgili hadisleri kullanırken bu yönteme başvurduk.

Yasak yanlıları yukarıda sıraladıklarımızdan en çok 5 numaralı hadisteki "Allah'ın yaratmasına benzetmeye çalışan kimseler kıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecek olanlarındandır", 10 numaralı hadisteki "Her musavvir cehennemdedir. Musavvir tasvir ettiği her surete kıyamet gününde (Allah) hayat verir de o canlı suret de cehennemde kendini yapan sahibine azap eder", 13 numaralı hadisteki "muhakkak ki kıyamet gününde ateş ehlinin en şiddetli azaplılarından bir kısmı suret yapanlardır" kısımlarını kullanmaktadırlar. Eğer Peygamber gerçekten bu sözleri söylediyse ve aktaranlar küçük katkılarda bulunmadılarsa metinler resim ve heykel yapımını açıkça yasaklamaktadır. Üstelik cezanın şekli de bellidir: Cehennemde en şiddetli azaba çarptırılmak! Siz konuyu ne kadar farklı kanıt ve bakış açıları ışığında incelerseniz inceleyin, yasak her haliyle kesin ve açıktır. Bugün resmin yasak olmadığını savunan din görevlileri bile hiçbir İslam ülkesinin hiçbir camisine örneğin İsmail'in kurban edilişini betimleyen tablolar asmaya cesaret edememektedirler. Kim ne kadar "Yasak yoktur!" diye yüksek sesle bağırırsa bağırsın, yasak en acı şekliyle devam etmektedir. İşin tuhaf tarafı, "İslam'da resim yasak değildir" diye kendini riske atıp sesini yükseltenler bile, bırakın ibadethanelerini, kendi evlerine bir Tufan tablosu asma cesareti gösterememektedirler. Dolayısıyla, Kur'an'ın, Peygamberin, Dört Halife'nin ve sağduyulu din önderlerinin ortaya koydukları uygulama ve tavırlar, ağır cezalar öngören korkutucu hadislerin karşısında sabun baloncukları gibi birer birer sönüvermektedir.

Peki, Peygamber'in tutumu şimdiki din bilginleri gibi miydi?

Bir örnekle açalım ve bunu herkesin sık kullandığı bir hadisi masaya yatırarak yapmaya çalışalım.

Sözünü ettiğimiz hadis, yukarıda 6 numarayla aktarılmıştır. Belleklerde kalmamış olabilir, onu buraya yeniden alalım:

'93- ...: Abdurrahman İbn Kasım dedi ki: Ben Kasım'dan işittim; o, Aişe'den şöyle tahdis ediyordu: Aişe'nin, kendisinde birtakım tasvirler bulunan bir kumaşı vardı. Bu kumaş bir raf boyunca uzatılmıştı. Peygamber (S) o rafa doğru namaz kılardı. Bir defa "o perdeyi benden geriye al!" buyurdu. Aişe der ki: Ben de onu geriye aldım da, müteakiben (arkasından) ondan birkaç yastık yaptım.'[48]

Bu hadisi dikkatle ve önyargısız okuyanlar sanırız şu dört noktayı görmekte zorlanmamışlardır:

1- Peygamber, resim bulunan mekanda uzun süre namaz kılmış, bunda herhangi bir sakınca görmemiş.

2- Peygamber evinde namaz kılarken, üzerinde insan-hayvan resmi bulunan perdeye doğru sürekli yönelmekte de bir sakınca görmemiş.

3- Peygamber namaz kılarken, yöneldiği resimlere gözü sürekli takıldığı için dikkati dağılıyor ve kendisini ibadete tam veremiyor. Bu nedenle eşi Ayşe'den resimleri görüş alanından geri bir yere almasını istiyor. Yani resimli kumaşı parçalamasını, yakmasını veya başka bir yöntemle ortadan kaldırmasını, imha etmesini istemiyor.

4- Nitekim Ayşe o örtüyü yalnızca kişisel isteğiyle kesip birkaç yastık yapıyor. Yani resimler Peygamber'in evinden çıkarılmıyor. Yalnızca perde üzerinde iken bu kez yastık üzerinde görünür hale geliyor.

Olay yalnızca bu başlıkla mı sınırlıdır? Konuyu merak edenler ve kuşku duyanlar, yukarıda numara vererek eksiksiz aktardığımız diğer hadisleri bu eleştirel gözle yeniden okuyabilirler.

Bizim fikrimiz şudur: Peygamber -dönemin teknikleri öyle olduğu için- perde, kumaş ya da yastık şeklinde de olsa satın alarak evine resim asıyordu. Böylece örnek oluşturduğu ve ilk müminlerin de kendisi gibi davranmaya özen gösterdiği açıktır. Nitekim, -Osman bazı noktalarda hariç tutulsa da- onu izleyen Dört Halife'nin aynı yolu izlediği belgelerle sabittir. Bunu az ileride göreceksiniz. Emeviler döneminde de Peygamber döneminde olduğu gibi resim ve heykel -put olarak kullanılanlar hariç- serbest bırakılmış, hatta Emevi halife ve valilerince -İtalyan Medici ailesinin yaptığı gibi- sanatçılar korunmuş ve onlara maddi, manevi destek verilmiştir.

48- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 366; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 421

Peygamber ve resim-heykel ilişkisine daha gerilere giderek bakalım şimdi de. Böylesi, bizi işin kökenine götürecektir.

C- İlk Müslümanlar ve Resim-Heykel Anlayışları

Burada bakacağımız, Müslümanların, Peygamber'in ortaya çıkışından 750 yılına dek nasıl bir yol izlediğidir. Onları etkileyen ve yönlendiren toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeler resim ve heykeli de etkilemiş, beraberinde sürüklemiştir. Yani Ortadoğu'da İslam toplumunun kaderiyle resim ve heykel sanatının kaderi aynıdır.

Baştan bir konuyu tartışmakta yarar var, o da Tektanrılı dinlerin put kavramından ne anladığıdır. Hem Musa, hem İsa, hem de Muhammet'in Tanrı'dan alıp müminlere tebliğ ettikleri varsayılan kutsal kitaplarında put kavramına genişçe yer verilmiştir. Söz konusu putlar içinde resim-heykel gibi sanat ürünlerinin bulunduğu da açıktır. Her üç peygamber bu kavramı doğru algılamış ve aralarında görüş ayrılığı olmaksızın put tapımına şiddetle karşı koymuşlardır. Hem Tevrat'ta, hem İncil'te, hem de Kur'an'da bunu destekleyen pek çok ayet vardır. Üstelik her üç kitabın ayetleri sanki tek bir ağızdan çıkmışçasına birbirini onaylar ve tamamlar. Her üç din de putataparlara karşı ödünsüz tavır alır.

Peygamberlerin izlediği yol şöyledir:

Her üçü de kendi dinlerini tanıtan ya da mesajı olmayan ya da süs için yapılan resim ve heykel ile tapılan put için kullanılan resim heykel arasında önemli farklar gözetmiş, put için yapılanlara karşı mücadeleci olmuş, buna karşılık sanat için olanları korumuş, hatta evlerine, kutsallarına sokmuşlardır. Onların temsilcisi olduğu tanrıyı reddeden, onu küçümseyici tavır içine giren ve onun yolundan başka bir yolun din tasarımını yaymaya çalışan resim ve heykel ürünlerine karşı sert tavır almışlar, hatta onlara karşı zaman zaman yıkıcı bile davranmışlardır. Bir sanatçı olarak biz bu tutumu fazla ağır buluyoruz, çünkü kim ne amaçla yaparsa yapsın sanat eserlerine karşı yıkıcı davranmak onaylanacak bir iş değildir. Ancak karşımızdaki insanlar bizim gibi sıradan, hatta dinden kendini soyutlamış insanlar değildir. Onlar Tanrı tarafından görevlendirildiği varsayılan kişilerdir ve tasarım gereği onlara Tektanrı egemenliğinin insanlığa sunulması ve kabul ettirilmesi görevi yüklenmiştir. Bu zor görevi başarmanın önündeki en büyük engel ise pagan inancı yayan putlardır. Putlara karşı yengi kazanmadan Tanrı'nın egemenliğini kurmak olanaksızdır. İşte bu basit gibi görülen nedenle peygamberler put görevi yüklenmiş resim ve heykele karşı savaş açmışlardır.

Konuyu yeniden özetleyelim: Tektanrılı din öğretisi, resim ve heykel sanatına iki pencereden bakmıştır. Biri put olarak yapılıp paganı öven ve Tektanrı'ya karşı tavır alan resim ve heykeller; ikincisi, Tektanrı tasarımını öven ve onun öğretisini yaymakta aracı olan resim ve heykeller. Din koyucular birincisine karşı yasaklayıcı ve yıkıcı, ikincisi için ise koruyucu ve üretimini teşvik edici tavır takınmışlardır. Bunun örneklerini Yahudilik bölümünde Tevrat ayetleri aracılığıyla gördük.

Peygamberlerin bu net ayrımları, -toplumsal ve kişisel nedenlerden ötürü- ardılları tarafından ortadan kaldırılmış, her iki kavram tek bir potaya konmuş ve toptan yasak yoluna gidilmiştir. İşte bu nedenledir ki bugün hala Yahudilik'te ve İslam'da resim ve heykel yasağı devam etmektedir. Hıristiyanlık ise ikonakırıcılık gibi dünyanın en ağır sanat yıkımı dönemini -yaklaşık 118 yıl- yaşamış ama zaman içinde bu hastalıktan kurtulmayı başarabilmiş, Tektanrı tasarımıyla çelişen, pagan türde de olsa resim-heykel yapımına izin vermiştir.

İslam'da bugüne nasıl gelindi, şimdi ona bakalım.

I- *Peygamber Döneminde Resim-Heykel*

Taberi İslam'ın sanata bakış açısını şöyle açıklar:

'Musavvirlerden maksat Allah'tan başka ibadet olunan şeyleri tasvir edenler, put yapanlardır ve ressamın da bunu bile bile yapmasıdır. Çünkü bu yolda küfre* hizmet etmiş, halkı delalete düşürmüş olur. Azaplarının şiddetli olmasının sebebi de budur. Bunun başka türlü manası yoktur.'[49]

Taberinin bu metni bize İslam Peygamberi'nin resimden ve puttan ne anladığı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Görüldüğü gibi tarihçimiz yasağın hangi üretime yönelik olduğunu gayet net vermektedir.

Peygamber'in eşlerinden Ayşe'nin resim ve heykel sanatına düşkünlüğü üzerine öykülenen hadisleri incelemek bile tek başına Peygamber'in bu sanata karşı tutumunu sergilemek açısından yeterlidir.

İlk öykülemenin derlenmiş, toparlanmış halini Çam'dan aktaralım:

'Buhari'nin ve Ebu Davud'un naklettiği bir hadis, peygamberimizin Hz. Aişe ile yeni evlendiği günlerde geçen bir olay ile ilgili olup, şöyledir:

'Allah'ın resulü, Aişe'nin oyuncaklarla oynadığını görünce, O'na:

---

*Küfr: 1. Tanrıya inanmama ve ona ortak koşma, yahut yakışmayacak sıfatları var deme. 2. Dinsizlik, imansızlık. 3. İslam dinine uymayan itikatlar besleme. (M.N. Özön)

49- Keskioğlu, Osman; İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1961, 9. cilt, s. 16; Ayrıca, Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 23

'- Bu nedir, diye sorar. O da:
'- Kızlarım, cevabını verir.
'- Ya ortadakiler?
'- Attır.
'- Peki onun sırtındakiler nedir?
'- Kanatlar.
'- Kanatlı at?
'- Duymadın mı ki, Davud oğlu Süleyman (peygamberin) de kanatlı atları vardı.

'Bunun üzerine Resulullah, azı dişleri görünecek şekilde gülmüştür.'[50] Görüldüğü gibi Peygamber biblo büyüklüğünde de olsa küçük yaştaki eşi Ayşe'nin üç boyutlu heykellerle oynamasında bir sakınca görmemiş, tam tersine gülümseyerek verdiği tepkiyle de eşinin heykellerle oynamasını özedirmiştir..

Peygamber neden böyle davranmıştır?

Çünkü Ayşe'nin oyuncak olarak kullandığı kanatlı at heykeli bir İslami öykü anlatmaktadır ve bu haliyle biblonun put katagorisine girmesi olanaksızdır. Onun için eşinin İslamı öven bir heykeli evinde bulundurmasına olumsuz tepki vermesi anlamsız olurdu.

Ayrıca Osman Keskioğlu makalesinin 9 nolu dipnotunda konuyla ilgili Ebu Davud kaynaklı bir başka bilgi vermektedir.

Demektedir ki:

'Hz. Aişe'nin odasında küçük kız heykelleri, kuklalar, at ve sair hayvan resimleri vardı.'[51]

Bu konunun yalnızca çocuklarla sınırlı kalmadığını Çam şu dipnotla da açıklamaktadır:

'Kalın bir perde üzerinde Hz. Süleyman'ın kanatlı atlarını gösteren bir resmin Müslümanlar tarafından kullanıldığını işaret eden hadisler bulunmaktadır. Bu hadisler, konumuz açısından olduğu kadar, Hz. Süleyman'ın atlarının durumunu göstermesi bakımından da önemlidir.'[52]

Bu bilgi bize o resimli perdenin Peygamber döneminde korunduğunu, hadislerin 'Peygamber seferden döndüğü zaman' türünden kullandığı ifadeye dayanarak -ki seferler ağırlıklı olarak Mekke'nin fethinden sonra başlamıştır- bu korumanın en azından Dört Halife zamanında da sürdüğü izlenimini vermektedir.

50- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, 1999, s. 33
51- Keskioğlu, Osman; İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1961, 9. cilt, s. 19
52- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, 1999, s. 33

Aynı Peygamber'in, Ayşe'nin bir başka resim ve heykel kullanımına karşı çıkışı var. Ayşe bu tutum karşısında haklı olarak şaşkınlık içindedir. Önce hadisi aktaralım:

'Aişe (R) bir küçük yastık satın almıştı, üstünde birtakım (hayvan) resimleri vardı. Resulullah (S) bunu görünce kapunun önünde dikildi de içeriye girmedi. (Aişe der ki): Bu sırada ben hoşnutsuzluğu sezdim, yahut da Resulullah'ın yüzünden hoşnutsuzluk ve iğrenme sezildi. Aişe:

'- Ya Resulallah! Allah'a ve Allah'ın Resulune tevbe ediyorum. Acaba ne kusur ettim, dedi. Resulullah:

'- Şu yastığın hali nedir, buyurdu. Aişe:

'- Ben onu senin için, üzerine otursun ve yaslanırsın diye satın aldım, dedi. Resulullah:

'- Bu suretlerin sahipleri kıyamet gününde muhakkak azap olunurlar.'[53]

Olayı gözden geçirelim: İslam dinini tebliğ eden bir peygamberin karısı çarşıya çıkıp alışveriş yapıyor ve kocasına bir hediye alıyor. Peygamber'e almak için tercih edilen hediye, üzeri **resimli** bir yastıktır. Karısı Peygamber'in bu resimlere tepki vermeyeceğini, hatta resimlere bakıp mutlu olacağını düşündüğüne göre, bu sık yinelenen bir şey olsa gerektir. Çünkü o zamana dek Peygamber evde karılarına ve yakınlarına resim sanatının haram ve yasak olduğunu söylememiştir. Hatta yukarıda aktarılan kanatlı at olayında da görüldüğü gibi, çevresindekileri buna özendirmiştir. Peki ne olmuştur da bu kez, üstelik yıllar sonra, Ayşe büyüdüğünde Peygamber, yastık üstündeki resimlere tepki göstermeye başlamıştır; hem de Tanrı'dan uyarıcı bir ayet almadan? O gün Peygamber'in resim ve heykele karşı düşmanlık güdesi mi tutmuştur?

Elbette ki olay bambaşkadır ve Peygamber bu olaydan sonra da evine resim sokulmasına izin vermiştir. Bunun en iyi örneği, fethinden sonra Kabe'nin iç duvar ya da sütununda, kucağında İsa tutan Meryem freskinin kazınmasını engellemiş ve ölene dek korumuş olmasıdır.

Peygamber'in tepkisi kavram olarak resim ve heykel sanatına değildir. Hadis ayrıntı vermemiştir ama belli ki yastıkta başka tanrıları öven resimler vardır, Peygamber'in itirazı bunadır ve tepki o resimle sınırlıdır.

Peki onca yıllık eşi Ayşe bu ayrımı nasıl yapamamıştır?

Yukarıdaki hadis ve diğer İslam kaynakları göstermektedir ki Peygamber Ayşe ile evlendiğinde Ayşe 7 ya da 9 yaşındadır. Pazardan yastık alma olayı on yıl sonra gerçekleşmiş olsa bile -çünkü hadisten an-

53- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 367

lıyoruz ki olay, Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir- Ayşe 17 ya da 19 yaşında bir çocuk konumundadır. Peygamber'in neden İslami kimlik içeren Süleyman'ın kanatlı atlarına izin verip de yastık üstündeki İslam karşıtı pagan resimlerine kızdığını anlayacak ve kavrayacak yaşta değildir. Şaşırması ve tedirgin olması tamamen bundandır.

Öte yandan hadisler gösteriyor ki Peygamber, hakimiyet kurduğu Medine ve Mekke'de pagan bile olsa resim üretimine ve onların açıkça pazarlarda satılmasına izin vermektedir. Öyle ki pagan, yani put kimliği olan bu resimler ve heykeller eşleri tarafından para verilerek satın alınıp evine, kendisine hediye olarak getirilebilmektedirler. Peygamber ise tepki olarak yalnızca bu ressamların öte dünyada görecekleri cezayı bildirmekle yetinmektedir. Bu muhalif resimleri yapanlar üzerine ne bir kolluk kuvveti göndermekte, ne de onların pazarlarda satılmasını yasaklayan emir çıkarmaktadır. Çünkü Peygamber bir entelektüeldir* ve entelektüeller için resim-heykel üretmek, put da olsa saygın bir uğraştır.

Bir başka hadisi ele alalım ve çözümleme işini sürdürelim.

Ebu Davut'tan Reşit Rıza aktarıyor:

'Cebrail bana geldi ve şunu söyledi:

'- Dün gece sana geldim. Fakat kapıda heykeller, evde üzerinde suretler bulunan bir örtü ve köpek olduğu için eve girmedim.

'Heykelin ağaca benzemesi için başının kesilmesini, üzerine yaslanılan iki yastık yapılması için örtünün parçalanmasını ve köpeğin evden çıkarılmasını emretti.'[54]

İlk bakışta hadis, resim ve heykele karşı yıkıcı bir tavır izlendiği görünümü vermektedir. Fakat üzerinde biraz durulduğu taktirde durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu olayın, Peygamber'in ilk tebliğ yıllarında geçtiği anlaşılmaktadır. Siyeri Nebi ve Siretler titiz incelenirse görülür ki Peygamber o yıllarda yoğun baskılar altındaydı. Hemen her gün müşriklerin (Tanrı'ya ortak koşan) fiziki saldırısına uğrar, özellikle başından yara alır, uzun saçları kan içinde olduğu halde eve dönerdi. Bazen canına kıyma (suikast) girişimleri de olurdu. Onun için Peygamber'in bu heykeli yaptıracak ne zamanı, ne ortamı, ne de onun bizzat heykel yapacak yeteneği vardı.

Bu aşamada gelen Cebrail'in, Peygamber'in evinin önünde gördüğü heykel, eski devirlerden, pagan dönemlerden kalmış bir put eser ol-

---

* **Entelektüel:** Zevk için ya da mesleği gereği kafa çalışmasını gerektiren alanlarda uğraşan (kimse), (eşan. aydın, münevver). (K. Demiray; Temel Türkçe Sözlük)

54- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 28

sa gerektir. Perde de benzer bir kadere sahiptir. Cebrail'in Tanrı'yı reddeden, ona eş koşan ve Çoktanrıcılık'ı öven eserlerin bulunduğu bir mekana girmeyi reddetmesi kendi açısından tutarlı bir davranıştır; Peygamber'den onlar için yaptırım istemesi de.

Kaldı ki Cebrail bile bu put resim ve heykeller karşısında acımasız değildir. Örneğin melek, heykelin tamamını parçalayıp yakacak haline getirmeyi ve perdeyi yırtarak paçavra haline sokup ateşe atmayı önerebilirdi. Bundan özenle kaçındığı açıktır. Cebrail'in önerdiği, heykelin yalnızca başının koparılarak bir kütük parçası görünümü alması -ki bu uygulama aşağıda Abbasiler dönemi işlenirken görüleceği gibi Bizans'ın ikonakırıcılık döneminde Anadolu'daki Antik Yunan ve Roma heykelleri üstündeki uygulamayla aynıdır- perdenin de ikiye bölünüp yastık yapılmasını öneriyor.

Yani ne heykelin tamamı evin önünden kaldırılıyor. ne de resimler odanın içinden çıkarılıyor. Yalnızca sanat eserleri yerlerinde kalmaları kaydıyla bazı şekil değişikliklerine uğruyorlar, o kadar.

Sonuç olarak bu hadisi doğru ve sağlam kabul etsek bile içinden resim ve heykel sanatının yasaklandığı sonucunu çıkarmamız olası değildir. Yapılan, heykel ve resimdeki içeriğin bozulmasıdır.

Bir başka hadis incelemesine geçmeden Şekerci'nin şu önemli ön bilgilendirmesini aktaralım sizler için:

'Duvarlar üzerine tasvir yapmak cahiliye ve İslam döneminde Araplarca bilinen bir keyfiyettir, şairler ve tarihçiler bundan bahsetmişlerdir. Cahiliye döneminde Ka'be'nin duvarları tasvirli idi. Bu şekillere ve resimlere ibadet esnasında saygı gösterilirdi. Azrakı, "Ahbar-ı Mekke" de şunları yazar: "Kureyşliler Ka'be'yi yeniden yaptılar. Onların yanında kıpti (Mısır halkından) marangozlar vardı. Onlara, Araplar: "Gövde ve sütunlardan tutun, tavan ve duvarlarına kadar hepsini süsleyiniz" dediler. Sütunlara; Peygamberlerin, meleklerin ve ağaçların tasvirlerini yaptılar. Bunlar içinde putlara karşı ayakta duran yaşlı Hz. İbrahim, Hz. İsa, Hz. Meryem'in ve meleklerin resimleri yer almakta idi.'[55]

Bu metinde düzeltilmeye muhtaç birkaç ayrıntı var. Biz bunlardan en önemlisi olan marangozlar kısmına değineceğiz. Söz konusu olan Mısırlı, marangoz değil, sanırız bir ressam ve heykel sanatçısıdır.

Metinden de anlaşıldığı üzere Mekke ve çevresi henüz Yahudi etkisinde olduğu halde -olasılıkla Peygamber henüz İslam'ı tebliğ etmeye

55- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 73

başlamamıştır- Mısır, Helen Kilisesi hakimiyetindedir. Nitekim yaklaşık 100 yıl sonra İbrani etkisindeki Bizans, İkonakırıcılık hareketine başlayarak kiliselerdeki resim ve heykelleri yakıp yıkarken Mısır gibi Şam ve Gregoryan Ermeni kiliseleri bu harekete katılmamış, sonuna dek ikonasever olarak kalmayı başarmışlardı. Kabe'ye İbrahim, İsa ve Meryem resimlerini yapanlar da bunların bir önceki nesil akrabaları olsa gerektir. Ayrıca tavan ve duvarlara resim yapma tekniği olan freski bilmeleri de savımızı destekler niteliktedir.

Şimdi Peygamber'in Mekke'yi fethettikten ve devlete egemen olduktan sonra adı geçen fresk ve rölyefler karşısındaki tutumuna bakalım.

Kenti teslim alan muzaffer Peygamber'in ilk işi yakınlarıyla birlikte Kabe'ye girmek olur. Bu kutsal mekanı putlardan, yani tapınılan resim ve heykellerden temizlemek niyetindedir. Herkesin elinde bir kova su ve silme bezi vardır; işe koyulurlar. Gerisini ilgili hadisten öğrenelim:

'Azraki, "Hz. Peygamber Mekke'ye girince Şeybe b. Osman'a:

'- Şeybe! Elimin altındakiler hariç geriye kalanları yok et, der.

'Bu tasvir, Hz. İsa'yı kucağında tutan Hz. Meryem'i temsil ediyordu. Bu resim kapıya yakın olan orta sütunda bulunuyordu. Sonra yangın esnasında yok oldu."[56]

Aynı hadisi Suut Kemal Yetkin de kullanmıştır. Yetkin'de olay şöyle anlatılır:

'Büyük bir Mekke tarihi yazan Ezraki (858)'nin anlattığına göre Hz. Muhammed 8 Ramazan'da (Aralık 629) Mekke'ye muzafferane girdikten sonra Kabe'yi ziyaret etmiş, duvarları süsleyen resimler karşısında durup elini, çocuk İsa'yı Meryem'in dizinde oturmuş gösteren resmin üzerine koyarak:

'- Elimin altındaki müstesna, bütün resimleri siliniz! emrini vermiştir.

'Ezraki bu resmin hicretin 63. (682) yılında, halifelik iddia eden Abdullah b. Zübeyr'in Kabe'ye sığınması ve Emevi kıtalarının Kabe'yi kuşatması üzerine çıkan yangında harap oluncaya kadar kaldığını da yazmaktadır."[57]

Söz konusu yangını Muaviye'nin oğlu Yezit'in askerleri çıkarmıştır.

Öykü ilginçtir, üstelik söz konusu resmin İslam'ın hangi dönemine kadar Kabe'de kaldığını da kanıtlamaktadır.

Konuyu, İbn Kesir'in El-Bidaye ve'n Nihaye[58], İbnü'l Esir'in El Ka-

56- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını. s. 74
57- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, 1954, s. 7
58- İbn Kesir; El-Bidaye ve'n Nihaye 8, Çağrı Yayınları, s. 543-544

mil Fi't- Tarih[59] ve el-Belazuri'nin Fütuhu'l Büldan[60] gibi eserlerden derleyerek özetleyen değerli ilahiyatçı Bahriye Üçok'un anlatımından verelim. Diyor ki Üçok:

'Yezit'in kuvvetleri için artık Mekke yolu açıktı. Mekkeliler ve Medine'den kaçıp kurtulanlar, ayrıca Kufe'de daha sonra Emeviler'e karşı ayaklanacak olan Muhtar üs Sakafi ve bir kısım Harici Mekke'ye gelerek Abdullah ibni Zübeyr ile birlikte Suriye'li birliklere (Yezit askerlerine) karşı kahramanca çarpıştılar (31 Ekim 683). Sonunda şehrin surları içinde savaşmaya geçmek zorunluluğu duydular. Harem'de yani Kabe'de kan dökmek yasak olduğu halde, Şam askerleri (Yezit askerleri) mancınık getirip Kabe'yi taş yağmuruna tuttular.'[61]

Öykünün sonunu, içinde bir şiirin iki dizesinin de yer aldığı İbnü'l Esir'in eserinden verelim:

'64. yılın Rebiulevvel ayının üçüncü gününden sonra (Yezit askerleri) Kabe'ye mancınıklarla taşlar attılar ve ateşe verdiler. Arkasından Recez vezni ile şu beyti söylemeye başladılar:

'Ağzı köpük saçan deve gibi atıyor,

'Onunla Mescit'in direklerini vuruyoruz.'[62]

571 yılında doğan Peygamber Muhammet, 8 haziran 632'de Medine'de hayata gözlerini yumdu. Bu duruma göre Kabe, onun ölümünden tam 51 yıl sonra yerle bir edildi; hem de direkleriyle birlikte. Yukarıda Azraki'den aktarılan hadiste ne deniyordu, anımsayalım: 'Hz. İsa'yı kucağında tutan Hz. Meryem'i temsil (eden) bu resim kapıya yakın olan orta sütunda bulunuyordu. Sonra yangın esnasında yok oldu.' Yangın, Peygamber'in ölümünden kaç yıl sonra gerçekleşmişti? 51. Demek ki Müslümanlar Kabe içinde o resmi peygamberlerinin ölümünden sonra 51 yıl daha korumuşlar ve içinde resim bulunan Kabe'yi ziyaret ederek hac görevlerini yerine getirmişlerdi. Eğer o şanssız yangın olmasaydı belki de o sütun ve üstündeki o kucağında İsa olan Meryem resmi bugün hâlâ Kabe içinde bulunuyor olacaktı ve Peygamber'e iftira niteliğindeki resim-heykel yasakçısı onca hadis de üretilmeyecekti.

Bu aşamada okurdan bir ricada bulunmayı son derece önemli ve yararlı görüyoruz: Lütfen bölümün başına dönün ve sıra numarası vererek yorum katmaksızın aktardığımız hadisleri bu bakış açısı altında ye-

59- İbnü'l Esir; El Kamil Fi't- Tarih 4, Bahar Yayınları, s. 120
60- el-Belazuri; Fütuhu'l Büldan, Kültür Bakanlığı, s. 67
61- Üçok, Bahriye; İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB. s. 43
62- İbnü'l Esir; El Kamil Fi't- Tarih 4, Bahar Yayınları, s. 120

niden okuyun. Eminiz ki ilk okuduğunuzdan çok çok farklı bir sonuca varacaksınız ve Peygamber'in resim-heykel sanatını yasaklamadığını, tam tersine İslam öğretisine muhalefet etmediği sürece nasıl desteklediğini, evinin önünü, içini, hatta kutsal mekanları bile bu eserlerle doldurduğunu şaşkınlıkla göreceksiniz.

Şimdi de Peygamber'i yönlendiren etkenlere bir göz atalım.

a- *Peygamberi Entelektüel Yapan Etkenler*

1- *Peygamber ve Rahip Bahira*

Rahip Bahira adı, İslam inanlıları için çok özel bir anlam ifade eder. O, yaşlılık döneminde, o sıralar henüz küçük bir çocuk olan Muhammet'le karşılaşmış,* sırtındaki 'nübüvvet mührü'ne** bakmış, başı üstünde dolaşan bulutları görmüş ve bu işaretler ışığında onun son peygamber olacağını muştulamış kişidir. Bahira'nın Peygamber'le karşılaşmasının birçok minyatürü çizilmiştir ve İslam inanlıları büyük bir saygıyla anarak ona hayır dualar okurlar.

Peki kimdir bu Rahip Bahira ve karşılaşma nasıl olmuştur?

Bu hoş öykünün ayrıntılarını güvenilir İslam kaynaklarındaki bilgileri harmanlayarak özetleyip aktaralım.

Taberi:

'Ebu Talip Şam'a ticaret için gitmeğe niyet eyledi. Peygamber (sav) de dokuz yaşına basmıştı. Amcası Ebu Talip'e:

'- Amca, beni de yanına al, Şam'a götür, diye dilekte bulundu. Ama amcası onun bu isteğini kabul etmedi.

'- Sen henüz küçük bir çocuksun, dedi.

'Sonra onu kardeşi Abbas'a emanet etti. Vakta ki Ebu Talip deveye binmek istedi, Mekke halkı Resul-i Ekrem'i de ona gönderdi. O da geldi, amcasının yanında durdu. Ağlamaya başladı. Çok gözyaşı döktü:

'- Ey amca, beni de yanına al, ben de geleyim, dedi.

'Ebu Talip'in, bu gözyaşlarına yüreği yandı. Onu yanına aldı, yola çıktı.'[63]

---

* Bahira-Muhammet karşılaşması yalnızca İslam inanlılarının ilgilendiği konu değildir. Özellikle Hıristiyan reddiye yazarları bu konuyu sıklıkla işlemişlerdir. Tema, Bahira'nın Muhammet'i bir Hıristiyan olarak yetiştirdiğidir ve Kur'an'daki Bakara suresinin aslında bu rahip tarafından yazıldığı ve adının Bahira suresi olduğu yönündedir. Doğrulamak için bakınız: Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi, çev.: Fatımatüz Zehra Kamacı, 2008, İnkilab Yayınları

** **Nübüvvet Mührü:** Rivayete göre peygamberler sırtı mühürlü olarak dünyaya gelirmiş. Muhammet'in de sırtında, iki kürek kemiği arasında, kırmızıya çalan ve güvercin yumurtası büyüklüğünde mührü andıran doğuştan bir et parçası varmış. Mührü nübüvvet, bu et parçasıdır.

63- Taberi, Tarihi Taberi 3, Sağlam Yayınevi, s. 15

İbn-i Hişam:

'Böylece (Ebu Talip) onu kendisiyle birlikte götürdü. Kafile Şam topraklarından Busra'ya konduğu zaman, ki orada kendisine Bahira denilen bir rahip, manastırında bulunuyordu. Hıristiyanların meşhur bir alimiydi. Rahip olalıdan beri o manastırda kalmakta devam ediyordu. Bütün bilgileri o manastırda bulunan bir kitapta idi.'[64]

Taberi:

'Bu Bahira çok kitaplar okumuştu ve peygamberimizin sıfatlarını, özelliklerini biliyordu.'[65]

Ahmet Cevdet Paşa:

'Kervan gelirken (Bahira) bakıp gördü ki: Kervan ile beraber bir bulut dahi geliyor. Kervan gelip kondukta bulut dahi o ağacın üzerinde istikrar edip duruyor ve o ağaç hayli müddetten beri kuruyup kalmış iken derhal yeşillenmiş.'[66]

İbn-i Hişam:

'Bahira bunu gördüğü zaman manastırdan indi. Sonra onlara adam gönderdi ve dedi ki:

'- Ey Kureyş topluluğu, ben sizin için yemek yapmışımdır. Ve sizin hepinizin, küçüğünüzün büyüğünüzün, kölenizin hürünüzün hazır bulunmasını arzu ediyorum.

'Onlardan bir adam da ona dedi ki:

'- Allah'a andolsun ki, ey Bahira, bugün sana bir şey olmuş! Bunu sen bize şimdiye kadar çok uğradığımız halde yapmamıştın. Bugün sana ne oldu?

'Bahira da ona şöyle dedi:

'- Doğru söyledin. Senin dediğin olmuştu, fakat siz misafir konuklarsınız ve ben istedim ki size ikram edeyim.'[67]

Ahmet Cevdet Paşa:

'Ebu Talip dahi o hazreti (küçük Muhammet'i) yüklerin yanında bırakıp sair fürekasiyle beraber savma'ya gitti.

'Cümlesi sofraya hazır olduklarında Bahira, onları birer birer gözden geçirdi. Birinin yüzünde aradığı alametleri görmedikten başka o bulutun dahi hala ağaç üzerinde durduğunu gördü ve heman:

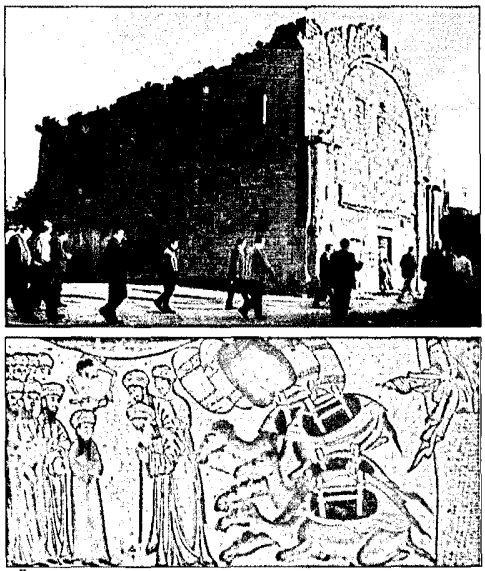
'- Arkadaşlarınızdan gelmeyen var mı, diye Ebu Talip'e sordu. O

64- İbn-i Hişam; Siret-i İbn-i Hişam 1 / İslam Tarihi, Kahraman Yayınları, s. 241-242
65- Taberi, Tarihi Taberi 3, Sağlam Yayınevi, s. 16
66- Cevdet Paşa; Tevahir-i Hulefa 1 / Kısas-ı Embiya 1, Doğan Güneş Yayınları, s. 65
67- İbn-i Hişam; Siret-i İbn-i Hişam 1 / İslam Tarihi, Kahraman Yayınları, s. 243

dahi:

'- Yalnız bir küçük çocuk kaldı, diye cevap verdi. Bahira:

'- Onun teşrifini dahi niyaz ederim, demekle Ebu Talip, o hazreti (küçük Muhammet'i) alıp sofraya getirdi.'[68]

Üstte, Bahira Manastırı'nın günümüzdeki hali. Yapı Şam'dan 120 km uzakta Busra'dadır. 04/02/2008 Zaman
Altta, genç Muhammet ve yaşlı Bahira karşılaşıyor. Bahira sağda pencerede, Muhammet solda ortada.
Edinburgh Üniversitesi kitaplığındaki Cami üt-Tevarih.

İbn-i Hişam:

'Bahira onu görünce şiddetli bir mülahazaya daldı ve onun vücudundan birtakım şeylere bakıyordu. O kendi yanındaki evsafı bulmuştu. Bahira ona doğru gitti ve şöyle dedi:

'Ey çocuk, sana Lat ve Uzza (pagan, çoktanrı inanç putları) hakkı ile soracağım, sen de bana sorduğum şeyleri haber vereceksin.

'Resulullah (sas) ona şöyle dedi:

'- Lat ve Uzza ile bana sorma, Allah'a and olsun ki o ikisine kızdığım kadar hiçbir şeye kızmadım. Bunun üzerine Bahira ona dedi ki:

'- Allah hakkı için sana sorduğum şeyleri bana haber vereceksin. O da ona dedi ki:

'- Bana senin aklına gelen her şeyi sor.'[69]

Ahmet Cevdet Paşa:

'Onun üzerine Bahira, Allah'ü Teala Hazretlerine yemin verdi ve o hazretin ahvalini layıkiyle anlamak için soracağı şeyleri sordu. Aldığı cevaplar dahi kendisinin icdihatını teyit ve i'tikadını (inanış) tekid etti (sağlamlaştırma) ve heman bir takrible o hazretin (küçük Muhammet'in) mübarek arkasını açıp (sırtına, kürek kemiğinin üstündeki) Hatem-i Nübüvvet'i (peygamberlik mührünü) gördü ve keremi edeb ve ihtiram ile öptü.'[70]

Taberi:

'Ebu Talip'e döndü:

'-Bu çocuk senin neyindir, diye sordu. O da:

'- Oğlumdur, diye cevap verince:

68- Cevdet Paşa; Tevahir-i Hulefa 1 / Kısas-ı Embiya 1, Doğan Güneş Yayınları, s. 65
69- İbn-i Hişam; Siret-i İbn-i Hişam 1 / İslam Tarihi, Kahraman Yayınları, s. 243-244
70- Cevdet Paşa; Tevahir-i Hulefa 1 / Kısas-ı Embiya 1, Doğan Güneş Yayınları, s. 66

'- Bunun babasının sağ olmaması gerekir, dedi. Ebu Talip de:

'- Kardeşimin oğludur, dedi. O zaman Bahira:

'- Onu nereye götürüyorsun, dedi. O da:

'- Şam'a götürmekteyim, deyince Bahira:

'- Bu çocuk bütün halktan uludur. Ve Allah'ü Teala'nın peygamberi olsa gerektir. Ben 70 yıldır ki onun peygamberliğini gözetlemekteyim. Ve sana Allah'a ant veririm ki bu çocuğu Şam'a götürme. Ta ki Yahudiler ve Rumiler (Bizanslılar) bunu sade görüp öldürmek istemesinler. Şimdi gel, bu çocuğu yine Mekke'ye gönder, dedi.'[71]

Ahmet Cevdet Paşa:

'Ebu Talip, dahi Bahira'nın sözünü tuttu ve malını Basra beldesinde sattı ve hemen geri gitti.'[72]

Bahira'nın İslam için önemini vurgulayan bir başka belgeyi İbn Kesir'den aktaralım. Diyor ki İbn Kesir:

'İbn Kuteybe'nin "Maarif" adlı kitabında anlatıldığına göre İslamiyet'in gelişine çok az bir zaman kala, cahiliye devrinde görünmezlerden şöyle bir ses duyulmuş:

'- Bilesiniz ki yeryüzü halkının en hayırlıları üç kişidir. Biri **Bahira**, diğeri Riab b. Bera eş- Şeniyy, üçüncüsü ise henüz dünyaya gelmemiştir. Fakat gelişi beklenmektedir.

'Evet, gelişi beklenen o üçüncü şahıs, **Resulullah** (sas)'tır.'[73]

Şu sorulabilir: Bu öykünün resim ve heykel ile ilişkisi nedir?

Yanıt biraz karmaşıktır, onu olabildiğince kısa ve yalın hale getirerek sunmaya çalışalım.

2- *Bahira ve Resim-Heykel*

Bahira doğma büyüme Şam bölgesi insanıdır. Şam ise Tektanrılı dinlerin doğup yayıldığı en önemli bölge kentlerinden biridir. Şam'ın hem Yahudilik, hem Hıristiyanlık, hem de İslam dininin kuruluşunda büyük emekleri vardır.

Şam'ı önemli kılan ögelerden biri de İpek Yolu'nun doğu bölgesinin ana buluşma noktası olmasıdır. İpek Yoluyla Uzak Doğu'dan taşınan malların bır kısmı Roma'ya götürülmek üzere İskenderun Limanı'na taşınırken bir kısmı da Arabistan, Mısır ve diğer Afrika ülkelerine sevkedil-

71- Taberi, Tarihi Taberi 3, Sağlam Yayınevi, s. 16

72- Cevdet Paşa; Tevahir-i Hulefa 1 / Kısas-ı Embiya 1, Doğan Güneş Yayınları, s. 66

73- İbn Kesir; El-Bidaye ve'n Nihaye 8, Çağrı Yayınları, s. 447

mek üzere Şam'a indirilirdi. Bazen Uzak Doğu kervanları yalnızca Şam'da kalır, Arap ve Afrika tüccarları kervanlarla bu kente gelir, getirilen ticaret mallarını satın alarak bölgelerine dönerlerdi. Veriler, daha sonraları karısı Hatice'nin ticari kervanına başkanlık eden Peygamber'in de bu bölge kervancılarına katıldığını göstermektedir.

Bu uluslararası konumu, Şam kentini bölgenin en önemli kültür ve sanat merkezi yapmıştı. Kent, bu özelliğini hem Yahudilik, hem de Hıristiyanlık döneminde korudu.

Hıristiyanlık dönemi, bizim tartışmamız açısından çok önemlidir.

Anımsayacağınız gibi, İsa Tanrı'dan aldığı emirleri ayetler şeklinde kavmine ilettiğinde, kavmi onu sevgiyle karşılamadı. Çünkü kavmi İsrailoğulları'ydı ve onlar artık Musa'nın yolunu bir hayli değiştirerek yeni Yahudilik'i kurmuşlardı. Özellikle de Musa'ya Tanrı tarafından taş tabletlere yazılı olarak verilen On Emir'in ilk iki emrini resim ve heykel yapımını dışlayan ayetler olarak yorumlamış, Yahudi olanların kesinlikle bu işlerle uğraşmasını yasaklamışlardı. Ancak Şam, Yahudi dininde kaldığı halde bu yasağa uymamıştı. İsa öğretisi Kudüs'te tutunamamış, İsa'nın ardılı Paulus, Şam'da onun öğretisini yeniden yürürlüğe koymuştu. Bu, Musa ve İsa'nın getirdiği Tanrı buyruklarını bozmadan, ilaveler veya eksiltmeler -sünnet olma hariç- yapmadan koruyan bir öğretiydi. Paulus çobanlara müjdelenen Tanrı ayetlerinin geniş kitlelerce benimsenmesi için uğraşıyordu. Bunu, çeşitli devlet yönetimlerinin engellemesine karşın başarmış, kutsal öğretiyi ta Roma halkına kadar ulaştırıp orada geniş halk yığınlarının Hıristiyan olmasını sağlamıştı.

İmparator Konstantin 312 yılında Roma yönetimini devralıp Hıristiyanlığı devletin resmi dini yapana dek müminler varlıklarını yeraltı kentlerinde sürdürmüşlerdi. Şam ise Hıristiyanlık için resim ve heykel sanatı adına kurumayan kaynak özelliğini neredeyse günümüze dek sürdürmüştür; hem de yeraltına girme gereği duymadan. Öyle ki 730'lu yıllarda Bizans merkezli Hıristiyan İkonakırıcılık hareketi bu kentte istediğini yapamamış, kiliselerdeki resimler, minyatürler, ikonalar ve heykellerin tek bir tanesine bile elini süreememiştir. Mısır Kilisesi, Şam Kilisesi ve Doğu Anadolu kiliseleri birlikte hareket etmiş, Aziz II. Gregor'un halkı resim sanatıyla eğitmek yolundaki öğretisine sadık kalmışlardı.

İşte az hasara uğramış bu kent kiliselerinin İsa öğretisine sadık kalan özverili rahipleri, Bahira'nın ardıllarıydı. O da diğer inanlılar gibi yeniden yeniden yazılarak Tora haline getirilmiş Tevrat ve İznik konsülü tarafından kuşa çevrilmiş kanonik İnciller'in keyfi egemenliğini tanımıyor, her iki din öğretisini orijinallerine yakın şekliyle savunuyordu. Yal-

nızlığı ve terkedilmişliği de bundandı.

Bahira, Busra, Bostra, Bosra ya da Basra diye bilinen Şam'a çok yakın bir küçük Manastır kentinde yaşıyordu. Bu kentin özelliği, tüm Arabistan bölgesinin kültür merkezi oluşuydu. Öyle ki bu manastırın 'içinde nesilden nesile (geçen) bir Hıristiyan rahibin yaşadığı bir hücre vardı. Biri öldüğünde, diğeri onun yerini alıyor ve eski el yazmalarını da içeren manastırdaki bütün eşyaya varis oluyordu.'[74]

Bahira, bu kültür hazinesinin Peygamber dönemindeki son varisiydi ve dinbilimi bakımından entelektüel oluşu da buradan geliyordu.

Peygamber yalnızca amcasıyla birlikteyken görüşmemişti bilgin Bahira'yla. Sonradan, eşi Hatice'nin kervanlarıyla da sık sık Bahira'ya gelmişti. Belki de Peygamber'in ilk beşeri öğretmeni bu entelektüel rahipti. Peygamber'e bütün Yahudi ve Hıristiyan öykülerini o anlatmış olmalıdır. Tevrat ve İncil şeriatini de. Kur'an'da ilgili konuların doğru aktarıldığına bakılırsa anlatılanlar sonradan bozulan bilgiler de değildir.

Peygamber eski din öğretilerini böylesi doğru kaynaktan alabildiği için resim ve heykel sanatına bakışı da diğer insanlardan çok farklıydı. O, Bahira sayesinde Mekke'nin en entelektüel insanı olmuştu ve eğriyi doğrudan ayırma yeteneği ise zaten istenenden fazlaydı. Onun için put olan resim-heykelle put olmayanı kolaylıkla ayırabiliyor, put niteliği taşımayanlara karşı yıkıcı davranmıyordu.

Hatta put olmayan resimlerin evinin duvarlarına asılmasına izin veriyor, böylesi resimlerin bulunduğu mekanda namaz kılmakta sakınca görmüyor, namaza dururken bile yönünü resimli perdeye çevirmekten çekinmiyordu.[75]

Eğer Peygamber, Bahira ile karşılaşıp çağının entelektüel bilgilerine doğru kaynaktan ulaşamamış olsaydı, kendisiyle birlikte ortaya çıkan onlarca peygamber adayı* arasında kaybolur giderdi.

b- *Peygamber, Paylaşımcı Yaşam ve Sanat*

Musa ve İsa paylaşımcıydı, önceki bölümlerde işleyip gördük, servet birikiminden nefret ederlerdi. Ya İslam ve peygamberi?

Bize sorulacak olursa onlar da öyleydi deriz.

Peki bu gerçekten doğru olabilir mi? En iyisi izleyip görmek...

74- Lings, Martin; Hz. Muhammed'in Hayatı, İnsan Yayınları, s. 35

75- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 366; Ayrıca, Buhari; Sahih-i Buhari 6, Çeviren: Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 421

* Bakınız, Üçok, Bahriye, İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, 1982, MEB

1- *Kur'an ve Peygamber Paylaşımcılığı Öneriyor*

1a- *Kur'an'ın Tavrı*

Kur'an'ın zekat ve sadaka verilmesini emreden pek çok ayeti vardır. Bunların hepsinde de varlıklılara seslenilmiş, mallarını yoksullarla paylaşmaları istenmiştir; hem de sert uyarılarla.

Zariyat Suresi'nde der ki Kur'an:

'İhtiyaç sahibi için, yoksul için bir hak vardır mallarında.'[76]

Bu ayet önemlidir. Çünkü Allah bize, ellerindeki malların tek sahibinin varsıllar olmadığını, -tutarı az da olsa- yoksulların da birikimde adeta diğer mal sahibi olduğunu söylemektedir. İki taraf ortaktır.

Kimdir bu ortaklar? Tevbe Suresi'nde bunlar sıralanmıştır:

'Sadakalar/zekat malları Allah'tan bir farz olarak sadece şunlar içindir: Fakirler, düşkünler, sadakalarla ilgilenmeye memur edilenler, kalpleri yakınlaştırıp ısındırılacak olanlar, özgürlüğünü yitirmiş (köle kç.) olanlar, borçlular, Allah yolundakiler, yolda kalmış kişi.'[77]

Bu emri, İslam'ı kabul etmeyenler şiddetle reddeder:

'Onlara, "Allah'ın size lutfettiği rızıklardan dağıtın" dendiğinde, nankörlüğe sapanlar, iman edenlere şöyle derler: "Allah'ın, dilediği taktirde yedirip doyuracağı kişiyi biz mi doyuracağız? Siz açık bir sapıklık içindesiniz, hepsi bu."'[78]

Zekat ve sadaka verenler, yöntem açısından da uyarılmıştır:

'Mallarını verdiklerine, sonradan başlarına kakmayanlara, eziyet etmeyenlere Rableri katında mükafat vardır.'[79]

Asıl kamusal ortak paylaşım öneren, Nur Suresi'nin 61. ayetidir:

"Körler için güçlük (yemelerinde sınırlama, engelleme kç.) yoktur, topallar için güçlük yoktur, hastalar için güçlük yoktur. Sizin için de gerek kendi evlerinizden gerekse şu kişilerin evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur: Babalarınızın evleri yahut annelerinizin evleri yahut kardeşlerinizin evleri yahut kızkardeşlerinizin evleri yahut amcalarınızın evleri yahut halalarınızın evleri yahut dayılarınızın evleri yahut teyzelerinizin evleri yahut anahtarı size teslim edilmiş olan evler yahut arkadaşlarınızın evleri."[80]

76- Öztürk, Yaşar Nuri; Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet, 51 Zariyat Suresi, Ayet 19, s. 478

77- Öztürk, Yaşar Nuri; Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet, 9 Tevbe Suresi, Ayet 60, s. 179

78- Öztürk, Yaşar Nuri; Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet, 36 Yasin Suresi, Ayet 47, s. 403

79- Kurul, Kur'anı Kerim ve Türkçe Açıklaması, Güneş, 2 Bakara Suresi, Ayet 262, s. 38
Zekat ve sadakayla ilgili diğer bazı ayet adresleri söyledir: Müzemmil 20; araf 156; yasin 47; fatır 29; Meryem 31,55; neml 3; kasas 54; lokman 4; sebe 39; Fussilet 7; şura 38 vd.

80- Öztürk, Yaşar Nuri; Kur'an-ı Kerim Meali, Hürriyet, 24 Nur Suresi, Ayet 61, s. 326

Biz bundan Tanrı'nın, insanların kişisel mal biriktirmesine karışmadığını ama bunu da sınırsız bırakmadığını; yoksulların, varsılların elindeki birikimin yasal ortağı olduğunu, dolayısıyla eldeki malın kamusal paylaşımla kullanılması gerektiğini emrettiğini anlıyoruz.

1b- *Peygamber'in Tavrı*

Uhut Savaşı olmaktadır.

Savaş başladığında Peygamber ordusu 700, müşrik ordusu da 3 bin kişiden oluşmaktadır. Peygamber dağın yamacına 50 kişilik okçu askeri yerleştirir. Amaç arkadan gelecek saldırıyı önlemektir. Sayı çokluğuna karşı müşrikler bozguna uğrar, müslüman askerleri yağmaya başlar. Okçular bu ganimet işine tamah ederek yerlerini terkedip yağmadan pay almaya koşarlar. Bunu gören müşrik orduları okçuların boşalttığı yerden girerek Peygamber askerini arkadan vurur ve savaş tersine döner.

Yukarıdaki ayetlerin bu amaçla gönderildiği söylenir.

Taberi konuyu işlerken ayetin ilgili bölümünü şöyle anımsatır:

'...İsyan ettiniz, bir kısmınız **dünya mallarını**, bir kısmınız ise ahiret sevabını istedi."[81]

Taberi ayrıca İbn Mes'ud'un konuyla ilgili şaşkınlık belirten ifadelerini de aktarır. Bu ifadeler Peygamber'in mal birikimi ile ilgili tutumunun en açık kanıtlarından biridir. İfade şöyle:

'İbn Mes'ud: Ben o güne kadar Tanrı elçisinin sahabelerinden olan kimselerin, **dünya mal ve servetini isteyeceklerini bilmiyordum**, diyor.'

Peygamber bu tutumunu hadis rivayetlerinde de sürdürmektedir.

Bunun için örneğimizi Buhari'nin hadis koleksiyonunun 5. cildindeki servet ve sadaka konularını işleyen hadislerinden önemli birini seçerek buraya aktarıyoruz. Hadis 694 numaralı ve şöyle:

'Harise İbn-i Vehb (ra) Nebi (sas)'in şöyle buyurduğunu işittim, dediği rivayet edilmiştir:

'- Ümmetim sadaka ver(meğe musaraat edi)niz! Zira size bir zaman gelir ki, kişi o sırada sadakasiyle (sokak sokak) dolaşır da onu kabul edecek bir kimse bulamaz. (Sadaka verilmek istenen) herkes: "Dün bu sadaka ile gelseydin (ihtiyacım vardı) muhakkak ben onu kabul ederdim. Fakat bu gün benim için bu sadakaya ihtiyaç yoktur," der."[82]

Buna benzer hadisler 695, 696, 697 numaralı hadislerle içerik bakımından aynıdır. Dileyenler benzer hadisleri görmek için Buhari kolek-

81- Taberi; Milletler ve Hükumdarlar Tarihi 4, MEB, s. 383

82- Buhari; Sahih-i Buhari 5, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 143-144

siyonunun 5. cildine bakabilirler.

Aktardığımız hadis nasıl bir konu işlemektedir?

Hadisler Türkçe'ye çevrilirken metnin dörtte üçü Arapça olarak bırakılmış. Çevirisi sağlıklı yapılsaydı okur bizim yorumlu açıklamamıza gerek duymadan ne denmek istendiğini kolayca anlardı.

Açıklamaya çalışalım: Hadis aracılığıyla diyor ki Peygamber:

Müslüman olduğunu söyleyen herkes, kazancının belli bir bölümü olan sadaka payını gereksinimi olanlara iletmek konusunda hassas davransın. Konuyu savsaklamalarını Tanrı ve ben hoş karşılamayız. Eğer bu talimata uyarsanız, toplumda eşitliği sağlamış, yoksulla varlıklı arasındaki uçurumu gidermiş olursunuz. Öyle ki zaman olur, gelir dağılımı eşitlenir, siz elinizde sadakanızla kapı kapı dolaşırsınız da onu kabul edecek kişi bulamazsınız. Çünkü bu yöntemle sadaka vereceğiniz kişiler de sizin kadar insanca yaşama düzeyine ulaşmıştır. Onun için size der ki o, 'Dün bu sadaka ile gelseydin (ihtiyacım vardı) muhakkak ben onu kabul ederdim. Fakat bu gün benim için bu sadakaya ihtiyaç yoktur.' Yani artık toplumda sakat, hastalıklı ve zeka sorunu olup da üretimden düşmüş insanlar bile seninle aynı ayarda yaşama şansını elde etmiştir. Kimsenin dilenmesine gerek kalmamıştır.

Peygamber bu paylaşımcı tavrını ölene dek sürdürmüştür. Sanatsever olmasının kaynaklarından biriydi bu.

2- *Peygamber ve Kölecilik*

2a- *Peygamber Kölelerinin Tamamını Azat Etmiştir*

Kişinin kölecilik konusuna yaklaşımı, sanatı sevme ya da sanata karşı olma tavrını anlamamız için önemlidir. Bu bölümü açmamızın nedeni, Peygamber'in köleciliğe soğuk bakıyor olmasının, sanatsever yönünü öne çıkardığı gerçeğini vurgulamak içindir. Çünkü kişinin hem köle kullanması, hem de sanata böylesine düşkün olması, ender rastlanacak işlerdendir. Peygamber de bu ender insanlardan biridir.

Çoban Kültü özelliği taşıyan Mekke doğumlu Peygamber'i gelin şimdi bir de bu yönüyle inceleyelim.

Buhari'den bir hadis:

'Her kim bir rakabe-i mü'mineyi (Müslüman köleyi) azat ederse Allahu Teala da azat olanın her uzvuna bedel, azat edenin bir uzvunu Cehennem ateşinden azat eder.'[83]

83- Buhari; Sahih-i Buhari 3, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 344

Dönemin uluslararası hukuku gereği köleciliği kaldıramasa da, Peygamber, kavmini bu hastalıklı ilişkiden caydırmak, özgür bırakmayı özendirmek ve kölelerin de insan olduklarını vurgulamak için, kendisine hediye edilen kölelerin tamamını azat etmiştir.

İşte azat olunan kölelerin bazılarının adları ve kısa özgeçmişleri. İbnü'l Esir'den aktaralım:

'1- Zeyd b. Harise, onun oğlu Üsame b. Zeyd ile Sevban bunlar arasındadır. ar-Ramle'de yerleşmiştir diyenler vardır. Çocuğu olmamıştır.

'2- Şukran Habeşistanlı idi. İranlıdır diyenler vardır. Abdurrahman b. Avf'a ait olup o da peygambere hediye etmişir. Soyu devam etmiştir.

'3- Ebu Rafi'. Hz. Abbas'ın kölesiydi. Onu Peygamber (sav)'e hediye etmişti, Resulullah (sav) da onu azat etmiştir.

'4- Selman el-Farisi. Kelb'lilerden bazıları onu esir olarak almış, Vadilkura'da bir Yahudi onu satın almıştır. Daha sonra bu Yahudi ile mukatebe (kölelikten bedel karşılığı kurtulma) akti yapmış Peygamber (sav) de hürriyetine kavuşana kadar ona yardımcı olmuştur.

'5- Sefine: Um Selime'nin kölesi idi. Um Selime onu azat etmiş ve Resulullah (sav)'a hayatı boyunca hizmet etmesini şart koşmuştur.

'6- Enese: Seralılara ait bir cariyenin çocuğu idi. Resulullah (sav)'ın huzuruna izin alıp girerdi.

'7- Ebu Kebşe: Resulullah (sav) onu satın alıp azat etmiştir.

'8- Ruvayki': Müzeynelilerin bir cariyesinin çocuğu idi. Resulullah (sav) onu satın almış ve azat etmiştir.

'9- Fudale: Şam'da yerleşmiştir.

'10- Mid'am: Vadilkura'da öldürülmüştür.

'11- Ebu Dumayra: Kral Beştaseb'in oğullarından bir Fars olduğu söylenmiştir. Resulullah (sav) savaşlarından birisinde onu esir almış ve azad etmiştir.

'12- Yesar: Nubyalı idi. Savaşlarından birisinde onu esir almış ve azad etmiştir.

'13- Mevlan Mehran: Peygamber (sav)'den hadis rivayet etmiştir.

'14- Mabuz: Mariye'ye yapılan iftirada onun sözü geçtiği için Resulullah (sav) onu öldürülmek üzere Hz. Ali'ye göndermiş, fakat burulmuş (iğdiş edilmiş) olduğunu görünce onu bırakmıştır.

'15- Taif'i muhasara ederken de dört tane köle kaçıp onun yanına gelmiş, Hz. Peygamber (sav)'de onları azat etmiştir. Ebu Bekre onlardan biridir.'[84]

84- İbnü'l Esir; El Kamil Fi't- Tarih 2, Bahar Yayınlan, s. 286-287

Kısaltarak sıra numaraları vermemizin amacı azat edilenlerin sayısının akılda kolay tutulması içindir. Bu liste, 15 köle azatı ile bitse de bazı maddelerde birden fazla köle adı zikredilmiştir. Sırf 15. maddedeki köle sayısı dörttür. Buna bakarak Peygamber'in azat ettiği insanların sayısını yaklaşık 20 olarak kabul etmemiz uygun olur. Rakam üstünde durmamızın nedeni ise o dönemin yaşam standartlarında bir kölenin ne anlam taşıdığını vurgulamak içindir. Belki acımasız görünecektir ama bir kölenin günümüz maddi değeri ile karşılaştırmasını yapalım. Örneğin, o dönemin bir kölesi, bu günün bir köylü traktörüne bedeldi. Kentlerde ise bu bedel yaklaşık bir binek otomobiliyle eş değerdi. İnsanlar o dönemde köle ediniyorlardı, çünkü dönemin üretim araçları kölelerdi ve değerleri de bundan ötürü yüksekti. O dönemde kölesi ölen ya da kaçan bir kişinin aile ekonomisinin bozulduğunu göz önüne alırsak Peygamber'in -kayıt altına alınabilmiş- 20 köle azat etmesinin nasıl bir anlam taşıdığı daha kolay ortaya çıkar.

2b- *Peygamber Köle Kullanımını Hoş Karşılamazdı*

Burada köle edinmeyi bazı şartlara bağlayarak masum gösterme gayretinde değiliz. Tarihin hangi devrinde kim kullanmış olursa olsun, o kişi insanlık suçu işlemiştir ve ona karşı en ufak bir hoşgörü gösterilmesi de bize göre aynı suça katılmak anlamı taşımaktadır. Ne var ki olayları incelerken toptancı davranmanın gerçeklerin ortaya çıkmasındaki en büyük engel olduğunun da farkındayız. Peygamber'in köle azat etmesi konusunu bu nedenle doğru tavır olarak değerlendirmekteyiz.

Köleci bir toplumda sanatsever olmanın başka yolu yoktur.

İlhan Arsel konuyla ilgili şu soruyu soruyor:

'Şeriaçılara göre, ilk olarak insanlar arası eşitliği öneren ve köleci zihniyete karşı gelen Kur'an'dır ve güya bu olay, insanlık tarihi bakımından yepyeni bir gelişme sağlamıştır.

'Eğer bu böyle ise, neden dolayı Muhammed köleliği yasaklamamıştır, kökünden yok etmemiştir?'[85]

Yanıt olarak Arsel'in özetiyle deniyor ki Buhari'de:

'Kölelik İslam öncesi dönemlerden beri süregelen bir kuruluştur. Muhammed bu kuruluşu, yaşamın bir gerçeği olarak buldu. Eğer köleliği yasaklamış olsaydı, iç kargaşalıklara ve ayaklanmalara sebeb olmuş olurdu. Daha başka bir deyimle Araplar arasında geçerli bulunan kölelik sis-

85- Arsel, İlhan; Şeriat ve Kölelik, s. 9, Kaynak Yayınları

temini bir hamlede kaldırıp atmak Tanrı'ya ve Muhammed'e sakıncalı göründü.'[86]

Sorunun sağlıklı ve mantıklı yanıtı elbette bu değildir. Duhari şerhini yazan bilgin ilk akla geleni düz mantıkla söylemiştir. Nedeni bundan daha karmaşık, ama gerçekçidir:

Her dönemde uluslararası hukuk geçerlidir ve siz ne kadar tam bağımsız olduğunuzu söyleseniz de bu hukuk çemberi içinde kalırsınız. Peygamber de olsanız bu çemberin dışına çıkamazsınız. Hangi İslami yönetim günümüzde faiz uygulamasını kaldırabiliyor? Siz bugün dinim emrediyor gerekçesiyle -ki ayetler hâlâ köle edinmeyi uygun görmektedir- dünyanın herhangi bir bölgesinde isteseniz de köle edinemezsiniz. Nedeni uluslararası hukukun buna izin vermemesidir. Peygamber de bir toplum yönetiyordu ve ülkesinde uluslararası hukuk geçerliydi.

Öte yandan bu hukuka muhalefet etmek herkesin hakkıydı. Örneğin İsa'nın doğduğu ve Hıristiyanlık'ın başladığı yıllarda yaşayan ünlü Yunanlı düşünür Seneca bu hakkı kullanmıştı. Hukuk açısından köleliğin kaldırılmasını öneremiyordu ama kölelerin insan sayılması, özgürlerle eşit muamele görmesi yönünde fikirler söylüyor, bu yönde yapılan uygulamaları övüyor, destekliyordu.[87]

Peygamber'in yapabileceği de ancak buydu.

Seneca ancak önerebilmişti, Peygamber ise uyguladı:

İlginç bir hadisle bunu örneklemeye çalışalım:

'Ali İbn-i Talip (ra)'den rivayete göre, Fatıma (ra) bir ara değirmen çevirmekten eline hastalık gelmişti. O sırada Nebi (sav)'e getirilen esirlerden bir hizmetçi istemek üzere gitmişti.

'Fatıma Resulullah'a gittiğinde onu bulamadı. Yalnız Aişe'yi buldu ve ona derdini anlattı. Nebi (sav) geldiğinde Aişe, Fatıma'nın geldiğini haber verdi. Hz. Ali der ki: Bunun üzerine Nebi (sav) bize geldi. Ve bizi yatağımızda yatarken buldu.

'Hemen ben kalkmaya davranırken Resulullah bize:

'- Yerinizde durunuz! buyurdu.

'Ve ikimizin arasına oturdu. Hatta ben göğsümün üstüne dokunan iki ayağının serinliğini hissettim.

86- Buhari; Sahih-i Buhari 7, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 465-66

87- Seneca: 'Seneca Lucilius'unu selamlar, 1. Senin yanından gelenlerden, kölelerinle bir aile gibi yaşadığını öğrenmek sevindirdi beni. Senin gibi ileri görüşlü, bilgin bir insana yakışan da budur zaten. "Köle onlar!", Yok insan onlar! .."Köle onlar!", Yok bizim köledaşlarımız onlar.' Ahlaki Mektuplar, Mektup V, 47, Çev.: Türkan Uzel, 1999, TTK

'Sonra Resulullah:

'- İyi dinleyiniz! Sizin benden istediğiniz esir hizmetçiden daha hayırlı size bir şey öğreteyim mi? Siz (gece) yatağınıza girdiğinizde otuz defa Allahu Ekber; otuz üç kere de Sübhanallah dersiniz, otuz üç defa da Elhamdulillah dersiniz. Bu yolda zikir size hizmetçiden hayırlıdır! buyurdu.'[88]

Burada Peygamber, bir esirin kızı tarafından köle yapılmasını engellemiş, kendilerinin özgür oluşuna şükretmeyi önermiştir.

Müslümanlar'ın kölelerle ilişkisinin listelenmiş Peygamber kuralları ise -ne denli de Seneca'nın önerdiklerine benziyor- şöyledir:

'1- Malik (sahip kç.) memluküne (kölesine kç.) kölem, cariyem! gibi izzet-i nefsini (onurunu kç.) rencide edecek bir kelime ile hitap etmeyecekti; oğlum, kızım diye çağıracaktı.

'2- Ey malikler (köle sahipleri kç.), yedinizdeki (mülkünüz olan kç.) memlukler (köleler kç.) sizin kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yediriniz, siz ne giyerseniz onlara da öyle giydiriniz! buyurmuştu.

'3- Malik (sahip kç.) ile memlukün (kölenin kç.) bir sofrada, bir kaptan yemek yemeleri emredilerek bu ve emsali vasaya-yi seniyyelerle memluk, ailenin tefrik kabul etmez bir ferdi derecesine yükseltilmiştir.

'4- Memlukler (köleler kç.) umumiyetle cahil ve talim ve terbiyeden mahrum kimseler olduğundan, bunların talimi ve terbiyesine ihtimam edilmesi emredilmiştir.'[89]

Yukarıdaki listeyi oluşturan Buharı şarihi (açıklamacısı kç.) Kamil Miras'tır. Listede söylenenler kaynaklarda satır aralarında rastladığımız bilgilerdir ve bu tutum içindeki insan kimliği, bizim kaynaklardan tanımaya çalıştığımız Peygamber kimliğiyle uyum göstermektedir.

Bu aşamada kendimize, Peygamber, kölelere eşit davranma, resim-heykel yapımına esnek yaklaşma ve daha da önemlisi kamusal paylaşımcı yaşama fikrini doğal çevresinden öğrenemeyeceğine göre, bu olguları hangi kaynaklardan edinmiş olabilir, diye bir soru sormamız ve yanıtının ardına düşmemiz gerekmektedir.

Dilerseniz şimdi de kısaca bunun izini sürelim.

3- *Peygamber'deki ve Şamandaki Ortak Değerler*

Unutmayalım, Şaman yaşam biçimi Musa, İsa ve Muhammet'ten binlerce yıl önce de vardı. Dönemin toplumları Barbar Çağı yaşamaktaydı, Şaman tanrı inancı da Tektanrı inancıydı. İnsanlık köleci yaşama

88- Buhari; Sahih-i Buhari 9, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 36-365
89- Buhari; Sahih-i Buhari 7, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 467

geçilinceye dek bu inançla mutlu yaşamıştı. Peygamberler de köleci toplumlara Tektanrı inançlı bu mutlu günlere geri dönüşü önermekteydiler.

Dünyanın dört bir yanında görülen bu yaşam biçiminin merkezini Sibirya ve Orta Asya'nın oluşturduğunu[90] da unutmayalım.

3 a - *Bozkır, Çoban Kimliği ve Peygamber*

B.Y. Vladimirtsov göçebe kimliği hakkında şöyle diyor:

'Göçebe ahlakının sadeliği, ayıran kültür hususiyetlerinin yokluğu, "efendiler"le "köleler"in, Ermeni muharririn "efendilere ve uşaklara aynı yemeği veriyorlar" dediği gibi, birbirine yakınlıkları, meydana gelen münasebetleri değiştirmiyordu.'[91]

el-Makdisi, yarı göçebe çoban ilişkilerini örnekliyor:

'Derler ki Tokuz Oğuzlar arasında hıristiyanlar ve semeniler (şamanlar) vardır. Esirleri, yaralıları, harpte ele geçirdikleri insanları öldürmek adetleri değildir. Harpte ele geçirdikleri insan yaralı olursa, onu tedavi edip evine ve ailesine götürürler.'[92]

Vladimirtsov yarı-göçebe-köle ilişkisini Reşüdiddin'le tartışıyor:

'İran müverrihi (Reşüdiddin) diyor ki: "...Cengiz Han, sahipkıran, zemin ve zamanın hükumdarı olduktan sonra bütün Moğol kabileleri, ister akraba, ister yabancılardan olsun, onun köleleri ve uşakları oldular.

'Unagan-bogol kelimesini "köle", "demirbaş köle" diye tercüme etmek uygun değildir. Şark hükümdarlarının hudutsuz tahakkümü ve keyfi idarelerine alışmış olan Reşüdiddin'in nazarında, onların bütün tabileri hakikaten "köle"leri idi; bu kelimenin ifade ettiği mana bizim anladığımıza nazaran başkadır. Eski Moğol unagan-bogol'u hakiki ve tam manasiyle "köle" değillerdi: Bunlar mülklerini muhafaza ederler, muayyen bir derecede şahsi hürriyetlerden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. Unagan-bogol'lar bir şahsa değil, bütün kabileye yahut kabilenin bir şubesine tabi vaziyette idiler. Bundan başka unagan-bogol'lar kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı.[93]

'Metbu' kabile ile unagan-bogol arasındaki münasebetler o kadar tabiileşirdi ki akraba ve müttefik olan iki kabileyi hatırlatmağa başlardı. Unagan-bogol'lar yabancı soydan iseler (ki Şaman geleneğinde akraba

90- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, Çeviren: İsmet Birkan, s. 22
91- Vladimirtsov, B.Y.; Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çeviren: Abdulkadir İnan, TTK, s. 109
92- Şeşen, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK, s. 197
93- Vladimirtsov, B.Y.; Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çeviren: Abdulkadir İnan, TTK, s. 100

evliliği olmazdı kç.), metbu kabile onlara kız verir ve onlardan kız alırdı; unagan-bogollar içinden metbu kabile azalarına silah arkadaşlığı yapanlar ve dostlar çıkardı."[94]

Konu yukarıdaki bölümlerde birçok kez işlendiği için örnekleri çoğaltmanın bir anlamı yoktur.

Burada dikkat etmemiz gereken, Peygamber'in ve Şaman toplumların köle karşısında takındıkları tavrın benzerliğidir.

Her iki taraf da köle edinmekten hoşlanmamaktadır. Her iki taraf da esir alınıp haklarından yoksun kılınan kişilere yeni toplum içinde insanca yaşama şartlarının oluşması için yöntemler geliştirmiştir. Her iki taraf da esir ve köle konumuna düşen insan için soy geliştirme kapısı açmaktadır. Her iki taraf da kölenin insan olduğunun asla unutulmaması gerektiğinin altını çizmektedir.

Unutmayalım ki Peygamber'in bu tutumu ve uygulaması neredeyse kendi iktidar yılları olan 22/23 yılla sınırlıdır. Dört halife de onun izinden gitmek istemiştir ama bunda başarı sağlandığı söylenememektedir. Emeviler federasyon ve hanedanlık devleti kurunca bu ilkeler tümden unutuldu. Abbasiler ise imparatorluk olarak tarih sahnesine çıktıklarından, doğaları gereği mal birikimci ve köleci eski kimliğe geri döndüler. Artık bu imparatorluk döneminde Peygamber ilkelerinin izi bile görünmez oldu. Öyle ki kölecilik İslam adına yapılıyordu ve devlet hazinesinin en başat gelirini de bu kaynak oluşturuyordu.

Her fırsatta Peygamber ile ardılları arasındaki bu temel zıtlığı vurguluyoruz, vurgulamayı da sürdüreceğiz. Çünkü bu ayrım tartışılmadan İslam'da sanat kavramı asla açıklığa kavuşamaz.

Şimdi Peygamber'in Şaman yaşamlı kavimlerle, özellikle de Türklerle ilişkisi olup olmadığına bakalım.

3b- *Peygamber Şaman İllerine Gitmiş midir?*

İlahiyatçı Zekeriya Kitapçı, Peygamber'in Türkler'le ilişkisini inceleyen 'Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler' adlı eserinde Ebu Hüreyre ağırlıklı herkesçe bilinen -ırkçı fikirlerle dolu- Türklerle ilgili hadisleri öne çıkarıp şu bilgilere yer verir:

'Hz. Peygamber, Türkler'in dışında hiçbir kavimden bu kadar fazla bahsetmediği gibi, böylesine ayrıntılı bilgiler de vermemiştir.[95]

'Öyle tahmin ediyoruz ki, Hz. Peygamber bu bilgileri, uzun yıllar

94- Vladimirtsov, B.Y.; Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çeviren: Abdulkadir İnan, TTK, s. 101
95- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 125

devam eden ticari hayatı sırasında bizzat karşılaştığı, belki de görüşüp konuştuğu Türkler'den elde etmiş ve nübüvvet görevi kendine verildikten sonra, bir ilahi hikmet gereği Peygamber ümmetine açıklamıştır.'[96]

Eğer hadisler sağlamsa, Kitapçı haklıdır. Çünkü Peygamber Şaman Türkler'in yapısını betimlerken bir hayli ayrıntıya inmektedir.

Arsel, 'Arap Milliyetçiliği ve Türkler' adlı eserinde bu ayrıntıları hadis kaynaklı olarak şöyle özetler:

'Onların gözleri küçük ve çekik, çehreleri kırmızı, burunları yassı ve incedir. Yüzleri sanki bir örs üstünde çekiçle döğülmüş, derilerle kılıflı, sağlam kalkanlar gibidir. ...Onlar, kıldan dokunmuş elbiseler giyerler ve yine kıldan örülmüş çarıklarla yürürler. ... Bilekleri güçlüdür. Yavuz yaradılışlıdırlar. İçlerinde ince belli ve uzun yüzlü ve büyük gözlü olanlar nadirdir.'[97]

Peygamber'in Türk kavmi ya da Türk tüccarlarıyla karşılaşma olasılığı nedir? Bu konuda elimizde somut kanıt yoktur. Fakat Peygamber'in kişisel eşyaları arasında Türk zırhı, Türk tulgası, Türk çadırı olduğu da bilinen bir gerçektir. Bilinmeyen, bunları, özellikle de Şaman Türk Çadırı'nı Peygamber'in hangi yöntemle edindiğidir.

Kitapçı çadır konusunda şu tahminde bulunuyor:

'Basra Körfezi, belki de Medain'e kadar uzanan ticaret seferlerinden birinde, Hz. Peygamber bizzat, buralarda görüşüp konuştuğu Türk veya İranlı tacirlerden almış, yahut da; O'na bu çadırı yakın dostlarından birileri getirip hediye etmiştir. ..Hz. Peygamber'in bu Türk çadırını, buralara gelen Türk tacirlerinden satın almış olabileceği, akla daha uygun bir ihtimal olarak gelmektedir.'[98]

Arapların 'Kubbetün Türkiyyetün' yani 'Türk Kubbesi' adını verdikleri bu çadırın Peygamber'in ve ailesinin hayatındaki yeri son derece önemlidir. İşte birkaç kanıt:

Taberi bildiriyor:

'Hz. Peygamber Arap kabilelerinin hücumu yıllarında Medine'nin etrafında kazılmak istenen hendeğin sınırlarını bizzat kendisi çizdi. Biz hiçbir zaman bu sınırları (önümüze kaya parçaları da çıksa) aşmak istemiyorduk. Fakat, bir defasında karşımıza bir kaya çıktı, çok zorlandık. Selman hendekten çıkarak (durumu haber vermek üzere) Hz. Peygam-

96- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 126
97- Arsel, İlhan; Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İnkilap Kitabevi. Ayrıca,
Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını.
98- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 96

ber'in bulunduğu yere geldi. Bu sırada Hz. Peygamber **Türk Kubbesi**'ni kurmakla meşgul idi.'[99]

Yine Taberi bildiriyor:

'Ebu Süfyan, Peygamber ordusu hakkında bilgi toplamak için çıktığı bir macerada, kendini bu **Türk Çadırı**'nın içinde Hz. Peygamber'in huzurunda bulmuş ve yine bu **Türk Kubbesi**'nin altında Müslüman olmuştur.

Peygamber'in tulgası ve çadırı hakkında bilgi verebilecek iki görüntü: Üstte 14. yy'da yapılmış, İran seferindeki tolgalı Hülagü ve oğulları minyatürü, altta eski Suğd Bölgesi yaşantısında kullanılan tipikTürk çadırı.

'Diğer taraftan Hz. Peygamber; yeryüzünde Allah'ın en mukaddes mabedinin bulunduğu şehri kan dökmeden ele geçirmek istiyordu. Bu bakımdan O, maiyyetindeki birkaç kişi ile birlikte Ezzahir yolundan hareketle, süratle, Mekke'ye gelmiş ve şehri rahatça kontrol edebilecek hakim bir tepeye çıkmış ve buraya meşhur **Türk Kubbesi**'ni kurmuştur.'[100]

Buhari bildiriyor:

'Ata diyor ki: Ben ve Ubeyd b. Amr ile birlikte Hz. Aişe'ye; hac sırasında Müzdelifede, Sabir Dağı'nın eteklerinde konakladığı sırada onun ziyaretine gittik. Hz. Aişe bu sırada keçeden yapılmış bir **Türk Kubbesi**'nde ikamet ediyordu.'[101]

Zırhlar hakkındaki bilgi ise şöyledir:

'Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in birçok zırhı vardı. Kaynaklarda bu zırhların sayılarının yediye kadar ulaştığı bilinmekte ve hepsi ayrı ayrı isimlerle zikredilmektedir. Bunlardan birine de "**es-Soğdiyye***" (Türk Malı) denmekte idi.'[102]

Samancıgil değerlendirmesiyle Peygamber'in Tulgası hakkındaki

99- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 97
100- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 98
101- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 100
* Sugd/Soğd Bölgesi: Maveraünnehir'deki, Seyhun, Ceyhun nehirleri arasında kalan Türklere ait toprak parçası. Bugünkü Türk topraklarına Anadolu denmesi gibi.
102- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 103

bilgiler de şöyledir:

'Fetih senesi Mekke'ye girdiklerinde, (630) Peygamber efendimizin mübarek başında bir miğfer, **'Tolga'** bulunuyordu. O zamanlar Arabistan'da tolgayı bilenler yoktu, bunun için de giyilmezdi. Tarihlere nazaran tolga çok eski zamanlardan beri Türkler'in malı idi, onlar giyerlerdi.'[103]

Görüldüğü gibi Peygamber, Şaman Türk kültüründen habersiz değildi. Yaşadığı sürece onların üretip dışa sattıkları savaş araç gereçlerinden edinmiş, başına tolga takmış, Türk Çadırı'nın olağanüstü konforundan yararlanmıştı. O bunu yaparken kavmi Türk Çadırı'ndan, Türk Tulgası'ndan ve Türk Zırhı'ndan habersizdi. En azından onun gibi günlük hayatlarını idare ederken bu eşyaları kullanmıyorlardı.

Bütün bu kanıtlar Peygamber'in resim ve heykel sanatına kavminin diğer üyelerinden farklı olarak neden hoşgörülü baktığını, evine soktuğunu ve koruduğunu yeterince açıklamaktadır. Çünkü Peygamber Mekkeli'dir ve Çoban Kültü üyesidir; Şaman toplumlar da Çoban Kültü'ne dahildir. Daha önce de söylemiştik; sanatı yalnızca Çoban Kültü üyeleri üretir. Peygamber kendi kültünün yolunu izlemiş olmalıdır.

Sonuç olarak Peygamber mucizeleri de sanki bu nedenle -Musa ve İsa'da olduğu gibi- Şaman ögeler taşımaktadır. En azından Şaman kültürden, çevresindeki birçok insandan daha fazla haberdardır.

Kısaca buna da değinmekte yarar var.

3c- *Peygamber Mucizeleri Şaman Ritüelleri midir?*

Birinci örnek:

Karın yarma, iç organları temizleme ve yarayı kapatma.

Henüz küçükken komşu köylerden Halime adlı bir kadın Peygamber'in sütannesi olur ve onu çöldeki köyüne götürür. Böylesi Araplar'da gelenektir. Daha yolda iken birçok mucize olur. Bunlardan biri zayıf binek eşeğinin et tutması ve güçlenmesi, diğeri ise yanlarında getirdikleri süt vermeyen keçinin memelerinin sütle dolmasıdır. Mevsim kurak ve arazi otsuz olmasına karşın sütannenin koyunları otlaktan her akşam karnı doymuş, memeleri süt dolu döner. Çocuk Peygamber sürüye saldırmak isteyen arslanı bir sözle ehlileştirir.[104]

Bütün bunların dışında bizi çok yakından ilgilendiren bir başka

---

103- Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler I-II, Konya-kendi yayını, s. 104

104- Lings, Martin; Hz. Muhammed'in Hayatı, İnsan Yayınları, s. 31, Ayrıca İbn-i Hişam, Siret-i İbn-i Hişam, Kahraman Yayınları, s. 220-221

mucize daha olur; Peygamber'in karnı kutsal kişilerce yarılır ve iç organları karla ovularak temizlenip tekrar içeri alınarak yara yeri iz bırakılmadan kapatılır. Bu ritüel İslam inancı açısından son derece önemsenir ve sürekli saygıyla anlatılır.

Öykünün birkaç kaynaktan farklı anlatımları var. Biz sözü sütannesi Halime'ye bırakalım.

'Peygamber Külliyatı' adlı eserde diyor ki Halime:

'Resulullah (s.a.v.) sokağa çıkar, çocukların oyunlarını uzaktan seyreder ve aralarına girmezdi. Bir gün bana şöyle dedi:

'- Anneciğim, neden gündüz kardeşlerimi göremiyorum?

'Bunun üzerine ben:

'- Onlar hayvanlarımızı otlatmaya çıkıyor ve geceden geceye ancak geliyorlar, dedim. Bu defa:

'- Beni de onlarla beraber gönder, dedi.

'Nitekim onlarla beraber hayvanları otlatmaya mutlu bir şekilde çıkıyor ve mutlu bir şekilde eve dönüyordu.

'Bir gün yine onlarla beraber gitmişti. Tam o gün öğle vaktinde aniden kardeşi nefes nefese eve çıkageldi ve:

'-Anneciğim, babacığım, acele kardeşim Muhammed'e yetişin, zira ölmek üzere! diye seslenmeye başladı. Ben:

'-Hayırdır, ne oldu, diyince şunları anlattı:

'- Biz hayvanların başında dururken bir adam gelip O'nu kucağına aldı ve dağın tepesine çıkardı. Göğsünü kasıklarına kadar yardı. ..Halen karnını delik deşik etmektedirler. Bilmiyorum sonu ne oldu.

'Kocamla birlikte koşup yanına vardık. Dağın tepesine oturmuş bir vaziyette bulunuyordu. Gözleri göğe dikilmiş haldeydi. Rengi sararmıştı. Üzerine kapanıp O'nu gözlerinden öptüm ve:

'- Canım sana feda olsun, hayırdır, ne oldu? dedim. Kendisi:

'- Kötü bir şey yok anneciğim, dedi ve olayı şöyle anlattı:

'- Ben ayakta dururken üç kişi geldi; birinin elinde gümüşten bir ibrik, ikincisinin eline içi kar dolu yeşil zümrütten bir leğen vardı. Beni alıp dağın tepesine çıkardılar, sonra yumuşak ve rahat bir şekilde yere yatırdılar, sonra biri beni göğsümden kasıklarıma kadar yardı, ben her şeyi seyrediyordum, ancak en ufak bir ağrı hissetmedim, daha sonra elini vücuduma sokup iç organlarımı çıkardı ve o kar ile yıkadı. Çok dikkatli bir şekilde yıkadıktan sonra tekrar onları yerine koydu.

'Müslim'in Sahih'inde ise olay şöyle anlatılmaktadır:

'- Cebrail (a) Peygamber (s.a.v.)'e gidip O'nu kucağına aldı, daha sonra yere yatırıp göğsünü yardı ve kalbini çıkardı. Daha sonra kalbini

yarıp içinden kara ve pıhtılaşmış bir kan parçası çıkardı ve: "İşte bu şeytanın payıdır!" dedi. Sonra yanında olan bir şeyle kalbini doldurdu ve onu tekrar yerine yerleştirdi. Arkasından onu nurdan bir nübüvvet mührüyle mühürledi. "Ben şu an damarlarımda ve mafsallarımda hissediyorum. Daha sonra üçüncüsü ayağa kalkıp: Yeter, bırakın onu, zira Allah Teala'nın size emrettiğini yerine getirdiniz, dedi ve bana yaklaştı. Sonra elini göğsümün üst kısmından kasıklarıma kadar koyup sıvazladı ve açılan yarık Allah'ın izniyle bende kaynadı."[105]

Şimdi de Şaman toplumların İsa ve Musa'dan önceki yüzyıllardan itibaren uygulayageldikleri Şaman yetiştirme ve erginleme ritüelini aktaralım. Bu iki ritüel arasındaki benzerliğe ilişkin herhangi bir açıklama yapmayıp yorumu okura bırakacağız.

Mircea Eliade anlatıyor: Bogoras adlı bir araştırmacı Çukçi'ler arasında bulunmuştur ve onlarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

'14 yaşında bir çocuk çırılçıplak yere uzanmış ve ünlü bir şaman olan anası bıçakla karnını yarmış; açık yarayı ve akan kanı herkes görebiliyormuş. Şaman kadın elini yarığa daldırmış; bu sırada vücudu ateşler içindeymiş ve durmadan su içiyormuş. Birkaç dakika sonra yarık ortadan kaybolmuş ve Bogoras yaradan en küçük bir iz bile bulamamış.'[106]

İkinci örnek:

Gökyüzüne uçma ve Tanrı katında gezinip geri gelme.

Peygamber'in bu öyküsü de birçok kaynakta geçer. Onların içinden en önemli üç tanesini karşılaştırmalı kaynak olarak aldık.

Şimdi olayı Mustafa Darir Efendi'nin Siyer-i Nebi'sinden izleyelim:

'Allah Resulu (s.a.v.) miraca,* 21 Rebiülevvel pazartesi gecesi çıktı.

'Peygamberimiz'in anlattığına göre, Ali b. Talib (r.a.)'nın Ümmü Hani adında müslüman olmuş bir kızkardeşi vardı. Peygamberimiz onun evine gelir, otururdu.

'Mirac'ın vaki olduğu gece de Allah Resulu yine Ümmü Hani'nin evinde bulunuyordu.

'Resulullah şöyle anlatır:

'-Kulağıma Cebrail'in sesi geldi.

'Cebrail (s.a.);

'-Ey Allah'ın Resulü Rabbin selam gönderdi. Seni çağırıyor. Bu gece saadet ve ikbal gecesidir. Rabbi'nin huzuruna kavuşacaksın, dedi.

105- Dimaşki; Peygamber Külliyatı, Ocak Yayıncılık, s. 335-336

106- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, Çeviren İsmet Birkan, s. 288-289

* **Miraç:** merdiven, Muhammet Peygamber'in Tanrı huzuruna çıktığı gece. (Kaynak: Özön)

'(Cebrail Muhammet'i) Ümmü Hani'nin evinden alıp dışarı çıkardı.

'Cebrail (s.a.) burağı meleğin elinden aldı. (Muhammet) Allah Tea-ala'nın kudretinden güzel bir hayvan yarattığını gördü. Bu hayvanın gövdesi katır gövdesinden küçük, merkep gövdesinden büyüktü. Yüzü adam yüzü, yanakları ise at yanakları gibiydi.

'Allah Resulü (s.a.v.) .... Burağın üstüne atladı.

Üstte Muhammet, Burak üstünde göğe yolculuk ediyor. Alta 6. yy Siyah Kalem resmi. Bir Türk prensi Burak benzeri karma bir varlık üstünde, göğe yolculuktan dönüyor.

'Burak gökyüzünde uçmaya başladı. Hz. Cebrail onlara eşlik etti. Diğer melekler de beraberce yükseldiler.

'Abdullah b. Abbas şöyle anlatır:

'Resulullah şöyle anlatır:

'Miraca çıkarken hiç yorulmadım. Kuş gibi uçup yukarı çıktım. Makamları yerle gök arasında bulunan melekler bölük bölük olup geldiler. Bana selam verdiler. Ziyaret ettiler.

'Cebrail beni aldı, yeryüzüne getirdi. Mescid-i Aksa'ya uğradık. Sahra taşının üstüne koydu. Sonra burak'ı getirdi, beni ona bindirdi. Tekrar havada uçmaya başladık ve nihayet Mekke'ye geldik.'[107]

Şimdi de W. Eberhard'ın 'Çin'in Şimal Komşuları' adlı eserindeki şamanıl göğe uçuş öyküsüne bakalım. Öykünün ayırt edici özelliği, olayın Peygamber ortaya çıkmadan çok önceki yıllarda gerçekleşmiş olmasıdır. Öyküyü aktaralım ve gerçekten Peygamber öyküsüne benzerliği var mı, ona bakalım:

'519 yılında Juan-Juan kavminden bize kalmıştır. Orada bir kadın şaman, bir prense göğe bir seyahat yaptırmış ve sonra prensi bu seyahatten geri çağırmış.'[108]

Göğe uçuşla ilgili öykülenen başka şamanıl örnekler de vardır.

107- Mustafa Darir Efendi; Siyer-i Nebi, Başucu Kitapları, s. 10-38; Ayrıca Taberi; Tarih-i Taberi 3, Sağlam Yayınevi, s. 89; İbn-i Hişam, Siret-i İbn-i Hişam 2, Kahraman Yayınları, s. 49

108- Eberhard, Wolfram; Çin'in Şimal Komşuları, Çeviren: N. Uluğtuğ, TTK. s. 43

İşte birkaçı:

'Genç kız bir sesin kendisini çağırdığını duyup onu izlemiş, dar bir patikadan bir dağa tırmanmış ve sonunda **Göğe ulaşmış**. Orada Gök-Tanrı'yla karşılaşmış ve Tanrı ona insanlara iletilmek üzere bir mesaj vermiş.'[109]

'Bu öykünün konusu (472 yılında) kralın kendisi ile evlenmesini sağlamak için onun oğlunu kaçıran ve çocuğu **Göğe götürdüğünü** ve onu tekrar dünyaya indirtebileceğini söyleyen büyücü bir kadının yaşamıdır. Sonuçta evlilik gerçekleşince çocuk tekrar ortaya çıkmış...'[110]

'(Şaman) Ülgen için hazırlanan armağanı alıp **göklere doğru yükselme**ğe başladığını temsile girişir. Birinci kat göğe çıkıyor. Orada yıldırım, şimşek, gök gürültüsü ile karşılaşıyor. İkinci kat göğe çıkıyor. Kurban kesilen hayvanın canı hep beraberindedir. Kurbanın dizginlerini tutan başkutkan da şamanla beraber göklere çıkmıştır. İkinci kat gökte şamanın bindiği "pura" başkutkanı takip edemiyor. Şaman onu bırakıp "kaz"a biniyor.'[111]

'Akraba ruhları olmadan şaman vazifesini asla yapamaz. Şaman gerek **göğe çıkarken**, gerekse yeraltındaki cehennem alemine inerken karşılaştığı engelleri aşabilmek için bu ruhları çağırır.'[112]

Eliade göğe uçuş ritüeli hakkında şu yorumu yapmaktadır:

'Göğe çıkış şamancıl sırra-erdirme olaylarında temel önemde bir rol oynamaktadır. Bir ağaca veya bir direğe tırmanma riti; **göğe yükselme veya sihirli uçuş**, dalınç/esrime durumunda yer değiştirme, havada uçma, göğe mistik yolculuk vb. mitleri, bütün bu ögeler şamanlığa çağrı ya da şamanlığa giriş ve kutsanma olaylarında belirleyici bir işlev görürler.'[113]

Üçüncü örnek:

'Cabir İbn-i Abd İllah (-i Ensari) (ra)'dan; şöyle demiştir:

'- Bir hurma kütüğü vardı ki, Nebiyy-i Ekrem (sav) (efendimiz hutbe esnasında) onun üzerinde dururdu. Kendisi için mimber kurulduğunda (bu) kütükten, gebe **develerin iniltisine benzer sesler** (çıktığını) işittik. Ta ki Nebiyy-i Ekrem (sas) (mimberden) inip de elini üzerine koyunca sustu.'[114]

109- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, Çeviren İsmet Birkan, s. 173
110- Roux, Jean-Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İşaret Yayınları, s. 54
111- İnan, Abdülkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK, s. 106
112- Buluç, Sadettin; İslam Ansiklopedisi 11, Şamanizm maddesi, MEB, s. 312
113- Eliade, Mircea; Şamanizm, İmge Kitabevi, Çeviren İsmet Birkan, s. 174
114- Buhari; Sahih-i Buhari 1, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 76

Şaman ritüel öyküsü:

'Cavlılar'da ... ağaçlar canlı kabul edildikleri için kendilerine yapılan hasarları, yaralanmaları hissettikleri varsayılır. Bir meşe ağacı kesilirken "sanki meşenin koruyucu ruhu ağlıyormuş gibi bir mil öteden bir tür feryat ya da **inleme sesi** çıkarır. E. Wyld, Esq., birçok kez işitmiştir bunu." ...Babalarından ağacın bir kesiğin acısını yaralı bir adamın yarasından daha az hissetmeyeceğini duymuşlardır. Bir ağacı keserken, ondan kendilerini bağışlamasını dilerler. Jarkino'da da ormancı, kestiği ağaçtan özür diler.'[115]

Muhammet solda deveyle, sağda geyikle konuşuyor.

Yukarıda verilenler seçilmiş örneklerdir. Bunların dışında Peygamber'in uyguladığı ritüeller içinde ruh sağaltma, cinlerin insanlarla ilişkisi, hastalık tedavi yöntemleri vb vardır.

Bütün bu örnekler gösteriyor ki Peygamber tipik bir Çoban Kültü üyesidir -ki Mekke bunun örneğiydi- ve doğası gereği sanata, özellikle de resim ve heykel sanatına karşı yıkıcı davranmamıştır.

Sıra, Peygamber sonrası İslam'ın yapısına bakmaya geldi.

II- *Dört Halife Döneminde Resim-Heykel*

İslam Ansiklopedisi madde yazarlarından A. J. Wensinck 'Suret' maddesini yazarken Peygamber ve Ali'nin Kabe'de gerçekleştirdikleri bir olayı şöyle anlatır:

'Rivayete göre Peygamber Kabe'deki resim ve heykelleri bizzat kaldırmıştır. Bu hadise sira'de anlatılır. Ali şu hikayeyi anlatmıştır:

'Peygamberle birlikte, Kabe'ye gitmek üzere yola koyulduk. Oraya varınca, Allah'ın elçisi bana dedi:

'- Otur. Sonra omuzlarıma çıktı ve ben ayağa kalktım. Fakat benim kendisini kaldıramadığımı görünce, indi, oturdu ve bana dedi:

'- Omuzlarıma çık.

'O zaman omuzlarına çıktım, ayağa kalktı ve bana öyle geldi ki, istese idik göğe ulaşabilirdim. Sonra Kabe'nin damı üzerine tırmandım, burada bakırdan ve tunçtan bir heykel var idi. Sonra onu sağa sola ileri

115- Frazer, James G.; Altın Dal, Payel Yayınları, Çeviren M.H. Doğan, s. 62

geri iteleyerek çatıdan ayırmağa çalıştım, nihayet onu yerinden çıkardım. O zaman Allah'ın elçisi şöyle bağırdı:

'- Onu yere at!

'Attım ve bir şişe nasıl parçalanır ise o da öyle parçalandı. Damdan indim ve Peygamber ile birlikte, bir evde saklanmak için kaçtık, zira bir kimsenin bizi fark etmesinden korkuyorduk."[116]

Olay Dört Halife döneminde geçmese de Ali'nin bu dönemin son halifesi olması nedeniyle yukarıda aktarılan öykü, resim ve heykele karşı Dört Halife dönemindeki bakış açısını yansıtan en çarpıcı örnektir. Bu açıdan bakınca, açıkça Peygamber ve Ali bir sanat eseri olan heykeli yerinden çıkarıp zemine atarak parçalamakta ve müminlere bu konuda ne yapmaları gerektiği hakkında yöntem öğretmektedirler.

Ne var ki durum görüldüğü denli basit değildir.

Önce, konuyu kapsamlı görebilmek için, halifeler dönemi liderlerinin resim ve heykelle ilişkilerini anlatan birkaç belge aktaralım.

Muhammet b. Hasan Şeybani aktarıyor:

'Ve bize sağlam bir rivayetle ulaştığına göre Huzeyfe bin Yeman'ın mühür şeklinde yüzüğünün kaşında iki turna sureti ile bunların aralarında Zikrullahtan bazı kelimeler işlenmişti. Aynı şekilde Ebu Musa el-Eş'ari'nin yüzüğünün kaşında oturmuş bir aslan sureti vardı."[117]

Nusret Çam'ın eserinde şu bilgiler de vardır:

'Danyal peygamberin üzerinde biri erkek biri dişi iki aslanın, aralarındaki bir erkek çocuğu yalar vaziyette gösteren resimli bir yüzüğü, Hz. Ömer'e intikal etmiş, Hz. Ömer de bunu gözleri yaşla dolu olarak Ebu Musa el-Eş'ari'ye vermiştir."[118]

Keskioğlu İslamda Tasvir ve Minyatürler adlı makalesinin 15 no.-lu dipnotunda Ömer ve S'ad b. Ebi Vakkas'ın heykel karşısındaki tavrını şöyle işler:

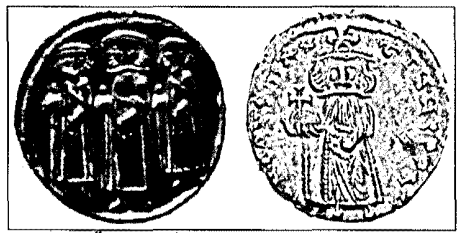
'Hz. Ömer Kudüs'e girdiği zaman toprağa gömülmüş bir heykel başı gördü. Onun Yahudiler'in bir heykeli olup Romalılar'ın gömdüğünü öğrenince elbisesinin ucuyla onun topraklarını ayıklamaya başladı. Yanındakiler de Ömer'in yaptığını yaptılar. Az sonra heykel topraktan kurtulmuş oldu.

'S'ad b. Vakkas, Kadisiye zaferinden sonra Medain'e girince Kisra'nın sarayını gezdi. Sarayın ihtişamına hayran kaldı... Orada bu zefere

116- Wensinck, A. J.; İslam Ansiklopedisi 11, Suret maddesi, MEB, s. 50
117- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, s. 43
118- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, s. 43

şükran olarak namaz kıldı. Halbuki orası at ve insan resimleriyle dolu idi. Ne S'ad, ne de diğer Müslümanlar bunlara asla dokunmadılar, öylece bıraktılar.'[119]

Muhammed Zihni, Ni'metü'l İslam adlı eserinde şunları söyler: 'Hz. Ebu Hüreyre'nin yüzüğünde iki sinek sureti varmış.'[120]

Halife Ömer tarafından kestirildiği ve 641-668 arasında kullanıldığı düşünülen sikkeler.

Suut Kemal Yetkin'in İslam Sanatı Tarihi eserinde aktardığına göre Ömer ile ilgili söylenceler şöyledir:

'Halife Ömer'in Medine Camii'nde buhur yakmak için Suriye'den getirilmiş, üzeri kabartma insan figürleriyle süslü bir buhurdan kullandığını Mukaddesi yazar.'[121]

'Hicretin 25. yılında, ikinci halife Ömer'in kestirdiği, bir yüzünde Besmele ile Kelime-i Şahadet, öbür yüzünde Bizans imparatorlarının resmi bulunan sikkeler...'[122]

Şimdi Peygamber ve Ali'nin ortaklaşa gerçekleştirdikleri heykel kırma öyküsüne yeniden dönelim. Eğer Dört Halife dönemindeki genel eğilim resim-heykel kırmak olsaydı, sonraki belgelerimizde görülen yüzük vb.'de resim taşıma eylemleri kesinlikle yaşanamazdı.

Peki Peygamber ve Ali'nin heykel kırma olayını nasıl anlamalıyız?

Bize göre kırılan ve parçalanan heykel, Peygamber'in elçisi olduğu Tanrı'yı reddeden ve ona karşı muhalefet güden pagan bir heykeldi. Eğer eylem genel bir eylem olsaydı, Kabe duvarlarında ve sütunlarında bulunan kucağında küçük İsa taşıyan Meryem resimlerine de zarar verirlerdi. Hem onları kazımak için birbirlerinin sırtına çıkmaları da gerekmiyordu. Nitekim az yukarıda da söylediğimiz gibi kaynaklar sözünü ettiğimiz kucağında İsa taşıyan Meryem ikonasının Peygamber tarafından korunduğunu ve Dört Halife döneminde bile bu resmin sözü edilen sütunda kaldığını bildirmişlerdir. Kısacası Peygamber ve Ali genel olarak heykel düşmanlığı yapmamış, özel olarak put kırmıştır.

Öyleyse İslam bilginleri bu rivayeti yorumlarken neden Peygamber ve Ali'yi sanat düşmanı olarak sunmuşlardır?

Biraz ileride, Emeviler Döneminde Resim-Heykel bölümünde de

119- Keskioğlu, Osman; İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1961, 9. Cilt, s. 22-23
120- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, s. 44
121- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 7
122- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 8

inceleyeceğimiz gibi, Muaviye ve oğlu Yezit iktidarda iken İbrani ve Haşimi kökenli Müslümanlar dışlanmışlardı; iktidardaki Emevi hanedanlığına karşı muhalefet yapmaları gerekiyordu. El altındaki en iyi malzeme de resim-heykeldi. Bunun fikir babalığını da İbrani, yani Yahudi kökenli Müslümanlar yapıyorlardı. Ellerinde Tevrat ayetleri vardı ve On Emir'in resim ve heykel hakkında söyledikleri onlar için iyi bir silahtı. Abbas da bu silaha sarılınca, İslam, kısa süre içinde sanat karşıtı bir din oldu.

Söylediklerimizin kanıtı olması amacıyla kısa bir belgeye bakalım.

'Suret; şekil, görünüş, biçim, msl. surat al-arz (yer yüzünün şekli kç.), yüz, resim. Tasvir daha ziyade "resimler" manasına gelir. Sura ile tasvir kelimelerinin arasındaki münasebet İbrani demut ve selem kelimeleri arasındaki münasebet gibidir. İnsanların, Allah'ın selem'ine göre yaratıldığı hakkında Kitab-ı Mukaddes'te bulunan fikir,[123] çok muhtemel olarak, **"hadis"e geçmiştir.**'[124]

Dört Halife dönemi için söyleyeceğimiz son söz şudur:

Halifeler de Peygamberleri gibi Tanrı' ya muhalefet eden pagan putları kırmış, tahrip etmiş, İslam'ı öven sanat eserlerine ise dokunmamışlardır. Genel bir sanat düşmanlığı yapmamışlar, hatta sanat eserleriyle barışık, iç içe yaşamışlardır; temel olan budur.

III- Emeviler Döneminde Resim-Heykel

a- *Kısa Tarihçe*

Karmaşıklığı nedeniyle anlaşılması en zor bölüm belki de budur. Bu nedenle Dört Halife döneminden Emevi dönemine nasıl gelindiğinin tarihsel gelişim bilgisini özetle de olsa vermekte yarar vardır.

Peygamber 632 yılında ölünce yerine, veda hutbesinde* Peygamber'ce veliaht olarak işaret edildiği söylenen Ali değil Ebubekir halife seçildi. 632'den 634'e dek süren bu devrede emirlik yapan Ebubekir zehirlenerek öldürülünce[125] yerine Ömer seçildi. Ömer'i de 10 yıllık emirliğinin sonunda Muğire'nin kölesi Lülüe hançerleyip öldürünce (644) yerine Osman seçildi. Peygamber'in damadı olmasına karşın Osman, Haşimi ailesine üye kim varsa hepsini devlet yönetiminden uzaklaştırıp yer-

123- Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, Tekvin, Bap 1, ayet 27

124- Wensinck, A. J.; İslam Ansiklopedisi 11, Suret maddesi, MEB, s. 48

* Veda Hutbesi: 8 Mart 632 Cuma günü Peygamber Kabe'yi son kez ziyaret etti. Arafat Vadisi'nde ve bazı önemli bölgede toplanmış 124 bin Müslümanla bir hutbe vererek vedalaştı. Önemli dini iletiler içeren bu hutbe ne yazık ki tek metin değildir. Ortak noktaları fazla olsa da hemen her İslami hareketin bir Veda Hutbesi vardır. Biz Diyanet'inkini kullandık.

125- Koyuncu, Mevlüt; Emeviler Döneminde Saray Hayatı, Beyan Yayınları, s. 40-41

lerine akrabası Ebu Süfyan çocuklarını koyunca, Peygamber'ce kaldırılmış olan kabile çekişmeleri İslam içinde yeniden gündeme geldi. Yine Osman, Mısır valisi Amr İbn ül-As'ı neden göstermeden görevden alıp vahiy katibi iken dinden dönerek Peygamber aleyhine karalama kampanyası yürütmüş Abdullah İbni Sa'd'ı[126] -sırf akrabası olduğu için- yerine vali tayin etti. Oysa ki Mısır'ı Amr İbn ül-As fethetmişti ve vali kalmak onun hakkıydı. Bu ve benzeri uygulamalar, dışlanan Müslümanlar'ı ayaklandırdı ve her yöreden gelen isyancılar, evinin damından girerek Kur'an rahlesi önündeki Osman'ı, karısı ve Peygamber kızının gözleri önünde kılıç darbeleriyle öldürdüler (656). İslam'ın ilk tebliğ yıllarında babası Ebu Süfyan'la birlikte Peygamber'e karşı savaşmış olan ve akrabası Osman'ın açtığı Haşimi karşıtı yolu izleyen Muaviye, halife ilan edilen Ali'ye karşı çıkarak savaşlara girişti. Sonunda Harici bir fedainin kılıç darbeleriyle yaralanan Ali, 661 yılında öldü. Artık Şam kentini merkez edinmiş olan Muaviye'nin önü açılmış, Dört Halife devri ise başladığından yaklaşık 30 yıl sonra kapanmış oldu.

İslam artık hanedanlarca yönetilecektir.

Peygamber soyunu iktidardan dışladığı halde -Çoban Kültü üyesi olmaları gereği- İslam'ın sanat üretimine olumlu bakma tavrını kararlılıkla koruyan aile, Emevi ailesi olmuştur. Toplumsal gelişmeler sonucu muhalefete düşen Peygamber soyu, kimlik değişimine uğradı. Artık Emeviler'le düşman aileler olmuşlardı ve düşmanla aynı politikaları gütmeleri olanaksızdı. Peygamber soyunun bir muhalefet tezine gereksinmesi vardı. İmdatlarına Yahudi kökenli Müslümanlar yetişti. Resim ve heykel düşmanlığı çerçevesinde güç birliği yaptılar ve kuramlarını hadis rivayetleriyle pekiştirerek işi doruk noktaya taşıdılar.

Sanat düşmanlığı tezi böylece İslam kültüründe yerini almış oldu; hem de Peygamber adına. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı.

Resim-heykele bakış, her iki taraf için de bir siyasi bakıştır. Çekişme sert geçmektedir.

Kaçınılmaz son gerçekleşti; 750 yılında, muhalefet partisinin önderliğini Ali soyundan devralan Abbas soyu imparatorluk kurunca, İslam'da resmin kesin yasak olduğunu şeri olarak ilan ettiler. Böylece resim-heykel yasağı İslam toplumlarında ilk kez yasalarla belirlenmiş, devletin resmi görüşü haline gelmiş oldu.

Böylece ilk gününden son gününe Emeviler'in gelişimini özetle-

126- Üçok, Bahriye, İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 3

miş olduk. Sıra onların resim-heykel sanatına yaklaşımlarında. İnceleyelim.

b- *Resim-Heykel Koruyucusu Emeviler*

Çam, derlediği bilgileri bizlere şöyle sunuyor; okuyalım:

'Emeviler, özellikle Abdulmelik (hilafeti 685-705) ve I. Velid (705-715) zamanında mabetlerini, cenneti hatırlatan çok zengin nebati motiflerle ve altlarından nehirler akan köşk **resimleriyle** tezyin etmişlerdir. Daha sonraki diğer bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi onların mabetlerinde de canlı varlıkların resimlerine rastlanmaz. Fakat, bilinen en eski Emevi sarayı olan ve Halife I. Velid zamanında (711-715) yapılan Kusayr-ı Amra sarayında erkek, kadın, hayvan, bitki ve yıldız burçlarından meydana gelen pek çok **resim vardır**. Ayrıca, onların Kasru'l Hayru'l Garbi (728), Mışatta (743?) ve Hırbetü'l Mefcir (743-748) gibi saraylarında insan dahil, pek çok canlı varlığın **kabartma resimleri** bulunmaktadır. Mısır'daki Tolunoğlu devletinin ikinci hükumdarı Humavereyh (883-895) ise sarayındaki bir odayı kendisinin ve cariyelerinin **ahşap heykelleri** ile süslemiştir.'[127]

Solda, Kasrü'l Hayri'l Garbi'nin hamam bölümü freskllerinden, meyve toplayan bir kadın figürü, sağda, Hırbet ül-Mefcir Sarayı halife heykellerinden.

Çam'ın bu genellemesini İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler adlı eserinde zengin kaynak kullanımıyla Bahriye Üçok bir başka açıdan ayrıntılamaktadır. Üçok'un tespitlerini de aktaralım:

'Bahri Lut (=Lut Denizi; yani bizim Lut Gölü dediğimiz)'un kuzey ucundaki Kuseyr Amra'nın duvarları üzerindeki resim ve yazılardan anlaşılmıştır ki, bu kasr VIII. yüzyılın ilk yarısında (Emevi halifesi) I. Velid ya da buraya pek yakın oturan II. Velid tarafından yaptırılmıştır. Şatonun bir duvarında dört hükümdarın resmi vardır. Bunlar, hemen altında bulunan yazılara göre, Araplar'ın yenilgiye uğrattıkları Bizans İmparatoru, son İran İmparatoru (III. Yezd Gerd), Habeş Necaşi'si, İspanya Gotları'nın kralı Rodrik'tir. Ayrıca adları bildirilmeyen başka iki portrenin ba-

127- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, s. 46

zı tarihçilere göre Göktürk hakanı ile Hind hükümdarı olması ihtimali vardır. Kuseyr Amra'nın büyük bir bölümü, sıcaklık dereceleri birbirinden farklı bulunan hamam odalarından meydana gelir. Köşkün hemen her yerinde odaların duvarları, tavanları, türlü türlü renklendirilmiş resimlerle bezendirilmiştir.

Kuseyr Amra Sarayı iç mekan resimlerinden dört örnek.

'Resimlerin konuları çeşitlidir. Av sahneleri, zanaatkarların çalışmaları, tarih, felsefe ve şiiri gösteren sembolik tasvirler, Hz. İsa gibi bulutların üstünde tahta kurulmuş olarak resmedilmiş bir halife, duvar girintilerinde birçok kadın figürleri, çöl kuşları ve hepsinden daha ilginci, başında incilerle işlenmiş zengin bir başlık taşıyan çıplak bir kadın resmidir ki, şimdi bu resim Berlin'de Kaiser Friederich (Kayzer Frederih) müzesinde bulunmaktadır.'[128]

Bu sarayların, özellikle Mşatta Sarayı'nın ve duvarlarındaki plastik değer taşıyan eserlerin başına gelenleri İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı Mşatta maddesinde E. Diez şöyle anlatmaktadır:

'(Mişatta Sarayı'nın) giriş kapısı cenup kısmın ortasında olup, iki tarafında sekiz köşeli bir kaide üzerinde yükselen beş köşeli birer yarım kulesi vardır; bu kulelerden müteakip yuvarlak kulelere kadar, 5 m. yüksekliğinde ve 40 m. fazla uzunlukta bir süs şeridi bulunmaktadır ki, bunun bir kısmı Berlin'e gönderilmiş ve bu sayede Mşatta cahiliye devri mimari ve tezyini sanatların dünyaca meşhur bir eseri olarak tanınmış ve şark arkeolojisi üzerinde hararetli münakaşaların merkezi olmuştur.'[129]

Cahiliye devrine tarihleme hatasını bir yana bırakalım.

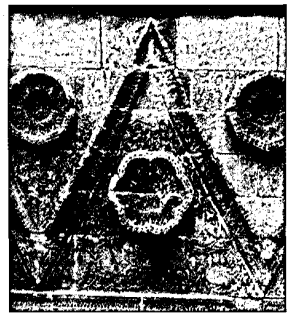
Bu eserlerin hangi sanatsal cehaletle Berlin'e gönderildiğini merak ediyorsanız yine değerli ilahiyatçı Üçok'a kulak vermeniz gerekmektedir.

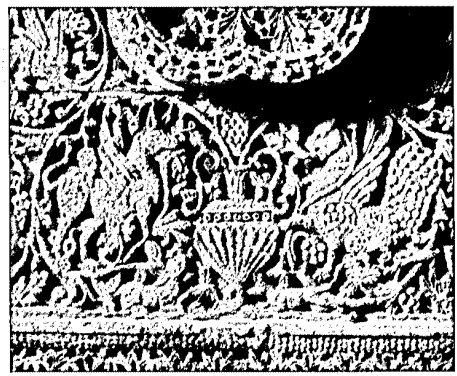
128- Üçok, Bahriye, İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 162-163
129- Diez, E; İslam Ansiklopedisi 8, MEB, Mşatta maddesi, s. 432

Diyor ki Üçok:

'Mşatta sarayının değer biçilmez güzellikte olan cephesi şimdi Berlin'dedir. Osmanlı Padişahı II. Abdulhamit bu güzel eseri dostu Alman İmparatoru II. Wilhelm'e hediye etmiştir.'[130]

Saray içindeki resim ve süslemeler hakkındaki başka bilgileri de yine E. Diez anlatsın bize:

Solda, Mşatta Sarayı'nın Alman İmparatoru'na hediye edilen ön cephesinin üçgen formlarından biri. Altta, Üçgen formlu rölyeflerden griffon figürlü olanın ayrıntısı.

'Asma dallı üç-köşe sahalar büyük bir tenevvu göstermektedir. Burada üçgenlerin tasvirinde Jahrb. d. Preuss. Kunstsammlungen, 1904, XXV, levha VIII'deki resmi neşriyattaki taslağı takip edeceğiz. A ve B üçgenlerinin zaviyesinde, T'ang sülalesi zamanından itibaren Çin mezar plastik sanatında büyük rağbette olan, insan başlı efsanevi bir hayvan bulunmakta idi. D-1'de gerçeğe daha yakın bir şekilde çizilmiş olan asma dalları, iki yanlarında arslanlar ve kartal başlı, kanatlı arslanlar bulunan vazolardan taşmaktadır. Ayrıca bu asma bezekleri mandalar, parslar, vaşak ve ceylanlar ile süslüdür. J üçgeninde asma bezekler doğrudan doğruya topraktan çıkmaktadır; bu bölümde, burada tamamen istisnai olarak, üzüm toplayan iki insan tasviri vardır. L üçgeni kapının sağına düşen ilk hayvan tasvirleri ile süslü olan son üçgendir.'[131]

Emevi plastik sanat uygulamaları Mşatta Sarayı ile sınırlı değildir. Diğer Emevi çöl sarayları da bu sarayla yarışacak düzeyde resim ve heykel ürünleriyle doldurulmuştur. Bunların başında da Kasrü'l Hayri'l-Garbi ve Hırbet ül-Mefcir sarayları gelmektedir. Özellikle Kasrü'l Hayri'l-Garbi sarayının cephesindeki sol eliyle güvercin tutan Venüs büstü dikkat çekicidir. Büstteki figürün göğüsleri açıktır, belirgin bir şekilde abartılarak betimlenmiştir ve herkesin görebileceği bir alna konmuştur.

Giderleri İslam Devleti ve devletin resmi hazinesinden karşılanarak yaptırılan bu resim ve heykel ürünleri karşısında iktidardan uzak di-

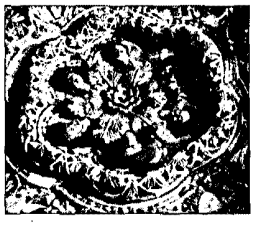
130- Üçok, Bahriye, İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 162-163
131- Diez, E; İslam Ansiklopedisi 8, MEB, Mşatta maddesi, s. 433

ğer İslam büyüklerinin tepkisi, tavrı ne olmuştur ve yaptırım gücü hangi boyutta kalmıştır, biraz da ona bakalım şimdi.

Resim-heykel üretimi Çoban Kültü insanları olan İslam öncesi Mekkeliler'in geleneğiydi. Yukarıdaki bölümlerde de tartışarak kanıtladığımız gibi, Peygamber de Mekkeli olması nedeniyle resim ve heykel sanatına karşı esnek tutum almış, yapılmasını övmese de bu mesleği yürütenleri kınayan bir yol izlememişti. Emeviler, Peygamber'in açtığı bu yolu zorlayarak işi İslam öncesi dönemlerdeki konumuna getirdiler. Bir başka deyişle resim ve heykel en özgür yıllarını Emeviler döneminde yaşamış oldu. Ta ki 750 yılında Abbasiler imparatorluk kurup resim ve heykele devlet yasası -hadisler- eliyle yasak getirene dek...

Sağ üstte, Kasrü'l Hayri'l Garbi'deki sol elinde güvercin tutan çıplak kadın büstü. Sol üstte sağda Palmira kadını, Sağda, Hırbetül Mefcir insan başlı bezemelerinden.

Katı muhalefet çizgisi izleyen Ali ve Abbas ardılı Haşimiler belki bu çöl saraylarına yapılan resim ve heykelleri görememişlerdi -çünkü bu muhalifler, Emeviler tarafından adeta Mekke ve Medine'ye hapsedilmişlerdi- ama bulundukları kentlerdeki Emevi valilerinin saraylarına yaptırdığı eserleri görüyor ve muhalif olmanın gereği olarak sert tepkiler veriyor, bol bol hadis söylencesi aktararak da kendilerini haklı gösterme gayreti içine giriyorlardı. Kur'an hükümleriyle bağdaşmayan söz konusu hadisler -ki hadislerde ressamlar için önerilen şer'i, yani öte dünya cezalarının hiçbiri Kur'an'da yoktur- Emeviler zamanında İslam devletini fazla etkilemedi ve hadis aktarıcılarının azınlıkta kalmasına yol açtı.

Daha önce farklı temayı irdelerken alıntılayıp üzerinde konuştuğumuz bir hadis metnini, şerhini ve dipnotlarını buraya bir kez daha aktaralım ve yeniden üstünde duralım. Bu kez olaya bambaşka gözle, Emevi sanat koruyuculuğu gözüyle bakacağız çünkü.

Kaynağımız yine ünlü hadisçi Müslim:

'Ebu Zur'a şöyle dedi:

'- Ben ve Ebu Hureyre Medine'de Sait yahut Mervan'a ait olarak bina edilmekte olan bir eve girdik. Ebu Hüreyre o evde suretler yapan bir ressam gördü. Bunun üzerine: Resulullah şöyle buyurdu diyerek yu-

karıdaki hadis gibi zikretti."[132]

Yukarıdaki hadis denilen Peygamber sözleri de şöyle:

'- Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi onlar (yoktan) bir zerre yaratsınlar yahut bir habbe vücuda getirsinler veyahut bir arpa danesi yaratsınlar."[133]

Ünlü Emevi Camisi'nden iki görüntü: Üstteki, cami iç duvarındaki altından ırmaklar akan Cennet, sağdaki, giriş alınlığındaki mozaikleri.

Ebu hüreyre'nin bu Emevi valilerine karşı söyledikleri etkili olmuş mudur? Onu da şarihin eserin aynı sayfasına koyduğu dipnotundan öğrenelim. 54. dipnotta şunlar yazılıdır:

'Ravi Ebu Zur'a'nın Ebu Hüreyre ile girdiklerini bildirdiği bu ev hadisin metninde de tasrih edildiği (açıkça anlatma kç.) üzere Mervan'a yahut Emeviler'den Said İbn As'a ait idi. Bunların ikisi de birbirinin arkası sıra Muaviye tarafından Medine valisi tayin olmuşlardı."[134]

Görüldüğü gibi evinin halka açık bölümlerine hem de Medine'de resim yaptıran bu kişiler, Ebu Hüreyre'nin uyarısı dikkate alınarak cezalandırılmamış, tersine devlet başkanınca İslam'ın en kutsal kenti olan Mekke'ye vali tayin edilerek ödüllendirilmişlerdir.

Aynı dipnotta bizi ilgilendiren başka bilgi daha vardır; şöyle:

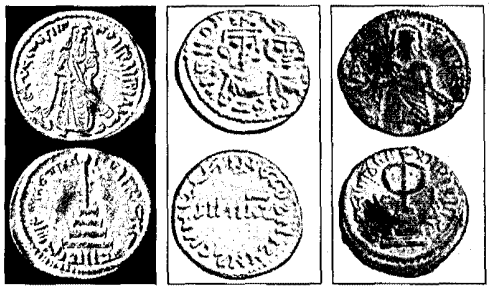
'Bir kayda göre de bu ressam binanın üst katında resim ve suret yaparken Ebu Hüreyre tarafından görülmüş ve bunun üzerine Ebu Hüreyre metindeki hadisi haber vermiştir. Bu karinelerle hadiste zikrolunan bu evin vali konağı olma ihtimali kuvvetlidir."[135]

Keskioğlu'ndan ayrıntı bir bilgi:

'Makrizi, Muaviye'nin üzerinde insan resmi bulunan para bastırdığını söylüyor."[136]

132- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çev.: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
133- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çev.: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
134- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çev.: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
135- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çev.: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
136- Keskioğlu, Osman; İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1961, 9. Cilt, s. 23

Bu bilgi eğer doğru ise Emevi hükumetini oluşturan varlıklı kişilerin resim ve heykel sanatçılarına özel bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Hatta bu kişiler bir adım ileri gidip onlara sürekli mekan ve para vererek koruyucu aile görevi üstlenmektedirler. Biz bu tür sanatı-sanatçıyı koruyucu ve destekleyici aile örneğini ancak Rönesans Floransa'sında görebildik. Oysa belgeden anlaşıldığına göre Mervan ve Said İbn As, tıpkı Floransalı Medici ailesi gibi -onlardan yüzyıllarca önce- davranmış ve ressamlara saraylarının üst katını tahsis etmişlerdir. Bu koruma hem maddi, hem de manevidir. Eğer bu sanatçıları Emevi valileri siyasi kanatlarının altına almamış olsalardı muhalefet partisinin elinde kalacaklardı. Sonları için hiç kimse bir tahminde bulunamaz sanırız.

Erken Emevi dönemi paralarının ön ve arka yüzleri.

Buraya dek Emeviler'in melek yüzünü söz konusu ettik, sıra aynı insanların şeytan yüzünü görmeye geldi.

c- *Resim-Heykel Kırıcısı Emeviler*

Emevi halifeleri ve valileri kendi kentlerindeki valilik ve çöl halife saraylarında resim-heykel sanatına bu denli içten ve koruyucu davranırken, işgal ettikleri komşu ülke halklarının bu yönde üretilmiş resim ve heykel ürünlerine hiç de saygı göstermemişlerdir. Örneğin, Emeviler'in Horasan valisi ve ordu komutanı olan Kuteybe B. Müslim, özellikle 630'lu yıllardan başlayarak Maveraünnehir'deki Türk kentleri olan Buhara ve Semerkant'ta bir sanat katliamı gerçekleştirmiştir. İslam tarihçilerinin kitapları bu vahşeti anlatan satırlarla doludur.

İbn Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye adlı eserinde Semerkant kentinin Araplar'ca işgalini anlatır ve şu hüzünlü satırlara yer verir:

'Kuteybe şehre, mescidin inşa edilip mimberinin yapılmasından sonra 4.000 yiğit askeri ile birlikte girdi. Mescide girip namaz kıldı, hutbe irad etti. Öğlen yemeğini yedi. Türkler'in putu (heykeli kç.) getirildi. Putun üzerindeki ziynet eşyaları çıkarılıp alındı. Ziynet eşyaları üst üste konulduğunda büyük bir saray gibi oldu. Sonra Kuteybe, bunların yakılmasını emretti. Türkler ağlamaya, çığlık atmaya başladılar. Mecusiler de: "Burda öyle eski putlar vardır ki, bunları yakan mutlaka helak olur." dediler. ...Kuteybe de ayağa kalktı. Elinde bir ateş şulesi vardı. ...Ateşi putlar üstüne fırlattı. Putlar yanmaya başladı. Orada geride kalan altının

miktarı 50.000 miskal idi.'[137]

İşgalci Kuteybe, Türkler yakılan heykellerin yerine yenilerini yapamasınlar diye de önlem alır; Kitapçı'dan aktaralım:

'...yerli (Türk kç.) halkın evlerinin yarısını Müslüman Araplar'a vermelerini emretmiştir. Zira, bu Araplar yerli halkla birlikte aynı evde oturacak, onlara hem İslamiyet'i talim ve telkin, hem de onların dini yaşayış ve uygulamalarını kontrol edeceklerdi. Böylece onların zahiren Müslüman'mış gibi görünmeleri ve gerçekte kendi dinlerine bağlı kalmaları veya irtida etmeleri (dinden dönmeleri kç.) önlenmiş olacaktı.'[138]

Olasılıkla beşinci yüzyıldan da eski dönemlerde yapılmış ve Emevi valilerinin yıkımından kurtulmuş Orta Asya sanatlarından üç adet Siyah Kalem resmi.

İki alıntıdan çıkan sonuç şudur: Emevi Araplar Türk ülkesini işgal etmiş, kimliklerini temsil eden eserleri meydanlara döküp yakarak bir kültür katliamı yapmışlardır. Bunun bir daha canlanmaması için de her Türk ailenin evine bir silahlı Emevi askeri yerleştirilmiştir. Böylece Türkler kültürlerini sürdürecek üretimden tarih boyunca yoksun kalmışlardır.

Peki kendi merkezi kentlerinde, çöl saraylarında, Mekke-Medine vali konutlarında alabildiğine sınırsız ölçüde resim-heykel yapımına izin veren bu Emeviler'e ne olmuştur da işgal ettiği komşu ülkelerde ve özellikle Türk illerinde meydanlara saraylar yüksekliğinde heykel yığıp ateşe vermişlerdir. Bu bir çelişki değil midir?

Dikkatli okur bizim, incelemenin başından beri Tektanrı'lı din tasarımının, Tektanrı ilkesini zedeleyen, Tektanrı'ya yedek tanrı ilavesi yapan, yani tevhit ilkesini bozan resim-heykeli put olarak gördüğünü ve bunlara -kendi açısından- haklı olarak tepki duyduğunu ve çoğu kez de

137- İbn Kesir; El-Bidaye ve'n-Nihaye 9, Çağrı Yayınları, Çeviren: Mehmet Keskin, s. 145
138- Kitapçı, Zekeriya; Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya-kendi yayını, s. 129

yıkıcı davrandığını söylediğimizi unutmamıştır. Sanki görünüşte Emeviler de bu yolu izler gibidirler. Oysa kaynaklardaki görüntü başkadır.

Kanıtlar bu saldırının iki önemli nedeni olduğunu söylüor.

Birincisi, fetihler artık Peygamber döneminde olduğu gibi din tebliği gerekçesiyle yapılmamaktadır. Seferlerde birinci derecede hedeflenen amaç, ganimet ve soygundur.

Eski Türklere ait heykel örnekleri. Her üçü de toprak altında kaldığı için Arap saldırısından kurtulup günümüze ulaşabilmiştir. *Görüntüler Z. Kitappi'nin Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler adlı eserinden alınmıştır.*

Bu sözcük ve kavramlar bize ait değildir. Bunun böyle olduğunu, dünyanın tüm o dönem tarih yazarları açıkça ve sık sık söylemektedirler. Örneğin Barthold, 'hiç şüphesiz fatihlerin hareketlerinin tek sürükleyici gücü ganimet ve şeref arzusu olup umumiyetle hem onların hem de memleketin müdefilerinin nazarında dinin önemi azdı' demektedir.[139] Amaç soygun olunca, soyulacak nesnenin kimliğine, yapısına ve temsil ettiği kültürel değere bakılmıyor. Yani burada Kuteybe heykel yakarken İslami endişe içinde değildir. Onu ilgilendiren yalnızca heykeller üstündeki 50.000 miskal altındır. Soygunculuk Emevi komutanlar için bir soyluluk belirtisidir ve Kuteybe'yi bu hırsız yanıyla övmek isteyen Arap şair Ka'b el-Aşkari şu dizeleri kaleme almıştır:

'Her gün Kuteybe bir talan yapıyor,
'Servetlere yeni servetler katıyor'[140]

İkincisi ise Arap ırkçılığıdır. Peygamber ve Dört Halife sonrasında ilk kez profesyonel devlet kuran yönetici Araplar, ciddi bir kimlik değişikliğine gitmişlerdir. Peygamber İslam'a kölelik, servet hırsı ve ulusçuluk konusunda kesin yasak getirmiş olmasına karşın hem Emeviler hem de onları yıkan Abbasiler bu yolu terk edip köleciliği, servet düşkünlüğünü ve özellikle ırkçılığı bir Arap erdemi haline getirmişlerdir. Bu nedenle Arap olmayan aşağı kavimlerin kültür üretmeleri onları çileden çıkarmaktadır. Örneğin ülkesi Araplar'ca işgal edilmiş Arap soyundan ol-

139- Barıtold, Vassiliy Viladimiroviç; Moğol İstilasına Kadar Türkistan, TTK, s. 198
140- İbnü'l-Esir; El Kamil Fi't Tarih 4, Bahar Yayınları, Çeviri: Abdullah Köşe, s. 517

mayan Müslümanlar Arap karşısında ata binemez, silah taşıyamaz, Arap kadınla evlenemez, Arap'la aynı safta namaz kılamaz, sokakta Arap'la bir hizada yürüyemez, kısacası Arap'ın sahip olduğuna sahip olamaz.[141] Dolayısıyla Emeviler resim-heykel üretebilir, ama Arap işgali altındaki kavimler Araplar ayarında sanat üretemezlerdi. Üretirlerse bu, Arapları aşağılamak anlamına geliyordu.

Unutulmasın ki Arap ırkçılığı sözcüğü ve kavramı da bize ait bir suçlama değildir, sözü edilen, İslam tarihçilerine ait bilimsel çıkarımdır.

Bu önemlidir ve örneklemeye de gereksinim duyar:

Emevi tahtında II. Ömer, yani Ömer b. Abdulaziz oturmaktadır. Bu Ömer, İslam'ın ikinci halifesi Ömer'in kızları tarafından torunudur. II. Ömer de dedesi gibi adaletli olmak niyetindedir. Türk illerinde görevli soyguncu ve ırkçı valileri görevinden alır, yerine güvendiği insanları atar. Ne var ki bölgeye kim giderse bu iki hastalığın pençesine düşmektedir. Ömer b. Abdulaziz'in habercisi Türk illerinden gelerek halifesine yeni vali ile ilgili bir rapor verir. İşte o rapordan bazı bölümler:

'Ey müminlerin emiri, harbe katılan 20.000 köle (mühtedi) vardır. Bunlara ne bir Ata (ücret), ne de erzak verilir. Ehli zimmetten (ülkesine girilen halktan) bir o kadarı da Müslüman olmuşlardır. Buna rağmen onlardan hala haraç alınmaktadır. Valimize gelince o **ırkçı** bir zorbadır. Mimberimize çıkar ve hiç çekinmeden (Türklere kç.) der ki:

'- Size eza ve cefa etmek için geldim. Bugün ben ırkıma düşkün bir adamım. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, benim kavmimden olan bir kimse benim için başka kavimden olan yüz kişiden daha sevimlidir."[142]

Sanırız yukarıda verilen bilgiler, Emevi halifelerinin sanata bakışında çelişkili gibi görünen nedenleri yeteri kadar anlatmıştır.

Sonuç olarak:

Böylesine -en azından Arap topraklarında- devlet korumasında yaşama alanı bulan resim ve heykel sanatının mutlu günleri 750 yılında sona erdi. Çünkü artık onları koruyan Emevi hanedanlığı yıkılmış, resim ve heykel yasağını uzun yıllar bir ideoloji olarak savunan İbn Abbas'ın oğulları ve torunları imparatorluk kurarak tahta oturmuşlardı.

IV- Abbasiler Döneminde Resim-Heykel

a- *Abbasiler Sahneye Nasıl Çıktı*

Abbasi İmparatorluğu'nun kuruluşuna giden yolun ilk yıllarını ün-

141- Demircan, Adnan; Arap-Mevali İlişkisi, Beyan Yayınları, s. 79-88

142- Kitapçı, Zekeriya; Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya-kendi yayını, s. 208

lü İslam uzmanı Julius Wellhausen şöyle özetliyor:

'(III. halife kç.) Osman'ın öldürülmesiyle İslam, Ali ve Muaviye'nin etrafında iki fırka (parti)'ya bölündü. Arapça'da partiye şia denir; Şu halde Ali Şia'sının karşısında bir Muaviye Şia'sı bulunuyordu. Fakat Muaviye devletin bütününe hakim olduğunda, yani böylece yalnız bir partinin başı olmaktan çıktığında Şia adı artık sadece Ali'nin taraftarları için kullanıldı ve bu tesmiyeye (ad vermeye kç.) Hariciler'e (Ali'den kopan Peygamber yanlıları) karşı olma anlamı da karıştı.'[143]

Mekke-Medine dururken neden Muaviye'nin Şam'ı, Ali'nin Kufe'yi merkez seçip İslam devletine başkent yaptıklarını merak edenlere Wellhausen şu özet bilgiyle yanıt vermektedir:

'Ali, (Muaviye'nin kuzeni olan 3. halife kç.) Osman'a karşı yapılan ihtilaldeki grup başkanlarının en önemli dayanağını teşkil eden Iraklılar'ı yanında tutmaya muvaffak oldu. Devlet merkezini Kufe'ye naklederek, dönek (Harici kç.) rakipleriyle kanlı bir çekişmeden sonra da olsa, Basra'yı da kendi tarafına kazandı.

'Muaviye'nin arkasında, uzun zamandan beri idare etmekte bulunduğu Suriye duruyordu. Onunla Ali arasındaki mücadele bir Suriye-Irak savaşına dönüştü. Bu savaş Ali'nin ölümüyle Iraklılar'ın aleyhine sonuçlandı; ama bunlar, Muaviye'nin kurduğu devlet içindeki birliğe ancak zorla ve görünüşte katıldılar.'[144]

Bu bilgiler önemlidir, çünkü yıllar sonra Abbasoğulları'nın İslam İmparatorluğu'nu neden Kufe merkezli olarak Irak'ta kurduklarını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Abbasoğulları iktidarı ele geçirebilmek için Ali soyunu kandırdılar. Sanki Ali'nin hakkı olan İslam yönetimini Ali'nin torunlarına vermek için savaşıyormuş gibi yaptılar, bu savaş için onlardan destek istediler.[145] Abbasoğulları'nın dedesi İbn Abbas'la Ali torunlarının dedesi Ali çok yakın akraba -amca yeğen- olduğundan Ali torunları bu tuzaktan hiç kuşkulanmadılar. Sonuçta iki kardeşin çocuklarıydılar, onlardan kendilerine nasıl bir zarar gelebilirdi ki? Kavga verildi, yengi kazanıldı.

İlk Abbasi halifesi olan Ebu'l Abbas Abdullah, Kufe'de iktidarını ilan edince ilk işi Ali'nin öcünü alma gerekçesiyle Şam üzerine yürümek oldu. Bölgeye kana susamış komutanlar önderliğinde askerler gönderdi. Ali öcü bahaneydi, asıl amaç, planın birinci kısmını gerçekleştirip Eme-

143- Wellhausen, Julius; İslamiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, TTK, s. 89
144- Wellhausen, Julius; İslamiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, TTK, s. 90
145- Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 3, Kabalcı Yayınevi, s. 97

vi soyunun kökünü kazımaktı. Ali torunları, sıranın kendilerine geleceğinin farkında olmadan, yapılan insanlık dışı uygulamalara alkış tuttular.

Önce Abbas soyunun Şam'da yaptıklarını aktaralım:

'Abdullah bin Ali'nin bir emri üzerine (ölmüş Emevi halifelerinden kç.) I. Muaviye'nin, II. Yezit'in, Abdulmelik bin Mervan'ın ve Hişam'ın mezarları açıldı. Onların kemikleri hakarete uğradı ve yakıldı. Duyulan kin özellikle Hişam'ın çürümemiş olan cesedine karşı açığa vuruldu: Önce kırbaçlandı sonra asılıp yakıldı. Mesleme bin Abdulmelik'in cesedi ise dağılıncaya kadar nişangah olarak kullanıldı. Bu vahşetten yalnız II. Ömer'in cesedi uzak kalabilmiştir.[146]

Emevi soyundan o gün yaşayan ve yakalanan temsilcilerinin sonunu da İ. S. Sırma'dan öğrenelim:

'Abbasoğulları doksan kadar Emevi erkeğini sopalarla dövdükten sonra yere yatırıp, inleyen insanlar üzerine deriden yapılmış yemek sofrasını serdiler. Can çekişen bu insanlar üzerinde yemek yerlerken, sofra altındaki insanlar teker teker can verdiler.'[147]

Böylece tehlikenin bir kanadı temizlenmiş oldu. Artık sıra öteki tehlikeye, Ali soyu tehlikesine gelmişti.

Onlara yapılanları da Üçok'tan öğrenelim:

'(Halife kç.) Mansur Hz. Ali soyundan ileri gelenleri yakalatıp zincire vurdurtarak Kufe'de bir zindana yolladı. Bunlara o kadar işkence edildi ki, Emevi saltanatı sırasında çok daha rahat bir hayatları olduğunu itiraftan çekinmediler. Mansur, İmparatorluğun topraklarını köy köy, adım adım araştırdı. Çöllerde onları (Ali torunlarını kç.) aramakla görevli ücretli adamlar tutuldu. Onları misafir etmeleri olasılığı bulunan kimseler hapse atıldılar ve işkencelere uyruk tutuldular.'[148]

Kendilerini iktidara taşıyan asıl kişi olan Türk asıllı Ebu Müslim'i de yaşatmamış, bir hileyle saraya çağırıp ortadan kaldırmışlar, İslam devletinin tepesine tek başlarına oturmayı başarmışlardı. Sıra, devletin bir imparatorluk yapısına dönüştürülmesini gerçekleştirmeye gelmişti.

Bu o kadar kolay değildi. Peygamber, Dört Halife, hatta Emevi devlet yöneticileri hep kabile kimliğini koruyarak 'şura' sistemiyle İslam'ı yönetmişlerdi. O güne dek devlet başkanını kabile şeflerinden oluşan komisyon seçmişti.[149] Yani o dönemde bir tür demokrasi uygulanmıştı.

146- Üçok, Bahriye, İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 83
147- Sırma, İhsan Süreyya; Abbasiler Dönemi, Beyan Yayınları, s. 13
148- Üçok, Bahriye, İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 89
149- Öztürk, Yaşar Nuri; Yeniden Yapılanmak Kur'an'a Dönüş, Yeni Boyut, s. 30

Bu yöntem, gücünü Kur'an'dan alıyordu.

Abbasi imparatorları için artık şura sözkonusu olamazdı. Sistem, gelmemek üzere tarih sahnesinden kaldırıldı.

b- *İslam İmparatorluğu'na Giderken İzlenen Yol*

'İmparatorluk kurdum' demekle devletin yapısı bir anda imparatorluğa dönüşmüyor. Bunun için en iyi yol, deneyimli, köklü bir başka imparatorluktan -hukuk, ekonomi, eğitim, kültür ve bürokrasi gibi- kurumlar devralarak kendi yeni devletine monte etmektir.

Kurum devralmayı anlaşılır kılmak için örnekleyelim:

M. Kemal Cumhuriyet'i ilan ettiği zaman, cumhuriyet kurumlarına gereksinim duydu. Devralınan mevcut Osmanlı kurum ve yasalarıyla cumhuriyet yönetimi oluşturması olanaksızdı. Önündeki en belirgin örnek de Batı devletlerinin sınanmış cumhuriyet kurumlarıydı. Meclis, cumhurbaşkanlığı, kılık-kıyafet, harf, takvim ve yasalar bunların başında gelenlerdi. Özellikle yasalar; İtalya'dan ceza yasası, İsviçre'den medeni yasa, roman çevrilir gibi çevrilerek alındı ve yeni kurulan cumhuriyet devletine monte edildi. Bu devralmalar Cumhuriyet Türkiyesi'nin bulvarlar, açık alan heykelleri ve modern mimariyle hem kentsel, hem de şapka giyimi, çarşafın kaldırılması, tekke-zaviyelerin kapatılması, kadın erkek bir arada karma eğitim verilmesi sayesinde insansal yüzünü değiştirdi.

Benzer devralma Antik Roma için de geçerli olmuştur. Antik Roma, federasyon devletinden cumhuriyet devletine geçmek istediğinde daha önce bu konuda yeterli olgunluğa ulaşmış olan Antik Yunan'dan kurumlar devralmaya başladı. Böylece Roma tanrıları, Yunan tanrılarının ad değiştirmiş şekli oldu. Roma mimarisi Yunan mimarisinin plan ve tekniklerini kullanmaya başladı. En önemli devralma ise heykel sanatında gerçekleşti. Öyle ki yaklaşık on yıllık bir sürede Cumhuriyet Roma'sı ikinci bir Atina görünümü kazandı.

Abbasiler de imparatorluk kurmak istiyorlardı ama geçmişlerinde, İslam dinamiklerinde örnek alacakları bir imparatorluk örneği yoktu. Bu onlar için bir çıkmazdı ve bu sorunu acilen çözmeleri gerekiyordu.

Onlar için dönemin örnek alınacak en görkemli imparatorluğu, Bizans İmparatorluğu'ydu. Abbasi halifeleri de tarihin akışına uydular, imparatorluk kurarken Antik Roma'yı taklit ettiler ve Bizans kurumları ile yasalarını değiştirmeden aynen aldılar.

Böylece ilk İslam İmparatorluğu kurulmuş oldu.

Şimdi önümüzde şu sorunun yanıtını aramak var:

Peki Abbasiler örnek olarak seçtikleri Bizans İmparatorluğu'ndan

ne gibi kurumlar devralmıştır?

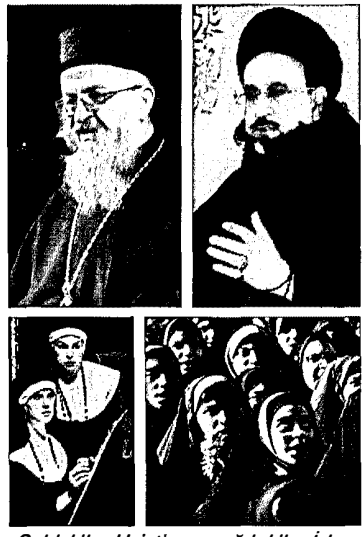
c- *Abbasilerin Aldığı Bizans Kurumları*

1- *Kılık-Kıyafet Kurumu*

Bilindiği gibi Araplar tarih sahnesine çıktıklarından beri toplumlarının kadın-erkek tüm fertleri çarşaf giymektedir. Bu, onların geleneksel giysisidir. Çarşaf -ya da ehram- şeklinin seçilmesi belki de iklimin getirdiği bir zorunluluktur.

İslami belgeler, çarşaf ya da ehram tanımı yaparken farklı renkte olanlardan söz eder. Peygamber, Dört Halife ve Emeviler döneminde siyah çarşaf, en az tercih edilenidir.

Abbasiler imparatorluk yönetimine geçer geçmez her şey tersine işlemeye başlıyor. Siyah, giysi renkleri içinde birinci sırayı alıyor. Bu değişikliğin halifeler eliyle ve emriyle yapıldığını kanıtlayan pek çok İslami belge var elimizde. İşte bu siyah renk, dönemin Bizans İmparatorluğu'nun resmi kıyafet rengidir. Abbasiler bir imparatorluk kurumu olarak onu devralmış, halkına zorunlu giyim tarzı olarak sunmuştur.

Soldakiler Hıristiyan, sağdakiler İslam kıyafetleri. Benzerlik çarpıcıdır.

Böylesi kolay olmamıştır elbette. Müminler Peygamberleri gibi beyaz ağırlıklı giyinmekte ısrar edince, onlar da kitleleri ikna etmek için siyah rengin Melekler ve Peygamber tarafından kutsandığı yalanını söylemiş, bu yalanı inandırıcı kılmak için de hadis uydurmuşlardır.

Kanıt mı? Bu ve benzeri uydurmaları öğrenmek için değerli ilahiyatçı M. Yaşar Kandemir'in Mevzu Hadisler adlı telif eserini okumanız yeterlidir. Diyor ki Kandemir:

'Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalip (ölm. 32-652)'de Abbasi taraftarlarınca istismar mevzuu olmuştur. Abbasiler'i te'yid edecek uydurmalarda Hz. Peygamber'in "Abbas benim vasim ve varisimdir" dediğini söyleyecekler; onun oğullarını Allah Taala'nın halife yaparak, dinini onlarla koruyacağını, sünnetin tahrife uğadığı bir sırada, Horasan'dan, onlara yardımcılar göndereceğini, ellerinde **siyah bayraklar** bulunan bu ordunun önünde hiçbir kuvvetin duramayacağını, hadis diye rivayet etmeye kalkacaklardır.

'Hatta Abbasiler'in hususi kıyafetlerini Cebra'il (a.s.)'in de giydiği-

ni iddia etmekten çekinmeyeceklerdir. Bu uydurmaya göre Cebra'il (a.s.), üzerinde **siyah bir kaftan ve başında siyah bir sarık** olduğu halde Hz. Peygamber'in yanına gelir. Hz. Peygamber, şimdiye kadar giyindiğini görmediği bu kıyafetin ne olduğunu sorduğu zaman, ondan şu cevabı alır: Bu, amcan Abbas'ın oğullarından gelecek olan meliklerin kıyafetidir. Onların hak ve adaletten ayrılmayacaklarını öğrenen Hz. Peygamber, amcası Abbas (r.a.)'a ve oğullarına dua edecektir."[150]

Erkeklerin siyah cübbe ve siyah sarığı Bizans devlet ve din ululanın kıyafetinin benzeridir. Kadınların da siyah çarşaf giymesi bu yılların ürünüdür. Görüntüler yan yana getirilip bakıldığında bu giysinin de manastır rahibelerinden* taklit edildiği kolayca anlaşılmaktadır.

Buhari, Müslim yanında Suyuti ve İbnu Arrak'ta da konuya ilişkin pek çok hadise rastlamak olasıdır.

Kısacası gelenekte olmayan siyah renkli kıyafet kültürü, görüldüğü gibi İslam'a, İmparatorluk Bizans'ından aktarılmıştır.

2- *Dört İncil Yazarı, Dört Fıkıh Bilgini*

Bilmeyenler olabilir, önce fıkıh nedir, onu verelim.

İslam Ansiklopedisi'nin 4. cildinde İslam bilgini İgnaz Goldziher Fıkıh** maddesine bir makale yazmış. Sorumuzun yanıtını ondan aktaracağımız kısa metinde arayalım:

'Dini, siyasi ve uygar yaşamın bütün özelliklerini en geniş oranda kapsayıp, hem ibadetlerde hem de aile, miras malları ve sözleşmeler gibi sosyal yaşam ilişkileri gereği olan bütün işlemlerde yapılacak veya sakınılacak yanlara ilişkin hükümleri içerir; bundan başka, ceza yasaları ile yargılama yöntemlerine ve nihayet devlet yönetimi ve örgütlenmesi ile savaş hukukuna ait olan hükümler de fıkıh hükmünün kapsamı içindedir.' (Metin tarafımızdan güncellenmiştir, kç.)[151]

Fıkıh ilmi, esas olarak Abbasiler döneminde kurumlaşmış:

'Emeviler devrinde hukuk alanında yapılmış olan ayrı ve dağınık girişimler o zamanlar var olan hukuki malzemenin sistemli bir şekilde bir araya getirilmesi sonucuna varamadı. Bu sonuç ancak Abbasi hilafetinin ortaya çıkması üzerine ve devletin açık bir biçimde dini bir karakter oluşturmayı özendirici ve açığa vurucu etkisi altında ortaya çıkabil-

150- Kandemir, M. Yaşar; Mevzu Hadisler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 41

* Öztürk, Y. N.: 'Hanımların başındaki örtü, rahibe kıyafetidir.' Sabah 25 Eylül 2007

** Ayrıca bakınız: Goldzhier, İ.; İslamda Fıkıh ve Akaid, 2004, Ardıç Yayınları

151- Goldziher, İgnaz; İslam Ansiklopedisi 4, Fıkıh maddesi, MEB, s. 601

di.' (Metin tarafımızdan güncellenmiştir, kç.)[152]

Şimdi konumuza dönelim ve Abbasiler'in hukuk, yani fıkıh ilmini de kurum olarak Bizans'tan aldığı yolundaki savımızı işleyelim.

Lambert, Dareste, Kramer gibi İslam uzmanları, fıkıh ilminin Roma-Bizans hukukuna dayandığını tartışmışlar. Yine de bunların içinde en yetkin olanı Goldzhier'dir. Diyor ki Goldzhier:

'Bu projede hususi hukuka dair kanunun yalnız bir babının mukayeseli surette tetkiki İslam hukukçularının Roma hukukundan ne geniş mikyasta istifade etmiş olduklarını ap-açık gösterir.'[153]

Görüldüğü gibi fıkıh ilmi de Abbasi İmparatorluğu'nun Bizans etkisiyle oluşturduğu bir başka kurumdur.

Bir rastlantı mıdır, bilmiyoruz, Abbasi fıkıhçılarının sayısı dörttür, kanonik İncil yazarlarının sayısı da dörttür. Dört resmi İncil'in yasal geçerliliğine karar verilmesi İsa'dan yaklaşık 200 yıl sonra gerçekleşmiştir, fıkıh ilminin kabulü de Peygamberin ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra yasal geçerlilik kazanmıştır. Her iki İmparatorluk da bu kurumu oluştururken zora başvurmuştur. Yasal İncil yazarlarının adları Matta, Markos, Luka, Yuhanna'dır. İslam resmi fıkıhçılarının adları ise Hanefi, Şafi, Maliki, Hambeli'dir.

Bizans'ta bu oluşum gerçekleşirken birçok din adamı ve bilgini hayatını kaybetmiştir. Abbasiler'de de aynı yol izlenmiştir.[154]

İlahiyatçı İ. S. Sırma, Abbasi baskısıyla ilgili şu bilgileri verir:

'(Abbasi halifesi kç.) Mansur, ilim ve nüfuzunu takdir ettiği Ebu Hanife'yi saltanata bakış açısından nötürleştirmek ve de icraatlarının meşru(!)luğunu ona onaylatmak için Devlet'in Kadısı yapmak istedi.

'Ebu Hanife kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi. Çünkü o, (halife) Mansur'un kötü icraatlarına, siyasetine, fetvalar vererek alet olmak istemiyordu. Kaynaklar Halife Mansur'un, bu yüzden Ebu Hanife'ye otuz kırbaç cezası verdiğini ... zikrederler.'[155]

Cezanın bu denli hafif geçiştirildiğini düşünenler yanılırlar. Çünkü bu kırbaçlar Ebu Hanife'ye Abbasi zindanlarında ve her gün sistemli olarak vurulur. Bu değerli aydın, Halife'ye boyun eğmediği için de ölene dek -sürenin 20 yıl olduğunu söyleyen vardır- aynı zindanda tutulur.

152- Goldziher, İgnaz; İslam Ansiklopedisi 4, Fıkıh maddesi, MEB, s. 604
153- Goldziher, İgnaz; İslam Ansiklopedisi 4, Fıkıh maddesi, MEB, s. 603
154- Goldziher, İgnaz; İslam Ansiklopedisi 4, Fıkıh maddesi, MEB, s. 606
155- Sırma, İhsan Süreyya; Abbasiler Dönemi, Beyan Yayınları, s. 20-21

3- *Hadis Kurumu*

İslamda Fıkıh ve Akaid adlı eserinde diyor ki İgnaz Goldzhier:

'(Uyguladığı dinsel adetler kç.) Peygamber'in gözleri önünde ve onun rızasıyla yerine getirilen ve ilk Müslümanların ve İslamiyetin kurucularının da uymuş olduğu bir adet olarak kutsallaştılar. Sünnet işte budur, bu kutsallaşan adetlerdir. Sünnetin ifade edildiği şekillere hadis denir: Hadisler benzer kavramlar değildir. Hadis sünnetin malzemesidir. Hadis, güvenilir sözcüler aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarılan bir sorunun, Peygamber'in rızasına dayanarak, Sahabeler tarafından fıkıhta ve dinde gidilecek doğru yol kabul edildiğini, böylece pratikte izlenecek yöntemin de bu olduğunun kanıtlandığını gösterir.'[156]

Yine diyor ki Goldzhier:

'Bu eleştiri çalışmalarının sonucu Hicri VII. yüzyılda, İslami yöntemlere uygun olarak hazırlanan 6 eserin (Kutub-u Sitte) tanınması oldu. III. yüzyılın kelamcıları, geleneğin karmakarışık malzeme yığını içinde, kendilerince güvene layık olanlarını seçip ayırarak, bu altı kitabı toplamışlardı. Bu altı yapıt, Peygamber'in sünneti olarak kabul edilmesi gereken hususların en sağlam kaynağı sayıldılar.

'Bu altı hadis külliyatının ikisi, Buhari (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875)'in külliyatları, Peygamber sünnetinin en güvenilir iki önemli kaynağı olarak kabul edilirler, -bunların ihtiva ettikleri (kapsadıkları kç.) an'ane (gelenek kç.) tartışma götürmeyecek kadar sağlam olduğu için- güvenilir (mevsuk) sıfatı verilmiştir. ..Böylece Kur'an'ın yanı sıra, dinin yeni bir yazılı kaynağı meydana geldi, bu kaynağın İslam hayatı ve İslam ilmi için önemi çok büyüktür.[157]

Kaynağımız ilginç bir saptamayla tartışmayı noktalıyor:

'Görülüyor ki Yahudilerde olduğu gibi Müslümanlarda da Kur'an'ın dışında bir kutsal yasalar nazariyesi (kuramı kç.), yazılı veya sözlü geleneğe dayanan bir fıkıh (hukuk kç.) kurulabilmiştir.'[158]

İslam'da hadis uzmanı olan Buhari ve Müslim'in ölüm yıllarına dikkat ediniz. Buhari'ninki 870, Müslim'inki ise 875. Abbasiler 750 yılında Emeviler'i yıkmış, İslam İmparatorluğu kurmuşlardı. Bizans'ta sanat kırıcılığı işte bu iki hadisçinin doğumundan yaklaşık 50 yıl önce 730'da devreye girmişti ve öldüklerinde ise kırım sürmekteydi. İslam'da resim ve heykel üretimini yasaklayan hadisleri işte bu iki hadisçi böylesi bir

156- Goldziher, İgnaz; İslamda Fıkıh ve Akaid. Ardıç Yayınları, Çeviren: İ. Başgöz, s. 49
157- Goldziher, İgnaz; İslamda Fıkıh ve Akaid. Ardıç Yayınları, Çeviren: İ. Başgöz, s. 51-52
158- Goldziher, İgnaz; İslamda Fıkıh ve Akaid. Ardıç Yayınları, Çeviren: İ. Başgöz, s. 49-50

ortamda toplamış, yazıya geçirmişlerdi.

Biz tüm bu nedenlerden dolayı İslam'da sanat yasağı kurumunun da Bizans'tan devralındığına inanmaktayız. Şimdi ona bakalım.

4- *Resim Yasağı Kurumu*

Gelişmeleri B. Üçok şu tümcelerle özetlemektedir:

'(Halife kç.) Mansur, hadis biliminde alim sayılacak düzeye yükselmişti. Onun zamanında hadis, fıkıh ve tefsir kitapları yazılmış ve bunların tasnifine başlanmıştır. Emeviler'in gözüne diken gibi batan Medine'deki fıkıhçılar, Mansur tarafından saraya davet olundular.'[159]

Yukarıdan beri söyleyegeldiğimiz iktidar-muhalefet çekişmesi nedeniyle oluşturulan tezlerden resim ve heykel yasağını savunan tez, bu kez en yüksek koruma altında devletin tepesine oturmaktadır. Anımsanırsa yukarıda şu hadisi aktarmıştık:

'Ebu Zur'a şöyle dedi:

'- Ben ve Ebu Hureyre Medine'de Sait yahut Mervan'a (dikkat edilsin, iktidar olunca evine resim yaptıran bu Mervan'ın mezarı Abbasiler'ce açılmış, kemiklerine hakaret edilmiş, mezarı içine pislenmiştir, s. 83) ait olarak bina edilmekte olan bir eve girdik. Ebu Hüreyre o evde suretler yapan bir ressam gördü. Bunun üzerine: Resulullah şöyle buyurdu diyerek yukarıdaki hadis gibi zikretti.'[160]

Peygamber sözleri de şöyleydi, ki biz bu kısmın muhalefet amacıyla aktarıcı tarafından uydurulduğunu düşünmekteyiz:

'- Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi onlar (yoktan) bir zerre yaratsınlar yahut bir habbe (minik tane) vücuda getirsinler veyahut bir arpa danesi yaratsınlar.'[161]

Ayrıca 54. dipnottaki şu bilgileri de aktarmıştık:

'Ravi Ebu Zur'a'nın Ebu Hüreyre ile girdiklerini bildirdiği bu ev hadisin metninde de tasrih edildiği üzere Mervan'a yahut Emeviler'den Said İbn As'a ait idi. Bunların ikisi de birbirinin arkası sıra Muaviye tarafından Medine valisi tayin olmuşlardı.'[162]

Emeviler'in sindirdiği Ebu Hureyre ve arkadaşlarının torunları şimdi iktidarın bir numaralı elemanları olmuşlardı ve dedelerinin fikirlerini

159- Üçok, Bahriye; İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 90
160- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
161- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
162- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372

devletin resmi görüşü yapma şansını elde etmişlerdi.

Eskiden muhalif, şimdi iktidar olan bu kişileri halifenin koruması azımsanacak iş değildi ama onlara esas destek Bizans'tan gelmişti.

Bilindiği gibi, 725'te III. Leo İmparator'du ve hem Papa II. Gregor, hem de Patrik Germanos'un karşı koymalarına karşın ilk ikona yasağı emirnamesini çıkarmıştı. 730'da ise artık tüm Bizans'ta sanata saldırı alenileşmişti. Artık kiliselerdeki tüm resim ve heykellerin kaldırılması, yakılması, yıkılması söz konusudur. İşte bu uygulama Emevi yönetimindeki Müslümanlar'ın -yukarıda ayrıntılamıştık- resim ve heykel yapımı özgürlüğünün doruk noktaya ulaştığı yıllara denk gelir.

Abbasi İmparatorluğu kurulurken bu yasak kurumu da hukuk içindeki yerini almıştır.

Şimdi konuyu bir de yıl karşılaştırması yönünden tartışalım.

D- Hıristiyan İkonakırıcılık Hareketinin İslam'daki Resim Yasağına Etkisi

İkonakırıcıların saldırısına uğramış bir rölyef. Figürlerin yalnızca başlarının koparılmış olmasının yöntem açısından İslam'la oluşturduğu paralellik ilgi çekicidir. Utrecht Saint Martin Katedrali

a- *Bizans İkonakırıcılık Tarihi*

Bu bölümde, sanat tarihçilerinin öne sürdüğü 'İslam'ın Bizans İkonaklazm'ını etkilemiş olduğu' yaygın savına karşılık, biz tam aksini söyleyeceğiz ve Bizans İkonaklazm'ının İslam'da resim yasağını etkilediği inancımızı, tarih karşılaştırması ve örneklerle kanıtlamaya çalışacağız.

Hıristiyanlık bölümündeki İkonaklazm konusunu işlerken şu bilgilere yer vermiştik; özetleyelim:

İkonaklazm'ı, Türkçe söylemiyle İkonakırıcılık'ı 725 tarihinde Bizans İmparatoru III. Leo, devletin resmi öğretisi olarak kabul ve ilan etti ve bu tutumunu dozunu artırarak 730'a kadar sürdürdü. Oğlu V. Konstantinos da babası gibi bir ikonakırıcıydı. 730 tebliği 745 yılında Hiera Konsili tarafından onaylandı. Kilisenin ve inanan halkın yoğun tepkisi uzerine 765 yılından itibaren ikona taraflısı rahipler ve halktan insanların devletçe kovuşturulmasına ve cezalandırılmasına başlandı. İmparato-

riçe Aya İrini yönetime gelince Ortodoks öğretiye geri dönüldü. İkona yandaşlarına yapılan baskılar ancak II. Mikhael döneminde son buldu. Theophilos döneminde baskılar yeniden doruk noktasına ulaşsa da İmparator ölünce karısı Theodora bu gidişi durdurdu. Ayasofya'da toplanan bir konsil, ikona kültünü yeniden tanıdı. Konsilin toplandığı gün olan 11 mart 843, perhizin ilk pazarıdır ve o günden beri Ortodoksluk'un kutsal bayram günü olmuştur.

Bizans ikonakırıcıları yalnız kiliselere saldırmadılar, Anadolu'daki Antik Yunan ve Roma sanat mirası da bu saldırıdan nasibini aldı. Antik pagan dönemden ağırlıklı olarak büyük yapılı mermer heykeller kalmıştı ve Ege bölgesi bunlarla doluydu. İkonalar kırılırken bunlara da put oldukları gerekçesiyle saldırıldı. Eylemi yürütenler fanatik sanat düşmanı asker ve rahiplerdi ve donanımları duvar resimlerini kazımaya ve bazı ahşap ve alçı malzemeden yapılmış çarmıhta İsa heykellerini parçalamaya uygundu, fakat bu tahrip gereçleri mermer karşısında pek etkili olamıyordu. Onun için bu fanatikler antik heykellerin çoklukla **başlarını kopardılar**, ince ve dayanıksız olan kollarını kırdılar. Böylece onları put olmaktan çıkarıp birer mermer blok haline sokmuş oluyorlardı.

Günümüzde Ege'de toprak üstünden toplanan ve arkeolojik kazılar yoluyla bulunan heykellerin başsız ve kolsuz oluşlarını bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir; biz buna inanıyoruz.

Veriler bize Bizans İmparatorluğu'nun 725'ten başlayarak 843'e dek -aralıklı olarak- 118 yıl İkonaklazm hareketini kararlılıkla sürdürdüğünü göstermektedir.

Şimdi burada bize düşen, Bizans 725-843 yılları arasında böylesine acımasız sanat kırıcılığı yaparken İslam dünyası kendi sanatı karşısında hangi tutum içerisindeydi, ona bakmaktır.

b- *İkonakırıcılık Yıllarında İslam Sanatı Tarihi*

I- *İkonakırıcılık ve Emeviler*

Bizans'ın sanat kırmaya başladığı 725 ile 750 yılları arasındaki 25 yıllık dönem içinde İslam yönetiminde henüz Emeviler bulunuyordu.

Emeviler, söz konusu zaman dilimi içinde sanat etkinliklerini özgür bırakmışlardır, hatta bu dönemde -işgal ettikleri topraklardaki sanat ve sanatçı kıyımını dışarıda tutarsak- resim-heykel yapımı altın yıllarını yaşamıştır. Bu etkinliklerin uygulama alanı ise çöl saraylarıdır. Bizans sanat kırmaya başladığında, İslam ressamları ve heykelcileri -ki Bizans'tan kaçan sanatçılar da onlara katılmıştı- hâlâ bu çöl saraylarında Emevi halifeleri için hummalı bir şekilde sanat üretmeyi sürdürmekteydiler.

Sayıları üç olmasına karşın biz İkonakırıcılık döneminden önce (711-715) yapılmış olan Kusayr Amra sarayını dışarıda tutarak diğer ikisini, bir çöl kasrı olan Kasr'ul Hayri'l Garbi ve bir çöl sarayı olan Mşatta Sarayı'nı öne çekerek tartışmamıza dahil edeceğiz.

1- *Kasr'ul Hayri'l Garbi Kasrı*

Adı geçen kasırla ilgili şu bilgileri veriyor Yetkin:

'728'de halife Hişam b. Abdil Melik tarafından yaptırılan bu kasr iki büyük yolun, Şam'dan Palmyra'ya; Nazala'dan geçerek giden eski ticaret yolu ile Humus'tan Djof'a giden yolun kavşak noktasındadır.'[163]

725-843 arasında Bizans kiliselerindeki ikonalar kırılırken, aynı yıllarda İslam Emevi çöl sarayı Kasr'ül Hayri'l Garbi duvarlarına bu ve benzeri resimler yapılıyordu.

Burada şimdilik bizi ilgilendiren, 728 yılıdır. Dikkat edilirse bu yıl Bizans ikonaklazmının başladığı yıl olan 725 yılından daha yakındır. Bir başka deyişle bir Emevi yapısı olan Kasr'ul Hayri'l Garbi, ikonaklazm başladıktan üç yıl sonra inşa edilmeye başlanmıştır.

Peki içteki bezemeler ne durumdadır? Yetkin diyor ki:

'Bu kasrın büyük bir özelliği de 1936 kasımında meydana çıkarılan iki freskodur.

'Hafifçe taşkın (atnalı) kemerler altında bulunan müzisyenlerden soldaki, bir kadına benziyor. Tellerinden nağmeler çıkardığı musiki aleti, biçimine, dirsekli koluna bakılırsa bir uttur. Sağdaki şahıs da flüt çalmaktadır. İkinci tabloda bir atlı görülüyor. Belinde bir kayış var. Buna, arkasında dalgalanan bir eşarp bağlanmıştır. Onun önünde, başı arkaya çevrilmiş koşan bir geyik bulunmaktadır. Başka bir geyik de tuhaf bir vaziyette; ayaklarının biri boynuzlarıyla kulağı arasında başının üzerinden geçerek yere yıkılmıştır. Üçüncü tabloda bir çoğu silinmiş halde bulunan bazı hayvanlar var. Sağ elinde büyük bir anahtar bulunan esmer, yalınayak bir şahıs, yakalanan bir hayvanı, belki de halifenin bahçesine götürmektedir. Çizgilerle üç bölüme ayrılan fresko bezeme çiçeklerle çevrelenmiştir.'[164]

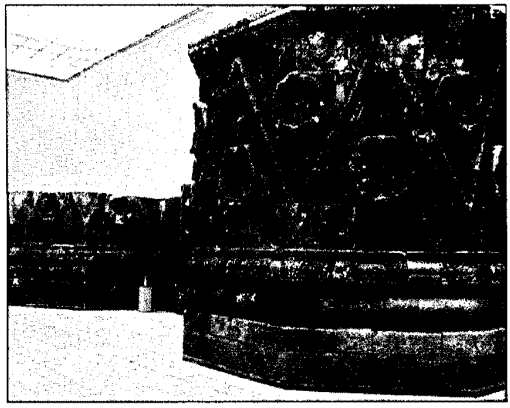
163- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, 1954, s. 44
164- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, 1954, s. 47

Görüldüğü gibi komşu Bizans üç yıldır geceli gündüzlü çalışarak kiliselerde ve meydanlarda sanat kırarken, Emevi halifeleri kasırlarına yukarıda betimlenen resimleri yaptırıyorlardı.

2- *Mşatta Sarayı*

Yetkin'in bu sarayla ilgili verdiği bilgiler de şöyle:

'Emevi saraylarının en mühimlerinden biri, belki de en mühimi, Ürdün Nehri'nin doğusunda, Şam'ın takriben 200 kilometre güneyinde bulunan Mşatta Sarayı'dır. İnşa tarihi çetin tartışmalara yol açan bu yapıyı hâlâ İslamlık'tan önceki devre ait telakki edenler vardır. Ancak sarayda, namaz kılmağa mahsus mihraplı bir salonun bulunuşu, Mşatta'yı Emevi halifelerinden II. Velid'in tamamlanmamış bir eseri olarak tesbite imkan vermiştir (743-744).[165]

743-744 arasında yapıldığı tahmin edilen Mşatta Sarayı'na ait 40 metrelik ön cephe şeridinin, bugün Berlin Kaiser Frederich Müzesi'nde sergilenen bir bölümü.

Burada verilen tarih daha ilginçtir. Bizans, sanat kırıcılığının yaklaşık 20. yılındayken, Emeviler saray yapmayı ve içlerini resim ve heykellerle doldurmayı sürdürmüşlerdir.

İşte kanıtı:

'Büyük bir kısmı Berlin'de Kaiser Friederich Müzesi'nde bulunan oyma tezyinat, girişteki iki kule üzerinde ve ön cephede toplanmış olup İslam sanatının ilk devresinde tezyini gelişmenin tetkiki için mühim bir hareket noktası teşkil eder.

'Yan yana konulmuş üçgenleri dolduran bu oyma süsler, sarayın ön duvarında 40 metrelik bir şerit halinde uzamaktadır. Üçgenlerin ortasındaki kabartma altı yapraklı iri güllerin etrafına, umumiyetle üzüm salkımları, asma yaprakları ve asma dallarının birbirini daireler halinde takip edişlerinden ibaret olan bir dekor gelişmektedir. Mşatta'daki alçak kabartmaların ehemmiyetini artıran şey, bu kabartmalarda canlı varlıkların oynadığı roldür. Aslanlar ve gruffonlar karşı karşıya durmaktadırlar. Kuşlar yapraklı asma dallarına konmuşlardır.

'Bu kabartmalarda payen sanatın kentavros ve sfenks gibi insan

165- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 47

benzeri mahlukları da görülmektedir."[166]

Bu aşama için söylenecek olan şudur: Emeviler Bizans sanat kırıcılığının 25. yılında bile, Mşatta'nın inşasından yaklaşık 6 yıl sonra, yani 750 yılında saltanatları yıkılana dek sanat üretimini büyük bir kararlılıkla ve coşkuyla sürdürmüşlerdir.

Biçemler (üsluplar) karşılaştırıldığında, Bizans İkonakırıcılığı'ndan kaçıp Emevi Devleti'ne sığınan Hıristiyan asıllı sanatçıların, halifelerin o yıllarda inşa ettirdiği çöl saraylarında resimleme ve tezyinat yapmış oldukları savını öne sürmek abartılı olmaz sanırız.

Burada yerli-yabancı sanat tarihçilerine şu soruyu sormak istiyoruz: 'Bizans, ikonaklazm hareketini İslam'ın resim yasağından etkilenerek başlatmıştır,"[167] çıkarımını yaparken, hangi tutarlı gerekçeyi kullanarak mantık işletmektesiniz; lütfen bunu bizimle paylaşır mısınız?

II- *İkonakırıcılık ve Abbasiler*

Bu dönem 750-843 yılları arasıdır, ki bu zaman dilimi de Abbasi İmparatorluğu döneminin büyük bölümünü kapsamaktadır.

Solda Bizanslılar, Sağda Abbasiler tarafından başı koparılmış heykeller.

Abbasi İmparatorluğu 750'de kuruldu, 1258'de tarih sahnesinden çekildi. Yani 725-843 yılları arasındaki Bizans İkonakırıcılığı'nın 750-843 yılları arasındaki bölümü, Abbasi İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü yıllar kapsamı içinde kalmaktadır.

Bizans'tan, diğer kurumlar yanında sanat yasakçılığı kurumunu da devralan Abbasiler'in bir başka şansları da bu eylemin, dedeleri İbn Abbas ve onun muhalefet müttefiki yakını Ebu Hüreyre'nin izledikleri politikaya bire bir uyuyor olmasıdır. Yani Bizans kurumuyla İslam muhalefeti şans eseri de olsa aynı noktada buluşmuştu.

Uygulamada yapılacak iş de kolaydı; Bizans ne yapıyorsa onlar da kopyasını çekip aynısını yapacaklardı. Örneğin, Bizans rahipleri duvardan resim kazıyorsa onlar da kazıyacak, heykel başı koparıyorsa İslam din görevlisi de bulduğu heykelin başını koparacaktı.

166- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 49-51

167- Bazin, Germain; Sanat Tarihi, Sosyal Yayınları, s. 137; Ayrıca bakınız: Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 80

Olanlar gerçekten böyle midir?

Elimizde bunu doğrulayan birçok hadis var. Biz bunların en tipik olanını, anımsamanız için yeniden aktaralım ve yeniden işleyelim:

'Cebrail bana geldi ve şunları söyledi:

'- Dün gece sana geldim. Fakat **kapıda heykeller**, evde üzerinde suretler bulunan bir örtü ve köpek olduğu için eve girmedim. **Heykelin ağaca benzemesi için başının kesilmesini**, üzerine yaslanan iki yastık yapılması için örtünün parçalanmasını ve köpeğin evden çıkarılmasını emretti.'[168]

Sağda ve üstte Abbasi, solda Bizans görevlileri tarafından başları koparılmış çeşitli heykeller.

Bu hadis durup dururken nereden çıkmıştır?

Bizce olan biten şudur: Abbasiler iktidar olur olmaz Bizans benzeri bir sanat kırıcılığına girişmişlerdir. Ne var ki Peygamber'in resim ve heykele sevecen yaklaştığını bildiklerinden sıradan müminler kararsızlık içindedirler ve onları ikna etmek gereklidir. Bunun en kısa yolu, Peygamber'in de Bizans imparatorları gibi davrandığı söylentisini yaymak ve onun da heykel kafası kopardığını haber veren hadis uydurmaktır. Hem de Cebrail aracılığı ve uyarısıyla.

Abbasiler, İmparatorluk Bizansı'yla aynı ayara gelmiştir artık.

Bu yöntem tutmuş mudur? Ne yazık ki tutmuştur.

Tüm İslam ülkelerinde mi? Elbette ki hayır!

Şimdi de onun örneklerini vermeye çalışalım.

III- *Muhalif İslam Devletleri Resim-Heykel Yapmayı Sürdürüyor*

Abbasiler'in iktidarı ele aldığı yıllarda İslam'ın içinde bulunduğu genel durumu M. Ş. İpşiroğlu İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları adlı eserinde gayet düzgün özetlemiştir. İlgili metin şöyledir:

'Emeviler'den sonra gelen Abbasiler'in zamanında İslam İmparatorluğu çözülmeye başlıyor. 756'da İspanya, ardından Fas, Tunus, Doğu İran ve Mısır **merkez yönetiminden ayrılıyorlar**. İmparatorluğun her köşesinde tedirginlik ve güvensizlik başgösteriyor. Sarayı koruyan Türk birliklerinin ve onlara komuta eden başbuğların ve vezirlerin güçleri öylesine artıyor ki, X. yüzyılın ortalarına doğru halifenin başkanlığı sözde

168- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 28

kalıyor ve Irak'ta bile egemenliği tam olarak tanınmıyor. Bu ara İspanya, Sicilya gibi merkezle bağını koparmış olan uzak ülkeleri, Hıristiyanlar yeniden ele geçiriyor."[169]

Abbasiler'in bu konuma nasıl sürüklendiğini tarihi belgeler kullanarak kısaca özetlersek, sanırız bağımsız kalan İslam toplumlarının nasıl hem Müslüman kalıp hem de resim - heykel yapımını sürdürdüğünü daha iyi anlamış oluruz.

a- *Abbasiler İktidar İçin Mevaliye* Yalan Söylüyor*

Emeviler'in son yıllarında onca çabası ve propagandasına karşın Muhammet b. Ali, Abbasoğulları'nı İslam muhalefetinin lideri yapmayı başaramamıştı. İnsanlar -ağırlıklı olarak mevali- Halife Ali bayrağı altında toplanmayı sürdürüyor, onun soyundan torunları lider olarak tanıyorlardı. Bunun açık nedeni, İslam baskısına karşı özgürlük duygusu taşıyan 'mevali'nin ikinci sınıf Müslüman olarak işlem görmesiydi.

Peygamber ve Dört Halife sonrası Arap İslam yönetimi, insanlar arasındaki renk, soy, gelir düzeyi ayrımını yasaklayan Kur'an hükmüne uymamış, yeniden ırk kökenli ayrımcılığa dönmüştü.

Emeviler döneminde artık iki tür Müslüman vardı. Arap soyundan gelen egemen Müslümanlar ve Arap soyundan gelmeyen, Arapların yarı kölesi sayılan diğer kavim Müslümanları. Bu ayrımda yarı köle sayılan diğer kavim üyesi kişilere tekil olarak 'mevla' -ki Mevlana sözü buradan gelir-, çoğul olarak da 'mevali' denirdi.

Mevali Müslümanların Arap Müslümanlar karşısında hakları sınırlıydı. Örneğin, Arap Müslüman otur demedikçe mevali Müslüman oturamazdı. Arap Müslüman'la mevali Müslüman yan yana giderken mevali Müslüman Arap Müslüman'dan daima bir adım geride yürürdü. Mevali Müslüman Arap Müslüman kadınla evlenemezdi. Mevali Müslüman anadan doğan çocuk, yarım mirasa sahip olurdu. İç içe namaz kıldıklarında daima mevali arka sıralarda saf tutmak zorundaydı[170] Mevali Müslümanlar'ın ata binmeleri ve kılıç taşımaları yasaktı.[171] vs.

169- İpşiroğlu, Mazhar Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları s. 35

* Mevali: Sözcük Arapça Veli kökünden türetilmiş bir sözcüktür. İslam öncesi ve Peygamber döneminde farklı anlamlar taşıyan bu sözcük Emeviler döneminde azat edilmiş köle ve Arap kavminden olmadığından yarı köle konumundaki Müslüman anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Demircan, Adnan; Arap-Mevali İlişkisi, Beyan Yayınları ve A.J. Wenisnck; Mevla Maddesi, İslam Ansiklopedisi 8, s. 163-164

170- Demircan, Adnan; Arap Mevali İlişkisi, Beyan Yayınları, s. 80-88

171- Wellhausen, J.; İslamiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, TTK, s. 130

Emeviler'den itibaren Müslüman Araplar ırkçı olmuşlardı.[172]

İşte bu ikinci sınıf Müslüman olmaya ve Arap ırkçılığına dayanamayan Türkistan, İran, Mısır ve benzeri ülke Müslümanlar'ı Emevileri yıkmak için hazırlık yapmışlardı. Başlarında da Ebu Müslim vardı. Abbasiler bu kızgınlık selini kullanmak istediler ve onlara asla tutmayacakları sözler verdiler. Bu sözlerin en temel olanı Arap'la Mevali arasındaki eşitsizliğin kaldırılacağı sözüydü. Daha önce işlemiştik, Ali soyunu da buna benzer sözlerle kandırıp yanlarına çekmişlerdi.

Abbasiler adına ayaklanmanın başına geçen Ebu Müslim tüm mevali konumuna düşmüş kavimleri, yani Türkler'i, Farslar'ı, Kıptiler'i ve diğerlerini arkasına takarak Horasan'dan girip Mısır'a dek uzanan topraklardan çıktı. Suriye ve merkezi Şam bir çırpıda alınmış, Emevi saltanatı kaşla göz arasında tarihe karışmıştı.[173]

İlk Abbasi halifesi Ebul Abbas Abdullah 754 yılında hac yolculuğundan dönerken ölünce yerine babalarının vasiyeti gereği kardeşi Ebu Cafer Mansur geçti. Mevali'nin devlet içindeki gücü abisi gibi onu da rahatsız ediyordu. Çünkü onlar da Emeviler gibi ırkçılık öğretisini yürütmek taraftarıydılar. Böylece Ebu Müslim'in öldürülmesine, mevalinin haddinin bildirilmesine karar verildi. Bir Bizans entrikası kurularak Ebu Müslim pohpohlanmış bir şekilde Medain'e davet edildi. Orada insanlık dışı muameler sonucunda hayatına son verildi.[174] Bu arada Ali soyunun söz verilen üyeleri de insan avı sonucu ortadan kaldırılmaya başlanmıştı.

Kısacası, Ali soyu ve mevali yeniden muhalefete düşmüştü.

b- *Aldatılmış Mevali, Abbasi Yönetiminden Kopuyor*

Böylece Abbasiler önderliğindeki İslam ülkeleri mevali önderliğinde birer birer koptu. Bunların başında da yukarıda saydığımız Endülüs, Fas, Tunus, Doğu İran, Mısır, hatta Suriye geliyordu. Bunlar, Abbasiler'in Peygamber emridir diye sundukları, resim ve heykel yasağı içeren uydurma hadislerin önerilerine uymadılar ve Emeviler döneminde yapageldikleri işleri Abbasi İmparatorluğu yıllarında da sürdürerek resim ve heykel yapımını ara vermeden sürdürdüler. Ayrıca Irak'ta, burunlarının dibinde bile bireysel olarak bu yasağı delen kesimler vardı.

Bu gelişmeyi iki başlık altında örnekleyelim. Birisi merkezden kopan devletlerde resim-heykel üretimi, diğeri ise Abbasi Irak'ında yasağa

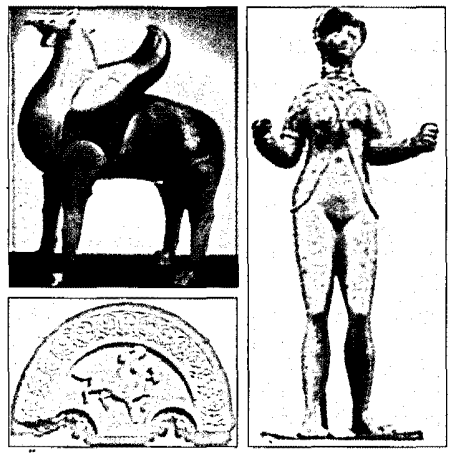
172- Kitapçı, Zekeriya; Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler, Konya-kendi yayını, s. 207
173- Üçok, Bahriye; İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 84
174- Üçok, Bahriye; İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler, MEB, s. 86-88

karşın bireysel çıkışlı resim-heykel üretimi olsun. Böylesi, olası kafa karışıklığını önleyecektir.

1- *Merkezden Kopmuş İslam Ülkesi Sanatı Örnekleri*

Şimdi sözü edilen başlıklardan ilkini ele alalım ve merkezden kopmuş olan ülkelerdeki etkinliklerden birkaçını, Şekerci'nin oluşturduğu listeyi örnek alarak sıralayıp aşağıda verelim.

- Arap tarihçilerinden Kahireli Markizi (1364-1442) Khıtat'ında (I.C.,316.S.) Tolunoğlu (Türk asıllı) Humaraveyh'in (883-895) muhteşem sarayındaki bir odayı, kendisinin, karılarının ve muganniyelerinin (şarkıcı kadınlarının) tabii (doğal kç.) büyüklükteki heykelleriyle süslemiş olduğunu anlatır.[175]

Üstte solda Pisa'daki Fatımiler dönemi griffon heykeli, üstte sağda Fustat'ta bulunan çıplak kadın figürü, altta solda, bir Fatımi yapı alınlığı.

- Endülüs'te Abd al-Rahman III, gözde zevcesi al-Zhra'nın heykelini, onun adını verdiği sarayda dikmişti.[176]

- Hasan b. Ali Yezuri ... Halife Aziz Billah (Mısır Fatimilerinin beşincisi)'ın annesi tarafından 976'da yaptırılan Cami-ül Karafa karşısındaki köprünün nakışlarını da nakkaş Ben-il Muallim ailesinin yaptığını, Kıtami isimli bir nakkaşın da Dar-ün Nu'man da Peygamber Yusuf'u karanlık kuyu içinde çıplak olarak tasvir ettiğini haber vermektedir.[177]

- Ebu Said eb'ül Hays'ın Sultan Mahmut Gaznevi'nin dostu olan babasının kendisi için bir saray yapmış olduğunu ve o sarayın bütün duvarlarını Sultan Mahmud'un askerlerinin ve fillerinin suretleriyle süslemiş olduğunu F. Attar'dan öğreniyoruz.[178]

- Baybars tarihinde de Tunus hükümdarı Muhammed'in Kurtubalı mimar Amr'a üç kapılı taş bir kubbe yaptırdığına, duvarlarını bedevilerin resimleriyle süsletmiş olduğuna işaret etmektedir.[179]

175- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 7. Ayrıca bakınız: Atasoy, Nurhan; İslam Ansiklopedisi 12/1, Tasvir maddesi, MEB, s. 32; Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76

176- Atasoy, Nurhan; İslam Ansiklopedisi 12/1, Tasvir maddesi, MEB, s. 32

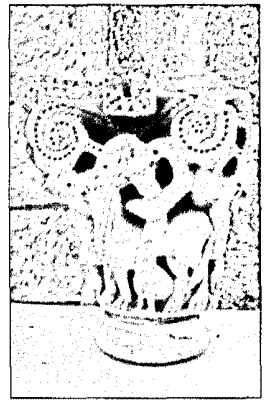
177- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76

178- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76

179- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 7

- Timur'un 1397 tarihinde Semerkant'ta Bağ-ı Dilkuşa denilen bahçe içinde bir köşk yaptırdığını, bu köşkün duvarlarında Hindistan muharebelerini tasvir eden resimlerin bulunduğunu, Semerkand'ı bu tarihten bir asır sonra ziyaret eden Babur'un Hatıralarından okuyoruz.[180]

Üstte solda Endülüs (950), üstte sağda El-Aksa Camii, altta solda Sasani, altta sağda Mısır Fatımileri heykel ve rölyef örnekleri.

- Fatimiler devrine ait olup, XI.-XII. asırlardan günümüze gelen ve bugün Pisa'da, Campo Santo'da bulunan bronzdan evsanevi hayvan (Griffon) heykeli İslam san'atının en iddialı eserlerinden biridir. 1.5 m. kadar büyüklükte olan bu heykel, gerek vücut şekli, gerek üzerindeki tezyinat bakımından usta bir işçilik gösterir.[181]

- Bazı heykel numuneleri de Rey'de, yıkılmış olan Selçuklu saraylarında çıkmıştır. Alçıdan yapılmış bu heykellerin bazıları abidevi ölçüdedir.[182]

- XIII. asırda yapılmış olan ve Şam Milli Müzesi'nde bulunan keramik süvari heykeli.[183]

- XIV. Asrın ikinci yarısında Muhammed V. için el-Hamra'da yapılmış olan çeşmeyi taşıyan mermer aslanlar hala mevcuttur.[184]

Liste uzayıp gider, ama fikir vermesi açısından bu kadarı yeterli olacağından daha fazlasını buraya aktarmakta bir yarar görmüyoruz.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, resmi görüşe karşın Emeviler zamanının resim ve heykel yasakçısı münferit örnekleri nasıl vardıysa, Abba-

180- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 8
181- Atasoy, Nurhan; İslam Ansiklopedisi 12/1, Tasvir maddesi, MEB, s. 32
182- Atasoy, Nurhan; İslam Ansiklopedisi 12/1, Tasvir maddesi, MEB, s. 32
183- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76
184- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76

Abbasi Samarra kenti iç mekan freskilerinden içki sunan rakkaseler.

siler içinde de -ters yönden- İmparatorluk'un yasaklı resmi görüşüne karşın resim ve heykel yanlısı öyle münferit kişiler vardı. Üstelik bunların bir kısmı saray çevresinde bulunuyordu. Şimdi sıra onları anmaya geldi.

2- *Abbasi Merkezindeki Sanat Örnekleri*

İşte Abbasi İmparatorluk Irak'ında, yasağa karşın resim-heykel üretiminin yapıldığını belgeleyen birkaç -kuraldışı- örnek:

- Samarra kentindeki insan ve hayvan figürlü duvar freskleri.

- Abbasi halifelerinden Mustain Billah'ın annesinin, kendisine bir sergi yaptırması, bu serginin üzerine de altından hayvan ve kuş suretleri resmettirmesi.[185]

- 'Ebu Abdullah Yakut b. Abdillah'ın Mu'cemü'l-Buldan isimli coğrafya lügatının Beyza maddesinde Abdullah b. Ebih'in Basra'da bu adla bir ev yaptırdığı, duvarlarını resimlerle süslettiği okunmaktadır."[186]

E- Abbasi Sanat Anlayışı ve İslam Sanatına Minyatürün Girişi

İpşiroğlu konuyla ilgili şu ön bilgiyi veriyor:

'İslam resmi diyebileceğimiz bir tasvircilik, ancak Geç-Abbasiler devrinde, Bağdat Okulu diye tanımlanan eserlerde ortaya çıkıyor. Emeviler devrinde yapı süslemesi olarak uygulanan resim, bu devirde kitap resmi oluyor. Yapı sanatıyla ilişkisinin kesilmesi, şüphesiz resim sanatı için bir kayıptı. Fakat IX. yüzyılda hadis ve fıkıh bilginlerinin yorumlarıyla resim yasağı kesinleştikten sonra, İslam dininin yerleştiği topraklarda resim sanatının yapı dekorasyonu olarak gelişebileceği düşünülemezdi. ..Resim sanatı, kitaba girmekle gelişebileceği yeni bir hayat alanı buluyor ve bu tarihe kadar ilişki kuramadığı İslam düşüncesine açılıyordu."[187]

Görüldüğü gibi resim yasağı ilk kez Abbasiler devrinde devletin yasal görüşü oluyor ve kitaplar içinde kalması kaydıyla İslam sanatında minyatür resimleri devri başlıyor. Heykelin ise adı bile anılmıyor.

Geleneksel alışkanlıkları silmek, engellemek, yeni resim anlayışı-

185- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayınları, s. 76
186- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, s. 7
187- İpşiroğlu, Mazhar Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları s. 10

nı onun yerine koymak sanıldığı gibi kolay olmamıştır. Yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi erken Abbasi İmparatorluğu yönetimi zamanında birtakım ülkeler merkezden bağımsız hareket etmiş, onun fetvalarını geçersiz saymış ve eski özgürlük dönemindeki gibi evlerinin içini dışını resim ve heykel yapıtlarıyla süslemişlerdir. Merkez ise geleneğin önünü kesebilmek için 'güvenilir' kişilerden hadis aktarmış, din bilginleri fıkıh geliştirmiş, devlet de İslam öğretisini yeniden tasarlamış, Peygamber ilkelerini ters yüz ederek sıkı rejim uygulamış; plastik sanatın önü Abbasi İslam'ında ancak böyle alınabilmiş. Bu sistemin oturabilmesi için de ortalama bir yüz yıllık zaman geçmesi gerekmiştir.

IX. yüzyılda İslam adına üretilen sanat ürünleri plastik değer taşımamaktadır. Çünkü üretilenler artık minyatürdür.

Bu aşamada şu soruyu sormamız gerekmektedir:

Peki nasıl olmuştur da hiçbir geleneksel geçmişi ve nesiller süren kültür aktarımı olmadan Abbasi sanatçıları 50 veya 100 yıl gibi insan için kısa olan bir sürede böylesine olgunlaşmış bir sanat biçemini (minyatür) yaratabilmişlerdir; böylesi, bilimsel yaklaşımlara uygun mudur?

Bizce değildir ve sürecin mantıklı bir açıklaması da vardır.

Bu kurumu Abbasiler, Bizans İmparatorluğu'ndan devralmıştır.

Şimdi bunun doğru olup olmadığını incelemek için yola çıkalım.

I- *Hıristiyan Bizans'ta Minyatürün Yeri*

Güner İnal, Türk Minyatür Sanatı adlı eserinde Bizans-İslam kültür ilişkisi hakkında şunları söylemektedir:

'Araplar Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'yı fethettiklerinde Bizans sanatı ile temasa gelmişlerdi. Bu bölgelerdeki Bizans anıtları, mozaik ve freskleri İslamlarca tanınmıştı. Bu dönemde Bizans resimli yazmaları ve belki de yerli Hıristiyanların kitapları İslamlarca biliniyordu. Bizans resim sanatının İslam resmine katkısı hiç şüphesiz ki yine Hellenistik mirası devretmesi bakımından olmuştur. Halife Memun'un devrinde (813-833) antik (Helen-Bizans) kitaplar(ı), fen eserleri Arapçaya çevrilirken bunların resimleri de kopya edilmiştir.'[188]

İnal bu etkilenmenin boyutlarını da veriyor:

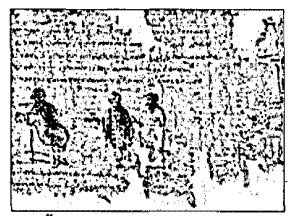
'Tasvir yasağı deyimiyle Bizans'ta belli bir devirde 726-843 arasında hüküm süren bir yasak anlaşılır. Bu husus çok önemlidir, zira Hıris-

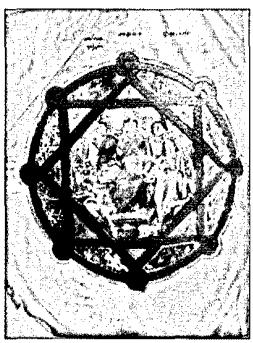
188- İnal, Güner; Türk Minyatür Sanatı, Atatürk Kültür Merkezi, s. 36. Ayrıca bakınız: İpşiroğlu, Mazhar Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları s. 36

tiyanlıkta ve İslam'da tasvir yasağı hemen aynı tarihlerde görülür.'[189]

Konuyu derinleştirmeden minyatür hakkında kısa teknik bilgi verelim ve okuru, değişik kaynaklardan ortak özetle bilgilendirelim:

Üstte, Jean Preston yapımı Newton'ın matematik ilkeleri minyatür kitabı, Solda 2. yy papirus üstüne Yunan İncili, sağda Viyana Tekvini yaprağı.

Minyatür, kırmızı boya ile boyamak anlamında Latince 'Miniare'den gelir. Eski kitaplar 'minium' yani kırmızı sülyenle boyandığı için bir kitap sanatı olan bu resimler de 'Minyatür' adı ile tanınmıştır. Minyatür bir şeyin küçüğü demek değildir ve **kitap sanatı** kapsamı içerisinde olduğundan, sanatçı, betimlemelerini, desenlerini, bezemelerini ister istemez küçük tutmak zorunda kalmıştır.

Belgeler de gösteriyor ki minyatür, esas olarak Bizans ve Hıristiyan Batı kaynaklıdır.

Batı'da ilk minyatürler İÖ 2. yy'da Mısır'da papirüs üstüne yapılmıştır. Yunan ve Roma el yazmalarında bazı minyatürler vardır. Vatikan Kütüphanesi'ndeki Vergilius ve Terentius el yazmaları bunlardandır. Yakındoğu'da da Yunan geleneği, Hristiyanlık'ın konularına ve gereklerine uydurularak sürdürülmüştür. **Bizans, Süryani ve Kopt** (Kıpti/Mısırlı) **sanatlarında 5. ve 6. yy'larda minyatür önem kazanmıştır.** Bu dönem kitap sanatının en ünlü yapıtları Viyana Tekvini, Rossano İncili ve Rabula İncili'dir.

İnal, konuyla ilgili şu bilgileri de verir:

'Antik Bizans minyatür sanatının önemli eserlerinden biri hiç şüphesiz Viyana Doskoridesi'dir (Viyana, Milli Ktp. God. Med. Graec. I). Eserin orjinali büyük bir olasılıkla İS 2. yy'da Kilikya'da Anazarba'da doğmuş olan Dioskorides adlı bir hekim tarafından yazılmıştır. Bizdeki en eski minyatürlü nüsha ise Viyana'da bulunan ve Senatör Flavius Anicius'un kızı ve Aerobindus'un karısı Juliana Anicia için 520 civarında ya-

189- İnal, Güner; Türk Minyatür Sanatı, Atatürk Kültür Merkezi, s. 11

pılan nüshadır. İstanbul'da yapıldığı tahmin edilen bu eserde Juliana'yı tasvir eden açılış sayfası minyatürü, Hellenistik yazar portresi ve allegoriler daha sonra İslam resmini etkilemiştir.

'Bizans minyatür üslubunu temsil eden diğer önemli bir eser 6. yy'da yaşamış İskenderiye'li bir tüccar ve seyyah olan Kosmas İndikopleustes'in Hristiyan Topografyası'dır.

solda 6. yüzyılda yapılmış bir kitabın S harfi minyatürü, Altta Mısır kopt sanatına ait 6. yy'da yapılmış İsa ve Saint Mina'yı gösteren bir ahşap minyatürü. Altta sağda, 495'e tarihlenmiş, Yahya tarafından vaftiz edilen İsa minyatürlü kitap sayfası.

'Yine İslam minyatürlerinde benzerlerini bulduğumuz bazı tip ve figürleri de 4. yy. Anadolu'da Aksaray yakınında Naianzos'ta yaşamış Gregorius* adlı bir rahibin vaızlarını içeren dua kitaplarının 9. yy. kopyalarında buluruz."[190]

Bu bilgilerle dikkat çekmek istediğimiz noktalar şunlardır:

1- Minyatür Batı ve Akdeniz toplumlarında yaklaşık İÖ II. yüzyılda başlamıştır.

2- Bizans'ta minyatür üretimi yaklaşık İS II. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır.

3- VIII. yüzyılda (750) kurulan yeni İslam İmparatorluğu (Abbasiler), kitap çevirileri yaparken Batı ve Bizans minyatürünü devralmış ve bununla İslam'ın ana resim ögesini oluşturmuştur.

Bırakalım konuyu İpşiroğlu özetlesin:

'(Abbasi varsılları kç.) ..ken- dini yetiştirmek, okuyup öğrenmek isteğindeydi. Yararlandığı eserlerin başında bilimsel kitaplar geliyordu. Daha Emeviler zamanında bu tür kitapların Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmesine başlanmıştı. O zamandan bu yana Yunanca yazılmış kitaplara duyulan ilgi eksilmemiş, artmıştı. Bugün elimizde bu dönemden kalma

* **Gregor:** Hıristiyanlık tarihinde birçok Aziz Gregor vardır. Sanatla ilişkili olanın ilki Ermeni asıllıdır ve Gregoryan adıyla bilinen kiliseyi kurmuştur. Yukarıdaki tanımlamalar bu azizi anlatır niteliktedir. Öteki Gregor ise ikonaklazm başladığında Vatikan'da papa olan II. Gregor'dur. Bizans'ın ikonaklazmına olanca gücüyle direnmiş, sanatı savunmuştur.

190- İnal, Güner; Türk Minyatür Sanatı, Atatürk Kültür Merkezi, s. 5

felsefe, astronomi, tıp ve tarihle ilgili bir sürü yazma bulunmaktadır. ..Bu eserlerin asılları resimlendirilmişti ve **çevirilerinde de resimler kopya ediliyordu.** Bilimsel konuların açıklanması amacıyla yapılan **bu resimlerin, İslam kitap ressamlığının gelişmesindeki katkısı küçümsenemez.** (Abbasi kç.) **ressamlar bu yazmalardan bir çeşit model kitabı olarak yararlanıyorlardı.** Çeşitli bitki türlerinin, insan ve hayvan figürlerinin, burç resimlerinin, makina konstrüksiyonlarının ve daha buna benzer pek çok nesnelerin örneklerini bu kitaplarda buluyor ve bunlardan -sonradan kendi çalışmalarında değerlendirebilecekleri- bir form dilinin temel ögelerini öğreniyorlardı.'[191]

Peki ne olmuştur da olaylar böyle gelişmiştir?

II- *Müslüman Abbasi'de Minyatürün Yeri*

Üstte, erken Abbasiler döneminde basılmış olan bir altın sikke. Sağda, Nakkaş Mirak'ın 1485'te yaptığı bir minyatür. Dönem ilerledikçe teknik de değişmiş.

Arap kültüründe köklü bir resim-heykel geleneğine rastlanmamaktadır. Var olanlar yeterli olgunlukta değildir. Olanların tamamını da İbn al-Kalbi, Putlar Kitabı[192] adlı eşsiz eserinde tek tek anmıştır.

İnal konuyu şöyle açıyor:

'7. yüzyılda Arap-İslam devleti ortaya çıktığı zaman Arapların pek kendilerine özgü sanatları yoktu. İslam öncesi Arap sanatı ve kültürü hakkında bildiklerimiz karanlıktır.'[193]

Ayrıca İslam öncesi Arapları'nın, yaptıkları etkinliklerde dışarıdan getirttikleri sanatçıları kullandıklarını biliyoruz. Bunun en iyi örneği ise cahiliye devrinde Kabe'nin yeniden yapılışında yaşanmıştır. Taberi'nin Milletler ve Hükümdarlar Tarihi adlı eserinde, cahiliye devrindeki söz konusu Kabe inşaatı ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

'Deniz, Rum tüccarlarından birine ait olan gemiyi sahile atmış ve parçalamıştı. Kureyşliler bu geminin ahşabını alarak bu enkazı Kabe'yi

191- İpşiroğlu, Mazhar Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları s. 36; ayrıca Mahir, Banu; Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayınevi, s. 17

192- İbn al-Kalbi; Putlar Kitabı, İlahiyat Yayınları, Çeviren: Beyza Düşüngen

193- İnal, Güner; Türk Minyatür Sanatı, Atatürk Kültür Merkezi, s. 1

tavanlamaya tahsis ettiler. Kıbtı'lardan (Mısırlı demektir kç.) bir marangoz Mekke'de yaşıyordu. Marangoz Kabe'yi onarmak için gereken hazırlıkları tamamladı. Kabe'ye bir şekil verdi.'[194]

Bu olay Peygamber henüz yaklaşık 35 yaşındayken ve tebliğe başlamamışken olmuştur. Yani ortada İslam Dini yoktur. Bu devirde Araplar kutsal saydıkları bir mekanı elden geçirmektedirler ve ellerinde bu işi yapacak yetenekteki tek kişi de yabancı kökenli bir sanatçıdır.

Erken Abbasi Minyatürleri: Üstte solda, Hüseyin'in cenaze töreni, Üstte sağda 1250 tarihli bir kitap bezemesi, Altta solda ise el-Cazari tarafından yapılan mızıkacılar

Sanat konusunda Akdeniz ve Uzak Asya toplumlarından daha geri bir düzeyde oldukları, Kabe'yi onaran ve içini çeşitli rölyef ve heykellerle süsleyen kişiye marangoz demelerinden de anlaşılmaktadır. Bu hata Cumhuriyet Türkiyesi'nde de, Orhun Anıtları çevirisinde yapılmıştır. Metindeki 'bedizci' sözcüğü 'amele' diye çevrildiğinden bizler yıllarca bedizci'yi kaba inşaat işçisi olarak tanıdık, bildik.[195] Muharrem Ergin hoca geldi de 'bedizci'nin vasıfsız inşaat işçisi değil, yazıcı, ressam ve heykeltraşlar olduğunu öğrenmiş olduk.[196] Her iki mantığı besleyen kaynağın kökeninin aynı olduğunu 'Eski Türklerin Sanat Tarihi' adlı incelememizde ayrıntılı olarak vereceğiz.

İkincisi ise Abbasi Araplarının ulaştığı sınıfsal noktadır.

Yukarıda da ayrıntılamıştık, Abbasiler, iktidarı ele geçirince Emeviler'in uygulamış olduğu kabile federasyonu örgütlenmesinden vazgeçip Bizans'ı örnek alarak İmparatorluk kurmaya karar verdiler ve amaçlarına ulaşmak için Bizans'tan emperyal kurumlar devraldılar. Resim-heykel kurumu da bunların arasındaydı.

İmparatorluk kurulunca, Peygamber'in önerdiği ve yaklaşık 22/23 yıllık yönetimi süresince topluma uygulattığı, malını gereksinimi olan

194- Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 4, MEB, s. 78
195- Gökmen, Mustafa; Eski Türk Kitabeleri, Yazarın Kendi Yayını, s. 21
196- Ergin, Muharrem; Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, s. 31

komşuyla karşılıksız paylaşım, kölecilikten uzaklaşma,[197] dünya malına önem vermeme ve mal birikiminden uzak durma (İbn Mes'ud: Ben o güne kadar Tanrı elçisinin sahabelerinden olan kimselerin, dünya mal ve servetini isteyeceklerini bilmiyordum, diyor),[198] rengi, soyu ve ülkesi ne olursa olsun insanlar arasında ırka dayalı ayrımdan kaçınma (22 Hac Suresi'nin 25. ayetinin tefsirinde, Mekke'de Allah'ın kulları, ister Mekkeli olsun, ister başkası olsun, eşittir.)[199] gibi İslam'ın temel ögeleri bir kenara itildi, buna kaynak oluşturan Kur'an arşive kaldırıldı, çoğu uydurma olan ve imparatorluk kurumlarını öven hadisler öne çıkarıldı ve devletin yapısı buna göre oluşturuldu. Artık Peygamber'in ümmetini oluşturan sıradan insanın toplum içindeki yeri belli oldu; en dışarı itilmek!

Üstte Fana Hüsrev'in 942de yaptırdığı astronomi kitabı. solda 1200'lerden Kelile Dimne, sağda bir Memluk kitap sayfası.

Abbasiler'le birlikte dünya yeni bir tip Arap figürü ile tanıştı. İlk örnekleri Emeviler zamanında verilen bu Abbasi emperyal figürün profilini ve resim sanatıyla ilişkisini İpşiroğlu şöyle anlatıyor:

'Bu devirde (Abbasiler devrinde kç.) toplum hayatında ö-nemli bir değişiklik oluyor: Şehirlerde **yeni türeyen zengin tüccarlar sınıfı**, şimdiye kadar gözde olan askerlerin yerine geçiyor. Bu değişmenin yankıları kültür ve sanat hayatında da kendini gösteriyor. Görünüşte saray kültür hayatının merkezi olmakta hâlâ devam ediyor ama, tüccarların meydana getirdiği orta sınıfın saray çevreleri üzerindeki etkisi artıyor ve sanat zevki burjuvalaşmaya başlıyordu. Sosyal hayatta söz sahibi olan bu yeni sınıf ün ve itibar peşindeydi ve ona bunu sağlayabilecek olan sanatları tutuyordu.

197- Buhari; Sahih-i Buhari 7, Çeviren: K. Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 364-365
198- Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 4, MEB, s. 383
199- Belazuri; Fütuh'ül Büldan, Kültür Bakanlığı, çeviren: Mustafa Fayda, s. 63. Ayrıca bakınız: İbn Kesir; El-Bidaye ve'n Nihaye 4, Çağrı Yayınları, s. 76

'..Yeni türeyen zenginler, kitaplıklarını süsleyen değerli yazmaların resimlendirilmesini istiyorlardı ve bu yolda hiçbir fedakarlıktan kaçınılmıyordu. Böylece kitap ressamlığı bu dönemde büyük bir önem kazanıyor ve yapı sanatıyla artık ilişkisi kalmayan resim, **minyatür** oluyordu.[200]

İşte yeni Arap insan tipimizin yeni ahlakı: Mal biriktiriyor, gösteriş için para harcıyor, sıradan insanlara uzak duruyor, sarayına çekiliyor ve zevkini tatmin için başkalarına sanat yaptırıyor. Anımsayınız, Giriş bölümünde bu tür insanları tanımlamış ve onların durumunu tipik emperyal Çiftçi Kültü insanı oldukları savı ve yargısıyla tartışmıştık. Kendileri sanat üretimine katılmıyorlar, ama Çoban Kültü'nün ürettiklerini haraç mezat kapışıyorlar. Bu, İmparatorluk yönetimlerinin tipik bir karakteridir. Ayrıca Yahudiler bölümünde de bu konuyu Çoban Kültü ve Çiftçi Kültü üzerinden işlemiş, Musa'nın ve Süleyman'ın dışarıdan getirilen Çoban Kültü ustalarına resim ve heykel yaptırmış olduklarını, sonradan yazılan Musa kitaplarından örneklerle sunmuştuk.

Erken Abbasi dönemi iki Muhammet minyatürü. Yaklaşık 11. yy'da Abbasi varsıllarının İslam sanatçılarına yaptırdığı bu eserler şu an Paris'te, el-Biruni'nin The Remaining Signs of Past Centuries adlı kitabında bulunmaktadır. Bu eserlerde dikkat çeken ayrıntılardan biri Muhammet'in yüzünün açık olması, diğeri ise tüm figürlerin başının arkasında disk şeklinde güneş sembolünün bulunmasıdır.

Mimari mekanlardan ve halka açık duvarlardan kaldırılarak sıradan insanlara yasaklanan resim-heykel, bu yeni Abbasi sınıfı için bir ayrıcalık göstergesiydi. Abbasi Çiftçi Kültü üyeleri kendilerini Çoban Kültü'nden ayırmak ve yönetici sınıf oluşun hakkını vermek istiyorlardı.

F- İslam'ın Resim-Heykel Yasağında Mekke-Medine İkilemi

I- *Mekke Yasak Yanlısı Değil*

Konuyu kolay anlaşılır hale getirmek için Mekke-Medine insanla-

200- İpşiroğlu, Mazhar Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları s. 36

rı arasında geçen bir olaya değinelim. Cevdet Paşa'nın anlattığı bu öyküyü Giriş bölümünün 'Adem'den Günümüze Çiftçi-Çoban Sorunu' başlığı altında vermiştik ama yeniden anımsamakta yarar var:

Medineliler'le Mekkeliler arasında Bedir savaşı olmaktadır. Bu savaşta her iki taraftan birçok yiğit insan ölür. Medineli Müslümanlar, Mekkeli müşriklere ağır basmaktadır. İslam'ın azılı hasmı olan Ebu Cehil, düşman savaşçıların komutanlarından biridir. Bu savaşta Ebu Cehil'i öldürmek için yemin etmiş genç iki kardeş de vardır ve onu aramaktadırlar. Gösterirler, iki kardeş iki koldan saldırıp, başka savaşçıların yardımıyla da Ebu Cehil'i yaralar, atından düşürürler.

Devamını Cevdet Paşa'nın ağzından dinleyelim:

'Ebu Cehil, kendisini eşraf-ı kabail-i Arap olan Kureyş'in reisi biliyor ve ehl-i Medine'yi **çiftçi** diye tahrik edegelir iken onların elinde ölmek pek gücüne gidip hatta bu kerre Muaz Hazretleri, kendisini kılıç ile vurdukta **"Keşke beni çiftçilerden başka bir adam öldürseydi!"** demiş idi.

'O esnada Resul-i Ekrem; "Acaba Ebu Cehil ne yapıyor, kim gidip de ondan bize bir haber getirir?" dedikte Abdullah bin Mes'ud radıyallahü anh Hazretleri seğirtti ve Ebu Cehil'in yanına gitti. Gördü ki can çekişiyor. Hemen başını kesmek üzere sakalından tuttu ve ayağiyle boynuna bastı. Ebu Cehil, gözlerini açtıkta "Ya Ebu Cehl, sen misin?" dedi.

'Ebu Cehil ise, son nefesine gelmiş olduğu halde biperva ibni Mes'uda "Ey **koyun çobanı**! Pek sarp yere çıkmışsın. Bir büyük kişiyi kavim ve kabilesi öldürmek hemen şimdi olmuş bir iş değil ya! Bu olağan şeydir."[201]

Metindeki ana fikri iyi anlamamız gerek.

Mekkeliler'le Medineliler arasında Bedir savaşı olmaktadır. Peygamber, kendi insanları olan Mekkeliler'in eziyetinden ve canakıyma girişimlerinden bunalıp Medine'ye göçmüştür. Savaşta Medine saflarında çarpışmaktadır. Öyküde adı geçen Ebu Cehil (asıl adı Hişam Ebu'l-Hakem, Ebu Cehil adını Peygamber koymuştur kç.), Kureyş'in Adiy boyundandır. Olasılıkla da Halife Ömer'in dayısıdır.[202] Mekke/müşrik ordusunun önemli komutanıdır ve 'koyun çobanı' olmakla övünmektedir. Medineliler'i ise 'çiftçi' olarak çağırmakta ve küçümsemektedir. Bu bir kült ayrılığıdır ve çok güçlü bir ayrılıktır. Öyle ki Çoban Kültü bireyi olan Ebu Cehil, ölürken bile bu ayrımı önemsemiştir. Adeta çoban olan kendisini

201- Cevdet Paşa; Tevahir-i Hulefa 1 / Kısas-ı Embiya 1, Doğan Güneş Yayınları, s. 149-150
202- Lings, Martin; Hz. Muhammed'in Hayatı, İnsan Yayınları, s. 81

çiftçi olan Medineli biri öldürürse ruhu kirlenecekmiş gibi davranır. Onun için yerde yatmakta ve son nefesini vermekte iken, öldürmek için yanına gelen Mekkeli Çoban Kültü insanına sevgiyle hitab etmiştir ve kendisini kendisi gibi bir Çoban Kültü insanının öldürmesinden mutlu olduğunu belirten sözler etmiştir.

Mekke ile Medine arasındaki taban tabana zıt kültür anlayışını herhalde bir başka öykü bu kadar açık anlatamazdı.

Peygamber de Çoban Kültü'ndendir ve onun için sanat yanlısıdır.

Peygamber'in çocukluğunu süt annesi Halime'nin köyünde kardeşlikleriyle birlikte koyun güderek geçirdiğini biliyoruz. Taberi'nin Milletler ve Hükümdarlar Tarihi adlı eserinin 4. cildinde şu bilgi vardır:

'Bize Humeyd söyledi ...büyükbabası Ali bin Ebu Talip'ten şunu rivayet eder: Tanrı elçisinden şunu işittim:

'- Bir gece Kureyş'ten bir gençle birlikte Mekke'nin yukarı taraflarında **develerimizi otlatıyorduk**. Ben arkadaşıma: Develerime bakarsan ben de diğer arkadaşlarım gibi Mekke'ye giderek gece eğlencelerinde bulunmak istiyorum.'[203]

Her Çoban Kültü erkeği gibi Peygamber de büyüdüğünde hayatını kervan tüccarlığı ile kazanmıştır.

Ayrıca kaynaklar Halife Ömer'in de küçüklüğünde birçok Mekkeli gibi babasına ait sürülere çobanlık ettiği, sonra da Peygamber gibi kervan ticaretine başladığını aktarmaktadır.

Mekke ile Medine arasındaki bu sınıf, kültür ve kült farkı nereden kaynaklanmaktadır?

Konuya yakın olanlar bilirler ki Mekke, -Çoban Kültü gereği- farklı inançlara hoşgörülü davranan insanların yaşadığı bir kentti. Hıristiyan nüfusu, diğer din -özellikle Yahudilik- yanlılarından fazlaydı. Bu özelliğinden dolayı birçok farklı din taraftarı bu kentte beraberce, barış içinde yaşarlardı. Kabe'deki İslam öncesi putlarının çeşitliliği de bundandır.

Medine ise tipik bir Yahudi kentiydi. Nüfusun çoğunluğunu bu inanç sahipleri oluştururdu. Orada farklı inançların izleri sık görülmez, resim ve heykel gibi sanat eserlerine de pek rastlanmazdı. Çünkü onlar Tevrat'ın sonradan aldığı şekil olan Tora'ya inanırlardı. Tora da On Emir'deki ilk iki ayeti 'hangi nedenle olursa olsun resim-heykel yapımını ve kullanımını yasaklamak' şeklinde yorumluyordu..

Medine'nin tam tersine, Mekke toplumunun sanat dostu olduğu-

203- Taberi; Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 4, MEB, s. 67

nu kanıtlayacak bir öyküyü paylaşalım sizlerle. Taberi diyor ki:

'Kabe'de bulunan iki ceylan heykelinin hikayesine dair olan haber Hişam bin Muhammet yoluyla onun babasından şöyle rivayet edilmektedir:

'Nuh kavmi Tufan sırasında suda boğulduğu vakit Kabe göğe kaldırılmıştı. Tanrı, dostu İbrahim ile İsmail'e Kabe'yi eski temeli üzerine kurmayı emretti. ... Mekke o vakitler susuz bir çölden ibaret olup etrafında Cürhüm'lerle Amalika'lar yaşıyordu. İsmail (A.m.) Cürhüm kabilesinden evlendi. ... İsmail'in evladı çoğalamadığı için Cürhüm'ler Kabe'nin idaresini onların elinden aldı. ... Cürhüm'ler Mekke'de kötü ve çirkin işlerle meşgul oluncaya kadar onların idaresinde kalmıştı. ... Kabe içinde zina ettikten sonra Kabe'nin idaresi onların elinden çıkmıştır. ... Amr bin Harise yenilerek çekilip gideceklerini anladıktan sonra Kabe'deki **iki ceylan heykeli**yle karataşı dışarıya çıkardı ki, maksadı bunları vesile edip tövbe etmek ve tövbesinin kabulünü istemekti. ... Fakat Amr'ın duası kabul olunmadı. O bunun üzerine **iki ceylan heykeli** ile kara taşı Zemzem kuyusuna attı. Kuyuyu doldurarak gömdü.

'Kureyş'e gelince, onlar Mekke'den ayrılmadılar. Abdulmuttalip (Peygamberin dedesi) Zemzem kuyusunu kazarken Kabe'ye ait olan **iki ceylan heykeli**ni meydana çıkardı.

'Kabe'den çalınan hazine Huzaa'nın Beni Mülayk bin Amr kolundan Düveyk'in evinde bulundu. Kureyşliler bu **heykel**leri çalanlar arasından onun elini kestiler.

'Muhakeme olunmak üzere onu Arap kahinlerinden birinin katına getirdiler. Kahin, kendisinin bilgisini seci ile anlattı ve Kabe'nin hürmetini giderdiği için onun on yıl müddetle Mekke'den uzaklaşmasına hüküm verdi.'[204]

Özet olarak söylersek:

Mekke halkı, Çoban Kültü gereği inanç zengini, konuksever, paylaşımcı ve kültür - sanat bakımından hayli gelişmiş özelliklere sahipti. Medine ise Yahudilerin Çiftçi Kültü özelliklerinden dolayı köle kullanan, sermaye biriktiren ve bunu komşusuyla paylaşmaya pek yanaşmayan, dolayısıyla sanat üretimini engelleyen bir halkın kenti.

Olan yalnız dini yayma savaşı değil, aynı zamanda tarih boyunca birbirine dost olamamış bu iki kültün savaşımıydı. Bizce Bedir Savaşı mağduru Ebu Cehil'in tepkisi, bütün inanç sistemlerinden ve çekişmelerinden arınmış, sıradan bir kült tepkisiydi.

Çatışan bu iki kült, Peygamber döneminde onun insiyatifi ile sa-

204- Taberi; Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 4, MEB, s. 72-78

vaşa ara vermiş, Müslümanlık ortak paydasında birleşmişlerdi. Bu barışıklık yalnızca Peygamber ölene dek 22 yıl sürdü. Dört Halife döneminde pek su yüzüne çıkmayan bu kült çatışması, Emeviler döneminde yeniden alevlendi. Abbasiler imparatorluk kurunca -ki imparatorluklar yerleşik Çiftçi Kültü yanlılarıdır ve katı kölecidirler- Çiftçi Kültü devletin başına oturdu ve Peygamber'in Çoban Kültü üstüne kurduğu öğretiyi rafa kaldırdı. Kur'an ayetleri yerine, derledikleri hadislerle iş görür oldular.

Şimdi savımızı oluşturan kaynaklara inelim biraz.

II- *Yahudi Kökenli Müslümanların Yasak Aktarımı*

Değerli ilahiyatçı Çam konuyla ilgili tartışmaları şöyle özetliyor:

'Arnold, İslam'da tasvir yasağını, Medine'deki geniş bir Yahudi nüfusuna ve bunların Talmut'taki pasajları hadis şeklinde yaymalarına bağlamaktadır. Creswell daha da ileri giderek, İslamiyeti kabul eden Yahudi asıllı Ka'b el- Ahbar (öl. 652 veya 654) ve Vehb bin Münebbih'in, Ebu Hureyre (öl. 679) ve Abdullah İbni Abbas (öl. 698) gibi hadisçiler vasıtasıyla bu yasağın İslam'a sokulduğunu ileri sürmektedirler.'[205]

Hocamız bu görüşe katılmıyor olsa da eldeki veriler Arnold ve Creswell'i doğrular niteliktedir.

www.dinlertarihi.com'da Mehmet Alıcı'nın sadeleştirerek verdiği haberinde Harputlu İshak Hoca bize Yahudi iken Müslüman olan Ka'b el- Ahbar hakkında şu bilgiyi veriyor:

'Ka'b el-Ahbar'ın İslam'la şereflenmesi Hazreti Ömer'in hilafeti zamanındaydı. O vakte dek tehirinin sebebi sorulduğunda; Hz. Ka'b, ben Tevrat'ta Hz. Muhammed'in Araptan gönderilmiş olup ahirete teşriflerinde salih bir şeyhin halife olacağını, o halife de ölüp makamına demirden ziyade din sağlamlığı olan bir zatın halife olacağını buldum diye cevap verdi. Vaktaki Tevrat'ta açıklanan izlerin tamamı meydana gelince, Muhammed'i hakiki dinde asla şüphem kalmayıp İslam'ı kabul ettim, dedi.'[206]

www.kurandakidin.net ve İslamda Fıkıh ve Akaid adlı eserinde Ignaz Goldziher ise konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

'Eğer hadislerde kullanılan materyali ve Yahudi din kültürünü incelersek bu ikinciden büyük bölümünün, İslam din kültürüne sızmış olduğunu görürüz.'[207]

Örnekleri uzatmak olasıdır. Biz bu kadarla yetinip Yahudi iken

205- Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Yayınları, s. 47
206- www.dinlertarihi.com
207- Goldziher, El Aqide veş Şeria, s. 42-43

Müslüman olan Ka'b el- Ahbar, Vehb bin Münebbih ve Abdullah b. Sebe ile en temel hadis kaynağı olan Ebu Hureyre ve İbni Abbas arasındaki iki ortak noktaya değinmek istiyoruz.

Az yukarıda Ka'b el-Ahbar'ın İslam'a girmek için ta halife Ömer zamanına dek beklediğini belgelemiştik. Buna benzer bir gecikme Peygamber'in amcası olan İbni Abbas için de geçerlidir.

Bedir Savaşı olmaktadır. İslam askerinin başında Peygamber, müşriklerin başında ise Muaviye'nin babası Ebu Süfyan, Ali'nin kardeşi Akil ve Peygamber'in amcası Abbas bulunmaktadır. Savaşın en şiddetli anında Peygamber yanındakilere şu talimatı verir:

'- Siz de bilirsiniz ki, bu kafirlerin arasında Haşimoğullarından çok kişi vardır ki zorla bu savaşa getirilmişlerdir. Eğer, Abdulmuttalip Oğlu Abbas'a, Ebi Talip Oğlu Akiyl'e ve Hişam Oğlu Ebu Bahteri'ye, bunlar gibi her kime rastlarsanız, öldürmeyiniz.'[208]

Gerçekten de bu üç kişiye dokunulmaz ve esir alınır.

Peygamber, amcası, yeğeni ve diğer akrabalarını köle yapamayacağından onların bütçesi uygun olanlarını, kurtulmalık vermeleri* kaydıyla özgür bırakır. İşte Abbas, Peygamber'i öldürmek niyetiyle yola çıktığı o gün yenilir ve Müslüman olur. Bu din kabulü, bazı din bilginlerince kılıç zoruna dayandırılmaktadır.

İkinci kesişme noktası ise Emevi saltanatına karşı muhalefettir.

Konuyu ünlü uzman Julius Wellhausen'in İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri adlı eserinden özetleyelim:

Halife Osman öldürüldükten sonra İslam'daki kamplaşmalar su yüzüne çıkar. Ebu Süfyan oğlu Muaviye kendi soyundan olmayan aile ve kabileleri dışlayarak Şam merkezli yeni bir İslam devleti kurma yoluna gider. Popüler olduğundan ilk bakışta Peygamber'in kabilesi olan Haşimiler dışlanmış gibi görünür ama esasta hem Hıristiyan, hem Yahudi, hem de diğer din kökenliler dışlanmıştır. Ali'ye kızıp ondan ayrılan ve ordusunu ikiye bölen Hariciler'i saymazsak iki ana güç birbiriyle çarpışır. **Haşimiler'in kurduğu muhalefet cephesi içinde öne çıkan unsurlardan biri de Yahudi asıllı Müslümanlardır.**[209]

İşte bu çıkar kesişmesinde Yahudi kökenli Ka'b el- Ahbar, Vehb bin Münebbih ve Abdullah b. Sebe ile en temel hadis kaynağı olan Ebu

208- Taberi, Tarihi Taberi 3, Sağlam Yayınevi, s. 157

* Muhammed Suresi 4. Ayet'in bu sorunu çözmek için indirildiğini söyleyenler vardır. İlgili ayet şöyledir: 'Esirleri ya iyilikle veya fidye karşılığında salıverin.' Kur'an-i Kerim ve Türkçe Açıklaması, Güneş Kurul, Güneş Yayınları, s. 499

209- Wellhausen, Julius; İslamiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, TTK

Hureyre ve İbni Abbas buluşmuşlardır. Bir başka deyişle Emeviler'e karşı kader ortaklığı yapmışlardır.

Bu ortaklığın en belirgin özelliği de birbirlerinden Tora'ya uyumlu hadis rivayet etmeleridir. Resim yasaklayan hadisler de işte bu muhalefet cephesinin bir ürünü olsa gerek.

Sözü edilen örtülü Yahudi kültürünün Abbasiler ve sonrası İslam medeniyeti kültürü üstünde kurduğu egemenliğe örnekler vererek konuyu anlaşılır kılmaya çalışalım.

Bilindiği gibi 750 yılında Abbasiler iktidarı ele alana dek İslam'ın kültürel gelişmesini anlatan kitap hemen hiç yazılmamıştı. Yazılanlar ise yalnızca siyer* ve siret** niteliğinde eserlerdi ve bunların hiçbirinin içerisinde resim veya minyatür yoktu. Kitap yazma geleneği İpşiroğlu'nun da işaret ettiği gibi esas olarak Abbasiler iktidara gelip yeni bir varsıl sınıf oluşturunca ortaya çıktı.[210] 750 sonrası gelişen bu sınıf her türden kitap yazdırıyor, içini resimletiyor ve kütüphaneler kurarak görkem yaratmaya çalışıyordu. Bu yönelme moda oldu, İslam'ın tüm ülkelerinde de kitaplar yazılmaya, içleri minyatürlerle doldurulmaya başlandı.

Peygamber minyatürleri de bu sürecin içinde ortaya çıktı.

850'den sonra artık herkes İslam tarihini, kıssalarını, Peygamber öykülerini yazdırır ve resimletir olmuştu. İlk minyatürlerde Peygamber'in yüzü açıktı ve başının üstünden göğe yükselen alevler yoktu.

Peki, Peygamber'in yüzü neden örtülmüştür? İlginç bir neden:

780'li yıllarda Buhara'da bir bilgin-büyücü-şaman kişi olan Türk el-Mukanna ortaya çıkıyor ve Maveraünnehir'de ulusal bir İslam öneriyor. Tüm bölge onun ardına takılıyor. Arap halifeler tedirgin oluyor. Peygamberlik savlayan bu kişi halk arasına çıkarken yüzünü örtüyor. Neden yüzü örtülüdür? Çünkü; Narşahi'ye göre '..son derece çirkindi, başı kabaktı, bir gözü şaşıydı,' gerçekte ise o devirlerde şaman erkekleri kadın kılığında dolaşır, yüzlerine peçe takarlardı.[211]

İslam'a Türkler egemen olunca bu peçe minyatürlere de girdi.

Peki baş arkasındaki alev nereden gelmiş olabilir?

İşin doğrusunu Yahudi kökenli Ka'b el- Ahbar, Vehb bin Münebbih ve Abdullah b. Sebe'nin girişiminde aramak gerekmektedir. Onlar

---

* **Siyer:** Konusu Muhammet Peygamber'in hayatı olan kitap.

** **Siret:** Muhammet Peygamber'in hayatını, ahlakını ve dünyaya bakışını anlatan kitap.

210- İpşiroğlu M. Şevket; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İş Bankası Yayınları, s. 36

211- Narşahi; Buhara Tarihi, çev. M. N. Koçak, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 117, s. 52. Ayrıca, İbnü'l-Esir, El Kamil Fi't-Tarih 6, çev. A. Köşe, Bahar Yayınları, s. 42-43

nasıl resim yasağını Tevrat'tan, daha doğrusu Tora'dan İslam'a taşımışlarsa figürlerin başını saran bu alev ögesini de aynı kaynaktan taşımış olmalıdırlar.

Tevrat, Musa'nın Çıkış kitabının 3. babında ateş ve alevin tanrısal bir kimliği olduğunu şöyle bildirir:

"[1]Ve Musa kaynatası Midyan kahini Yetronun sürüsünü güdüyordu; ve sürüyü çölün arkasına götürdü, ve Allahın dağına, Horebe geldi. [2]Ve **Rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona göründü; ve gördü, ve işte, çalı ateşle yanıyor, ve çalı tükenmiyordu.** [3]Ve Musa dedi: Şimdi döneyim, ve bu büyük manzarayı göreyim, çalı niçin yanıp tükenmiyor. [4]Ve görmek için döndüğünü Rab görünce, **Allah ona (yanan) çalının ortasından çağırıp dedi:** Musa, Musa! Ve o: İşte ben, dedi. [5]Ve dedi: Buraya yaklaşma; çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üzerinde durduğun yer mukaddes topraktır."[212]

Solda, alev içindeki Rab Allah ile konuşan Musa. Sağda, Siyer-i Nebi için çizilmiş yüzü kapalı ve başının arkasından alevler yükselen Muhammet.

İşte ateşin ve alevin Tevrat'taki bu tanrısal kimliği, Abbasiler tarafından olduğu gibi alınmış ve İslam sanatına monte edilmiş olsa gerektir.

Peygamber ve yakın ailesinin bireyleri de başlarının üstü alevli çizilir. Ama en gür alev Peygamber'in başının üstünde olandır.

Mantık şu: Çalı yandığı halde alevler içindeki Rab Allah'a bir şey olmuyorsa alev içindeki Tanrı'nın son elçisi Muhammed'e de bir şey olmamalıdır.

Abbasiler neden böyle bir simgeyi gerekli görmüşlerdir?

Çünkü onlar bilindiği gibi İslam teolojisini gelenekten kopardılar ve hadislere dayalı yepyeni bir İslam inanışı inşa ettiler. Gelenekte Peygamber sıradan insan olduğu için üretilen yazılı dinsel eserlerde kişiliği öne çıkarılmıyordu. Oysa Abbasi İslam'ında imparatorluk olmanın gereği, idollere gereksinim vardı. Bu iş için en uygun kişilik de Peygamber'di. Bizans geleneğine uyuldu ve tıpkı İsa'nın tanrısal kimliğinin öne çıkarılması gibi olar da Peygamber'i yarı tanrısal kişiliğe büründürdüler.

Konunun başına dönelim ve sözü kaldığımız yerden sürdürelim.

212- Kitabı Mukaddes; Kitabı Mukaddes Şirketi, Çıkış, bap 3, ayet 1-5, s. 55

Emeviler Mekke'nin Çoban Kültü'ne dahildiler; Peygamber gibi. Onlar bu kült gereği, -işgal ettikleri ülkelerde heykel yakmalarına karşın- devletleri yıkılana dek kendi merkezlerinde resim ve heykel yapımına izin verdiler. Konu, kitabın Emeviler'de Resim-Heykel bölümünde ayrıntılanmıştır, bakılabilir. Oysa Ka'b el- Ahbar, Vehb bin Münebbih ve Abdullah b. Semal/Sebe Medineli'ydi, Çiftçi Kültü'ne ait Yahudi Tora kültürüyle yetişmişlerdi, resim ve heykelden nefret ederlerdi. Bu birikimlerini Emevi saltanatına muhalefet için kullandılar, Hüreyre ve Abbas da bu silahın iyi işlediğini görerek onlara katıldılar. Böylece Medine kökenli resim ve heykel düşmanlığı yavaş yavaş İslam yaşamına sokulmaya başlandı. Bu, serbestli-yasaklı uzun mücadele Abbas soyunun 750 yılında iktidarı Emeviler'den devralmasına dek sürdü. Abbasoğulları egemen olunca dedelerinin resim-heykel düşmanlığı politikasını iktidara taşımakta bir sakınca görmediler. Çünkü onlar artık çağlarının gereği imparatorluk kurmuşlardı, imparatorluklar da resim ve heykel yapımına karşı düşmanca tavır alırlardı. Önlerindeki en iyi örnek ise 730'lu yıllarda İkonaklazm hareketini başlatan Bizanslılar'dı.

Konuya açıklık getirir umuduyla sözü edilen hadislerden birini buraya bir kez daha aktararak tartışmayı tamamlayalım.

Kaynağımız Müslim diyor ki:

'Ebu Zur'a şöyle dedi: Ben ve Ebu Hureyre ile beraber (Medine'de Said yahut Mervan'a aid olarak bina edilmekte olan) Mervan'ın evine girdim. Ebu Hureyre orada birtakım tasvirler görünce şöyle dedi:

'- Ben Resulullah (s) dan işittim, şöyle buyuruyordu: Aziz ve Celi olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşan kişiden daha zalım kim vardır? Haydi onlar (yoktan) bir zerre yaratsınlar, yahut bir habbe vücuda getirsinler, veyahut bir arpa danesi yaratsınlar.'[213]

Aynı kitabın aynı sayfasının 54. dipnotunda evlerine resim yaptıran kişiliklerin kimlikleri hakkında da açık bilgiler vardır:

'Ravi Ebu Zur'a'nın Ebu Hureyre ile girdiklerini bildirdiği bu ev hadisin metninde de tasrih edildiği (açıkça söylendiği kç.) üzere Mervan'ın, yahut Emeviler'den Said İbn As'a ait idi. Bunların ikisi de birbirinin arkası sıra Muaviye tarafından Medine valisi tayin olunmuşlardı.'[214]

Görüldüğü gibi, dipnotuyla birlikte hadisin kapsamı, Emevi iktidarı ile Haşimi muhalefetinin çok açık bir şekilde Medine kentinde mücadeleye girdiklerini bize anlatmaktadır. Ali ve Abbas gibi Hureyre de Eme-

213- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
214- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372

vi iktidarı düşmanıydı. Emevi iktidarı ise onlara gözdağı vermek ve patronun kim omduğunu duyumsatmak için olsa gerek, muhalefetin resim ve heykel yasağı konusunda en duyarlı olduğu Medine kentinde yaptırdıkları evlerine halka açık bir şekilde resim çizdirmektedirler. Muhalefetin bu meydan okumaya sessiz kalması düşünülemezdi kuşkusuz. Onlar da -Kur'an'da yeri olmasa da- karşı teze sarılıyor, resim-heykel yasağının kesin hükmünden sözediyor, bunu da -evinde resim bulundurmakta bir sakınca görmemiş olan- Peygamber'e dayandırıyorlardı. Yukarıdaki tartışmamızda da görüldüğü gibi, Peygamber'in böylesi bir yasakla ilgisi yoktu. Bu tezin kaynağı elbette ki Yahudi kökenli Müslümanlardı.

Mekke ve Medine çekişmesinden zararlı çıkan, sanat olmuştur.

G- Sağlam Hadis-Çürük Hadis ve Resim-Heykel

I- *Hadis İşleme Yöntemi Üzerine*

Genel hadis sorgulaması bizim yetkimiz, ilgimiz ve uzmanlığımız dışında kalmaktadır, sanat tartışmalarına da hiçbir ciddi katkısı olmaz, bu nedenle bu tartışmada yalnızca sanatla ilişkili hadisler yer alacaktır.

Hadisleri işlerken geleneksel yöntem dışına çıkacağız, onu belirtelim. Çünkü biz uydurma hadislerin tümünün yalan içerdiğini düşünmüyoruz. Bu tür hadislerin özellikle giriş bölümleri gerçek olayları doğru aktarıyor olabilir. Uydurma olan, olaylar üstüne Peygamber'in söylediği savlanan hüküm/ceza kısımlarıdır. Bu nedenle biz hadisleri iki bölüme ayırarak inceleme yoluna gittik. Birinci bölüm öykü içeren metindir, bize göre bu bölümde kimsenin yalan söylemesine gerek yoktur, ikinci bölüm ceza bölümüdür, bu bölüm -Kur'an'a da muhalefet ettiğinden- uydurulmuş bölümdür. Bu nedenle az aşağıda kolaylık sağlaması için uydurulmuş hadis sözlerini siyahlayarak vereceğiz.

Hadislere geçmeden yöntemimizin kolay anlaşılır olmasını sağlamak niyetiyle örnek bir 'yalan metin' oluşturacağız:

'Atatürk 19 Mayıs 1919'da, olasılıkla pusulası bozuk, Bandırma adlı eski, köhne bir gemiye binip Karadeniz'de tehlikeli bir yolculuk yaparak Samsun'a ayak bastı. İlk işi suçlu çetelerle işbirliği yapmak ve köyleri, kasabaları basarak halkı soymak oldu.'

Sorumuz şu: Bu metin doğruyu yansıtıyor mu?

Çoğunluk "Elbette ki hayır!" yanıtını verecektir.

Oysa metnin öykü bölümü gerçekleri yansıtmaktadır, doğrudur; uydurma olan yalnızca eylem, hüküm bölümüdür.

Neden böyledir? Çünkü söyleyeceğimiz yalanı inanılır kılmak için

genel ve tartışmasız gerçeklere dayandırma gereksinimi duyduk.

Aklın yolu bir; nasıl biz yalanımızı inanılır kılmak için önemli bir gerçeği dayanak edindiysek, hadis uydurucuları da aynı yolu izleyip kendi yalanlarına gerçek olguları dayanak edinmiş olabilirler.

Bu nedenle uydurma hadisleri toptan dışlama yolunu seçmedik.

II- *Uydurma Hadis Çözümlemesine Örnekler*

Ele alarak çözümlemeye çalışacağımız aşağıdaki hadisler, farklı konuları işlerken alıntılamış olduğumuz, tanıdık hadislerdir. Yinelemenin sıkıcı bir yanı vardır, biliyoruz, ne var ki bu tür konular tartışılırken önümüzde başkaca bir seçenek bulunmamaktadır.

İşte o sözü edilen tanıdık hadisler:

İlk hadis:

'Ebu Zur'a şöyle dedi:

'- Ben ve Ebu Hureyre Medine'de Sait yahut Mervan'a (dikkat edilsin, Abbasiler iktidar olunca, evine resim yaptıran bu Mervan'ın mezarı açılmış ve kemiklerine hakaret edilmiş, mezarı içine pislenmiştir kç.) ait olarak bina edilmekte olan bir eve girdik. Ebu Hüreyre o evde suretler yapan bir ressam gördü.

'Bunun üzerine: Resulullah şöyle buyurdu diyerek yukarıdaki hadis gibi zikretti.'[215]

'- Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurmuştur: Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşan kişiden daha zalim kim vardır?'[216]

Biz hadisin birinci yarısında anlatılan olayların yaşanmış ve ifadelerin de doğru olduğunu düşünmekteyiz. Gerçekten de Ebu Hüreyre Medine'de bir eve gitmiş ve bu evin duvarlarına resim yapıldığını görmüş olabilir. Böyle bir eylemin uydurulmaya gereksinimi yoktur. Zaten kaynaklar evine resim yaptıran kişilerle Ebu Hureyre'nin bu bölgede sık karşılaştıklarını da yazmaktadırlar. Bu, dönemi için doğal bir şeydir.

Ne var ki Ebu Hureyre'nin aktardığı Peygamber sözleri tartışmalıdır. Onu yukarıda siyahladık. Tartışmalı olmasının nedeni, resim yapma eylemine girişenlere karşı Tanrı'nın sert tavır takınacağı ifadesidir. Hadislerin sağlam olmasında aranan ilk koşul Kur'an'a yüzde yüz uyumdur. Oysa ki hadisteki yaptırımı destekleyen tek bir Kur'an ayeti yoktur. Peygamber'in, Kur'an'a aykırı ya da Kur'an dışına taşan Tanrı görevlerini üstlenip -yani Tanrı'yı dışlayıp keyfi ceza önermesi- hüküm vermesi İs-

215- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372
216- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 372

lam inanç felsefesine aykırıdır. Bu bağlamda bu sert Tanrı tavrını içeren bilgi uydurulmuş olmalıdır. Gerekçelerini yukarıda ayrıntılarıyla işlemiş, bunu, Ebu Hureyre ve İbn Abbas gibi hadis aktarıcılarının muhalefete düşmüş olmasının verdiği hırçınlığa bağlamıştık.

İkinci hadis:

'Ebu Hureyre (r)'den. Dedi ki:

'- Bir kere Cibril aleyhisselam Resulullah'ın yanına girmek için izin istemiştir. Resulullah (s) ona "gir" diyerek izin vermiştir. **Fakat Cibril: Şimdi ben senin evine nasıl girebilirim? Çünkü** senin evinde bir takım at ve insan misallerini ihtiva eden bir perde asılıdır. **Ya bu resimlerin başlarını koparmalısın, yahut bu perdeyi indirip onu yere yayılan bir yaygı yapmalısın. Biz melekler zümresi, içinde resimler olan eve girmeyiz, diye cevap verdi** (Tahavi).'[217]

Bu hadisin de gerçek olan kısmı normal harflerle olanıdır.

İslam tasarımı gereği müminlerin kuşku duymadığı şeylerin başında gelen, melek Cebrail'in sık sık Peygamber'i ziyaret etmesidir. Dolayısıyla bu haberin doğruluğunu tartışmak, İslam'ı tartışmak olur ve bu da bizim konumuzun dışında kalır. Ne var ki siyahladığımız bölüm yine Kur'an hükümlerine aykırıdır. Birincisi, Kur'an, resim yasağı konusunda herhangi olumlu ya da olumsuz ayet içermemektedir. Bu haliyle meleklerin -Tanrı iradesine karşı gelen- olumsuz tutum takınmaları düşünülemez. Eğer Cebrail böyle bir tavır takınmışsa, Tanrı emrine uymamış, kendi başına hareket etmiş demektir. İkincisi ise hadis şarihlerinin tartıştıkları haklı gerekçedir; hadisteki yaklaşım doğru olsaydı, her insanda, dolayısıyla Peygamber'in omuzlarında oturan ve anında sevap ve günahları deftere kaydeden meleklerin de resim olan o eve o güne dek girip çıkmamış olmaları gerekirdi.

Bütün bu gerekçelerden ötürü söz konusu hadisin siyahlanmış bölümü sırf karşı tarafı zora sokmak için uydurulmuş muhalefet partisi sözleri olsa gerektir.

Üçüncü hadis:

'Müslim dedi ki: Ben Nadrubnu Ali el-Cehdami'nin huzurunda okudum, o da Abdul' A'la İbn Abdil A'la'dan. Bize yahya İbn Ebi İshak, Said İbn Ebi'l-Hasen'den tahdis etti. O şöyle demiştir: İbn Abbas (r)'a ressam bir kimse geldi ve:

'- Ben şu suretleri resmederek geçinirim. Bunlar ve sanatım hak-

217- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 370

kında bana bir fetva ver, dedi. İbn Abbas ona:

'- Bana yaklaş dedi. Ressam ona yaklaştı. İbn Abbas elini bu fetva isteyen ressamın başı üstüne koyarak:

'- Şimdi sana ben Resulullah (s)'tan işittiğim bir hadisi haber vereceğim (iyi dinle). **Ben Resulullah'dan işittim o: "Her musavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet gününde (Allah) hayat verir de o canlı suret de cehennemde kendini yapan sahibine azap eder" buyuruyordu dedi.**

'Bunun ardından İbn Abbas ressama karşı devamla:

'- Eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen ağaç resmi ve hayat sahibi olmayan vücut kısımlarının resmini yap, dedi.'[218]

Bu hadisin birinci bölümünün ve hatta tümünün gerçekten yaşandığına inanmaktayız. Yani Peygamber'in yaşadığı yıllarda sorun yaşamadan mesleğini icra edip ailesini geçindirirken Emeviler döneminde -İbn Abbas, Ebu Hureyre gibi- bazı güvenilir kişilerin resmin yasak oluşundan söz ettiğini duyup kafası karışmış olan bir ressam, Peygamber'in amcası olması nedeniyle güven duyduğu İbn Abbas'a gitmiş ve fetva istemiş olabilir. Belli ki ressam, İbn Abbas'in Peygamber gibi davranarak 'resim yapmakta şer'en bir sakınca yoktur' diyeceğini ummuştur. Yani beklenti, İbn Abbas'ın kendisini desteklemesidir. Ne var ki İbn Abbas, yeğeni Ali ile Haşimi soyunun Emeviler'e karşı muhalefet örgütünün liderlerinden biridir ve Emeviler'in siyasetini hoş gören bir fetva vermesi olası değildir. Bu yüzden 'Peygamber'in, resim yapanın öte dünyada Tanrı tarafından cezalandırılacağını söylediği' yalanını uydurmuş olmalıdır.

Hadislerdeki ilk sakınca, öngörülen ceza içerikli yaptırımların Kur'an'a uymuyor olması, ikinci sakınca ise Peygamber'in -yetkili olmamasına karşın- Tanrı ayarında ceza hükmü önermesidir. İslam öğretisine göre böylesi ne melekler, ne peygamberler, ne de halifeler ve peygamber akrabaları için geçerlidir. Melek, Cebrail de olsa, Peygamber, Muhammet de olsa kimse Tanrı katında ayrıcalıklı değildir; tek hüküm verici Tanrı'nın kendisidir. Bu, Tevhit yapılanması gereği böyledir.

Peygamber bu olgunun bilincinde olduğu için konuyla ilgili açık tavır takınmış, 'hayatı boyunca hiçbir sözünün kayda geçirilmesine izin vermemiş, kayıt yapanları gördüğünde de azarlamıştır.[219]

Öztürk, Yeniden Yapılanma adlı eserinde Peygamber sözleri oldu-

218- Müslim; Sahih-i Müslim 6, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayımcılık, s. 370
219- Öztürk, Yaşar Nuri; Yeniden Yapılanma (Kur'an'a Dönüş), Yeni Boyut, s. 22

ğu söylenen hadisler konusunda şu uyarılarda bulunmaktadır:

'Kur'an, tahrim (haram kılma, ceza önerme kç.) yetkisinin Allah'ın tekelinde olduğunu, bu yetkinin insan tarafından kullanılamayacağını açıkça ifade etmektedir. (bk. Nahl, 116; En'am, 145) Kur'an'a göre, bu yetki, peygamberler tarafından da kullanılamaz. (Tahrim,1; En'am 145) Çünkü sonuçta onlar da insandır. İnsana din koyuculuğu sıfatı verilmemiştir. Tahrim ise, dinin en hayati fonksiyonudur. Bu fonksiyonun Allah ile paylaşılması, şirk yani Allah'ın yanına yedek ilah eklemek demektir.

'..İslam Peygamberi söz konusu edildiğinde bir şeyi daha gündeme getirmeliyiz: Hz. Muhammed'e isnat edilen her söz (özellikle söz), fiil ve kabul, gerçekte onun değildir. Bunların, Peygamber'e ait olanlarıyla ona ait gösterilenleri birbirinden ayırmada da güvenilir tek dayanak yine Kur'an'dır.'[220]

Öyleyse şunu diyebiliriz: Bu durumlarıyla sanat içerikli hadisler, ikinci yarılarında ceza hükmü içermeleri nedeniyle hem Peygamber'e iftira niteliğindedir, hem de Tanrı'ya 'şirk' koşma araçlarıdır.

Kısacası şahsımızda hakim olan düşünce, hadislerde anlatılan öykülerin pek çoğunun doğru, sonuna eklenen ceza öngörücü kısımların ise uydurma olduğu varsayımıdır.

Sözü daha fazla uzatmanın bir anlamı yok. Hadisler yalnızca resim ve heykel sanatçılarına insafsız davranmış değildir. Müzik sanatçıları da bu uydurulmuş metinlerin saldırısına, en az plastik sanat yapanlar kadar uğramışlardır. Hem de Peygamber'in aksi yöndeki uygulamaları kaynaklarda ve ortalıkta dururken. Bizim duygularımızı da yansıttığı için, bu bölümü değerli ilahiyatçı Süleyman Uludağ'ın insanın içini burkan şu metnini aktararak bitirmek istiyoruz.

Diyordu ki Uludağ:

'Uydurulan hadislerle; güzeli seven, hoş nağmelerle okunan kıraattan zevk alan, evinde def çalınan ve türkü söylenen, düğünlere giden, düğünlerde def çalınmasını ve şarkı söylenmesini isteyen, çalındığı zaman dinleyen, neşeli, güler yüzlü ve hayatın insanı bir Peygamber'in sırtına bir cübbe geçirilmiş, hep zikrü tesbihle meşgul olsun diye bir eline tesbih, oynayan, şarkı ve türkü söyleyenleri haşlasın diye diğer eline bir asa verilmiş, riyazat ve mücahedat ile benzi soldurulmuş, takatsız ve fersiz hale getirilmiş, halktan tecrit edilmiş ve kuşe-i inzivaya oturtulmuştur. Yani taassup ve cehalet Hz. Peygamber'i böyle bir hüviyet içinde

220- Öztürk, Yaşar Nuri; Yeniden Yapılanma (Kur'an'a Dönüş), Yeni Boyut, s. 20-22

görmüş ve göstermiştir. ... en-Nablusi'nin dediği gibi **Allah'a ve Resulüne iftira** ve bühtan eylemişlerdir.'[221]

Bu hüzünlü siteme vicdanı olan kim katılmaz ki!

H- Selçuklu ve Osmanlı'da Resim ve Heykel

Önemini bilmemize karşın Selçuklu ve Osmanlı resim-heykel sanatı konusunu işlerken kapsamlı ayrıntıya girmeyeceğiz. Çünkü biz bu incelemenin çerçevesini yalnızca İslam'da resim ve heykel konusuyla sınırlamıştık. Resmi dinleri İslam olsa da bu iki devlet, tipik Türk devletleridir ve bizim kümelememize göre söylersek, onlar Türk sanatı çerçevesinde incelenirse doğru bir iş yapılmış olur. Öte yandan İslam inanç tasarımı büyük oranda Abbasiler tarafından tasarlanmıştı. Selçuklu ve Osmanlı dönemi ise bu oluşumun yalnızca uygulama dönemleridir. Böylesi, İslam açısından önemsiz bir ayrıntıdan başka bir şey değildir.

I- *Selçuklular'da Resim-Heykel*

Suut Kemal Yetkin konuyla ilgili şu notları düşmüştür:

1- Üzerinde muhtelif resimler bulunan Selçuklu sikkeleri...[222]

2- XIII. asır Selçuklu sanatından kalma melek, muharip, avcı şeklindeki bazı kabartmalarla figürlü fresk parçalarını Konya Müzesi'nde görmek mümkündür.

3- Selçuklu saraylarının yıkıntıları arasında bulunan bağdaş kurmuş, sol eli göğsünde, sağ eli zarif bir şekilde yana doğru uzanmış olan bir prensin portresi; deseni, ifadesi, soluk tirşe rengi ile bilhassa dikkat çekicidir.

4- Divriği Ulu Camii'nin bitişiğinde, onun devamını teşkil eden Daru'ş-Şifa'nın cephesinde, sonradan taassup devirlerinde yukarı kısımları kırılmış, yalnız birinde örgülü saçlar seçilen iki insan başı...

5- Sıvas'ta Çifte Minareli'nin karşısındaki I. Keykavus Daru'ş-Şifası'nın avlusunda, büyük eyvanın kemer köşelerinde, aşınmış olmalarına rağmen hâlâ farkedilen iki insan başı.

6 - Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin, nakkaş Aynuddevle tarafından portresinin yapılmasına müsaade ettiği, bunların kopya edilerek çoğaltıldığı bilinmektedir.[223]

221- Uludağ, Süleyman; İslam Açısından Musiki ve Sema, İrfan Yayınevi, s. 157-158
222- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, 1954, s. 8
223- Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, Güven Basımevi, 1954, s. 7

Yetkin'in haber verdiği bu son öykünün kaynağı, Ahmet Eflaki'nin Ariflerin Menkıbesi adlı eseridir. Son derece ilginç ayrıntılar betimleyen bu metin, çağdaş Türk resim sanatçılarını kıskandıracak türden hoşluklar içerir. Okuyun, kararı kendiniz verin.

Diyor ki Eflaki:

'Zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve sultanın karısı olan Gürcü Hatun (Tanrı rahmet etsin) hanedanın (Mevlana hanedanının kç.) muhiplerinden (sohbet arkadaşlarından kç.) ve has müritlerindendi. Daima Mevlana'nın verdiği şevkın ateşi içinde yanıyordu. Tesadüfen Kayseri'ye gitmek istedi. Sultan onu reddedemezdi; çünkü o kadın, seçkin ve metin rey sahibi bir kadındı. Fakat Gürcü Hatun Mevlana Hazretleri'nin ayrılığı ateşinin yüküne tahammül edemezdi. O zamanda resim yapmada ikinci bir Mani olan bir ressam vardı. kendi sanatı hakkında "Mani, bizim resmimiz karşısında aciz kalır." derdi. Buna Aynuddevle-i Rumi derlerdi. Sultan, Mevlana'nın resmini bir kağıda çizmesi için ona hediyeler verdi. Yollarda Gürcü Hatun'a yoldaş olması için resmin son derece güzel yapılmasının icap ettiğini söyledi. Sonra Aynuddevle birkaç memurla (emin) beraber bu meseleyi bildirmek üzere Mevlana hazretlerine geldi. Baş koyup uzakta ayakta durdu.

Abbasi kökenli resim yasağının sürdüğü dönemlerde Selçuklu'da sanat: Sağda İran Selçuklusu dönemi yörük kadın heykeli (1200), altta, İnce Minareli Cami rölyeflerinden, avlanan leopar motifi, altta sağa, Ulucami rölyeflerinden iki evrenli aslan motifi, altta solda, Anadolu Selçuklu çini örneğinde tavus kuşu motifi.

'Aynuddevle daha ağzını açmadan Mevlana "Yapabilirsen ne ala!" dedi. Ressam birkaç tabaka mahzeni kağıt (kağıdı mahzeni) getirerek kalemi eline aldı ve Mevlana'ya döndü. Mevlana ayakta duruyordu. Ressam bir defa bakıp yüzünü çizmekle meşgul oldu. Bir yaprak kağıt üzerine son derece güzel bir resim yaptı. İkinci sefer tekrar baktı. Fakat Mevlana'nın önce görmüş olduğu şekli değişmişti. Başka bir kağıt üzerine bir resim daha yaptı. Çehresini tamamladıktan sonra şeklin yine başka türlü olduğunu gördü. Bunun üzerine yirmi tabaka üzerine çeşit çeşit resimler çizdi...'[224]

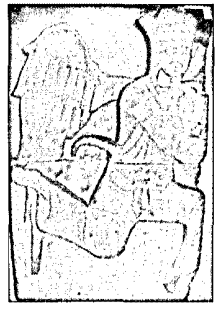
224- Ahmet Eflaki; Ariflerin Menkıbeleri, Çeviren: Tahsin Yazıcı, MEB, s. 458-460

Osman Şekerci'nin notları şöyle:

1- Rum ressamlarından Alaeddin Thrayanus Mevlana sayesinde İslamiyeti kabul etti, Ayrıca bu ressamlar arasında Mevlana müritlerinden Bedreddin Yavaş ve Şehabeddin adlı iki Türk ressam vardı.

2- Selçuk devrinde resim sanatının geliştiği bir saha da kumaş sahasıdır. Alaeddin Keykubat'a ait bir kumaş üzerinde arslan resimleri bulunuyordu.

Solda Selçuklu etkisinde Mısır Türkmen kadın figürü rölyefi (1100), alttaki iki resim 1251'de üretilmiş Karatay çini örneklerinden eşek ve insan başlı aslan figürleri, en altta solda İnce Minareli Cami'nin insan figürlü rölyeflerinden koşan melek motifi.

3- Alaeddin Keykubat Konya surlarını inşa ettirirken, surlar üzerine, bir yandan Kur'an ayetleri nakşedilmesini, bir yandan da "mimar ve ressamlara" kabartma tasvir ve heykeller (temasil) yapılmasını emretmiştir.

4- XII. asırda, II. Kılıçarslan zamanında Konya'da "Kamareddin bahçesi"nde mermer üzerinde ve bir kemer altında, biri erkek ve biri kadın olmak üzere iki heykelin mevcudiyetidir...

5- XII. asırda da Konya Camii'nin yanında beyaz mermer bir kaide üzerinde mermerden yapılmış erkek, kadın iki heykel daha bulunduğu kaydedilmiştir.

6- Birgi'de Aydınoğlu Mehmet Bey'in sarayında bir havuz ve köşesinde, ağızlarından su akan, arslan heykelleri vardır.[225]

S. Tansuğ şu bilgileri verir:

1- Konya'da Alaaddin Köşkü, Beyşehir gölü kıyısında Kubadabad sarayı gibi yapıları süsleyen resimli çiniler insan ve hayvan figür üslubunun nasıl gerçekçi bir yöne girdiği konusunda fikir verirler.

2- Eflaki, Mevlana'nın ressamı Aynuddevle başta olmak üzere, Şehabettin Guyende ile Kaluyan ve Kelhuk bin Abdullah kimlikleri tartışmalı sanatçılardan söz ediyor. Bunların yanı sıra Mehmet bin Abdullah, Yusuf bin İsa, Yusuf bin Hamza gibi sanatçılar da Selçuk çağı nakkaşları ya da ressamları arasında sayılıyorlar.

225- Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik Yayını, s. 81

3- Mevlana Celalettin Rumi, resim sorununu kendi derin düşünce özü içinde defalarca dile getirmiş bir kişiydi. Onun resme karşı olan bu yoğun ilgisi elbetteki somut verilere dayanıyordu. Bu dönemde yapılan resimler, muhtemelen yalnız yazma sayfalarının arasındaki minyatürlerden ibaret kalmıyor, belki duvarlarda fresk tekniğiyle yapılmış eserleri de kapsıyordu.

4- Paris'te Bibliotheque Nationale'de bulunan ve 1271 yılında Konya Aksaray'ında Nurettin Sivasi tarafından kaleme alınmış olan bir yazma eser, Bizans etkilerini taşıyan minyatürleri kapsar. Bu minyatürlerdeki çok başlı melek figürleri Hint resim sanatından da esinlenmiş olmalıdır.[226]

Şimdi de Osmanlı dönemine bakalım ve incelememizi bitirelim.

II- *Osmanlılarda Resim-Heykel*

Ahmet Yakutcan'dan:

1- Osmanlı'nın bünyesinde yetişen nadide fıtratlardan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi mütalasını şu şekilde arzediyor; 'Bir insanın yaptığı surete can vermesi ilelebet kabil olamayacağından, azabı da ebedi olması lazım gelir.'[227]

Solda, İtalyan ressam Gentile Bellini'nin Fatih Sultan Mehmet portresi (1480), sağda, bu ressamlardan etkilenen Şiblizade Ahmet / Sinan Bey'in Gül Koklayan Fatih portresi.

Şekerci'nin tesbitleri:

1- Osmanlı sultanlarının resimlerini (portrelerini) yaptırıp sarayın bir kısmını onlarla süslemeleri XV. asırdan itibaren başlar. Fakat onlar bunu gizli tutarlardı. Yakınları hariç bunların görülmesine müsamaha etmezlerdi. Bu, tamamen dini düşüncelerden meydana gelmiş bir durumdur.

2- Sadrı A'zam Kara Mustafa kendi resmini ve kendi çağdaşlarından bir kısmının resimlerini, işkenceden korkarak gizli bir odada koruyordu.

3- Sultan Süleyman'ın çağında yaşamış olan Haydar Bey'in yaptı-

226- Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, Remzi Kitabevi, s. 146-147

227- Yakutcan, Ahmet-Cuma Ömür; İslam'da Resim, Heykel ve Musiki, Nil Yayınları s. 23

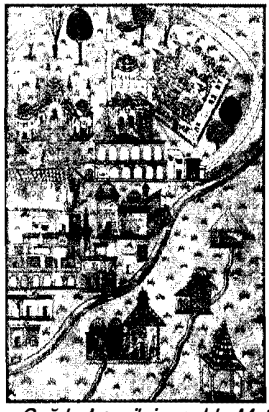
ğı I. Fransuva ve V. Şarl'ın resimleri...

4- 1479'da İstanbul'a hareket eden Bellini İstanbul'da çok iyi kabul görmüş ve II. Mehmet (Fatih) portresini yapmıştır.

Tansuğ'un aktardıkları:

1- Şair Latifi (bir) şiirinde Murat II (1421-1451) ve Mehmet II (1451-1481) zamanında çalışmış olan ressamın gerçekçi üslubu üstüne dikkati çekmiştir.

2- Fatih II (Fatih Sultan Mehmet) ..sarayına Gentile Bellini, Constanza da Ferrera gibi ünlü İtalyan sanatçılarını çağırmıştır. Bellini bu arada Fatih Sultan Mehmet'in büyük ün kazanan portresini meydana getirmiştir.

Sağda Levni'nin, solda Matrakçı Nasuh'un minyatürleri.

3- Söylentiye göre Fatih zamanında sarayda çalışan bazı Batılı ressamlar, Beyazıt döneminde çalışma imkanı bulamamışlar ve kendi üsluplarında yaptıkları resimlere sarayda yer kalmamıştır. Bu resimlerin tahrip edilmiş olduğu bile düşünülebilir.

II. Beyazıt döneminden başlayarak 19. yüzyıla dek -halk sanatı hariç- Osmanlı topraklarında heykel sanatı hiç görülmemiş, resim ise minyatür olarak yaşamını sürdürmüştür. Bu dönemin çok ünlü nakkaşları, tezhip ve hat ustaları vardır ama hepsinin ürettiği bezeme işidir, hiçbirininki plastik değerde sanat eseri değildir.

Ta ki 19. yüzyılın içinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulana dek.

Bu kurumun yetiştirdiği sanatçıların yüzleri Batı'ya dönüktür ve dönemin bazı sanatçılarının adları şöyledir:

Hüseyin Giritli, Osman Nuri, Hilmi Kasımpaşalı, Mustafa, Salih Molla Aşki, Ahmet Ziya, Fahri Kaptan, Hüseyin, Ahmet.

Mühendishane ve Harp Okulu gibi askeri kurumlarda eğitim gören ressamların çoğu Batı ülkelerine giderek bilgi ve becerilerini geliştirecek etkinliklerde bulunmuş, döndüklerinde bu kazanımlarını tuvale başarıyla yansıtmışlardır. Çağdaş Türk resminin temelini atan sanatçılar bunlardır ve ürettikleri eserler de tam anlamıyla plastik değere sahip eserlerdir.

Bu dönemin asker ressamlarını da unutmamak gerekir. Bazılarının adları da şöyledir:

Üstte Şeker Ahmet Paşa'nın, altta solda Halil Paşa'nın, sağda Osman Hamdi Bey'in birer tablosu.

Ferik İbrahim Paşa, Tevfik Paşa, Hüsnü Yusuf Bey, Osman Nuri Paşa, Şeker Ahmet Paşa, Halil Paşa, Hüseyin Zekai Paşa, Süleyman Seyit Bey, Hoca Ali Rıza.

Bir de Osman Hamdi Bey var. Osman Hamdi Bey'i yalnızca ressam kişiliği ile anmak bu büyük insan için haksızlık olur. O, hem 1 Ocak 1882'de Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şâhâne'nin, yani sonraki adıyla Güzel Sanatlar Akademisi'nin, en yeni adıyla Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin, hem de 13 Haziran 1891'de çağdaş anlamda müzeciliğimizin başlangıcı olan Müze-i Hümayun'un, şimdiki adıyla Arkeoloji Müzesi'nin kurucusudur.

Bu değerli kurumları oluşturmakla kalmayan Osman Hamdi Bey, aynı zamanda bu kurumların ilk yöneticiliğini de yapmıştır. Onun çabalarıyladır ki Batılı arkeoloji yağmacılarının önü kesilmiş, topraklarımızdan çıkan antik eserler ülkemiz sınırları içinde korunma altına alınarak tasnif edilmiş, tanımları ve tarihlemeleri yapılarak dünya yurttaşlarının hizmetine sunulmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi bu değerli hizmet anlayışını yeni yaşamında benimsemiş ve Osman Hamdi Bey'in açtığı yoldan yürümeyi sürdürmüştür.

Sonuç Olarak

"İslam'da resim yasak mıdır?" diye sormuş, bunun yanıtının kolay olmadığını söylemiştik. Çünkü bizi ve insanları ilgilendiren, dinin günlük hayattaki uygulamalarıydı; yasak ortadaydı. Bunun kanıtı camilere günümüzde hâlâ dini içerikli de olsa resim sokulmamasıdır. Ayrıca "İslam'da resim yasağı yoktur" diye düşünen din bilginlerinin bile evlerine resim asmadıkları herkesin bildiği bir gerçektir. Resim yapanlara ise halk içinde, günahı, cehennemde yanmayı bile bile göze almış kişiler gözüyle bakıldığını biliyoruz. Şu an ünlü bir çizer olan bir okul arkadaşım Anadolu'da yaşayan annesinin yanına gittiğinde, annesinin ona artık bu günah işlerinden vazgeçip adam gibi namuslu bir iş tutmasını, yoksa bu dünyada yaptığı canlı resimlerinin öte dünyada dirilip kendisine eziyet edeceğini söylediğini anlatmıştı. Annesi için asıl korkulu durum, sürekli canlı varlık resmi yapan oğlunun, öte dünyada kendisine eziyet edecek olanların sayısını gün gün çoğaltmasıdır.

Böyle düşünenlerin sayısı hiç de az değildir.

Ne var ki günümüzde bu görüşün egemen olması, bizi, İslam din tasarımının özünün de böyle olduğu çıkarımına götürmemelidir.

İslam Peygamberi, bir Çoban Kültü üyesi olduğundan, çocukluğundan başlayarak kervan tüccarlığı işiyle ilgilenmiş, çeşitli bölgelere gitmiş, çeşitli kavimlerden insanlar tanımış. Bu ona çeşitli kültür ritüellerinin insanlar arasında bire bir uygulanışına tanıklık etme olanağı sağlamış olabilir. Onun bunca -hukuk, ekonomi ve toplumbilim açısından- bilgili, görgülü ve deneyimli oluşu, böyle bir yaşam biçiminin sonucu olsa gerektir. Ulaştığımız bilgiler ışığında, böylesi donanımlı kişiler için günümüzde kullanılan terimle söylersek, Peygamber, olasıdır ki çağının ender yetişen bir entelektüeliydi.

Kuruluşlarında insanı öne çıkardığı bilinen kendinden önceki dinlerin nasıl Çiftçi Kültü çıkarlarına uydurularak yozlaştırıldığını, kölecili-

ğin geri getirilip sanat üretiminin horlandığını gören Peygamber, engin bilgi ve deneyimi ile kavmini yeniden eski dinlerinin -örneğin Yahudilik ve Hıristiyanlık, belki de şamanıl- katışıksız öğretilerine dönmeleri için uyarmaya başlamış, onlara unuttukları, terk ettikleri iyi şeyleri anımsatarak yeniden insanca yaşama ilkelerine davet etmiştir.

Bu davetin kolay kabul görmediğini belgeler bize açıklıyor.

Neden böyle olmuştur?

Çünkü Peygamber, Musa ve İsa din tasarımlarının bozulmamış ve yerleşik Çiftçi Kültü'ne uyarlanmamış hallerine geri dönüşün üç noktasının altını açıklıkla çizmişti: Kölecilikten olabildiğince uzak durun, malınızı yoksul komşunuzla paylaşarak kamusal ortak yaşayın, resim-heykel-müzik gibi sanatlara değer verin.

Çiftçi Kültü, yerleşik tarım toplumunun öğretisi olduğu için bu tür öneriler onların temellerine saldırı anlamı taşımaktaydı. Köle kullanmak onların vazgeçilmez yaşam biçimiydi. Kölelerden vazgeçerlerse tarlada kim çalışacak, sığırları kim güdecek, ağır ve insanlık dışı görülen işlerin altına kim girecekti? Mal varlığını paylaşmak da ürkütücü önerilerden biriydi. Musa ve İsa'nın sofrayı ve kamusal paylaşımı 'Tanrının Krallığı' olarak nitelemeleri bir şeyi değiştirmezdi. Onlar çok eskilerde kalmıştı. Yeni hayat mal birikimi öneriyordu. Sanat üretimi ise tamamen bir işgücü kaybıydı. Resim ve heykel gibi alındığında yenemeyen, içilemeyen, doğuramayan bir nesneye para vermek akılsızca bir israftı. Hayal üretmek ve hayale para akıtmak akılsız, hayalperest çobanların işiydi.

İslam Peygamberi, doğru bildiğinde ve insanca olan önerilerde direnince vatanı Mekke'de büyük baskılara uğradı ve Medine'ye kaçarak canını kurtarmak zorunda kaldı. Bu kentte kabul gördü. Çünkü bu bölgenin yerleşik halkı Yahudi'ydi ve Peygamber'in önerdikleri de Tevrat'la büyük ölçüde uyum gösteriyordu.

Peygamber her şeyi tümden yitirmektense bazı şeyleri öne çıkarmayarak öğretisini tebliğ etmeye karar verdi. Bu karar içinde köleciliğe ve sanata ilişkin olan fikirler de vardı. Sözünden caymamıştı, ama bu konuları işlerken kör gözüne parmağım türünden bir tavır içinde değildi. Uluslararası hukuka da aykırı davranamazdı. Yani örneğin, köle edinmek yasaktır, herkes evini resim ve heykelle donatsın demiyordu. Bunun yerine eline geçen ve kendisine hediye edilen kölelerin tamamına yakınını bedelsiz azat ediyordu. Suç işleyen tüm müminlerin günahının bağışlanması için bedel olarak köle azat etmesini şart koşuyordu. Kölelerin günlük yaşamını çekilir hale getirmek için sahiplerine kısıtlamalar getiriyor, iyi davranışları karşılığında sevap kazanacaklarını bildiriyordu.

Sanat, özellikle resim ve heykel için de durum aynıydı.

Kaynaklar, Peygamber seferde iken karılarının kendisine dönüş armağanı olarak kent pazarından üstü insan, kuş ve kanatlı atlarla süslü yastıklar aldığını bildirmektedirler. Yine kaynaklar, Peygamber'in resimlerle dolu evinde resimlere yönelerek namaz kılmakta bir sakınca görmediğini söylemektedirler. Öyle ki Cebrail vahiy getirdiğinde bile Peygamber'in evinin önünde ahşap heykellere -olasılıkla Hubal tanrının heykeli- rastlamaktadır. Yatak örtülerinin ve evinin perdelerinin de canlı varlık resimleriyle süslü olduğunu bilmekteyiz. Tek yaptığı bu resim ve heykel yüklü kumaşların yerini ve fonksiyonunu değiştirmektir.

Bu aşamada insanın aklına şu soru takılıyor:

Böylesine sanatla iç içe yaşamış bir peygamberin getirdiği o sevecen din, nasıl olmuştur da günümüzde katı, sanat düşmanı, yasakçı, asık suratlı bir din haline gelmiştir?

Bunun nedenini, Peygamber'in yaklaşık 22/23 yıllık uygulamasından sonra kurulan İslam devletlerinde Çoban Kültü'nün gerilemesi ve Çiftçi Kültü'nün egemen olmasında aramak gerekmektedir.

Gerilemenin ilk belirgin örnekleri halife Osman zamanında yaşanmıştır. Osman, Emevi soyundan bir kimseydi ve iktidarı süresince Haşimi soyunu devlet kademelerinden uzak tuttu. Yukarıda belgeleriyle kanıtladığımız gibi Mekke kenti ahalisi tipik bir Çoban Kültü, Medine ise Yahudi nüfusun yoğunluğu nedeniyle yerleşik hayata geçmiş Çiftçi Kültü kentiydi. Emevi soyu Mekke kenti üyesi olmasına karşın, özellikle Muaviye'nin Bizans'la teması nedeniyle bir hayli Çiftçi Kültü'ne yönelmişti. Artık acımasız bir köleci tavır içindeydiler. Nitekim onları devletin her kademesine dolduran halife Osman'ın oğlu Maveraünnehir'den toplayıp köle yaptığı Türk prenslerini Mekke'ye getirerek en aşağılayıcı tavırla çalıştırmaya başlamıştı. Köle olmuş Türk prensleri bu insanlık dışı muameleye isyan ettiler, Osman'ın oğlu Sait'i öldürüp bir dağa sığınarak kendilerini savunmaya çalıştılar. Böylesi bir tavır, Çoban Kültü'nden olan Peygamber'in yaşamında hiç görülmemiş ama uygulamaların Peygamber adına yapıldığı söylenmiştir.

Kısaca söylersek, köleciliğe ve mal birikimci yaşama dönüş, esasen Emeviler zamanında olmuştur.

Sanat konusunda ise Emeviler, Çoban Kültü tavrı takınmışlardır. Söylediğimiz gibi, ne de olsa onlar Mekke'liydiler ve her ne kadar köleci Çiftçi Kültü'ne geçseler de damarlarında hâlâ Çoban Kültü kanı dolaşıyordu. Bu nedenle -işgal ettikleri ülkelerde heykel yakmalarına karşın- resim ve heykel konusunda katı durmadılar. Özellikle valilerin evlerin-

de ve halife çöl saraylarında Peygamber'in yolunu izleyerek sanata serpilme şansı verdiler. Üretim alanında acımasız köleci duran Çiftçi Kültü insanıydılar, günlük yaşamlarında ise geçmişte oldukları gibi Çoban Kültü kimliğine bürünüyor, müzik, dans, resim, heykel gibi sanatlarla gönüllerini eğlendiriyorlardı.

Emeviler'in bu tutumu, 750 yılında yıkılıncaya dek sürdü.

Artık Bizans sanat kırıcılığına başlamış, içte muhalefete düşen Peygamber'in akrabası Haşimiler eski Yahudi-yeni Müslüman din önderlerinin etkisiyle muhalefeti tırmandırmışlar, onların kültür desteği ile muhalefet felsefesi oluşturarak iktidarı ele geçirme haritası çizmişlerdi. Bu akıl verici Yahudi kökenli Müslümanlar eski köleci ve sanat düşmanı kimliklerini yitirmediğinden onları rehber edinen Haşimiler de zaman içinde köleci ve sanat kırıcısı oldular.

750 yılında Mevali'nin temsilcisi Ebu Müslim önderliğindeki muhalif dalga birkaç yıl içinde Emevi saltanatını yıktı ve tam anlamıyla köleci-çiftçi olan Abbasiler'i iktidara taşıdı. Çoban Kültü insanı olan Müslim, onları kendisi gibi Çoban Kültü'nden sanıyordu, ama çok kısa sürede dostlarının entrikacı ve ahlak yoksunu Çiftçi Kültü insanı olduklarını gördü. Bu farkındalık, onun Abbasiler tarafından katledilmesini önleyemedi.

Böylece tam bir Çiftçi Kültü anlayışı, Peygamber'in kurduğu Çoban Kültü öğretisinin üstüne oturdu.

Ne var ki Çoban Kültü ögeler taşıyan Kur'an, devleti istedikleri gibi emperyal yapmalarına izin vermiyordu. Bu sorunu çözmek için yeni bir yol tuttular ve Emeviler döneminde kulaktan kulağa dolaşan Peygamber sözlerini toplayıp kağıda geçirmeye başladılar. Zaten yeni devlete adını verdikleri dedeleri İbn Abbas, daha Emeviler'in ilk yıllarında muhalefet malzemesi olarak yeğeni Peygamber'den duyduklarını aktarıyor, kendi gerekli gördüğü cezai önermeleri de onun sözlerinin sonuna ekleyerek fetva veriyordu. Böylesi, devletin yeni sahibi Abbasoğulları'nın temel öğretisi oldu. Ondan ve ona yandaş olan Peygamber yakınlarından öykülenen sözler toplandı ve dev hadis kolleksiyonları oluşturuldu. Böylece Kur'an'a başvurma gereği ciddi boyutta geriledi. Fıkıh inşa eden uzmanlara da bu yeni kaynak rehberlik etti. Böylece emperyal kurumun temellendirilmesine başlandı ve ilk İslam İmparatorluğu kurulmuş oldu.

Artık sıra bu imparatorluğun genel yönetimi ve günlük hayattaki uygulama kurumlarının oluşturulmasına gelmişti.

İslam geleneğinde emperyal kurumlar yoktu. Böylesi Arapların

geçmişinde de görülmüş şey değildi. Onlar hep kabile federasyonu örgütlenmesiyle yaşamışlardı ve bu sistem kendi içinde imparatorluğa kıyasla çok fazla demokratik ögeler taşıyordu. Yeni devlet modeli olan imparatorluk, böylesi özgürlükçü ögeleri kaldıracak cinsten bir yönetim şekli değildi. Onun için İslam dışından yeni bir emperyal model arandı. Bulundu da.

Yanı başlarında bu işi en iyi uygulayan emperyal devlet, Bizans'tı. Bütün yönetim ve uygulama kurumlarını oradan tek tek aktarmaya ve İslam devletine monte etmeye başladılar. Bunların başında resim ve heykel yasağı geliyordu. Çünkü onlar yeni devleti kurmadan yaklaşık 20 yıl önce Bizans konsül toplayıp kiliselerdeki resim ve heykelleri kırma kararı almıştı ve bunu da acımasızca uygulamaya koymuştu. Abbasiler kurulduğunda bu İkonakırıcılık uygulaması en şiddetli günlerini yaşıyordu. Üstelik dedeleri İbn Abbas da eskiden bu yasağın yolunu yapmıştı. İki unsur birleşince Abbasi yönetiminin kararsızlığı ortadan kalktı.

Açık alanlarda uygulanması yasaklanan resim ve heykelin bir yere hapsedilmesi gerekiyordu. O hapishane de kitaplar oldu. Tıpkı örnek aldıkları Bizans'ta olduğu gibi.

Ne var ki kendilerini iktidara getiren Mevali Müslümanlar ve diğer İslami ülke yöneticileri yeni bir İslam öneren bu Abbasi devletini tanımadılar. Birinci nedeni, liderleri Ebu Müslim'in, Abbasiler'in Bizans entrikasıyla tuzağa düşürülüp öldürülmüş olması, ikinci nedeni ise Abbasiler'in tersine, kendilerinin hâlâ Çoban Kültü'yle yaşayıp Peygamber yolunu izlemekte kararlı olmalarıydı. Çoban kökenleri emperyal uygulamalara izin vermiyordu. Bu nedenlerle merkezden kopan bu gelenekçi İslam devletleri Peygamber dönemindeki gibi resim ve heykel yasağına uymayarak sanatla iç içe yaşamaya devam ettiler. Abbasiler dönemine denk gelmesine karşın Mısır, Endülüs, İran, Mezopotamya ve hatta Anadolu Selçuklularının bu geleneği kendi bölgelerinde sürdürmüş olmaları, bu nedenledir.

Ne var ki halifelik makamının uzun süre Abbasiler'de kalması ve bu kurumun tüm Müslümanlar'a emredici özelliği olması, zaman içinde yeni rejimin tüm İslam ülkelerinde egemen olmasına yol açmıştır. Bunun en dramatik örneği Osmanlı'dır. Fatih gibi güçlü bir padişah bile tüm gücünü ve karizmasını kullanmasına karşın bu Abbasi çemberini kırmayı başaramamış, kendinden sonra gelen padişah hemen Rönesans geleneğine dur deyip Abbasi minyatür kültürünü yeniden devreye sokmuştur. Neden? Çünkü Fatih bilinçli, Akdenizli bir imparatordu ve Çiftçi Kültü gereği çobanlardan -İtalyan ressamlardan- sanat satın almayı gerekli

görüyordu. Oysa Fatih'ten sonraki saray yöneticileri Türkmen kökenliydi ve Kuruluş döneminin kabile federasyonu duygularıyla hareket ediyorlardı. Bu bir iç çekişmeye neden oldu. Çatışmayı Abbasi İmparatorluğu İslam'ını savunanlar kazanınca kabile federasyonu yanlısı Türkmen-Bektaşi unsurlar yönetimden uzaklaştırıldılar. Selçuklu'da etkili olamayan sanat kırıcılarının ardılları Osmanlı'da iktidarı ele geçirince Selçuklu'dan kalan resim ve heykel mirasını tam bir Bizanslı ikonakırıcı mantığıyla hareket ederek yok ettiler. Bu unsurlar zamanla öyle etkin ve saldırgan oldular ki, bazı güçlü sadrazamlar bile yaptırdıkları kendi portrelerini korku belasına kişisel saraylarının gizli odalarında tutmak zorunda kaldılar.

Bu anlayış ve uygulama aralıksız olarak 19. yüzyıla dek egemenliğini korumuştur. Artık 19. yüzyılda emperyal kimliğini ve gücünü yitiren Osmanlı, korunma içgüdüsüyle yeniden eski Çoban Kültü konumuna geri dönmeye yönelmiştir. Böylesi, çevresini kuşatmış olan çiftçi imparatorluklar karşısında kaçınılmaz bir şeydi.

Cumhuriyet, işte bu Çoban Kültü'ne geri dönüş içgüdüsü sayesinde kurulmuştur. Osmanlı'nın son çeyreğinde başlayan resim, heykel, tiyatro, müzik ve benzeri Çoban Kültü etkinliklerinin genç Cumhuriyet'te bu kadar kısa sürede benimsenip kabul görmesi bundandır.

Çağdaş Türkiye'nin anayasal emredici ögesi, dinin günlük hayatı devlet eliyle yönlendirmesini önleyici niteliktedir. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi devlet dini yoktur. Dolayısıyla da resim-heykel yasakçılığını Abbasiler'den günümüze dek korumuş olan İslam'ın, müminleri doğrudan engelleyici yetkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle ülkemizin eğitim kurumlarında insan temel hak ve özgürlüklerini zedeleyecek uygulamalar bulunmamaktadır. Eğitim, çağdaş bir eğitimdir.

Güzel sanatlar artık özgürdür ve yurttaşların temel hak ve özgürlükleri çerçevesinde genç Cumhuriyet'in anayasal güvencesi altında bulmaktadır. Cumhuriyet ayakta kaldığı sürece de bu böyle olacaktır.

DİZİN: Kişi, yer adları ve kavramlar

A
Abbasi: 52, 133, 161, 174, 204, 217, 220, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 255, 257, 258, 261, 265, 274, 275, 276
Abbasi zindanları: 231
Abbasiler dönemi: 161, 187, 225, 230, 275
Abdulhamit: 219
Abdulmuttalip: 229, 254, 256
açgözlü: 25, 109
açılış duası: 110
adalet istemi: 103
Adem: 34, 86, 112, 129, 252
Afrika: 26, 193, 194, 245
ahır: 111, 112
ahiret: 197, 255
ahkam tefsircisi: 175
ahlak: 34, 61, 203, 251, 274, 257
Aişe: 168, 169, 170, 181, 183, 184, 185, 201, 206
Akdeniz: 14, 44, 78, 79, 95, 99, 122, 123, 129, 135, 139, 140, 141, 146, 150, 151, 247, 249, 275
Akdeniz sanat tarihi: 122,
Alaeddin Keykubat: 267
Ali İbn-i Talip: 201
Ali-İmran: 166
Albrecht Dürer: 152
Allah: 35, 49, 55, 56, 58, 61, 64, 65, 70, 71, 72, 74, 78, 79, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 96, 100, 101, 104, 152, 164, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 180, 183, 185, 191, 192, 193, 196, 198, 202, 206, 209, 210, 212, 213, 215, 221, 225, 229, 233, 250, 258, 259, 261, 263, 264, 265
Allah'ın Resulü: 209
Altay: 26, 42, 44, 85, 117
Altay Tatarları: 85
Altay Türkleri: 117
altın bir buzağı: 64
ambar: 19, 37, 38
Anadolu: 26, 40, 85, 103, 156, 187, 194, 206, 235, 247, 266, 271, 275
anatomi: 42, 147, 148
Antik Akdeniz: 78
Antik Roma: 20, 31, 35, 113, 123, 136, 228
Antik sanat: 135
Antik Yunan: 6, 31, 44, 79, 144, 145, 187, 228, 235
antropoloji: 14
Arabistan: 103, 193, 195
Arap ırkçılığı: 224, 225, 241
Arap kahin: 254
arazi: 25, 207
Archimedes: 144
Aristokrat: 31, 47, 75, 77, 79
Aristotales: 19, 20, 25, 28, 31, 42
Arkeoloji: 14, 218, 235, 270
Arkeoloji Müzesi: 21, 288
artık emek: 19
artık-ürün: 19, 36, 50
Ashab-ı Suffe: 173
Askerler: 59, 61, 126, 127, 188, 189, 197, 226, 242
aslan: 59, 66, 69, 70, 91, 126, 152, 165, 213, 237, 243, 266, 267
Aslan, Ensar: 40
aşık çobanlar: 113
atalar dini: 33, 72, 77
atalar Tann'sı: 77, 83, 84, 90, 94, 115
ateş: 38, 44
ateş ehli: 171, 173, 180
atmosfer basıncı: 140
Aton dini: 32, 57, 77, 90
av: 15, 16, 21, 23, 265, 266
Avrupa halk dini: 139
ayaklarını yıkama: 108
ayet: 5, 30, 33, 34, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 95, 100, 101, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 135, 152, 161, 162, 163, 164, 165, 16+6, 167, 179, 180, 182, 185, 194, 196, 197, 201, 215, 250, 253, 255, 256, 258, 261, 262, 267
ayin: 113, 117, 129,
Ayn Duk: 91
Ayni: 172, 173, 177
Aynuddevle: 265, 266, 267
azap: 169, 170, 171, 173, 177, 180, 180, 183, 185
Aziz Andreas: 128
Azizlerin öyküleri: 130
Aziz Paulus: 6, 52, 101, 102, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 120, 121, 125, 126, 133, 135, 139, 139, 155, 194
Aziz Petrus: 128
Azrail: 90, 177

B
baba: 19, 27, 28, 30, 31, 33, 38, 39,
40, 41, 47, 49, 100, 104, 105, 112, 118, 132, 148, 152, 169, 174, 193, 196, 208, 212, 215, 216, 234, 241, 242, 253, 254, 256
Babur'un Hatıraları: 243
Bağdat Okulu: 244
barbarlık: 15, 17, 21, 41
barınak: 41
Barnaba: 103
Barthold: 224
baskın: 23
Basra: 193, 195, 244
Basra körfezi: 205
başının kesilmesi: 186, 239
başkahin: 103
başka Tanrı: 48, 58, 63, 70, 91, 101, 185,
başlarının üstü alevli: 258
Bath'lı Adelard: 144
Baybars Tarihi: 242
Bay Ülgen: 39
Bedir Savaşı: 174, 252, 254, 256
bedizci: 249
Beer-şeba: 84
Belazuri: 189
Bergama: 123
beşeri krallıklar: 100
Betsalel: 65, 66, 67, 78, 79, 152
Beyt-el: 87
Beytlehem: 111
Beyt-peor: 88
Beyza: 244
bilgin: 57, 132, 134, 144, 147, 157, 162, 164, 165, 166, 167, 172, 174, 178, 180, 195, 201, 214, 230, 231, 244, 245, 256, 257, 271
bilim: 13, 14, 15, 16, 17, 34, 45, 70, 90, 93, 116, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 156, 157, 163, 172, 225, 233, 245, 247, 248
biliminsanı: 13, 34, 57, 141, 156
bir aile gibi: 110
birey: 17, 24, 25, 26, 37, 38, 50, 76, 82, 83, 90, 241, 242, 252, 258
Bizans imparatoru: 105
Bizans kurumları: 228, 229
Bizans minyatürü: 247
Bizans sanatı: 245
bolluk yılı: 74
Bosch: 152
bozkır: 21, 24, 41, 46, 47, 79, 82, 91, 108, 203
Bruegel: 152
Bu benim tenimdir: 108
Buda: 82, 115, 116
buhar: 23, 140, 142, 157
Buhara: 43, 222, 257
Burak: 210
Burjuvazi: 7, 140, 141
Buryatlar: 85
Busra: 191, 192, 195
Bünyamin: 92
büyücü: 139, 211, 257
Büyük Vadi: 91

C
cadı: 138, 139
Cahiliye: 30, 164, 187, 193, 218, 248
Caiz görme: 172
cami: 161, 178, 180, 214, 221, 243, 265, 266, 267, 271
Cami-ül Karafa: 242
Cami üt Tevarih: 89
Campanella: 143
Caravaggio: 151, 152, 154
cariye: 30, 33, 62, 199, 202, 217
Cebrail: 177, 186, 187, 208, 209, 210, 239, 262, 263, 273
Cehennem: 170, 172, 173, 180, 198, 211, 271
cenaze: 126, 249
Cengiz Han: 203
Cennet: 113, 217, 221
Cevdet Paşa: 191, 192, 193, 252
ceylan heykeli: 254
cine tutsak: 117
cinsel perhiz: 125
Constable: 152
Constanza da Ferrera: 269
Coreggio: 152
cömert: 14, 35,
Cranach: 152
cumhuriyet: 123, 124, 136, 139, 143, 145, 155, 228, 249, 270, 276
cüzam: 44, 83, 114

Ç
çadır: 43, 46, 59, 65, 66, 67, 71, 72, 78, 85, 93, 96, 120, 205, 206, 207
çalmak: 148
çamurdan kuş: 184
Çıkış: 30, 33, 34, 44, 45, 55, 59, 61, 101, 104, 258
çıplak: 41, 137, 209, 218, 242, 220
Çiftçi Kültü: 20, 22, 23, 25, 26, 27, 45, 61, 71, 72, 74, 78, 81, 84, 92, 93, 95, 126, 131, 136, 155, 251, 254, 255, 271, 272, 273, 274, 275
çiftlik: 19, 25, 27, 29, 30, 31, 141
Çin Tarihi: 19, 25, 43
Çoban İsa: 107
Çoban Kültü: 20, 21, 25, 26, 27, 47, 61, 63, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 91, 93, 94, 95, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 126, 129, 136, 137, 138, 151, 155, 198, 207, 212, 216, 220, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 271, 273, 274, 275, 276
Çoban Musa: 83, 107
Çobanlarına müjdelemiş: 112
Çobansız koyunlar: 112

Çoban Tanrı: 71, 76, 84
Çoktanrı: 18, 20, 26, 32, 36, 101, 104, 105, 113, 139, 163, 187, 192
Çöle götürüldü: 114
Çöl sarayları: 219, 222, 223, 235, 236, 238, 274

D
Dan sıptından: 65, 67, 79
Danyal Peygamber: 91, 213
Darwin: 14, 16, 18, 35, 36, 41
davar adamları: 75
Davut: 5, 6, 59, 67, 68, 69, 70, 78, 79, 112, 148, 153, 164
değneği yılana çevirme: 81
deliler: 38, 49
demirkazık: 85, 87
deney: 140, 141, 142, 144, 147, 156
denizi yarma: 81
devlet dini: 127, 276
diaspora: 101, 106, 107
dikili taşlar: 45, 85, 163
din görevlisi: 178, 238
din kitapları: 167
din kurucusu: 101, 115
din-sanat ilişkisi: 13, 154
dinsel tören: 138
din şehitleri: 128, 129
din tasarımı: 109, 125, 139, 155, 177, 182, 223
direğe tırmanma: 211
Divanü Lügat-it Türk: 87
diyalektik düşünce: 123
dogma: 131, 134, 137, 144, 145, 156
dokuma işleri: 65
Donatello: 148
Dora Mabedi: 91
dökme deniz: 59, 69, 165
dökme put: 56, 67
döküm ustaları: 65
Dört Halife: 52, 162, 181, 184, 204, 212, 213, 214, 215, 216, 224, 227, 240, 255
dua: 32, 48, 85, 89, 108, 110, 114, 118, 127, 163, 190, 230, 247, 254
Dura Europos: 91
dünya malları: 197
dünyevi çıkar: 137

E
Eberhard: 210
Ebu Ali el-Farisi: 174
Ebu Cehil: 252, 254
Ebu Davut: 186
Ebu Hanife: 231
Ebu Hureyre: 88, 131, 171, 173, 204, 212, 220, 221, 233, 238, 256, 259, 261, 261, 262, 263
Ebu'l Abbas Abdullah: 226
Ebu Müslim: 227, 241, 274, 275
Ebu Süfyan: 206, 216, 256
Ebu Talha: 168, 176
Ebu Talip: 190, 191, 192, 193, 253
efendilik: 71, 109
Efraim dağlığı: 67, 79
ekmek bölme:110
ekmek ve şarap: 113
El Greco: 110, 152
El-Yahve: 70, 94
emek: 14, 19, 193
Emevi dönemi: 215, 222
Emeviler: 134, 135, 161, 181, 189, 204, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230, 232, 233, 235, 237, 239, 240, 243, 247, 250, 255, 257, 259, 263, 273, 274
Emevi saray freskleri: 134
Emevi valileri: 220, 222, 223
Engels: 15, 155
Engizisyon: 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 150, 156
ensap: 45, 163,
entelektüel: 30, 186, 190, 195, 271
Erdenden geçin: 77
erginleme: 209
erguvani: 66, 67, 79
erkek güzeli: 73
Erlik: 38,117
esav: 72, 84, 93
Eski Toplum: 13, 14, 15, 17, 18, 20, 44
Eski Türkler: 224, 249
eskizler: 147
esrime: 211
eş koşma: 49, 67, 70
et kazanları: 60
Etrüsk: 122, 123
evcil hayvan: 18, 19
evimin direği: 85
Evren ağacı: 85
eyaletler: 124

F
fakihler: 173
fal okları: 45, 162, 163
Fatıma: 190, 201
Fatımi: 242
Fatih: 224, 268, 269, 275, 276
Feda Hikayesi: 91
federasyon: 204, 228, 249, 275, 276
felsefe: 70, 125, 134, 142, 143, 144, 145, 218, 248, 262, 274
feodal: 18, 19, 21, 24, 25, 37, 41, 44, 140, 141, 151, 153, 154, 157
fetva: 170, 178, 231, 263, 274
fıkıh: 230, 231, 232, 255
Fırat Nehri: 91
Fısıh bayramı: 110
Fısıh yemeği: 108
Filistin: 245
Firavun: 30, 32, 33, 51, 61, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 86, 93, 94, 95, 96, 112, 152, 173
Firavunun kızı: 30, 62
Floransa: 146, 147, 149, 154, 185, 188, 217, 236, 244, 245,

265, 268
Frazer: 119, 212
fresk: 46, 56, 91, 92, 108, 122, 134, 145, 148, 149, 151, 185, 188, 217, 236, 244, 245, 265, 268
Freud: 32, 57, 77, 80, 90, 103

G
Galileo: 138, 142
ganimet: 197, 224
gasp: 155
Germain Bazin: 123, 126, 147
Giotto: 145, 146, 148
Goldziher: 132, 230, 231, 232, 255
Gombrich: 17, 148, 149
Goşen vilayeti: 75
Goya: 138, 152
göçebe: 58, 71, 72, 93, 106, 203
Gök Tanrı: 38
Göktürk: 218
gökyüzü: 40, 127, 209, 210
gözbağcılık: 82
Gregoryan Ermeni Kilisesi: 188, 247
Grek Episkoposu: 132
Grek kültürü: 123
griffon: 219, 242, 243
Guericke: 141
günah: 100, 104, 109, 129, 172, 173, 262, 271, 272
güneş: 30, 38, 49, 84, 90, 125, 127, 179, 251
Gürcü Hatun: 266
güzel insan vücudu: 148
güzel sanatlar: 10, 270, 276

H
Habeş Necaşi: 217
Habil: 73, 93, 112
hac: 189, 206, 241, 250
haç: 127, 133
Haçlı: 150
hadis: 49, 90, 131, 132, 161, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 197, 198, 199, 201, 204, 205, 206, 207, 212, 216, 220, 221, 229, 230, 232, 233, 239, 241, 244, 245, 250, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 274
Hadis şarihleri: 172, 262
Hadis uzmanı: 167, 232
hakan: 36, 43, 218
halife: 52, 133, 134, 143, 153, 162, 178, 180, 181, 184, 188, 204, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 236, 238, 240, 241, 242, 244, 245, 252, 253, 255, 256, 257, 263, 273, 274, 275
Halife II Yezid: 134
halk meclisleri: 124
Hambeli: 179
hammadde: 15, 15
Hananya: 102, 103
Hanefi: 179
haram: 172, 173, 175, 178, 179, 180, 185, 264
Harici: 189, 216, 226, 256
Harran: 84, 85, 86, 173
Harun: 60, 62, 63, 81
hastalık: 17, 39, 117, 183, 198, 199, 201, 212
Haşimiler: 220, 256, 274
Hatem-i Nübüvvet: 192
Hatice: 194, 195
hava boşluğu: 140, 142
havariler: 100, 101, 104, 109
Havva: 86, 129
hayvancılık: 87
hayvan resimleri: 184
Hazekiyel: 91
Helen: 103, 107, 125, 126, 130, 131, 132, 135, 137, 188, 245
Helen Hıristiyanlığı: 107, 125, 126, 131, 132, 135, 137
Helenist/Helenistik: 103, 107
Helen Kilisesi: 188
Helen toprakları: 130
hendesi: 175
Hırbetü'l Mefcir: 217, 219, 220
Hıristiyan cemaatı: 107
Hıristiyan Kilisesi: 127, 145
Hıristiyan teolojisi: 128, 155
hırsızlık: 41, 72, 105
Hiera Konsili: 234
hiyeroglif: 95
hizmetçi: 73, 77, 86, 89, 201, 202
Hoca Ali Rıza: 268
Holbein: 152
Horasan: 222, 229, 241
Horasan valisi: 222
Horev: 76
Humaraveyh: 242
hutbe: 215
Huygens: 142

I
ırkçı: 204, 224, 225, 241
Iys: 72, 84, 93

İ
ibadet: 45, 48, 55, 56, 58, 71, 100, 104, 175, 176, 180, 181, 183, 187, 230
İblis: 114, 115
İblis'in denemeleri: 114
İbn Abbas: 131, 168, 170, 225, 226, 255, 256, 257, 262, 263, 274, 275,
İbn al-Kalbi: 248
İbn Havkal: 34, 35, 113
İbn-i Cerir: 163
İbn-i Hişam: 191, 192, 207, 210
İbn-i Kesir: 45, 48, 163, 164, 166
İbnü'l Esir: 89, 188, 189, 199, 189,
İbrani atalar dini: 77
İbrani bayramları: 104
İbrani doğmuş olmak: 125
İbrani krallık: 106

İkhnaton: 32
ikona: 105, 109, 120, 121, 122, 124, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 194, 214, 234, 235, 236
İkonakırıcılık: 130, 132, 134, 136, 183, 187, 234, 235, 276
İkonaklazm: 130, 236, 238, 247
İkonaseverlik: 188
ilah: 45, 48, 55, 56, 58, 60, 68, 79, 88, 100, 104, 110, 205, 264
İlahiyat: 10, 163, 172, 189, 218, 255, 264
ilk çocuklar: 61
imam: 172, 176
iman uğruna öldürülme: 104
imparatorluk: 123, 130, 204, 216, 225, 227, 228, 229, 250, 255, 258, 259, 275
inanç sistemleri: 254
ince keten: 65, 66, 67, 79
İncil: 44, 45, 48, 52, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 167, 182, 194, 195, 230, 231, 246
İncil ayetleri: 45, 108, 109, 110, 112, 114, 117, 118, 119
İncil mucizeleri: 116
İncil şeriati: 195
İngiltere: 123
insan anatomisi: 147, 148
insan etütleri: 147
İpek Yolu: 193
İran: 199, 203, 205, 206, 217, 239, 241, 266, 275
İran imparatoru: 217
İsa: 10, 27, 35, 38, 44, 48, 49, 51, 52, 82, 87, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 139, 150, 155, 166, 167, 182, 185, 187, 188, 189, 194, 195, 201, 202, 207, 209, 214, 218, 231, 247, 258, 267, 272,
İsa mucizesi: 116
İsa öğrencileri: 118
İsa Tanrı'nın oğlu: 102
İskenderiye: 132, 247
İskenderun Limanı: 193
İslam Ansiklopedisi: 38, 39, 40, 86, 117, 211, 212, 213, 215, 218, 219, 230, 231, 240, 242, 243
İslam bilgini: 162, 230
İslam coğrafyacısı: 34
İslam devleti: 133, 135, 219, 220, 226, 256, 275
İslam kaynakları: 33, 72, 81, 185, 190
İslam medeniyeti: 175, 257
İslam Peygamberi: 10, 49, 173, 183, 264, 271, 272
İslam teolojisi: 258
İspanya'da bilim: 143
İsrafil: 177
İstanbul patriği: 132
İstefenos'un taşlanması: 102
İsyan: 27, 88, 126, 175, 197, 216, 273
İşkence: 80, 128, 137, 138, 139, 140, 143, 227, 268
İyi çoban: 112, 113

J
Jan Van Eyck: 152
Jerusalem: 103

K
Kabe: 185, 188, 189, 212, 214, 215, 248, 249, 253, 254
Ka'b el- Ahbar: 131, 187, 255, 256, 257, 259
Kabil: 73, 93,
kabile: 61, 93, 94, 175, 203, 204, 205, 216, 227, 249, 252, 254, 256, 275, 276
kabile federasyonu: 249, 275, 276
kaçış noktası: 145, 146
kadın şaman: 39, 118, 119
Kadisiye Zaferi: 213
kahin: 68, 74, 81, 87, 102, 103, 139, 254, 258
kam-kamlık: 87, 117,
kamu: 14, 18, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 50, 82, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 129, 131, 144, 196, 197, 202, 272
kamusal ortak: 18, 36, 37, 50, 106, 107, 108, 109, 196, 272
kamusal paylaşım: 36, 44, 82, 111, 202, 272
kanatlı at: 184, 185, 273
kanonik İnciller: 52, 116, 194, 231
kapıda heykeller: 186, 239
Kapilavastu: 116
kapitalist: 154
kara kaz: 18
karşılıksız verin: 114
kasenin kutsanması: 110
Kasrü'l Hayri'l Garbi: 217, 219, 220, 236
Kaşgarlı Mahmut: 87
katakomp: 113, 127, 128, 129, 134, 135, 145,
katakomp ikonaları: 121
katakomp resimleri: 113, 128, 134
katletmeyeceksin: 33, 104
kaval: 46, 113
kavim: 14, 24, 41, 43, 79, 82, 85, 93, 96, 104, 106, 120, 130, 136, 152, 156, 175, 204, 224, 240, 241, 252, 271
kavim dini: 104
Kavimler Göçü: 127, 130, 136, 156

kavim: 33, 44, 51, 52, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 88, 90, 93, 94, 96
kaybolmuş koyunlar: 112
kayın ağacı: 85
kefaret örtüsü: 66
kelam: 232
Kelhuk bin Abdullah: 267
Kenan ili: 51, 52, 63, 71, 75, 82, 90, 93, 94
kendi emeği: 94
kentler: 25, 43, 75, 101, 128, 129, 130, 135, 193, 194, 200, 222
kentsoylu: 47, 82, 151, 153, 157
kerubi/kerrubi: 59, 66, 69, 70, 152, 165
kılıç: 132, 216, 240
kılık-kıyafet: 228, 229
Kıptiler: 61, 241
kırmızı sülyen: 246
kırsal: 19, 22, 24, 45, 46, 81, 82, 107, 136, 138, 157,
kıtlık: 74
kıtlık yılı: 74
kıyamet: 89, 103, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 180, 185
Kızıl Deniz: 63
kızlar: 41, 62, 184, 225
kilise: 44, 99, 101, 105, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 188, 194, 234, 235, 236, 237, 247, 275
Kitabı Mukaddes: 30, 33, 34, 44, 45, 48, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 75, 87
Kitabul-Libas: 167
kitap yazma geleneği: 257
Kisra'nın sarayı: 213
kişi hukuku: 123
klan: 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 36, 37, 38, 41, 43, 50, 51
Konstantin: 127, 128, 129, 130, 132, 135, 194, 234
Konstantinopol: 127, 128
konuk: 28, 38, 46, 191, 254
konuksever: 71, 82
Konya: 204, 205, 206, 207, 223, 225, 241, 265, 267, 268
Kopt sanatı: 247
Korent: 123
Korint: 103, 108, 109
koruyucu aile: 153, 222
koruyucu melekler: 176
köle: 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 44, 45, 50, 51, 52, 60, 61, 62, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 89, 90, 92, 93, 94, 100, 101, 106, 108, 109, 112, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 146, 151, 155, 157, 174, 191, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 215, 224, 240, 250, 254, 256, 271, 272, 273, 274
köle edinme: 27, 51, 75, 81, 90, 94, 201, 204
körmös: 117
kötülük: 38, 39, 81
kötü ruhlar: 114, 117
Kramer: 231
Kristiyan: 107
Kudüs: 72, 102, 103, 106, 107, 110, 121, 124, 126, 194, 213
Kufe: 189, 226, 227
kufi yazı: 161
kukla: 106, 184
kul: 49, 60, 75, 77, 88, 89, 164, 250
kumar: 45, 162, 163
kuram: 14, 25, 101, 149, 216, 232, 244
Kur'an-ı Kerim: 45, 49, 70, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 196
kurban: 40, 45, 138, 163, 164, 180, 211
Kureyş: 187, 191, 248, 252, 253, 254
Kureyşliler: 187, 248, 254
kurtarıcı: 59, 60, 76, 100, 107, 111, 112
Kurtuba: 144, 242
Kurtubi: 165, 174
kurtulmalık verme: 256
Kuseyr Amra: 217, 218
kuş şekli: 166, 167, 169
Kuteybe b. Müslim: 222, 224
kutsal: 34, 43, 49, 55, 65, 67, 68, 71, 72, 82, 83, 86, 92, 107, 109, 110, 115, 121, 128, 134, 135, 145, 146, 156, 182, 190, 194, 208, 221, 232, 235, 249
kutsal dağ: 123
Kutsal Emanetler: 121, 127, 128, 129, 130, 135, 156
Kutsal Kitap: 49, 55, 61, 92, 145, 182
kutsal mekan: 67, 92, 121, 188, 190
Kutup Yıldızı: 85
Küçük Asya: 101, 104
küçük sürü: 112
küfr: 70, 183
kültür merkezi: 195
Kütüb-i Sitte: 167, 232

L

lacivert: 65, 66
lanet: 56, 67, 132
Lat: 192
Lautrec: 47
lejyonerler: 124
Leo III: 130, 131, 132, 133, 135, 234
Leonardo: 95, 108, 110, 147, 148, 149, 151, 153
Levililer: 55, 56, 60, 88
linç edilme: 103
Luka İncili: 105, 108, 111, 112, 117, 119, 120, 125, 231

M
Magdeburg deneyleri: 141
Magistratuslar: 124
Mağda bölgesi: 115
makdis çadırı: 65, 66
Makedonya: 101, 103, 104, 123
mal biriktirme: 17, 19, 82, 197
malikane: 47
Maliki Mezhebi: 178
Mani: 150, 151, 266
Maniera Greka: 146
maniyerizm: 150, 151
Mansur: 227, 231, 233, 241
marangoz: 26, 73, 187, 249
marjinal: 47
Markizi: 242
Markos İncili: 105, 108, 112, 115, 118, 119, 120, 231
Martyrium: 128
Masaccio: 148
Matta İncili: 108, 111, 114
Maxentius: 126, 127
Maveraünnehir: 35, 113, 114, 134, 206, 222, 257, 273
Mecdelli meryem: 119
meclis: 123, 124, 170, 228
Mecusi: 222
Medain: 205, 213, 241
Medici Ailesi: 153, 154, 222
Medine: 175, 186, 205, 214, 220, 221, 223, 226, 233, 251, 252, 253, 254, 255, 259, 260, 261, 272, 273
Mekke: 175, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 195, 198, 206, 207, 210, 212, 220, 221, 223, 226, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 259, 260, 272, 273
melekler: 38, 66, 70, 85, 111, 142, 143, 165, 168, 170, 171, 176, 177, 178, 187, 210, 229, 262, 263
melekler girmez: 168, 170
Memluk: 202, 250
Meryem: 111, 119, 121, 149, 150, 185, 187, 188, 189, 196, 214
Mescid-i Aksa: 210
mescidin direkleri: 189
mescit: 161, 166, 189
metafizik düşünce: 123
mevali: 225, 240, 241, 274, 275
mevali Müslüman: 240, 275
Mevlana: 240, 265, 266, 267, 268
mevzu hadis: 229, 230
Mezbah: 67
Mezopotamya: 123, 275
Mısır: 246
Mısır diyarı: 60, 62, 69, 72, 73, 74, 75, 81, 83, 94
Mısır kilisesi: 194
Mısırlı: 33, 44, 60, 61, 62, 73, 75, 76, 80, 81, 90, 94, 96, 187, 246, 249,
Michelangelo: 83, 147, 148, 149
Midyan: 33, 76, 81, 258
Mika: 67, 68, 79
Mikal: 68
Milvius köprüsü: 126, 127
mimari: 122, 146, 156, 218, 228, 251
mimber: 211, 222, 225
miraç: 209, 210
miras: 38, 123, 136, 139, 143, 150, 230, 235, 240, 245, 276
Miras, Kamil: 169, 170, 171, 176, 181, 195, 197, 198, 201, 202, 211
Moab: 87, 88
modern mimari: 228
Moğollar: 40, 46, 86, 117, 203, 204, 211
Morgan: 14, 15, 16, 17, 18, 20
Moşe: 61
motor pistonu: 140, 142
mozaik: 91, 92, 122, 221
Mşatta Sarayı: 218, 219, 236, 237, 238
Muaviye: 171, 188, 215, 216, 221, 226, 227, 233, 256, 259, 273
mucit: 140, 147
mucize: 44, 82, 116, 118, 119, 120, 127, 166, 207, 208
muhalefet partisi: 216, 222, 226, 240, 241, 256, 259, 262
Muhammet: 45, 161, 170, 177, 188, 195, 200, 201, 207, 208, 214, 242, 243, 252, 255, 256, 258, 264
Muhtar üs Sakafi: 189
Musa: 10, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 44, 48, 49, 50, 51, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 115, 117, 135, 152, 153, 182, 194, 195, 202, 207, 209, 251, 258, 272
Musa'nın Beş Kitabı: 44, 51, 101, 103, 104
musavvir: 170, 172, 174, 177, 180, 183
Mustafa Darir Efendi: 209, 210
Mustafa Sabri Efendi: 175, 268
Mustain Billah: 244
mülkiyet: 15, 24, 28, 37
mümin: 100, 101, 106, 131, 136, 137, 165, 181, 182, 194, 213, 225, 229, 239, 262, 272, 276
Müslim: 167, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 181, 185, 195, 208, 220, 221, 222, 230, 232, 233, 241, 259, 261, 362, 263, 274, 275
Müslüman köle: 198
Müslümanlar: 32, 73, 96, 182, 184, 202, 214, 215, 216, 225, 232, 240, 241, 252, 255, 260, 274, 275
müşrikler: 45, 163, 174, 186, 197, 252, 256
müzik: 46, 70, 264, 272, 274, 276

N
namaz: 10, 169, 181, 195, 214, 222, 237, 240, 272
Nefesi: 164
nehyedilmiş: 168
Neron: 103
Nevevi: 172, 173
nikah: 30
Nil sazlıkları: 61
nimetler: 62, 165
Nuh'un Gemisi: 92
Nur Suresi: 196
Nurettin Sivasi: 268
Nusret Çam: 173, 213
Nübüvvet Mührü: 190

O
Oholiab: 65, 66, 67, 79
Olalı: 78
omuzunda bir kuzu: 113
On Emir: 44, 45, 51, 58, 59, 63, 91, 96, 100, 104, 194, 215
on iki öğrenci: 108
Orhun Anıtları: 249
Orta Asya: 43, 85, 116, 203, 223, 224, 225, 241
Orta Doğu: 24, 82, 133
ortak koşma: 183
ortak paylaşım: 14, 17, 82, 107, 109, 196
ortak yaşama: 50, 106, 108, 110, 272
Osman: 215, 216, 226, 256, 273
Osman Hamdi Bey: 270
Osmanlı: 30, 37, 48, 172, 174, 219, 228, 248, 265, 268, 269, 275, 276
otacı-kahin: 139
oyma put: 45, 48, 55, 56, 58, 100, 104
oyunculuk: 120

Ö
öbür Meryem: 119
öğretmen: 29, 30, 62, 108, 118, 119, 195,
Öklid: 144
öküz heykeli: 69, 165
öldürme: 22, 31, 60, 61, 68, 80, 81, 82, 89, 93, 105, 193, 252, 256
ölüm meleği: 87, 88, 89, 90
ölüyü diriltme: 44
Ömer: 213, 214, 215, 225, 252, 253, 255, 256
Ömer b. Abdülaziz: 225, 227
örgütlenme: 13, 24, 32, 37, 128, 130, 230, 249
örtüyü parçaladı: 169
öte dünya: 173, 186, 220, 263, 271
özel mülkiyet: 15
Öztürk, Y. N.: 45, 49, 59, 70, 162, 164, 166, 196, 227, 230, 263, 264

P
pagan: 101, 104, 105, 113, 124, 125, 126, 127, 135, 136, 137, 139, 143, 145, 146, 157, 163, 182, 183, 186, 214, 215, 235
pagan heykel: 214
pagan putlar: 215
pagan resimleri: 186
pagan sanat: 145
Panteon: 20, 51, 125
Papa II. Gregorius: 130, 131, 132, 133, 137, 156
papaz: 105
Papin: 142, 143, 157
Paris: 47, 251, 268
Paulus: 52, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 120, 125, 126, 133, 135, 136, 155, 194
paylaşım-paylaştırıcı: 17, 24, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 44, 50, 76, 77, 82, 90, 94, 107, 109, 110, 111, 136, 195, 196, 197, 198, 202, 250, 254
paylaşma: 14, 17, 19, 22, 23, 24, 26, 50, 82, 91, 107, 109, 110, 114, 124, 164, 178, 196, 238, 254, 264, 272
perspektif: 146, 147
Petrus: 103, 110, 118, 128
Peygamber dönemi: 92, 161
Peygamber'in yüzü: 257
piskopos: 131, 132
Piyer: 126
plastik sanatlar: 218, 219, 245, 264, 269
Platon: 34, 123
plepler: 123
polemik: 134
Pompei: 113
Potifar: 73
Prens: 27, 30, 32, 33, 61, 62, 71, 76, 84, 94, 115, 210, 265, 273
profesyonel: 47, 224
put: 43, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 100, 104, 133, 156, 163, 164, 173, 175, 176, 178, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 192, 195, 214, 222, 223, 235, 248, 253
putataparlık: 182
puta tapma: 44, 49, 57, 162, 178, 182
Putlar Kitabı: 248
putperest: 48, 57, 59, 103, 131, 138, 143, 173, 179

R
Rab Allah: 55, 56, 61, 64, 70, 71, 72, 78, 79, 90, 91, 96, 101, 258
Rabbi Gamaliel: 103
Rabbin kulu: 77, 88
Rabbin sözü: 88
Rab Yahuda: 65, 78, 152
Rafaello: 148, 149, 150, 151
rahibe: 230
rahip: 32, 39, 51, 111, 116, 135, 155, 190, 191, 194, 234, 238,
Rahip Bahira: 135, 190, 191,

192, 193, 194, 195
Rembrandt: 152
resim-heykel: 10, 45, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 65, 67, 79, 82, 88, 91, 92, 94, 95, 161, 162, 172, 182, 183, 186, 189, 193, 195, 212, 214, 215, 216, 217, 220, 222, 223, 235, 239, 241, 242, 244, 248, 253, 259, 260, 265, 268, 276
resimli perde: 184, 195
ressam: 47, 62, 65, 95, 140, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 170, 173, 183, 186, 187, 220, 221, 233, 235, 249, 251, 262, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 275
ressam bir kimse: 170, 262
Resul-i Ekrem: 175, 190, 252
Resulullah: 168, 169, 170, 171, 184, 185, 192, 199, 201, 208, 209, 210, 220, 233, 259, 262, 263
ritüel: 22, 39, 40, 45, 51, 78, 82, 84, 85, 86, 87, 104, 107, 109, 110, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 129, 138, 139, 207, 208, 209, 211, 212, 271
Rodrik: 217
Roma Cumhuriyeti: 123, 124
Roma hukuku: 123, 231
Roma işgali: 51, 106
Roma Katolik Kilisesi: 126
Romalı: 31, 96, 100, 105, 110, 123, 125, 213
Roma mimarisi: 228
Roma valisi Feliks: 103
Roma yurttaşları: 124
Romus ve Romulus: 122, 123
Rosenberg: 130, 131
rölyef: 46, 59, 63, 64, 65, 66, 69, 83, 117, 122, 188, 219, 234, 243, 249, 266, 267
Rönesans: 34, 44, 77, 137, 139, 140, 143, 145, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 156, 222, 275
Rubens: 152
ruh geçmesi: 40
ruhlar: 38, 39, 40, 114, 117, 211
Rumi: 193, 265, 266, 268
rüya: 39, 73, 74, 81, 85, 86, 89, 127
rüya yorumlama: 73, 74, 81, 86

S

Sabir Dağı: 206
Sabuni: 175
sadaka: 41, 196, 197, 198
sahabe: 168, 197, 232, 250
saha çalışmaları: 14
Sahih-i Buhari: 49, 169, 170, 171, 176, 181, 195, 197, 198, 201, 202, 211, 250
Sahih-i Müslim: 167, 168, 169, 170, 171, 176, 181, 185, 195, 221, 233, 259, 261, 262, 263
sakat: 38, 198
saldırı: 16, 19, 23, 24, 30, 32, 50, 52, 60, 73, 81, 82, 136, 145, 153, 157, 186, 197, 224, 234, 234, 235, 252, 264, 272
saltanat: 69, 76, 227, 231, 238, 256, 259, 274
Samarra: 244
sanat katliamı: 222
sanatsal etkinlik: 78
sanat tarihi: 10, 20, 99, 106, 113, 121, 122, 123, 126, 134, 146, 147, 149, 150, 238, 249
sanat üretimi: 86, 111, 152, 216, 238, 251, 254, 272
Sanayi Devrimi: 140,142
sapıklar: 137
sara: 39
saray adamı: 62, 72
saray hayatı: 80, 215
Saul: 68, 101, 102, 103, 106
savaşçı: 124, 252
savaş gazileri: 38
savaş hukuku: 230
savunma: 273
Schiller: 142
Sebe Suresi: 59, 70, 164
senato: 27, 124, 246
Selçuklu: 40, 243, 265, 266, 267, 275, 276
Sellin: 90
Semerkant: 43, 222, 243
sepet: 61, 62, 103
sergileme: 99, 183
sevap: 167, 176, 262, 272
sfenks: 59, 66, 70, 237
Sıfır yılı: 127
sırra-erdirme: 211
Sibirya: 26, 42, 44, 85, 114, 116, 203
Sidharta: 115
sihir: 57, 83, 87, 115, 117, 127, 139
sihirbazlık: 40, 81, 84, 139,
silah: 16, 19, 21, 23, 80, 139, 140, 157, 204, 215, 223, 225, 259
Silas: 103
Sina Çölü: 60, 63
Sina Dağı: 55, 59, 63, 65
sinagog: 56, 91, 92
sinagog freskosu: 56, 91
Sinan Bey: 268
Siret-i İbn-i Hişam: 191, 192, 210
siyah bayrak: 229
siyah kaftan: 230
Siyah Kalem: 9, 42, 210, 223
siyah sarık: 230
Siyer-i Nebi: 186, 209, 210, 258
Smith: 102
sofranın krallığı: 151
sofranın kutsallığı: 114
Son Akşam Yemeği: 107, 108, 110
soygun: 25, 224, 225
Soyotlar: 85
Studiuslu Theodore: 133
Suğd/Soğd bölgesi: 206
suret: 34, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 70, 87, 92, 96, 100, 101, 103,

104, 121, 132, 134, 135, 150
Suret el-arz: 34
suret yapanlar: 171, 173, 180, 220, 233, 261
Suriye: 21, 51, 91, 189, 214, 226, 241, 245
suyu kan yapma: 81
suyun kaynaması: 140
Süleyman: 59, 67, 69, 70, 78, 79, 95, 96, 152, 153, 164, 165, 184, 186, 251
Süleyman'ın kanatlı atları: 184
Süleyman şeriatı: 165
Sümerler: 23
sünnet: 100, 104, 125, 167, 194, 229, 232
Sünni mezhepler: 178
sürekli ordu: 37, 124
sürüler: 21, 24, 46, 75, 111, 253

Ş
Şafii Mezhebi: 179
Şair: 269
Şam: 102, 103, 106, 133, 134, 135, 173, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 216, 226, 227, 236, 237, 241, 243, 256
Şamanizm: 18, 34, 38, 39, 40, 85, 86, 87, 111, 114, 118, 119, 120, 151, 203, 209, 211
şaman rahibi: 39, 87, 111, 116
şaman ritüel: 22, 45, 82, 84, 86, 116, 117, 118, 119, 139, 207, 212
şaman rüyaları: 86
Şam Kilisesi: 194
Şamlı Yuhanna: 133
şapka giyimi: 228
şarih: 172, 173, 177, 202, 221, 262
şedit azaplı: 171
Şehabettin Guyende: 267
şehadetin iki levhası: 64
şehir: 74, 103, 127, 154, 250
Şeker Ahmet Paşa: 270
Şekerci, Osman: 58, 59, 91, 92, 163, 164, 165, 174, 177, 178, 183, 186, 187, 188, 239, 242, 243, 244, 267, 268
şerh yazarı: 175, 176
Şeria nehri: 115
Şevkani: 165, 166
şiddetli azap görecek: 169, 171, 172, 173, 180
şirk: 49, 173, 175, 176, 264
Şuğayip: 33, 81
şükran duası: 108, 110, 118

T
Taberi: 33, 89, 90, 173, 174, 183, 190, 191, 192, 193, 197, 205, 206, 210, 248, 249, 250, 253, 254, 256
tablo: 57, 105, 150, 151, 173, 180, 236, 270
takdis: 67, 104
talan: 95, 168, 224
Tanrı Krallığı: 51, 107, 109
Tanrılar: 51, 63, 70, 125,
Tanrının dağı: 76
Tanrının Göksel Krallığı: 106
Tansuğ, Sezer: 17, 121, 128, 147, 150, 154, 238, 267, 268, 269
tapım/tapınma: 40, 45, 49, 57, 58, 59, 60, 64, 68, 100, 121, 124, 133, 162, 164, 173, 175, 178, 182, 188
tapınak: 20, 32, 46, 59, 62, 69, 70, 71, 79, 95, 96, 99, 105, 110, 153, 156, 166
tapınılan resimler: 121
tarım: 15, 18, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 37, 38, 72, 157, 272
tarihsel: 13, 14, 34, 59, 87, 99, 107, 133, 215
tarla: 20, 38, 73, 80, 93, 272
Tarsus: 101, 102, 103, 106, 107
Tarsuslu: 102
tasarım: 10, 14, 16, 17, 18, 20, 26, 27, 38, 44, 51, 52, 57, 71, 72, 77, 78, 85, 86, 90, 91, 99, 101, 109, 113, 117, 120, 125, 129, 131, 139, 155, 177, 182, 183, 245, 262, 271, 272
tasvir: 57, 58, 96, 100, 121, 163, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 187, 188, 213, 215, 218, 219, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 255, 259, 267
taşınmaz biriktirme: 136
taş tablet: 59, 63, 194
tefsir: 45, 48, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 175, 233, 250
teknoloji: 70, 141, 151
Tektanrılı dinler: 9, 14, 182, 193
Tekvin: 58, 60, 72, 74, 75, 85, 88, 215, 246
teoloji: 128, 155, 258
Terafim: 59, 68, 79
tersim: 175
Tesniye: 48, 56, 60, 88
Tevhit: 44, 18, 175, 176, 223, 263
Tevrat: 33, 44, 45, 48, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 71, 78, 80, 84, 86, 87, 90, 91, 93, 100, 104, 105, 131, 165, 167, 182, 183, 194, 195, 215, 253, 255, 258, 272,
Tevrat ayeti: 87
ticari hayat: 205
Tibet İncili: 116
timsal: 165, 168, 175, 176
Tintoretto: 151, 152
tiyatro: 42, 43
tohum: 18, 20, 21, 22, 51
tohumun evcilleştirilmesi: 18, 20, 21, 51
Tokuz Oğuzlar: 203
Toledo: 143, 144
Tolunoğlu: 217, 242
Toplanma Çadırı: 59, 65, 66, 67, 71, 78, 96
toplayıcı-avcı: 16
toprak zenginliği: 140
Tora: 44, 51, 60, 61, 88, 100,

101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 125, 131, 132, 135, 194, 253, 257, 258, 259
Toriçelli: 142
totem: 14, 16, 100
törenler: 110, 129, 138, 139
tövbe: 138, 254
trans: 40
transfigürasyon: 150, 151
Tuba Ağacı: 85, 86
Tufan: 17, 18, 23, 26, 34, 180, 254
tunç: 65, 69, 78, 79, 152, 212
tunç işçisi: 69, 79, 152
Turani Adnan: 145
Turner: 152
tutsak: 22, 25, 31, 32, 38, 117
tutucu bir Ferisi: 102
tüccarlar sınıfı: 250
Türk Altaylılar: 85
Türk Çadırı: 205, 207
Türk kavmi: 205
Türk kubbesi: 205
Türkmen: 267
Türk minyatür sanatı: 245, 246, 247, 248
Türk Tanrısı: 85
Türk tulgası: 205, 206
Türk tüccarı: 205
Türk zırhı: 205, 207

U
Ucello: 146, 147
Uhut Savaşı: 197
ulema: 172, 176, 179
ulus dini: 86, 125
uluslarası: 199, 201, 272
Unagan-bogol: 203, 204
ustalık dönemi: 15
uydurma hadis: 241, 260
uygarlık: 14, 15, 18, 42, 95, 123, 136, 137, 138
uyuşturucu: 45, 162
Uzak Asya: 120, 134, 151, 249
Uzak Doğu: 24, 193, 194
Uzza: 192

Ü
Üçok, Bahriye: 189, 195, 216, 217, 218, 219, 227, 233, 241,
Ülgen: 39, 211
ümmet: 197, 205, 250
Ümmü Hani: 209, 210, 231
Ürdün Nehri: 237
üretimden düşmüş: 31, 124, 198, 223
ürün: 15, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 36, 40, 41, 43, 50, 56, 72, 86, 95, 99, 101, 121, 145, 148, 151, 153, 182, 219, 222, 230, 245, 257
üvey: 62

V
vaftiz: 110, 247
Vahiy Melekleri: 177, 178
Van Dyck: 152
Van Gogh: 95
varını yoğunu sat: 112
varlık: 17, 20, 28, 38, 58, 69, 133, 135, 155, 178, 179, 194, 196, 198, 210, 217, 237, 271, 272, 273
varlıklı: 17, 153, 154, 198, 222
varlık sürdürme: 16, 50
Vatikan: 126, 130, 136, 156, 246
Vatikan tepesi: 126
Vermeer: 152
vitray: 122
Vladimirtsov: 203, 204
Volkan Tanrısı: 90

Y
yabancı: 41, 44, 60, 61, 62, 72, 75, 77, 88, 117, 124, 203, 238, 249
yabancı ilahları: 88
Yabanıl Dönem: 15, 18
yabanıllık: 15, 17
Yada taşı: 87
Yahuda: 65, 67, 78, 79, 102, 129, 152
Yahudilik Ansiklopedisi: 44, 60, 61
Yahudi-Hıristiyan: 104
Yahudiler: 51, 55, 56, 57, 61, 70, 78, 79, 82, 90, 91, 93, 96, 101, 103, 105, 125, 126, 128, 213, 232, 251, 254
Yahudi Tanrı'sı: 57, 61, 96
Yahudi yasası: 107
Yahve: 33, 34, 57, 63, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 88, 90, 91, 94, 115,
Yakup: 34, 72, 73, 74, 75, 76, 84, 85, 86, 87, 93, 118
Yaratıcı Tanrı: 22, 40, 44, 50
Yaratıcı Tektanrı: 39
yarı-göçebe: 72, 93, 106, 203
yarı-köle: 26, 240
yarı tanrısal kişilik: 258
yasakçı: 91, 92, 189, 238, 243, 273, 276
yasak yanlısı/taraftarı: 165, 180
Yazıcı melekler: 176
Yehova: 58,
yemlikte yatan: 111
yeni bir insan tipi: 151
Yeniden Yapılanma: 49, 227, 263, 264
yerleşik: 16, 24, 37, 43, 82, 95, 124, 272, 273
Yeruşalim: 132
Yeşu: 77, 78
Yetro: 33, 81, 258
Yezit: 188, 189, 215, 227
yılan: 44, 81, 82, 83
yontucu: 62, 65
yontularak: 43, 122
Yuhanna: 108, 118, 120, 133, 231
Yuhanna İncili: 108
Yunan efsaneleri: 123
Yunan-Helenistik adeti: 103
Yunanistan: 101, 104, 123
Yunan mimarisi: 228
Yunan tanrıları: 123, 228

yurt: 72, 107, 113
yurttaş: 20, 25, 28, 124, 126, 270, 276
Yusuf: 34, 44, 51, 61, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 84, 86, 93, 94, 111, 242
Yusuf bin Hamza: 267
Yusuf bin İsa: 267
Yuşa: 89

Z
Zafenat-peneah: 74
zahire: 74, 75
zahire bakanı: 74
zebaniler: 37
Zekeriya Kitapçı: 204
Zeliha: 73
zemahşeri: 164
Zeynüddin bin Ahmet: 175
zina: 33, 41, 88, 104, 105, 254
zorba: 225

GENİŞ KAYNAKÇA

A

Abu'l Farac; Abu'l Farac Tarihi, Çev: Ö. R. Doğrul, 1999, TTK

Adıvar, A. Adnan; Bilim ve Din, 1980, Remzi Kitabevi

Ahmet Cevdet Paşa; Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulafa, 1969 / Doğan Güneş Yayınlan

Ahmet Eflaki; Ariflerin Menkıbeleri 1-2, Çev:T. Yazıcı, 1986, MEB

Ali bir Sultan Muhammed el-Kari el-Herevi, Uydurma Hadisler, Çev. H.İ. Kutlay, 2008, İnkilab Basım Yayım

Ali Nazıma- Faik Reşad; Mükemmel Osmanlıca Lügati, 2005 / TDK

Ana Yazım Kılavuzu; Haz: Kurul, 2004, Adam Yayıncılık

And, Metin; Gölge Oyunu, 1977, İş Bankası

And, Metin; Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, 1998, Akbank

And, Metin; Oyun ve Bügü, 2003, YKY

And, Metin; Ritüelden Drama, 2002, YKY

Aristo; Politika, Çev. Mete Tunçay, 2006, Remzi Kitabevi

Arsel, İlhan; Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İnkilap Kitabevi

Arsel, İlhan; Şeriat ve Kadın, 1990, İstanbul

Arsel, İlhan; Şeriat ve Kölelik, 1997, Kaynak Yayınları

Artun, Erman; Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı, 2005, Kitabevi

Artz, Frederick B.; Orta Çağların Tini, İdea Yayınevi, 2006

Aslan, Ensar; Çıldırlı Aşık Şenlik, 1975, A Ü Yayınlan

Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı 1-2, 1984 / Kervan

Aslanapa, Oktay; Türk Sanatı, 2007, Remzi Kitabevi

Aslanapa, Oktay; Samerra mad.- İslam Ansiklopedisi, c.10, s 146, 1978, MEB

Aşçıoğlu, Reşit; Düyun-u Fünun-u Umumiye ya da Fen'den Borçlu Batıya Geçmek, 1986, Yazar yayım

Aşık Paşa; Garib-Name, Çev: K. Yavuz, 2000, TDK

Aşıkpaşaoğlu Tarihi; Haz: Asız, 1970, MEB

Aşık Paşazade; Osmanoğllarının Tarihi, Çev: K. Yavuz-M.A.Y. Saraç, 2003, Koç Kültür Sanat

Aşkar, Mustafa; Tasavvuf Tarihi Literatürü, 2001, Kültür Bakanlığı

Ateş, Süleyman; Kur'an-ı Kerim Tefsiri, 1998, Milliyet

Aydın, Erdoğan; Nasıl Müslüman Olduk? 1994, Öteki Yayınevi

Azimli, Mehmet; Abbasiler Dönemi Babek İsyanı, 2004, İlahiyat

B

Bailly, Auguste; Bizans Tarihi, Tercüman Yayınlan

Bardakçı, Murat; Osmanlı'da Seks, 1992, Gür Yayınlan

Barthold V. V.; İlk Müslüman Türkler, 2008, Örgün Yayınevi

Barthold V. V.; İslam Medeniyeti Tarihi, 1963, TTK

Barthold V. V. ; Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Çev: H. D. Yıldız,1990, TTK

Bayburt Kanunnamesi; Haz. Leyla Karahan, 1990, Kültür Bakanlığı

Baykara, Tuncer; Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, 1985, Kültür Bakanlığı

Bazin, Germian; Sanat Tarihi, Çev: Ü. Nural- S. Hilav, 1998, Sosyal Yayınları

Bebel, A.; Hz. Muhammet ve Arap-İslam Kültürü Dönemi, Çev: V. Atayman, 2004, Bordo-Siyah

Becer, Emre; İletişim ve Grafik Tasarım, 2006, Dost Kitabevi

Belazuri; Fütuhu'l - Büldan, Çev: M. Fayda, 2002, Kültür Bakanlığı

Bice, Hayati; Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, 1991, Diyanet Vakfı

Birdoğan, Nejat; Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi, 1995, Mozaik Yayınları

Bozkurt, Fuat; Türklerin Dili, 2002, Kültür Bakanlığı

Bozkurt, Fuat; Türklerin Dini, 1995, Cem Yayınevi

Buhari; Sahih-i Buhari Muhtasarı, 1987, Diyanet Vakfı Yayınları

Buhl, Fr.; Nusb mad.- İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 370, 1978, MEB

Buluç, Sadettin; Şaman mad.- İslam Ansiklopedisi, c. 11, s. 310, 1978, MEB

C

Cahen, Claud; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev: Y. Moran, 1979, E Yayınları

Cahen, Claud; Türkler Nasıl Müslüman Oldular, 2008, Örgün Yayınevi
Can, Yılmaz-Gün, Recep; İslam Sanatlan ve Estetiği, 2005, Din ve Bilim Kitaplan
Corm, Georges; 21. Yüzyılda Din Sorunu, 2008, İletişim
Cüceloğlu, Doğan; İnsan ve Davranışı, 2007, Remzi Kitabevi

Ç

Çalışlar, Oral; İslamda Kadın ve Cinsellik, 1991, Afa
Çam, Nusret; İslamda Sanat Sanatta İslam, 1999, Akçağ
Çamuroğlu, Reha; Tarih Heterodoksi ve Babailer, 1990, Doğan Kitap
Çandarlıoğlu, Gülçin; İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Türk Dünyası Araştırmalan Vakfı
Çığ, Muzzez İlmiye; İnanna'nın Aşkı, 1998, Kaynak Yayınlan
Çığ, Muzzez İlmiye; Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni, 1996, Kaynak Yayınlan
Çoktan, Ahmet; Türk Ebru Sanatı, 1992, İstanbul
Çoruhlu, Yaşar; Eski Devir Türk Sanatının ABC'si, 1998, Kabalcı Yayınevi
Çoruhlu, Yaşar; Türk Mitolojisinin Anahatlan, 2002, Kabalcı Yayınevi

D

Danişmend, İsmail Hami; Türkler (Batı Kaynaklarına Göre Eski Türk Karekteri ve Ahlakı), Timaş
Darwin, Charles; İnsanın Türeyişi, Çev. S. Belli, 1995, Onur Yayınlan
Darwin, Charles; Seksüel Seçme, Ö. Ünalan, 1977, Onur Yayınlan
Darwin, Charles; Türlerin Kökeni, Ö. Ünalan, 1984, Onur Yayınlan
Dede Korkut Oğuznameleri; Haz: S. Tezcan-H. Boeschoten, 2001, Yapı Kredi Yayınlan
Demiray, Kemal; Temel Türkçe Sözlük, 1988, İnkilap Kitabevi
Demircan, Adnan; Arap-Mevali İlişkisi, 1996, Beyan Yayınlan
Demircan, Ali Rıza; İslam'a Göre Cinsel Hayat, 2005, Eymen Yayınlan
Derman, Uğur; Türk Sanatında Ebru, 1977, Akbank
Diamond, Jared; Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çev: Ü. İnce, 2003, Tübitak
Divitçioğlu, Sencer; Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, 1981, Ar Yayın Dağıtım
Drury, Nevill; Şamanizm, Çev: E. Şimşek, 1996, Okyanus

E

Eberhard, Wolfram; Çin'in Şimal Komşulan, Çev: N. Uluğtuğ, 1996, TTK
Eberhard, Wolfram; Çin Simgeler Sözlüğü, 2000, Kabalcı Yayınevi
Eberhard, Wolfram; Çin Tarihi,1995, TTK
Ebu Bekr-i Tihrani; Kitab-ı Diyarbekiriyye, Çev: M. Öztürk, 2001, Kültür Bakanlığı
Ebu'l Hasan Ali Nedvi; Peygamber Kıssalan, 1986, Akabe
Ebul-Hayr-ı Rumi; Saltuk-Name, Çev: Ş. H. Akalın, 1988, Kültür Bakanlığı
Ekinci, Yusuf; Ahilik ve Meslek Eğitimi, 1989, MEB
Eliade, Mircea; Asya Simyası, 2002, Kabalcı
Eliade, Mircea; Demirciler ve Simyacılar, 2003, Kabalcı
Eliade, Mircea; Dinler Tarihine Giriş, 2003, Kabalcı
Eliade, Mircea; Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-1-2-3, 2003, Kabalcı
Eliade, Mircea; Şamanizm, 1999, İmge
Elvan Çelebi; Menakıbu'l Kudsiyye, Haz: İ. E. Erünsal- A. Y. Ocak, 1995, TTK
Engels, Friedrich; Ailenin, Özel Mülkiyetin Devletin Kökeni, 1974, Sol Yayınlan
Epstein, Perle; Kabala, Çev. N. Karayazgan-Ş. Barkın, 2004, Dharma Yayınevi
Ergin, Muharrem; Orhun Abideleri, 1986, Boğaziçi Yayınlan
Ergun, Metin; Kopuz Sanru, 2002, Kültür Bakanlığı
Ergun, Metin; Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 1997, TDK
Ergun, Metin- G. İbrahimov; Başkurt Halk Destanları, 2000, Türksoy
Esin, Emel; Türk Kozmolojisine Giriş, 2001, Kabalcı Yayınevi
Esin, Emel; Türk Sanatında İkonografik Motifler, 2004, Kabalcı Yayınevi
Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi; Yaz: J. Strzygowski-H. Glück-F. Köprülü, İş Bankası
Eyuboğlu, İsmet Zeki; Anadolu Büyüleri, 2004, Derin Yayınlan

F

Fendoğlu, H. Tahsin; İslam ve Osmanlı Hukukunda Kö-

lelik Cariyelik, 1996, Beyan Yayınları
Fenelon; Telemakhos'un Başından Geçenler, 1990 / MEB
Findley, V. Carter; Dünya Tarihinde Türkler, 2006, Kitap Yayınevi
Fowden, Garth; Qusayr 'Amra, 2004, University of Califomia Press, Ltd.
Frazer, James G.; Altın Dal 1-2, 2004, Payel Yayınları
Freud, Sigmund; Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri, Çev. E. Kapkın, 1998, Payel Yayınevi
Freud, Sigmund; Hz. Musa ve Tektanrıcılık, Çev: K. Şipal, Bağlam Yayınları
Freud, Sigmund; Sanat ve Edebiyat, Çev. E. Kapkın, 1998, Payel Yayınevi
Freud, Sigmund; Totem ve Tabu 1-2, 1998, Cumhuriyet

G

Gauguin, Paul; Mahrem Günlük, Çev: E. Kılıç, 2001, İthaki
Gauguin, Paul; Noa Noa, Çev: N. Elçi, 2002, İthaki
Gavsi, Ahmet; Menakib-ı Ciharyar-ı Güzin, 1966, Salah Bilici Kitabevi
Gılgamış Destanı; 1998, Cumhuriyet
Godelier, Maurice; Asya-Tipi Üretim Tarzı, 1966, Sosyal Yayınları
Goldziher, İgnaz; İslam'da Fıkıh ve Akaid, 2004, Ardıç Yayınları
Gombrich, E. H.; Sanatın öyküsü, 1999, Remzi
Gottheil, Richard James Horatio; Bir Hıristiyan Bahira Efsanesi, Çev. F. Z. Kamacı, 2008, İnkilab Basım Yayım
Gökalp, Ziya; Makaleler IX, 1980, Kültür Bakanlığı
Gökmen, Mustafa; Eski Türk Kitabeleri, 1980, İstanbul
Gölpınarlı, Abdulbaki; Pir Sultan Abdal, 1995, Milliyet
Gölpınarlı, Abdulbaki; Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, 1997, İnkılap
Gövsa, İbrahim Alaeddin; Sabatay Sevi, 2003, Anka Yayınları
Gümilev, L. N.; Eski Türkler, Çev: A. Batur, 204, Selenge Yayınları
Gümilev, L. N.; Hazar Çevresinde Bin Yıl, 2003, Selenge Yayınları
Gümilev, L. N.; Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, 2003, Selenge Yayınları
Güngör, Harun-Argunşah, Mustafa; Gagauz Türkleri, 2002, Kültür Bakanlığı
Güvemli, Zahir; Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sanat Tarihi, 1960, Varlık Yayınları
Güvemli, Zahir; Sanat Tarihi, 2005, Varlık Yayınları
Güzel, Abdurrahman; Abdal Musa Velayetnamesi, 1999, TTK
Güzel, Abdurrahman; Kaygusuz Abdal, 1981, Kültür Bakanlığı

H

Harputlu İshak Efendi; Cevab Veremedi- Diya-ül Kulüb, 1992, Hakikat Yayıncılık
Hişam; Siret-i İbn-i Hişam - İslam Tarihi, Çev: H. Ege, 2001, Kahraman Yayınları
Hobson, John M. ; Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri, Yapı Kredi Yayınları
Hoca Ahmet Yesevi; Divan-ı Hikmet, Haz: H. Bice, 2001, Diyanet Vakfı
Hristiyanlık Tarihi; Çev. Sibel Sel-Levent Kınran, 2004, Yeni Yaşam Yayınları
Hülasa-i Hümayunname; Çev: A. Midhat- Haz: A. A. Çatıkkaş, 1999, Kültür Bakanlığı

İ

İbn al- Kalbi; Putlar Kitabı, Çev: Beyza Düşüngen, İlahiyat Yayınları
İbn Fazlan Seyahatnamesi; Çev: R. Şeşen,
- Ebu Dülef Risalesi / Çev: R. Şeşen /1975,
- Mervezi Risalesi / Çev: R. Şeşen /1975 / Bedir Yayınevi
İbni Batuta Seyahatnamesi 1-2; Çev: M. Çevik, 1983, Üçdal
İbni-Mühenna Lugati; Çev: A. Battal, 1988, TTK
İbn Kesir; El-Bidaye ve'n Nihaye-Büyük İslam Tarihi, Çev: M. Keskin, 1994, Çağrı Yayınları
İbn Kesir; Muhtasar-İbn-i Kesir Tefsiri, A. Erkan, Sağlam Yayınları
İbnü'l-Esir; El Kamil Fi't- Tarih - İslam Tarihi, Çev: A. Köşe, 1989, Bahar Yayınları
İlhan, Avni; Mehdilik, 1993, Beyan Yayınları
İmla Kılavuzu; 2004, TDK
İnal, Güner; Türk Minyatür Sanatı, 1995, A K M
İnan, Abdulkadir; Tarihte ve Bugün Şamanizm, 2000, TTK
İncil, Barnabas; Çev: M. Yıldız, 2005, Elif Kitabevi
İncil-Müjde; 1995, Yeni Yaşam Yayınları
İncil, Tibet; Çev: P. Alioğlu, 2004, İtil Yayınları
İpşiroğlu, Mazhar Ş.; Bozkır Rüzgarı- Siyah Kalem, 1985, Ada Yayınları

İpşiroğlu, Mazhar Ş.; Bozkır Rüzgarı- Siyah Kalem, 2003, YKY
İpşiroğlu, Mazhar Ş.; İslamda Resim Yasağı ve Sonuçlan, İş Bankası
İpşiroğlu, Nazan; Resimde Müziğin Etkisi, 1995, Remzi Kitabevi
İslam Ansiklopedisi-İlaveli 13 cilt; Haz: Kurul, 1978, Milli Eğitim Bakanlığı

K

Kalafat, Yaşar; Kamizm-Şamanizm, 2004, Yeditepe
Kalafat, Yaşar; Türk Halk İnançları, 2002, Kültür Bakanlığı
Kandemir, M. Yaşar; Mevzu Hadisler, 1991, Diyanet Vakfı
Kandinsky, Wassily; Sanatta Ruhsallık Üzerine, çev. G. Ekinci, 2001, Altıkırkbeş
Kapar, Mehmet Ali; Halifeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, 1998, Beyan Yayınları
Kaplan, Cemaleddin; İslam'ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri
Karamağaralı, Beyhan; M. Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler, 1984, Kültür Bakanlığı
Katanov, N. F.; Çev: F. Özkan, 2000, Türksoy
Kaya, Doğan- Koz, M. Sabri; Halk Hikayeleri, 2000, Kitabevi
Kerimüddin Mahmut; Müsameret ül- Ahbar, Çev: O. Turan, 1999, TTK
Keykavus; Kabusname, Çev: Mercimek Ahmet, 1974, MEB
Kılıçkan, Hüseyin; Resim Bilgisi, 2000, Fil Yayınevi
Kırzioğlu, M. Fahrettin; Kıpçaklar, 1992, TTK
Kiaulehn, Walther; Demir Melekler, 1971, Remzi Kitabevi
Kitabı Mukaddes; Çev: Kurul, 1981, Kitabı Mukaddes Şirketi
Kitapçı, Zekeriya; Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler, 1996, Konya
Kitapçı, Zekeriya; Orta Asyada İslamiyetin Yayılış ve Türkler, 1994, Konya
Kitapçı, Zekeriya; Orta Asya Türklüğünün İslam Kültürü ve Medeniyetindeki Yeri, 1995, Konya
Kitapçı, Zekeriya; Saadet Asrında Türkler, 1993, Konya
Klee, Paul; Çağdaş Sanat Kuramı, Çev. M. Dündar, 2002, Ürün Yayınlan
Klee, Paul; Modern Sanat Üzerine, Çev. R.G. Öğdül, 2002, Altıkırkbeş
Klyashtorny, S. G.-Sultanov T.İ.; Türkün Üç Bin Yılı, 2004, Selenge Yayınlan
Kopraman, K. Yaşar; Mısır Memluklan, 1989, Kültür Bakanlığı
Korkmaz, Esat; Şamanizm Terimleri Sözlüğü, 2003, Anahtar Kitaplar
Koyuncu, Mevlüt; Emeviler Döneminde Saray Hayatı, 1997, Beyan Yayınlan
Köksoy, Mümin / Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni, 2003, Yeni Avrasya Yayınlan
Köprülü, Fuat; Edebiyat Araştırmaları, 1999, TTK
Kösemihal, Nurettin Şazi; 2007, Remzi Kitabevi
Kramer, Samuel Noah; Tarih Sümer'de Başlar, 2002, Kabalcı Yayınevi
Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı; Araştırma Kurulu; Güneş

L

Lammens, H.; Muaviye mad.- İslam Ansiklopedisi, c. 8, s. 438, 1978, MEB
Levin, Roger; Modern İnsanın Kökeni, Çev. Nazım Özüaydın, 2004, Tübitak
Ligetti, L.; Bilinmeyen İç Asya, Çev: S. Karatay, 1998, TDK
Lings, Martin; Hz. Muhammed'in Hayatı, 2006, İnsan Yayınlan
Liu Mau-Tsai; Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, 2006, Selenge Yayınlan

M

Mahir, Banu; Minyatür, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt: 30, 2005
Mahir, Banu; Osmanlı Minyatür Sanatı, 2005, Kabalcı Yayınevi
Mahmut Kaşgari; Divanü Lügat-it Türk, Çev: Besim Atalay, 1985, TDK
Malay, Hasan; Çağlar Boyu Kölelik, Gündoğan Yayınlan
Marx, Karl-Engels, Friderich; Komünist Manifesto, Oğlak Yayıncılık
Massignon, Luis; İslam Tasavvufu, 2006, Ataç Yayınlan
Massignon, Luis; Türk San'atı Tarihi, 1963, İ.Ü. Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi 1
Mazaheri, Ali; Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Çev: B. Üçok, 1972 , Varlık Yayınlan
Mesudi; Müruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), Çev: A. Batur, 2004, Selenge Yayınlan
Moğolların Gizli Tarihi; Çev: A. Temir, 1995, TTK
Morgan, Lewwis Henry; Eski Toplum, Çev. Ünsal Oskay,

1994, Payel Yayınlan
Mustafa Darir Efendi; Siyer-i Nebi, Haz: S. Yılmaz, 2004, Başucu Kitapları
Mülayim, Selçuk; Sanata Giriş, 1989, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınlan
Müslim; Sahih-i Müslim, 2003, İrfan Yayımcılık

N

Narşahi; Buhara Tarihi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Sayı: 117, 1998, Çev: M. N. Koçak
Nasır-ı Husrev; Sefername, 1899, MEB
Nasirü'd-Din b. Burhanü'd Din Rabguzi; Kısasü'l-Embiya, Çev: A. Ata, 1997 TDK
Nefesi, Ömer; İslam İnancının Temelleri Akaid, Çev. Seyit Ahsen, 2007, Bayrak Yayıncılık
Nevevi; Riyazu's Salihin, 2006, Kahraman Yayınlan
Nizamülmülk; Siyasetname, 2003, Dergah Yayınlan
Nizamü'l-Mülk; Siyaset-Name, Haz: M. A. Köymen, 1999, TTK

O

Ocak, Ahmet Yaşar; Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, 2003, İletişim Yayınlan
Ocak, Ahmet Yaşar; Babailer İsyanı, 2000 /Dergah Yayınlan
Olcay, Selahattin-A.B. Ercilasun-E. Aslan; Arpaçay Köylerinden Derlemeler, 1998, TDK
Ostrogorsky, Georg; Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, 2006, TTK

Ö

Ögel, Bahaettin; Türk Kültür Tarihi, 1984, TTK
Ögel, Bahaettin; Türk Kültür Tarihine Giriş, 1991, Kültür Bakanlığı
Ölmez, Zühal; Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boylan, 2003, Kebikeç Yayınlan
Örs, Hayrullah; Musa ve Yahudilik, 2000, Remzi Kitabevi
Özakıncı, Cengiz; Dil ve Din, 2001, Otopsi
Özel, Ahmet; İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, 1996, Diyanet Vakfı
Özön, Mustafa Nihat; Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 1979, İnkılap ve Aka
Öztürk, Yaşar Nuri; Allah İle Aldatmak, 2008, Yeni Boyut
Öztürk, Yaşar Nuri; Kur'ani Kerim Meali , 1994, Hüriyet
Öztürk, Yaşar Nuri; Yeniden Yapılanma Kur'an'a Dönüş, 1996, Yeni Boyut
Özügül, Oğuz; Sanatın Psikolojisi, 2000, Pencere Yayınlan

P

Penzer, N. M.; Harem, Çev. D. Şahin, 2000, Say Dağıtım
Peter, Adamson, R. C. Taylor; İslam Felsefesine Giriş, Çev. M. Cüneyt Kaya, 2008, Küre Yayınlan

R

Rilke, Rainer Maria; Sanat üstüne, Çev. K. Şipal, 2000, Cem Yayınevi
Roux, Jean-Paul; Türklerin Tarihi, Çev. A. Kazancıgil-İ. A. Özcan, 2007, Kabalcı Yayınevi
Roux, Jean-Paul; Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev: A. Kazancıgil, 1998, İşaret
Rumlu Hasan; Şah İsmail Tarihi, 2004, Ardıç Yayınlan
Ryan, William- Walter Pitman; Nuh Tufanı, Çev. Dursun Bayrak, 2003, Arkadaş Yayınevi

S

Sadi; Bostan, Çev: H. İlaydın, 1985, MEB
Sadi; Gülistan, Çev: H. İlaydın, 1991, MEB
Sanat Kitabı; Çev: M. Haydaroğlu, 1997, Yapı-Endüstri Merkezi
Sarıkaya, M. Saffet; Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı, 2003, Ötüken
Sarıkaya, M. Saffet; Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri, 2002, Kültür Bakanlığı
Seneca; Ahlaki Mektuplar, Çev. Türkan Uzel, 1999, TTK
Sevilen, Muhittin (Hayali Küçük Ali); Karagöz, 1969, Devlet Kitapları
Seyidoğlu, Bilge; Erzurum Efsaneleri, 1985, Kültür Bakanlığı
Sezgin, M.; Kur'an'ın Tasdik Ayetlerinin Yorumu, 1994, İst.
Sırma, İhsan Süreyya; Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi, 2004, Beyan Yayınlan
Sırma, İhsan Süreyya; Abbasiler Dönemi, 2002, Beyan Yayınlan

Ş

Şebüsteri; Gülşeni Raz, Çev: A. Gölpınarlı, 1985, MEB
Şekerci, Osman; İslam'da Resim ve Heykelin Yeri, Çanakkale Seramik
Şener, Cemal; Şamanizm, 2001, Etik Yayınlan
Şeşen, Ramazan; İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, 2001, TTK
Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları; Haz: M. E.

Düzağaç, 1972, Enderun Kitabevi

T

Tabakoğlu, Ahmet; Türk İktisat Tarihi, 1986, Dergah Yayınlan

Taberi; Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, 1992, MEB

Taberi; Tarih-i Taberi, Çev: M. F. Gürtunca, Sağlam Yayınevi

Tanilli, Server; Uygarlık Tarihi, 1981, Alkım Yayınevi

Tansuğ, Sezer; Resim Sanatının Tarihi, 2004, Remzi

Tarih-i Reşidi; Mirza Haydar Duğlat, Çev. Osman Karatay, 2006, Selenge

Taşağıl, Ahmet; Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boylan, 2004, TTK

Timur; Benim Devletim, Çev: A. Yalçın, 1974, Fetih Yayınevi

Togan, İsembike- Kara, Gülnar-Baysal, Cahide; Eski T'ang Tarihi, 2006, Türk Tarih Kurumu

Tuna, Erhan; Şamanlık ve Oyunculuk, 2000, Okyanus

Tunalı, İsmail; Grek Estetik'i, 2007, Remzi Kitabevi

Turani, Adnan; Dünya Sanat Tarihi, 2004, Remzi

Türk Dünyası; 2004- Sayı 24, Kültür Bakanlığı

Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1998-1999; Kültür Bakanlığı

Türkiye Tarihi; Ü. Hassan, H. Berktay, A. Ödekan, 1987, Cem Yayınevi

Türk Kültürü Ağustos 1968- Aralık 1970; T.K.Araştırına Enstitüsü

U

Uluç, Lale; Türmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar, İş Bankası Yayınlan, 2006

Uludağ, Süleyman; İslam Açısından Musiki ve Sema', 1976, İrfan Yayınevi

Ü

Üçok, Bahriye; İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler, 1967, İlahiyat Fak. Yayınlan

Üçok, Bahriye; İslam Tarihi Emiviler-Abbasiler, 1983, MEB

Ülken, Hilmi Ziya; Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine, 2006, Ülken Yayınlan

V

Vilayet- Name; Haz: A. Gölpınarlı, 1995, İnkılap Kitabevi

Viollet, H.; Samerra mad.- İslam Ansiklopedisi, c. 10, s. 144, 1978 / MEB

Vladimirtsov, B. Y.; Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çev: A. İnan, 1995 / TTK

W

Wellhausen, J. ; İslamın En Eski Tarihine Giriş, 1960, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınlan

Wellhausen, J. ; İslamiyetin İlk Devirlerinde Dini-Siyasi M. Partileri, Çev: F. Işıltan, 1996, TTK

Y

Yakutcan, Ahmet - Ömür, Cuma; İslam'da Resim, Heykel, Musiki, 1989, İzmir

Yazıcı, Nesimi; İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, 2007, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlan

Yazır, Elmalılı H. Hamdi; Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali, 2006, Kahraman Yayınlan

Yetkin, Suut Kemal; İslam Sanatı Tarihi, 1954, Güven Basımevi

Yıldırım, Cemal; Bilim Tarihi, 1983, Remzi Kitabevi

Yörükan, Yusuf Ziya; Şamanizm, 2005, Yol Yayınlan

Yörükan, Yusuf Ziya; Tahtacılar, 2002, Kültür Bakanlığı

Yu, Chen; Dunhuang Efsaneleri, Çev: Nur Yener, 2000, Okyanus

Yusuf Has Hacip; Kutadgu Bilig, Çev: Reşit Rahmeti Arat, 1988, TTK

Z

Zengin, Kaya; Sanat Tarihi, 1997, Ders Kitapları

Zubritski, Mitropolski, Kerov; İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, Sol Yayınlan